

ZDENĚK MLYNÁŘ

československý pokus o reformu 1968

■

analýza jeho teorie a praxe

1

INDEX **do**ba

ZDENĚK MLYNÁŘ
československý
pokus o reformu
1968

analýza jeho teorie a praxe

index-listy

Zdeněk Mlynář:
ČESKOSLOVENSKÝ POKUS O REFORMU 1968

Původní název:
TEORIE A PRAXE POKUSU O REFORMU POLITICKÉHO
SYSTÉMU SOCIALISMU V ČESKOSLOVENSKU 1968

vydal

I N D E X

Společnost pro československou literaturu v zahraničí
Fördergemeinschaft tschechoslowakischer Literatur
ausserhalb der Tschechoslowakei e.V.

5 Köln 41, Postfach 410511, Bundesrepublik Deutschland
v koprodukcii s časopisem čs. socialistické oposice

L I S T Y

00186 Roma, Via Torre Argentina 21, Italia

jako svou 34. publikaci

č. 1 řady DOBA

redaktor: Adolf Müller

obálka: Jan Kotík

1. vydání

1975

ÚVOD

Studie Zdeňka Mlynáře "Teorie a praxe v pokusu o reformu politického systému socialismu v Československu roku 1968" vychází v INDEXU jako studijní materiál bez vědomí a souhlasu autora. Československá tajná policie zabavila na jaře 1975 kopii rukopisu a dala ji k dispozici "příslušným místům" v Praze. Odtud - a nikoliv od Mlynáře - se text dostal do zahraničí. V "normalizovaném" Československu nesmí tato marxistická studie vyjít, a autor nemůže dát souhlas k jejímu uveřejnění v zahraničí, protože by byl obviněn z "porušení zákonů". Studie však byla napsána proto, aby byla čtena, a INDEX plní jen své poslání, když to umožňuje.

Zdeňek Mlynář - v roce 1968 člen předsednictva, tajemník a předseda právní komise ústředního výboru KSČ - byl vedoucím pracovníkem mezioborového výzkumového týmu ČSAV, který se od roku 1967 zabýval z pověření ÚV KSČ problémy rozvoje demokracie a politického systému v socialistické společnosti. Výsledky práce tohoto týmu - vedle výsledků týmu prof. Oty Šika zabývajících se problémy ekonomické reformy, a týmu Radovana Richty zpracovávajících problémy společenských předpokladů a důsledků tzv. vědecko-technické revoluce - podstatně ovlivnily politické myšlení v Československu ve druhé polovině šedesátých let, formulaci Akčního programu KSČ a politickou praxi Dubčekova vedení KSČ v roce 1968.

Mlynář, který byl od dubna do listopadu 1968 členem tohoto vedení, měl závažný-a často kritický- osobní podíl na vytváření reformní politiky. Byl přísným stoupencem politického realismu, který bral v úvahu dané mezinárodně politické, mocensko-politické i sociální limity. V těchto kruzích,

keré buď nezískaly anebo ztratily smysl pro politiku jako pro umění možného a které fascinoval eskapismus hesla "buďme realisty, žádejme nemožné", vzbuzoval jeho postoj častou nevoli. Je pravděpodobné, že v těchto kruzích bude s nevolí přijata i tato jeho studie.

Po vojenské intervenci pěti států Varšavského paktu byl Mlynář jediným členem Dubčekova vedení, který se podílel jak na činnosti orgánů zvolených tzv. "vysočanským" zasedáním 14. sjezdu KSČ, tak na jednání čs. delegace se sovětským vedením v Moskvě. Ve Vysočanech patřil k nejvýkonnějším a nejchladnokrevnějším, a do Moskvy jel proto, aby mohl ostatní členy vedení informovat o skutečných poměrech doma.

Po zasedání ÚV KSČ 31. srpna 1968, na němž byly závěry moskevského "jednání" schváleny, patřil Mlynář k té části vedení KSČ, která bez hysterie usilovala o hledání konstruktivního východiska ze situace vytvořené intervencí a o záchranu základních hodnot socialistické reformy systému. Když se přesvědčil, že sovětská interpretace "normalizace" směřuje ke zničení reformy a jejích nositelů, že on sám je v Moskvě pokládán za překážku obnovení důvěry, a že se jednota Dubčekova vedení rozpadá, rezignoval v listopadu 1968 na všechny své funkce, a věnoval se od té doby přírodovědnému bádání jako pracovník Národního musea. V roce 1970 byl jako tzv. "pravicový oportunist" vyloučen z KSČ, a bez možnosti obrany vystaven, spolu s ostatními reformními komunisty, útokům a pomluvám "normalizační" propagandy.

Alarmující stav československé společnosti po šesti letech "normalizace" a probíhající přípravy mezinárodní konference evropských komunistických stran jej však přiměly stejně jako již dříve Josefa Smrkovského, Alexandra Dubčeka a mnohé jiné - aby prorazil kruh umlčování. Vychází z přesvědčení, že konečně "musí být vyslyšena i druhá strana", napsal na počátku roku 1975 tuto rozsáhlou studii, v níž "straní tomu, co považuje v souladu se svým hlubokým přesvědčením za marxistickou a komunistickou interpretaci problémů". Studie je určena především "komunistům evropského Východu i Západu", kterým Mlynář připomíná, že "osud československé reformy - přesněji řečeno nynější i další vývoj v ČSSR - nemůže být v mezinárodním komunistickém hnutí považován za minulou epizodu, nýbrž musí být chápán jako jeden z velice aktuálních politických problémů, při jejichž

faktickém řešení se dá konkrétně a jednoznačně zjišťovat, jak dalece se něco mění - anebo naopak nemění - na nejpodstatnějším faktoru neuspokojivých poměrů v tomto hnutí, na základní logice, kterou se ve své praxi řídí jeho rozhodující síly..."

Práci však budou se zájmem číst jistě i čtenáři zcela odlišných politických názorů.

Studie není tedy kolektivním dílem bývalých vedoucích politických pracovníků z řad reformních komunistů, jak to některé západoevropské sdělovací prostředky z neinformovanosti rozšířily. Nemůže však být pochyb o tom, že - i když i v těchto kruzích existují jistě v jednotlivostech odchylná mínění - Mlynářova práce je ve svém celku značně adekvátním výrazem postoje, který k minulosti i přítomnosti tisíce československých reformních komunistů zaujímají.

Jejich jménem požaduje Mlynář, aby reformy šedesátých let přestaly být nesmyslně označovány za důsledek "revizionismu a oportunistu", a jejich nositelé za "zrádce třídních hledisek", a aby se místo toho konkrétním rozbořením všech komponentů tehdejší krise čs. společnosti konečně uznalo, že nešlo a nejde o spor "pravověrných marxistů-leninistů" s "renegáty", nýbrž o DVĚ ROZDÍLNÁ HLEDISKA na to, co v tehdejší konkrétní společenské situaci bylo skutečným a nikoliv jen fiktivním zájmem čs. společnosti a socialismu.

Jejich jménem Mlynář žádá, aby se současná československá situace stala předmětem jednání a zásahu evropských komunistických stran, a odmítá názor některých z nich, že by šlo o vměšování do vnitřních záležitostí. Dokládá, že sama situace byla vměšováním vytvořena, že čs. odpůrci "normalizace" byli vehnáni do postavení, v němž vlastními silami nemohou bezprostředně vytvořený stav změnit, a že prodlužování katastrofálních politických poměrů v Československu průkazně zvětšuje škody nejen v této zemi, ale i v ostatních socialistických zemích a v celém mezinárodním komunistickém a socialistickém hnutí.

Zdeněk Mlynář - stejně jako ostatní reformní komunisté, a na rozdíl od některých jiných kritiků čs. vývoje - nepopírá, že socialistický stát vyřešil v Československu řadu základních problémů přechodu od kapitalismu k socialismu. Protože však vytvořený politický systém neposkytoval a neposkytuje účinné prostředky obrany proti tlaku, společenského kapitálu, který existuje i v tomto přechodném období, došlo k tomu, že v hlu-

bokém rozporu se základními socialistickými idejemi mohl a může být "rozvoj socialismu" zajišťován dokonce i otrockou prací." Žádný skutečný marxista nemá právo "přehlédnout" tuto skutečnost. Účinná kontrola moci a ochrana sociálních a občanských zájmů ukázaly se v Československu še desátých let neuskutečnitelné bez pluralistického pojetí socialistické demokracie; tento nový pluralismus však v konkrétních historických podmínkách nemusel být v rozporu s požadavkem, aby vůdčí silou ve společnosti zůstali komunisté. Snaha "přízpůsobit mechanismus institucí a vztahů novým úkolům" může být vydávána za revizionismus jen beznadějnými dogmatiky a vulgarizátory. Pokud jde o zdánlivý "radikalismus" tehdejších reformních opatření a tendencí, odvolává se Mlynář na Lenina, který varoval před pokusy řešit nové úkoly starými prostředky jako před "nejnebezpečnější iluzí".

Rozborem československého vývoje po lednu 1968 Mlynář dokládá, že přes existenci řady problematických jevů - vůči nimž zůstává přísným soudcem - neztratil vývoj ve své dominantě charakter socialistické obrody. Společenské vědomí té doby, zájmy a postoje hlavních sociálních sil i vnitřní situace v KSČ dosvědčují, že neexistovalo žádné "ohrožení socialistického charakteru systému". Tvrzení o "kontrarevoluci" a o tendencích k "obnově kapitalismu" kvalifikuje Mlynář jako nehorázné výmysly. Právem dokládá, že kdyby "přání některých jednotlivců mohla vyvolávat kontrarevoluci, byly by zajisté moderní dějiny jedinou řadou kontrarevolucí", a jejich marxistický výklad by ztratil jakékoliv oprávnění.

Mlynář dochází k pozoruhodnému závěru, že bylo chybou chápat a prezentovat čs. reformu jako vnitřní československou záležitost, a budovat obranu proti vměšování na této základně. Odůvodňuje, proč komunistické strany ostatních zemí sovětského bloku a především komunistická strana SSSR nemohly k tehdejšímu čs. vývoji nezaujmout stanovisko, a proč by bývalo lépe, kdyby Dubčekovo vedení místo defenzivní obrany reformy jako vnitřní záležitosti bylo ofenzivně usilovalo o otevřené projednávání problémů jak se spojení, tak v celém mezinárodním komunistickém hnutí. Nepokládá ovšem za nesporné, že by i v tom případě bylo možné vyhnout se konfrontaci s Moskvou, avšak odmítá spekulace o možnosti "tvrdšího postupu" vůči SSSR a ostatním spojencům, zejména spekulace o možnosti ozbrojeného odporu.

Protože si spojenci sami vzali právo "zaujmout stanovisko" vojenskou intervencí, jsou odpovědni za všechny důsledky tohoto kroku, především za katastrofální stav politických vztahů v dnešním "normalizovaném" Československu. Mají povinnost vidět a hodnotit, co bylo způsobeno, a mají povinnost i možnost zasáhnout, aby se poměry v Československu změnily alespoň na poměry srovnatelné s ostatními evropskými socialistickými státy.

V demokratické reformě systému vidí ovšem Mlynář i nadále jediné možné východisko k uvolnění dynamiky čs. společnosti. Představu o "opakování roku 1968" pokládá však za nerealistickou a proto nesprávnou. Realistickým je podle něj jen nové komplexní zpracování současných podmínek a společenských rozporů, a hledání nových adekvátních prostředků jejich řešení. "Avšak celkový cíl zůstává s rokem 1968 shodný, neboť shodné jsou i hlavní a neřešené společenské problémy a rozpory, a ty si novou reformní politiku dříve či později nevyhnutelně vynutí".

Je možné konstatovat, že důslednější obrana reformního komunismu nebyla před Mlynářem vyslovena a napsána. Jeho interpretace problémů se mimo to vyznačuje úpornou snahou o překonání uzavřenosti "falešných alternativ", a o otevření věcného dialogu jak mezi komunisty doma tak mezinárodně. Najdou se jistě lidé, kterým se taková snaha bude zdát "překonanou", avšak právě Mlynář často prokázal, že dovede rozlišit, které postupy jsou ještě politikou, a které se už staly jen zbožnými přáními.

Československá socialistická opozice, která hledá cestu z bezperspektívnosti způsobené trpkou porážkou a dlouhým pronásledováním, dostává Mlynářovou studii jeden z významných programových podnětů.

Strany a seskupení v mezinárodním komunistickém hnutí, které usilují o nový racionální a nezávislý přístup ke složitým společenským problémům na Západě a na Východě, sotva mohou přejít Mlynářovo stanovisko mlčením. Jinak budou riskovat, že se jejich nová politika, obsahující i fenomén "kritické solidarity" ve vztahu k SSSR a ostatním východoevropským socialistickým zemím, bude jevit jako lícoměrná a nevěrohodná. Měly by ve vlastním zájmu a v souvislosti s přípravami k evropské komunistické konferenci učinit vše, co je v jejich silách, aby se ani vedení KSČ ani vedení ostatních komunistických stran v zemích sovětského bloku nemohla

tvářit, že žádné DRUHÉ marxistické a komunistické HLE - DISKO na čs. problém neexistuje.

Stockholm, srpen 1975

Zdeněk Hejzlar

Zdeněk Mlynář :

TEORIE A PRAXE POKUSU O REFORMU
POLITICKÉHO SYSTÉMU SOCIALISMU
V ČESKOSLOVENSKU 1968

Již déle než šest let se rozvíjí kritika, zaměřená proti teoretickým koncepcím i praktickým politickým krokům, jež měly v Československu směřovat k takovému vývoji politického systému, který by vedl k maximálně funkčnímu řešení problémů dalšího vývoje socialismu. Tato kritika si pro sebe monopolizovala pozici jedině správného marxistického výkladu věcí a zároveň je čím dál netolerantnější k jakýmkoli jiným hodnotícím přístupům. Upoutá na ní bohužel spíše vulgárnost, primitivismus a hrubost v metodě i formě než přesvědčivost argumentů a teoretických a politických závěrů, k nimž dospívá. Jednou z podstatných okolností, která podporuje právě takový směr vývoje, je nepochybně to, že po celou tuto dobu jsou umlčeni všichni, kdo tvořili a ovlivňovali jak samy kritizované teoretické koncepce, tak i praktickou reformní politiku KSČ v roce 1968; po léta tedy již chybí elementární podmínka jakékoli plodné, nejenom teoretické, nýbrž i politické diskuse: aby byla vyslyšena i druhá strana sporu. Považuji proto za věcně zcela oddůvodněné snažit se přispět k překonání takového stavu tímto pokusem o marxistickou analýzu problému. Nikterak při tom netajím, že moje pozice není nestranná; straním tomu, co považuji v souladu se svým hlubokým přesvědčením za marxistickou a komunistickou interpretaci problému. Nechtě tedy čtenář neočekává východiska i hodnotící kritéria, jaká nemůže mít člověk, který se z přesvědčení o správnosti věci podílel jak na tvorbě teoretických koncepcí, tak i prakticko-politických postupů při pokusu o realizaci reformy politického systému u nás v roce 1968. Snažím se však zároveň o kritický pohled na minulé události, neboť apologetická nekritičnost je podle mého přesvědčení právě neslučitelná s marxistickým a komunistickým přístupem k věci.

Protože celá problematika zahrnuje dva rozdílné a rela-

tivně samostatné okruhy - teoretické koncepce na jedné a praktickou politiku na druhé straně, odděluji i v této své studii dvojí okruh problémů.

Část první:

TEORETICKÉ KONCEPCE OPTIMÁLNÍHO VÝVOJE POLITICKÉHO SYSTÉMU SOCIALISMU

Kritice teoretických koncepcí, jejichž smyslem bylo nalézt správný teoretický přístup k problémům optimálního vývoje politického systému socialismu v Československu v šedesátých letech, a které vznikly již delší dobu před rokem 1968, je věnováno za posledních šest let tisíce stránek v nejrůznějších publikacích, od deníků až po vědecké časopisy. Bylo by však zbytečné - zejména pro účely, které sleduje tato studie - probírat všechnu tuto teoretickou makulaturu: zcela stejného efektu lze dosáhnout, jestliže si správně zvolíme jednu zobecňující stať, která se snaží vcelku kritizovat a vyvrátit teoretickou koncepci, jež byla zpracována v roce 1967 v mezioborovém výzkumném týmu "Rozvoj demokracie a politického systému v socialistické společnosti", který pracoval na půdě ČSAV a jehož práci jsem vedl. Právě tuto koncepci považuje totiž kritika, sloužící potřebám tzv. "konzolidační" politiky KSČ, za nejvýznamnější a připisuje jí rozhodující vliv i ve vztahu k politické praxi v roce 1968. V této koncepci mají být obsaženy všechny hlavní hříchy, jako je "revizionismus a pravicový oportunismus", "opuštění marxismu - leninismu", napomáhání "kontrarevolučním silám" atd. Já sám pak jsem podle této kritiky předním nositelem všech takových hříchů. Myslím proto, že postačí, budu-li se zabývat polemicky názory a tvrzeními pouze jednoho z autorů, který je ve všech směrech opravdu typickým představitelem "konzolidační" politicko-teoretické kritiky koncepcí, jež jsem v rámci práce uvedeného výzkumného týmu v roce 1967 vytvářel a jež jsem se opravdu pak snažil uplatnit i v prakticko-politickém vývoji reformy, formulované Akčním programem KSČ v roce 1968.

Takovým typickým autorem je JUDr. Jaroslav Matějčíček, CSc., který uveřejnil již celou sérii kritik "pravicového revizionismu", v oblasti teoretických výzkumů politického

systemu v ČSSR a který se se zvláštní oblibou /jejíž původ dále ozřejmím/ věnuje kritice jak práce uvedeného výzkumného týmu, tak prací mých. K účelům této studie pak nejlépe poslouží jeho zobecnující článek, který pod titulem "Kritika pravicově revizionistických konstrukcí" nového modelu "politického systému v ČSSR" uveřejnil v časopise "Právník", č.9/1974, což jest - dle podtitulku - teoretický časopis pro otázky státu a práva, vydávaný Ústavem státu a práva ČSAV. Článek je typickou ukázkou nejenom teoretické a vědecké úrovně svého autora, nýbrž i dnešních společenskovědních časopisů, vydávaných vrcholnou vědeckou institucí - Československou akademií věd. Protože se snaží obsáhnout celek mých někdejších teoretických koncepcí, lze polemiku s ním oprávněně učinit také základem pro jejich celkový výklad.

Osobnost autora článku tím ovšem nechci nikterak zatlačit do pozadí a zastínit: vypovídá totiž také leccos typického o úrovni i metodách některých nejbojovnějších kritiků teoretických koncepcí "pravicového revizionismu". Právě Matějčíček má rozhodně všechny předpoklady k tomu, aby se stal bojovným a "zásadovým" kritikem práce výzkumného týmu ČSAV, který jsem v roce 1967 vedl. Byl totiž tehdy referentem ideologického oddělení ÚV KSČ, který ze své funkce práci týmu sledoval, jakékoli jeho materiály podle svého přání dostával a také se osobně zúčastnil jednoho zasedání týmu. Matějčíčkovo jméno nebylo sice ještě tehdy ozdobeno akademickým titulem /ačkoli věk mu v tom už tehdy zdaleka nebránil/, ale jeho postavení v politickém aparátě mu umožňovalo sledovat výzkumnou vědeckou práci politického významu. Nepamatuji se, že by za celou inkriminovanou dobu vyslovil jedinou z přčetných a zcela zásadních výhrad, jimiž oplývají jeho články od roku 1972 a z nichž je zřejmé, že vlastně měl co dělat s hnízdem "revizionistických" a snad přímo "antisocialistických" živelů, jejichž každé mluvené i psané slovo mělo přece už tehdy burcovat jeho zásadové marx-leninské myšlení i cítění. Avšak ani v tom není zdaleka sám mezi dnešními kritiky a bylo by proto nespravedlivé, využívat tuto okolnost osobně proti němu.

Důležitější je konec konců meritum jeho dnešních názorů a hodnotících soudů i metoda, jakou k nim dnes dospívá. Neboť jeho články - stejně jako články celé řady dnešních československých kritiků - jsou jen směsí tendenčně vyklá-

daných polopravd a vyslovených falsifikátů. Pokus našich společenských věd z let šedesátých a řešení některých důležitých problémů socialistického vývoje se tu sice pomlouvá a denuncuje, ale ani slovem se nenabízí žádná jiná alternativa. Tyto problémy samy přestávají pro dnešní kritiky prostě existovat, jejich zamlčování tvoří základní metodologické východisko celého proudu "konsolidační" kritiky.

Zbavit se nepříjemných problémů je pro dnešní kritiky "pravicových oportunistů" velmi snadné. Metoda, kterou se to dělá, ilustruje přesvědčivě Matějček ve svém článku; na str. 798 cituje /v půlvětách a tendenčně vybíraných slovních obratech/ výroky různých autorů z let 1967 - 1968 o tom, že po roce 1948 došlo u nás k destrukci postavení člověka jako občana, že politický systém byl systémem totalitní demokracie, že nebyla vyřešena ani jedna z klíčových otázek socialistické demokracie a uzavírá: "Srovnáme-li tato hodnocení se skutečností socialistického vývoje . . . vidíme hlubokou falsifikaci revoluční praxe socialismu."

Čtenář by tedy čekal, že autor uvedené názory opravdu s historickou skutečností srovná. Že dokáže, jak tolikrát oficiálně odsouzené "deformace let kultu osobnosti", včetně nezákonných represálií proti neviným lidem, nedestroovaly, nýbrž naopak posílily postavení člověka jako občana v naší společnosti. Že ukáže, jak politický systém těchto a pozdějších let dobře vyřešil takové problémy socialistické demokracie, jako jsou záruky proti subjektivistickému rozhodování, jako je demokratický výběr lidí do řídicích funkcí a jejich účinná demokratická kontrola apod. Nic takového však nenásleduje. Skutečnost tu prostě zastoupí odkaz k referátu Gustáva Husáka na plánu ÚV KSČ u příležitosti 25. výročí Února, v němž "je přesvědčivě ukázáno, že zatímco československá buržoasie nedokázala za dvacet let své monopolní vlády vyřešit žádný ze základních problémů, které se dotýkaly života a práce našich národů, dělníků a všech pracujících, naše socialistické zřízení za krátké období 25 let vyřešilo všechny tyto základní lidské a státní problémy". Touto metodou se lehce řeší jinak obtížné a rozporné problémy socialismu. To, co není v referátu, prostě není ani ve skutečnosti.

Poctivý autor by ovšem při použití podobné metody netvrdil, že potrel "revizionisty" srovnáním jejich myšlenek se skutečností, nýbrž by prostě konstatoval: srovnáme-li

názory těchto autorů a referáty dnešních oficiálních představitelů moci, vidíme hloubku názorových rozdílů těch, kdo chtěli reformovat náš politický systém v letech 1967-1968 a těch, kdo tento systém dnes oficiálně představují; z takového srovnání zároveň plyne, že jsou-li pravdivá hodnocení dnešních představitelů moci, pak někdejší reformátoři pravdu nemají.

To by bylo poctivé vylíčení myšlenkového pochodu dnešních kritiků. Takovou poctivost však u nich nenajdeme. Snad proto, že i jim samým je zřejmé, že se tím nedokazuje nic než všeobecně známá věc: existují dvě různá hlediska na náš minulý, současný i budoucí společensko-politický vývoj a jenom jedno z nich má dnes podporu politické moci, zatímco druhé nemá vůbec možnost ani být veřejně vyjádřeno.

Vyhnout se konkrétním problémům skutečného vývoje politického systému - to má pro dnešní kritiky hned dvě velké výhody. Předně nemusejí sami nic konkrétně řešit a navrhopvat. A za druhé pak je tímto způsobem prostě možné zamlčet to, co "oportunisté" konkrétně navrhovali a požadovali.

Tak například byla mnohokrát zcela jasně formulována jedna z výchozích myšlenek pro reformu základních vazeb politického mechanismu: vzájemnými vazbami různých složek státně-politického mechanismu má být zaručeno, aby nikde nemohlo dojít k takovému soustředění moci, která vylučuje účinnou demokratickou kritiku a kontrolu při přijímání i provádění politických rozhodnutí.

Nejde tu přitom o abstraktní heslo, které zformuloval kdosi proto, že si zamlčel "revidovat" nějaká jiná abstraktní hesla. Jde tu o myšlenkovou východiska celé řady konkrétních návrhů, jež chtěly pomoci řešit řadu zcela konkrétních problémů. Proto i kritika takového požadavku by se měla zabývat tím, zda tyto problémy vůbec existují a zda návrhy, které k jejich řešení předkládali "revizionisté", jsou ve vztahu k nim správné či nesprávné, reálné nebo nereálné.

Bylo v našem vývoji po roce 1948 období, kdy se přijímala zcela nesprávná, subjektivistická a socialismus poškozující politickomocenská rozhodnutí /ve sféře ekonomiky, politiky, zdravotnictví, vědy, školství a kultury/, nebo nebylo? Jestliže ano, pak bylo nebo nebylo jednou z příčin i to, že politický systém neumožňoval účinně uplatnit oprávněnou, racionální a konstruktivní kritiku, která by včas pře-

dešla přijetí škodlivých, subjektivistických rozhodnutí? Bylo nebo nebylo v našem politickém systému možné, aby ten, kdo se postavil proti určitému rozhodnutí a správně poukázal na jeho škodlivost, byl násilně umlčen? Bylo dokonce možné, aby neměl nejenom možnost vyslovit svůj kritický názor, nýbrž aby byl existenčně ničen /často i s celou svou rodinou/ a případně vyhlášen za nepřítele socialismu a nezákonně zbaven i osobní svobody? Bylo to nutné, nebo snad dokonce socialistické a správné, nebo bylo naopak v zájmu socialismu předejít podobným věcem?

Jenom ten, kdo by otevřeně tvrdil, že podobné problémy v našem politickém systému let 1948 - 1957 neexistovaly / a kdo by to ovšem prokázal/, nebo ten, kdo by takový stav sice uznal, ale hájil jako správný a nutný, by mohl říci, že "oportunisté" tu přišli s jakousi zbytečnou, případně škodlivou iniciativou, že se snažili navrhnout nějaké strukturální změny systému, který vlastně žádných změn nevyžadoval. Kdokoli by i jen částečně uzná existenci podobných problémů v naší skutečnosti, měl by také uznat, že mohli a mohou existovat lidé, kteří se takové problémy pokoušejí řešit /například teoretickou úvahou/. Tito lidé se ovšem mohou mýlit, mohou podávat třeba i nesprávné návrhy na řešení, ale zase jiní mohou podávat jiné, lepší návrhy. Co je lepší - o tom lze diskutovat. Diskuse ovšem předpokládá, že smějí hovořit i ti, kdo jsou kritizováni a zejména pak předpokládá, že je nutno říci, oč vlastně ve sporu jde a nelze zamlčovat vlastní problém a vymýšlet jen obecné odsudky autorů umlčených názorů.

Zdálo by se, že tu není jiné cesty. Leč dnešní kritičtí pisatelé takovou cestu objevili a bezpečně na ní krácejí : vůbec se nemluví o tom, zda existují, neexistují nebo jen zčásti existují ve skutečnosti problémy, jež byly podnětem i předmětem kritizovaných "revizionistických" úvah. Prostě se zamlčí, že "pravicoví oportunisté" chtěli i cosi konkrétního řešit a napravovat. Tito lidé se vyličí jako zloduchové, kteří z blíže neuvedených důvodů od rána do večera po léta revidovali správné principy a vytyčovali principy nesprávné. Revidovali, kde se co dalo : sociálně-třídní základ politického systému, ekonomický základ politického systému, marxismu-leninismus, jako vědecký základ politického systému, podstatu a principy diktatury proletariátu, vedoucí úlohu strany a zřejmě ještě celou řadu dalších, zcela funda -

mentálních principů, otázek a problémů. Podle jakého receptu se tohle všechno hladce "oportunistům" prokáže - o tom bude ještě řeč. Teď si všimněme jen jedné /a to velmi významné/ stránky tohoto postupu dnešních kritiků: jako za kouřovou clonou se za těmito fundamentálními obecnými pojmy ztrácejí reálné a opravdové problémy, o které při teoretické práci nad optimálním modelem politického systému u nás šlo.

Přítom například právě Matějčíček ve svém článku výslovně píše /snaž, aby vynikl význam jeho vlastních bojových zásluh/, že zvláštní význam revizionistických teorií o politickém systému spočíval mimo jiné "v celkové konkrétnosti a propracování nového modelu" politického systému. Je rozpracován do stranických dokumentů, zejména Akčního programu KSČ..." /str. 794 /. Z vlastního obsahu Matějčíčkovy zdrcující kritiky se však tato konkrétnost a toto propracování zcela vytrácí: zůstává jen "přítěžující okolnosti" všeobecné obžaloby "revizionistů".

Myslím, že je to škoda, neboť tak zejména mladší čtenáři, kteří před vyřazením všech "revizionistických" dokumentů z knihovenneměli možnost konkrétní stránky "revizionistických" koncepcí poznat, nemohou ani posoudit v plné míře zásluhy dnešních kritiků, protože pořádně nevědí, čemu všemu tito bojovníci zabránili a nadále brání. Uvedu proto několik takových "do stranických dokumentů rozpracovaných" konkrétních tezí, a to z Akčního programu KSČ.

Je to v prvé řadě celková charakteristika hlavních problémů našeho politického systému počátkem roku 1968:

"Ve vztazích mezi stranou, státem a společenskými organizacemi ve vnitřních vztazích a metodách uvnitř těchto složek, ve vztazích státních a jiných institucí k občanům, v chápání významu veřejného mínění a informovanosti lidí, v praxi kádrové politiky - všude tam se projevuje příliš mnoho věcí, které ztrpčují život lidí a zároveň brání odborně kvalifikovanému, vědeckému rozhodování a podporují libovůli. Je tomu tak především proto, že všechny tyto vztahy v naší politické soustavě byly po léta vytvářeny jako nástroj plnění centrálních direktiv a málokdy vůbec umožňovaly, aby sama tvorba rozhodnutí byla výsledkem demokratického jednání.

Různé zájmy a potřeby lidí, direktivním rozhodováním nepředvídané, byly chápány jako nežádoucí překážka, a ne jako nové potřeby života lidu, které politika musí respektovat.

Proto nemohla pomoci ani často dobře míněná hesla o "zvýšení účasti lidu na řízení", neboť i tato "účast lidu" po léta znamenala hlavně účast na plnění direktiv, a ne účast ve sporu o správnost samých rozhodnutí. Proto se stále prosazovaly názory, opatření a zásahy, které byly libovolné a neodpovídaly ani vědeckému poznání, ani zájmům různých vrstev lidu a jednotlivých občanů. Takto uplatňované centrální rozhodování pak nemohlo být ani účinné a vedlo naopak k tomu, že se řada usnesení nemohla plnit a uvědomělé řízení společenského vývoje se oslabovalo. To pochopitelně zase udržovalo ve funkcích lidí, kteří jinak "řídit" nedovedou a stále znovu ožívují staré metody a návyky, obklopují se lidmi, kteří jim vyhovují, a nikoli lidmi, jejichž schopnost a charakterové vlastnosti dávají záruky pro plnění funkcí. Přes stálé důrazné odsuzování "doby kultu osobnosti" nejsme proto stále s to vymýtit ze života naší společnosti některé rysy vlastní právě této době. To oslabuje důvěru lidí ve schopnost strany důsledně takové poměry změnit, často se vyvolávají a ožívují stará napětí a politická nervozita" /Sborník "Rok šedesátýosmý v usneseních a dokumentech ÚV KSČ"; Svoboda 1969, str.115/.

Kde je tu jaká revize ekonomického, třídního, marxisticko-leninského základu politického systému, diktatury proletariátu či vedoucí úlohy strany? Proč dnešní kritika stále žongluje jenom těmito hodnotícími obecnými pojmy a neřekne jasně: bylo anebo nebylo pravdivé takovéto hodnocení hlavních problémů politického systému u nás? Bylo-li nepravdivé, pak v čem a proč? Bylo-li zčásti pravdivé, ale zčásti nesprávné, pak v které části a proč? Na takové otázky nenajdeme u dnešních zásadových kritiků "pravicového revizionismu" ani náznak odpovědi.

Podobně je tomu i s některými dalšími požadavky, které na reformu politického systému uplatňoval Akční program KSČ:

"Dobrovolné společenské organizace musí být založeny na skutečně dobrovolném členství a aktivitě. Lidé do nich vstupují proto, aby vyjadřovaly jejich zájmy, a sami si také mají právo vybírat své funkcionáře a představitele, které nelze společenským organizacím dosazovat zvenčí. Z těchto zásad mají důsledně vycházet naše jednotné masové organizace, jejichž funkce je i nadále potřebná, které však mají odpovídat svou strukturou, svými metodami práce i spo-

jením s členstvem novým společenským podmínkám" /cit. sborník, str. 117/.

"Nelze zajistit účinný vliv mínění a názorů pracujících na celou naši politiku, nelze čelit snahám o potlačení kritiky a iniciativy lidí, jestliže pro všechny občany nezajistíme důsledně právními prostředky ústavně zaručenou svobodu projevu a vůbec všechna politická a osobní práva občanů. Socialismus nemůže znamenat jenom osvobození pracujících lidí z nadvlády vykořisťovatelských třídních vztahů, ale musí přinést pro plné uplatnění osobnosti více, než dává kterákoli buržoazní demokracie. Pracujícím lidem, kterým už nediktuje třída vykořisťovatelů, nelze libovolným výkladem mocensky předpisovat, o čem smějí a o čem nesmějí být informováni, které své názory mohou a které nemohou veřejně vyslovit, kde se veřejné mínění může uplatnit a kde ne." /cit. sborník, str. 118/.

Proč je to špatné a protisocialistické? Proč by pracující člověk neměl mít za socialismu práva, proklamovaná již buržoazními demokraty?

Matějčec nám sice dodá pohotově velice zásadní poučení: "socialistická demokracie nemůže být "pokračováním", "důsledným naplněním" principů buržoazní demokracie, ale jejich dialektickou negací. Rozpor mezi buržoazní demokracií a socialistickou demokracií je přímým výrazem antagonistického rozporu mezi socialismem a kapitalismem, diktaturou buržoazie a diktaturou proletariátu" /str. 809/.

Budiž. Nepouštějme se tu nyní do sporů o toto primitivní vyjádření mnohem složitějších abstraktních pojmových souvislostí, které jsou v marxismu dávno kvalifikovaně teoreticky zpracovány. Co však konkrétně znamená u dnešních kritiků "dialektická negace principů buržoazní demokracie"? O tom se bohužel nedovídáme vůbec nic; zdá se však, že s touto "dialektickou negací" jsou neslučitelné například oba uvedené demokratické požadavky Akčního programu KSČ, proti němuž Matějčec brojí jako proti celku s náruživostí, hodnou vymítání ďábla. Pak je snad ale slovo "dialektická" nadbytečné a obešli bychom se s prostou negací, s popřením zásad buržoazní demokracie vůbec.

V dobách, kdy komunistická strana teprve bojovala o získání moci, však nikdo nikdy ani v teorii ani v politických dokumentech netvrdil, že by výsledkem měla být negace buržoazní demokracie tohoto druhu: tehdy se vždy problém chá-

pal tak, že pouze formální politická demokracie musí být rozšířena a prohloubena demokracií třídní, sociální: za toto pojetí se také postavila většina lidu.

Proč je nesprávná teze, že členství i aktivita ve společenských organizacích mají být dobrovolné a že členové těchto organizací si mají sami vybírat své funkcionáře? Chápu, že při takovém pojetí nezle například členstvím ve Svazu mládeže podmiňovat přijetí na školu, setrvání nebo postup v zaměstnání apod. Ale není snad donucování k členství v nějaké organizaci existenčním nátlakem spíše nesocialistické než zásada striktní dobrovolnosti?

Chápu také, že "buržoazní" právo svobody projevu se snaží ze všech sil negovat ten, kdo považuje za normální a socialistické, že v případě rozporu značné části členské masy komunistické strany s názory právě zformovaného stranického vedení se třetina členů ze strany prostě vyhází, že tito lidé jsou pak postupně zákon nezákonně vyhazováni z práce, nemohou najít zaměstnání bez souhlasu stranického aparátu, vědeckí pracovníci se živí jako topiči a nekvalifikovaní stavební dělníci, děti těchto lidí mají zakázán vstup na střední a vysoké školy a za zvlášť zavilými z těchto kacířů slídí tajná politická policie. Je přirozené, že politická moc, která si něco podobného vytvořila jako základnu vlastní existence, odpírá například těmto lidem /ovšem zdaleka ne jenom jim/ právo říci veřejně, co si o podobném postupu myslí. Ale je tohle snad "dialektická negace" principů demokracie? Je to jen primitivní přesvědčení, že dělají-li dva totéž, není to totéž. To jen může být někdy pravda, jindy to však zcela určitě pravdivé není.

Docela podobně je tomu i s principy tzv. dělby moci. I v této souvislosti dnešní pisatelé kritik "pravcového revizionismu" obecně hřímají o nepřípustnosti přenášení této buržoazní zásady do socialismu. Zamlčují však, oč tehdy konkrétně šlo:

"Politika strany vychází z požadavku, aby v celém státním mechanismu nedocházelo k přílišnému soustřeďování moci v jednom článku, v jednom aparátu nebo u jednotlivce. Je nutno zajistit takové rozdělení pravomoci a systému vzájemné kontroly mezi jednotlivými články, aby případné chyby a přehmaty jednoho článku byly včas napraveny činností druhého. Tomu musí odpovídat nejenom vztahy mezi volenými a výkonnými orgány, ale i vztahy uvnitř mechanismu výkonu

státní moci a správy a rovněž postavení a funkce soudů".
/cit.sborník, str. 123/.

Co je na tomto požadavku protisocialistického a buržoazního? Při nejlepší vůli nevím, a žádný dnešní kritik mi to ještě nepomohl konkrétně najít.

Tyto příklady, myslím, dosti průkazně dokládají, jak kritikové "pravického revizionismu" maximální možnou měrou prostě zamlčují, oč vůbec při snahách o reformu politického systému u nás šlo a jde. Jedním z důvodů takového počínání je - jak už řečeno - to, že tak je to pro samotné kritiky mnohem jednodušší. Věc však má zřejmě ještě druhou stránku. Určitému názorovému proudu, který na rozdíl od "oportunistů" má dnes u nás volnost projevu a agitace, je milejší, aby se časem zapomnělo, co ti "pravicoví oportunisté" vlastně konkrétně psali a požadovali. K tomu účelu slouží dlouhé seznamy autorů, jejichž knihy a články jsou vyřazovány z knihoven a pro všechny budoucí generace čtenářů mají zůstat nepřístupné. K tomu účelu slouží také opatření, které zakazuje vyloučeným komunistům cokoli a kdekoli u nás publikovat. Bylo by proto nelogické /a snad by to dokonce mohlo být i nepřipustným "přenášením zásad buržoazní demokracie do socialismu"/, kdyby se v polemických člancích citovaly skutečné názory a myšlenky těchto kacířů. Čtenář by pak mohl použít i vlastní hlavy k tomu, aby si udělal úsudek o názorech "revizionistů" i jejich kritiků. A kde by pak byla záruka, že takový postup nepovede k jiným koncům, než jaké předem plánuje oficiální politická moc? Co kdyby vlastní soudy čtenářů nevyzněly ve prospěch kritiků? Tak nechť tedy raději čtenář ví jen to hlavní: všichni ti "revizionisté" byli protisocialistickými, pravicovými, antisovětskými a kontrarevolučními živly a popírali všechno, co je naopak socialistické, leninské, levicové, sovětské a revoluční.

Způsob, jakým si počíná při své "zásadové kritice" Matějček, je však příznačný pro dnešní rádobu "vědeckou" kritiku koncepcí "pravického revizionismu" nejen v tom, jak zastírá konkrétní problémy. Příznačné jsou i šejdířské metody, jimiž se protivníkovi podkládají myšlenky a postoje, jaké ve skutečnosti nikdy nezaujal a nehájil. Poměry, v nichž se kritizovaní prostě nemohou bránit, tomu zajisté napomáhají, přesto však vlastní příčinou podobného počínání jsou osobní kvality a vlastnosti kritiků, kteří této okolnosti s

chutí a hojně využívají: nemajíce s vědou vůbec nic společného, nemají tito lidé pochopitelně ani vědecké svědomí.

Doložím dále v textu v konkrétních souvislostech, jak jsou vědomě falšovány citace některých mých názorů tak, aby se to hodilo obviněním, vznášeným dnešní kritikou. Na tomto místě se proto omezím na docela stručné příklady. Tak např. na str. 816 svého článku Matějček píše: "Za optimální považuje Z.Mlynář systém dvou politických stran, ale vzhledem ke konkrétní politické situaci považuje toto řešení za realizovatelné až v blízké budoucnosti." Citací pak odkazuje Matějček k jednomu z mých nikdy nepublikovaných rukopisů, kde má být údajně toto tvrzení obsaženo. Na příslušném místě však lze číst tento můj text: "Jakkoli však považuji pro stabilní socialistickou společnost takové řešení modelu/ = systém dvou stran - Z.M./ za možné, nemohu abstrahovat od konkrétních historických podmínek současných socialistických států včetně ČSSR a považovat toto řešení za realizovatelné v blízké budoucnosti vývoje našeho politického modelu". Tedy pravý opak Matějčkova tvrzení. Leč proč by se nad takovým detailem měl pozastavovat někdo, kdo od začátku až do konce svého psaní nepravdivě zkresluje význam a smysl celé teoretické koncepce "pravicových revizionistů", když mu navíc ještě nehrozí, že by byl veřejně usvědčen a musil se omlouvat.

Ani normální smrtelníky omezující dimenze času nejsou pro dnešní "konsolidační" kritiku "pravicových revizionistů" problém. Tak například opět Matějček uvádí na str.796 svého článku dva konkrétní prameny, v nichž je podle jeho názoru správně marxisticky chápána problematika zákonitého vývoje politického systému za socialismu, a píše "Bohužel tyto prameny byly po dlouhou dobu u nás opomíjeny, bylo vzbuzováno zdání, že tyto otázky nejsou marxistickou vědou teoreticky rozpracovávány. Při zkoumání politického systému byly revizionisty přebírány prameny buržoazních teorií...". Čtenář tedy nabývá dojmu, že "revizionisté v roce 1967 nejspíše úmyslně zamlčeli existenci marxistických pramenů", o nichž se mu dostává informace teprve od Matějčka. Avšak oba jím uváděné prameny vyšly až v době, kdy "revizionisté" se už živili vším možným, jenom ne teoretickou politologickou prací: citovaná sovětská brožura B.N. Topornina vyšla v Moskvě roku 1972 a materiály citované vědecké konference časopisu "Otázky míru a socialis-

mu" vyšly v čísle 8 tohoto časopisu z roku 1971. Požadovat od někdejších "revizionistů" zcela samozřejmě schopnost cestování v čase není snad možné ani podle nepublikovaných stranických direktiv, ukládajících, jak nakládat s těmito kacíři.

J. Matějček nezůstává konečně pozadu ani v jazykovém stylu, jaký je rovněž vlastní mnoha autorům dnešní kritiky; v některých větách a v četných slovních obrazech dokonce ční vysoko nad průměrem. Jde - namátkou vzato - o takovéto formulace:

"Jedním z charakteristických rysů pravicového revizionismu v ČSSR byl ten, že ..." /úvodní věta celého článku, str. 793/.

"V této souvislosti je nutné zdůraznit, že jedna věc je však respektování při volbě metod socialistické výstavby národní specifičnost a věcí druhou je podstata zákonitostí této výstavby" /str. 799/.

"Koncepce "industriální společnosti" byla jedním z výchozích teorií čs. revizionistických sociologů" /str. 807/ - a další a další stylistické perly.

Cílem této mé studie není ovšem překonávat podobné nedostatky: to by mohl lehce provést sám autor časově nenáročnou konzultací s některým slušně prospívajícím žákem vyšších tříd základní devítileté školy.

Všechny dosud uvedené výrazné rysy Matějčkovy "teoretické kritiky" však svědčí o tom, že jsem nevolil špatně: je typickým představitelem metod i stylu celého proudu dnešního "teoretického myšlení" v Československu. To zřejmě uznává i sama dnešní oficiální "teoretická fronta", neboť právě za tuto svou činnost byl Matějček - podobně jako mnozí jiní - poctěn akademickým titulem nejenom přede jménem, nýbrž i za ním. Budu tedy jeho články i nadále užívat jako reprezentativního textu; nechť výtky jemu adresované jsou tedy chápány rovněž jako polemika s obecně šířenými názory a nikoli jako zveličování významu jednoho představitele "konsolidovaného teoretického myšlení" v dnešní ČSSR.

1. Teoretické pojetí komunismu a vývoje socialismu, které bylo východiskem při tvorbě koncepce optimálního politického systému

Nyní se budu zabývat meritorně výtkami dnešní kritiky, podle nichž samotná teoretická východiska koncepce optimálního politického systému socialismu, která jsem přijal a uplatňoval v práci mezioborového týmu ČSAV, jsou nemarxistická či protimarxistická, "netřídní" a samozřejmě "revizionistická". Nebudu při tom vykládat své názory dnešní, nýbrž budu důsledně dokládat názory a koncepce, které jsem tehdy zastával a hájil. Cílem je podat pravdivou rekonstrukci myšlenek, z nichž jsem vycházel zejména v úvodním teoretickém rozboru, který byl v březnu 1967 předložen jako podklad pro práci mezioborového týmu a kterýžto text je pro dnešní kritiky pravou pokladnicí mých nejtěžších "revizionistických" hříčků. x/

x/Jde o studijní materiál č. 1, určený pro vnitřní potřebu výzkumného týmu a nazvaný "Náměty k teoretické koncepci výzkumu rozvoje politického systému". První část tohoto textu, nazvaná "Problémy charakteru politiky a státu v socialistické společnosti", byla v podstatě celá publikována, a to ve dvou statích:
"Některé problémy charakteru politiky a státu v socialistické společnosti", Právník 10/1967;
"Poznámky o vztahu socialistické politiky a vědeckotechnické revoluce", Právník 2/1968.

Protože "politický systém socialismu je současně podsystemem celé socialistické společnosti" /jak to formuluje nějakým školením o kybernetice a systémech moderně poučený Matějčíček/, musil jsem - chtěje poznávat možnosti vývoje politického systému - mít i nějaký určitý názor na vývoj i na vnitřní dynamiku a možné perspektivy socialistické společnosti. Tím se právě situace pracovníků ve společenských vědách tehdy lišila od situace dnešních kritiků, kteří žádný takový určitý názor mít nemusejí, neboť jim nejde o to, jaký další vývoj je pro politický systém socialismu optimální, nýbrž o to, jak zastavit jakékoli myšlení u posledního právě platného usnesení existující politické moci.

Koncepci dalšího vývoje socialismu, kterou jsem tehdy

přijal a která se mi i dnes zdá být teoreticky velmi plodná, formuloval u nás v řadě svých prací především Radovan Richta: šlo o marxistické teoretické pojetí společenských a lidských souvislostí vědeckotechnické revoluce. První souborné výsledky práce mezioborového výzkumného týmu ČSAV, který pracoval na tomto okruhu problémů a který R. Richta vedl, byly již v roce 1966 publikovány ve známé práci "Civilizace na rozcestí"/Svoboda 1966; druhé, rozšířené a doplněné vydání vyšlo v témž nakladatelství roku 1969/. Tato práce velmi zásadně ovlivnila výzkum ve společenských vědách vůbec, nejenom v oboru politologie a věd o státu a právu.

Není bez zajímavosti, že téměř všichni dnešní kritikové mého "revizionismu" o tomto teoretickém východisku mých úvah zavile mlčí, ačkoli ve všech mých textech jsou vždy příslušné odkazy a citace všude tam, kde jsem přímo přejímал teoretické závěry R. Richty. Tato zdánlivě podivná skutečnost má ovšem zcela jednoduché vysvětlení: Radovan Richta po roce 1969 postupně zcela opustil své vlastní dílo, za něco se tu a tam i veřejně sebekritizoval /ne však příliš podstatně/, ale hlavně se jal všemožně sloužit momentálním zájmům politické koncepce, která se na jaře 1969 u nás stala oficiální a má podporu politické moci. Jako ředitel akademického ústavu postupně vyházal z práce celou řadu spoluautorů svého někdejšího teoretického konceptu, torza svých původních tvůrčích myšlenek postupně otesával tak, až z nich zbyly bezzubé, k ničemu nezavazující a původním myšlenkám často přímo odporující fráze, schopné publikace i za dnešních našich poměrů a plnicí služebně-propagandistické úkoly ve prospěch momentálně u nás vládnoucí politické koncepce. Odpřísáhl samozřejmě také neomylnou pravdu tzv. "Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ" a za to všechno si vysloužil i nadále ředitelské postavení, je uznáván současnou politickou mocí za marxistického vědátora /ale zase ne do té míry, aby byl například ponechán v řadách členů ÚV KSČ/ a má všechny možnosti rozvíjet dál svou aktivitu ve shora nastíněném rámci.

Z jistého hlediska je to samozřejmě osobní věc R. Richty, neboť, jak se říká, "proti gustu žádný dišputát". Není ko - nečně ani první ani poslední, kdo postaven před volbu setrvat u poznání, které sám považoval za pravdivé, nebo toto

poznání zavrhnout, nezvolil nejen postoj Jana Husa, ale ani Galileovo "a přece se točí". Vždyť i situace, která podmiňuje setrvání ve vědecké instituci v Čechách věrností určí - tému oficiálnímu názoru, není nikterak nová: už císař Ferdinand III. zavedl v době pobělohorské na pražské universitě přísahu, "kterou příště činit budou profesoři, děkani, doktoři promovani" a v níž se přísahalo: "zavazuji se hájit učení o neposkrvněném početí, pokud papež nenařídí opak" /A. Denis: Čechy po Bílé hoře, Praha 1911, díl. , str.230/.

Slabost charakteru v těžkých chvílích, ani jiný myšlenkový vývoj autora díla však neznehodnocují objektivní význam a nejsou měřítkem pravdivosti či nepravdivosti jeho původních myšlenek. Jean Bodin, autor novověkého pojetí státní svrchovanosti, také napsal po své knize o suverenitě spis proti čarodějnicím, kde dokonce vyličil metody vymítání ďábla mnohem podrobněji a konkrétněji než kterýkoli z dnešních bojovníků proti revizionistickým čarodějnicím. Bylo by však pošetilé přezírat kvůli tomu Bodinovu teoretickou koncepci státní svrchovanosti. Nevidím tedy důvod, proč bych se znovu nehlásil k těmto koncepcím R. Richty, které jsem přejímal již v roce 1967 jenom proto, že to snad samotnému Richtovi není dnes milé. Jeho dnešní postoje jsou také nemilé těm jeho dřívějším spolupracovníkům, kteří pracují v kotelnách nebo v nejlepším případě v účtárně, a Radovan Richta je kvůli tomu také nemění.

Vraťme se však nyní opět k meritu věci. Běžné, i dnešní kritiky "pravického revizionismu" přejímané marxistické pojetí chápe socialismus jako první, nižší vývojovou fázi společnosti komunistické. Je proto logické, že každý marxista ve svých teoretických úvahách o socialismu hledá především zprostředkování mezi socialistickou realitou a komunistickou perspektivou společnosti.

Lze samozřejmě velmi různě přistupovat ke spájení současnosti a budoucnosti. Podstatné při tom je, v čem vidíme základní a nezbytné rysy budoucnosti, v daném případě komunistické společnosti. V této otázce už se ti, kdo se hlásí k Marxovi a Leninovi jako je klasikům komunistická teorie, často rozcházejí.

Na úrovni vulgární politické propagandy se komunistická budoucnost líčí prostě jako vysoká hmotná životní úroveň, doplněná rozkvětem ideologické propagandy, kterou bude celá společnost budoucnosti jednoduše uznávat a vyznávat. Veli-

ké většině marxistických vědeckých pracovníků z různých oborů společenských věd se však koncem šedesátých let nezdálo možné vycházet v teoretické práci z podobných vulgárních představ o komunismu.

Nebylo dobře možné vycházet při této teoretické práci ani z různých "pouček" a výroků o komunismu, které by snad i dnešní kritikové "revizionismu" vzali na milost. Tak například, jak známo, řekl kdysi Lenin /pro potřeby zcela určité historické chvíle a jí podmíněné propagandy/, že komunismus je sovětská moc plus elektrifikace celé země. Kdybych se byl držel tohoto výroku a netoulal se zbytečně myšlenkami za jeho meze, uznal by mne snad dnes i Matějček za "lenince", ale žádný jiný výsledek by to mít nemohlo.

Podobně je tomu také například se Stalinovým vymezením úkolů, které je třeba splnit, aby se sovětská společnost ocitla v komunismu. Určil je ve známém projevu k voličům roku 1946 a spočívaly v konkrétních objemových ukazatelích výroby oceli, těžby uhlí, nafty apod. Tohoto pojetí komunismu se nebylo možné v roce 1967 dost dobře přidržovat mimo jiné už proto, že uvedené Stalinovy ukazatele byly tou dobou v SSSR dosaženy a překročeny, avšak komunismus nebyl jaksi v realitě přítomen.

Představy o komunismu, vtělené porůznu do politické literatury i stranických dokumentů v době N.S.Chruščova, byly zčásti stále ještě spojované z dosahováním určitých objemových výrobních ukazatelů /jejichž výše se ovšem absolutně měnila/, avšak zčásti se přece jen dostávaly k podstatnějším koncepčním problémům. Zejména formulace Programu KSSS o materiálně-technické základně komunismu, v níž se věda stává výrobní silou, navozovaly myšlenku o základním spojení komunistických perspektiv s rozvojem nových revolučních převratů ve výrobě, s procesem vědeckotechnické revoluce. Vlastní společenské a lidské souvislosti těchto změn však nebyly nikdy v tehdejších oficiálních pramenech výrazněji zmiňovány a zkoumány. Nebyl tu také nikdy učiněn pokus o nalezení souvislosti nových vývojových procesů ve společnosti s teoretickými úvahami zakladatele komunistické teorie Karla Marxe.

Marxistům, pracujícím ve sféře teoretického výzkumu společnosti, nezbyvá tedy nic jiného, než pokusit se rekonstruovat co nejucelenější hypotézu komunismu především z děl Karla Marxe a na tomto základě se pak snažit hledat ve spo-

lečenské skutečnosti šedesátých let takové reálné vývojové procesy a hybné síly, jež by představovaly styčné body historického společenského pohybu a marxistické teoretické hypotézy komunismu. Právě tento úkol se snažil plnit - a znovu opakuji, že podle mého mínění úspěšně - vědecký mezioborový tým ČSAV pro výzkum problematiky vědeckotechnické revoluce a osobně jeho vedoucí R. Richta. x/

x/ Již v roce 1967 jsem ovšem formuloval své některé výhrady, jejichž smyslem bylo především čelit určitým jednostranným pojetím, jež by na bázi Richtovy koncepce vědeckotechnické revoluce mohly vznikat. Ve studijním materiálu č. 1 pro mezioborový tým, zabývající se koncepcí optimálního politického systému, jsem to v poznámce na str. 22 formuloval takto:

"Člověk se ovšem nikdy nemůže vymknout dialektice vztahů subjektu a objektu a sám bude vždy v určitém smyslu objektem světa přírody /včetně "zlidštěné přírody", techniky/. V tomto smyslu nelze zapomínat na známou Marxovu myšlenku o lidské svobodě, začínající za hranicemi přírodní / i technické/ nutnosti, ani ve vizi nového rozměru lidské civilizace. Jde však o převrácení vztahu subjektu a objektu uvnitř samotného pohybu lidského společenství, o zánik subjektivity člověku odcizených, zvěcnělých mezilidských vztahů.

Pokud jde o společenské souvislosti /a předpoklady/ teoretické koncepce práce "Civilizace na rozcestí", považuji tuto koncepci za pravdu skutečnosti evropsko-americké průmyslové civilizace, abstrahující nutně od společenských souvislostí ve světovém měřítku, tj. od rozvoje civilizací, které nejsou ještě průmyslovými civilizacemi /respektive se spíše předpokládá, že existuje nutnost i pro tyto civilizace projít právě průmyslovou civilizací a dospět tak k perspektivě nového rozměru, spjatého s vědeckotechnickou revolucí; takový předpoklad ovšem přece jen nutno vždy posuzovat jako možnost, nikoli fatální lidskou nezbytnost.

Rovněž možnost konfliktů, plynoucích ještě ze "staré" /tj. dosud empiricky skutečné/ civilizační základy před "překročením uzlové čáry civilizace", lze také sotva chápat jako něco, co snad nemůže - právě v aspektu společenských souvislostí vědeckotechnické revoluce - vůbec v empirické skutečnosti na dobu, za níž nelze dohlédnout marxistickou previzí, zmařit překročení této "uzlové čáry" směrem ke

skutečně lidské emancipaci".

Při publikaci příslušných pasáží tohoto studijního materiálu /Právník č. 2/1968, str. 3/ jsem pak tuto výhradu zúžil a srozumitelněji vyhroutil proti Richtovým tendencím, které jednostranně přeceňovaly dovozované trendy ve vývoji vědeckotechnické revoluce jako téměř jedinou alternativu již nyníššího, praktického vývoje socialismu a jeho politiky a napsal jsem: "Tato práce /=Civilizace na rozcestí/ abstrahuje podle mého názoru zároveň od velmi mnohých souvislostí mezi vlastní teoretickou koncepcí s empirickou skutečností soudobého socialismu, od nichž při hlubší analýze podobných otázek abstrahovat nelze /nemá-li být vlastní kritická teorie nakonec jen propagandisticky a ideologicky využívána či zenužívána/". Právě zesílením všech nejslabších míst své koncepce, redukcí jejího celku právě k takovým místům, dosáhl také po roce 1969 Richta toho, že torzo jeho koncepcí opravdu je jen zneužíváno /a to i jím samým/ k apologetické obhajobě konjunkturálních trendů praktické politiky. Měl jsem tehdy na mysli především skutečnost, že v praktické politice socialismus není a nemůže být ovlivňován jenom silami, které odpovídají rozvoji vědeckotechnické revoluce. Reálný stav ekonomického i společenského života je v dnešních socialistických zemích ještě v příliš mnoha ohledech příliš vzdálen momentu, v němž by se vlivy vědeckotechnické revoluce jako hlavní společenské síly jednoznačně uplatnily jako přímý nejsilnější prakticko-politický faktor. Dosavadní možnosti průmyslové civilizace nejsou ještě vyčerpány do konce nikde ve světě, a proto zdaleka také ne ani v socialistických zemích /které si i oficiálně kladou za cíl dohnat v některých ekonomickotechnických trendech USA a nejnadvýšejší kapitalistické země/.

Richtova koncepce vědeckotechnické revoluce byla tedy vždy především pokusem právě o spojení Marxovy hypotézy komunismu a reálnými vývojovými procesy empirické skutečnosti moderní doby a nikoli všestrannou analýzou rozporuplných tendencí vědeckotechnické revoluce samé. To potvrzuje i vývoj vědeckotechnické revoluce ve světě v posledních desetiletí: z hlediska lidských a společenských souvislostí se v praxi na pořad dne reálně dostaly spíše některé negativní důsledky tohoto procesu pro člověka, než důsledky anticipované Richtou. Problémy ohrožení ekologické rovnováhy na celém světě jsou spíše prakticky vážným faktorem /a to samozřejmě abstrahují od využití výsledků vědeckotechnické revoluce v mocenských, válečných konflik-

tech apod./ než kroky k plnému osvobození tvůrčích lidských sil v komunistickém smyslu. Obecně vzato byl už v počáteční Richtově koncepci hluboko podceněn v teoretickém smyslu problém nechtěných důsledků kvalitativně nové fáze civilizačního vývoje, na který velmi důrazně upozorňuje jak celá historická zkušenost lidstva a fáze industriální civilizace, tak i futurologické extrapolace /nutně ovšem jednostranné/ z trendů vývoje jednotlivých odvětví přírodních věd /fyziky, chemie, biologie aj./ i techniky.

V socialistických zemích ukázal pak vývoj posledních desetiletí navíc ještě i to, že z hlediska vědeckotechnické revoluce stagnační, brzdící prvky existujících společenskopolitických struktur mohou účinněji a po delší dobu než se zdálo bránit cílevědomému rozvíjení těchto revolučních, kvalitativních změn, jejichž možnost /ne však fatální nezbytnost - neboť reálný vývoj nemusí jít optimálními cestami ani v socialismu /logicky konsistentně prokazovala Richtova koncepce vědeckotechnické revoluce.

Protože však ani v těchto souvislostech není smyslem této studie rozvíjet mé dnešní názory, nýbrž podat rekonstrukci teoretických úvah z roku 1967, přidržuji se dále důsledně svých myšlenkových postupů v tehdejší době, jež jsou také předmětem dnešní politické kritiky. Je také samozřejmé, že žádný z mých dnešních názorů by nesbližoval mou koncepci s východisky této kritiky. V druhé části textu /o politické praxi roku 1968/ čtenář konečně sám uvidí, že jsem snad z přijetí hlavních myšlenek Richtovy koncepce nevyvozoval "krátkým spojením" politologické /či politické/ závěry a postoje, které by nerespektovaly i některé oprávněné kritické výhrady k této koncepci.

Kritické výhrady k Richtově koncepci byly konečně formulovány v některých směrech i uvnitř jeho vlastního týmu: zejména v otázce vztahu subjektu a objektu ve společenském pohybu byla Richtově koncepci vytýkána jednostrannost, vedoucí až k tomu, že je přezírána vnitřní rozpornost vývoje společnosti. Zdůrazněním subjektivity kapitálu či společenské práce ve společenském pohybu nesmí být zrušena subjektivita lidí /jako sociálních skupin, tříd i jednotlivců/, jež se uplatňuje i v rozporu a proti logice kapitálu /či společenské práce/ jakožto subjektu: faktem odcizení lidských subjektivních sil tyto síly přece jen člověk úplně neztrácí a koneckonců tím je umožněn i vývoj, překonávající nakonec rozhodující

cí působení odcizené subjektivity. Kdybychom neviděli tuto rozpornost věci, pak by působení odcizených sil jako subjektu bylo fatální a nikdy nepřekonatelné. Nedocení relativní autonomie subjektivity sociálních skupin i jednotlivců vede pak u Richty i k přehlížení faktu, že společnost jako systém je tvořena různými relativně autonomními systémy - sociálními, politickými atd.

Historicky tedy je proces překonávání stavu, kdy hlavním subjektem společenského pohybu je kapitál, procesem kontinuálního a diskontinuálního charakteru, zatímco z některých závažných Richtových formulací vyplývá jen diskontinuitní ráz. Richtovy koncepce byly rovněž v jeho týmu kriticky hodnoceny i z hlediska zuženého pojetí antropologických charakteristik skutečného člověka a společenské-historické reality. /Mám na mysli diskusní kritická vystoupení v Richtově týmu např. I. Dubské, J. Šindeláře aj./. V koncepci politiky a funkce politického společenství jsem se - jak čtenář dále uvidí - snažil právě tento rozpor vyjádřit a umožnit jeho výraz v reálném politickém pohybu za socialismu.

Kritiku Richtovy koncepce z hlediska sociologie podal zejména P. Machonin a B. Jungmann v textu "Vědeckotechnický pohyb a náš soudobý sociální systém" v roce 1968. Autoři dokazovali, že vědeckými prostředky empirického výzkumu nelze pro Československo verifikovat celou řadu Richtových předpokladů a vizí; podrobně odůvodnili svůj závěr, že "nevycházíme-li ze zbožných přání, nýbrž z fakt, zjišťujeme, že Československo není ani v etapě vědeckotechnické revoluce ani na jejím prahu, nýbrž v nelepším případě před jejím prahem a to ještě v poměrně velké vzdálenosti", že je třeba teprve vytvořit podmínky pro masový rozvoj vědeckotechnické revoluce. Poukázali i na to, že je to optimální možnost, že však existují i reálné silné faktory, svědčící i pro možnost stagnačního vývoje v tomto směru. Odůvodnili i svůj názor, podle něhož týmová mezioborová práce nevyklučuje, nýbrž dále dokonce předpokládá verifikaci hypotéz /k nimž lze na bázi takto pojaté mezioborové výzkumné práce dospět/ prostředky, aparát a metodami jednotlivých vědních oborů. I z těchto kritických postojů měla vycházet další fáze práce výzkumného politologického týmu: ta se však již nikdy nerealisovala a jeho mezioborové diskuse zůstaly ve stadiu tvorby přijatelných hypotéz pro další vlastní výzkum.

Přes všechny výhrady k různým jednostrannostem Richtov-

vy koncepcí /výhrady filosofické i speciálních vědních disciplín/ jsem však považoval v roce 1967 - a považuji i dnes - za oprávněné vycházet z jejího celkového smyslu tam, kde jde o úsilí teoreticky postihnout možné /a z marxistické pozice žádoucí, optimální/ vývojové trendy moderní společnosti. Myslím, že pro teoretickou koncepci politického systému socialismu mají tyto trendy hrát obdobnou roli cílů, vůči nimž má být tento systém funkční obdobně, jako byl systém koncipovaný pro první fázi socialistické revoluce funkční k cílům třídního boje, k převzetí moci proletariátem a k potlačení odporu buržoazie proti tomuto aktu. Protože v tomto smyslu není pak důležité, zda perspektiva masového uplatnění vědeckotechnické revoluce je desetiletá nebo dvacetiletá, nýbrž podstatné je, že právě taková perspektiva se obsahově jeví jako optimální a slučitelná s Marxovou hypotézou komunistické revoluce, považoval jsem /a považuji/ za správné, vycházet z koncepcí nastíněných R. Richtou při marxistickém zpracování základních modelových vazeb politického systému socialismu ve fázi, kdy před ním nestojí úkoly převzetí a udržení nové třídní moci, nýbrž již úkoly výstavby společnosti, jež má otevřít cestu logice komunistické revoluce.

Základní myšlenkou Richtovy koncepcí je kvalitativní odlišení základny soudobé civilizace /v obecných, pro kapitalismus i socialismus společných rysech/, která je v podstatě dána stavem výrobních sil po klasické průmyslové revoluci, a budoucí základny budoucí civilizace, jakou je potenciálně s to vytvořit moderní vědeckotechnická revoluce. Dosavadní průmyslová /industriální/ civilizace nutně ještě v podstatných směrech omezuje svobodnou tvůrčí aktivitu člověka, který je při daném stupni rozvoje výrobních sil stále ještě poután k netvůrčím činnostem, k obsluze mechanických strojů a k výkonu málo kvalifikované, mechanické práce a který je v důsledku toho všeho i v důsledku málo rozvinuté produkce společenského bohatství převážně podrobován nadvládě jemu odcizených ekonomických vztahů a sil. Civilizace budoucnosti, vyrůstající z výsledků vědeckotechnické revoluce, kde "pracovní prostředky ve svém vývoji překračují hranici mechanických strojů, vstřebávají funkce, které je v podstatě zvedají v celý samohybný výrobní komplex", kdy se v široké míře mění i pracovní předmět, daný

dříve po tisíciletí ustáleným okruhem materiálu, kdy "do výrobního procesu pronikají v plné šíři nové výrobní síly společnosti, především věda... a s ní její základna: společenská integrace a nakonec rozvoj lidských sil, který leží v pozadí každé tvořivé činnosti" /R. Richta a kol., Civilizace na rozcestí, Svoboda 1969, str. 24./ - tato civilizace s sebou přinese i kvalitativní zvrát v postavení člověka ve výrobním procesu a v civilizaci vůbec. Otevře se možnost osvobození člověka z područí omezujících důsledků dnes známé dělby práce, neboť stále méně lidí bude celoživotně vázáno k mechanickým, netvůrčím činnostem, stále větší měrou bude společenský život přímo vyžadovat rozvíjení mnohostranných lidských schopností, stále více času bude člověk moci /i musit/ věnovat rozvoji svých kultivovaných lidských potřeb, všech stránek své osobnosti a výsledně bude i stále menší měrou podrobován nadvládě jemu odcizených ekonomických vztahů a sil.

"Jak vidět, vědeckotechnická revoluce je bytostně spojena s přeměnou základní vrstvy lidské činnosti, s novým postavením člověka ve světě výrobních sil - a tím s novou situací člověka vůbec. Tato dalekosáhlá společensko-lidská změna patří k základní dimenzi vědeckotechnické revoluce; nelze očividně vůbec uchopit podstatu vědeckotechnické revoluce, nelze porozumět jejímu pojmu, pokud v ní vidíme pouhý převrat uvnitř techniky." /R. Richta a kol., tamtéž, str. 34/.

V reálném historickém procesu rozvoje vědeckotechnické revoluce tak Richta nachází styčný bod skutečného společenského vývoje s Marxovou hypotézou komunistické společnosti, v níž je právě rozhodujícím rysem nové postavení člověka, jeho osvobození z podřízenosti jemu odcizených ekonomických vztahů, rozšiřování mezí skutečné svobody pro rozvoj všech lidských schopností každého jednotlivce. Tato hypotéza tak přestává být jakousi "prorockou vizí", jak ji mnohdy traktuje i sama komunistická propaganda, a stává se možným cílem uvědomělého jednání lidí v socialistické společnosti.

"Teoreticky představuje půdu, na níž se může vědeckotechnická revoluce rozvinout v plné šíři a až do všech důsledků - a při tom se vyhnout katastrofálním alternativám - rozvoj socialismu a komunismu v jejich modelové podobě /podtrženou mnou - Z.M./ . Pravdivost této téze - a sou -

časně zralost nové společnosti - musí prokázat praxe; nepochybně i na této půdě jde o krajně obtížný úkol."/R. Richta a kol, tamtéž, str. 59/.

K tomu je ovšem nutno nově, právě z hlediska těchto obecných perspektiv možného vývoje nové civilizace, hodnotit i reálně existující socialismus a nově také formulovat aktuální úkoly rozvíjení socialismu v komunismus. To bylo také v Richtou vedené týmové práci výslovně formulováno, jak ukazují například tyto úvahy:

"Zkušenosti socialismu potvrdily, že úroveň výrobních sil společnosti má mnohem pronikavější sociální a lidské důsledky, než připouštěla teorie odvozená z počátečních úkolů revoluce a z podmínek socialistické industrializace. Elementárním posláním celé socialistické etapy se v tomto smyslu zdá být uvolňování a rozvíjení ekonomických, sociálních, psychických, lidských podmínek pro tvorbu nejprogressivnějších výrobních sil, pro revolucionizování civilizační základny lidského života.

Výrobní síly nelze ovšem chápat v onom úzkém a historickém schématu, které se ustálilo pod dojmem industrializace /a jež odpovídalo zhruba těmto podmínkám/ - totiž pouze jako souhrn pracovních prostředků a pracovních sil - ale v širokém Marxově smyslu jakožto bohatý a proměnlivý souhrn výrobních sil lidského života - tedy včetně společenské kombinace a vědy, tvůrčích schopností člověka i osvojení přírodních sil. Každá racionální integrace, každé uplatnění vědy ve společenském životě, každý krok v rozvoji člověka padá v moderní civilizaci na váhu jako zapojení další výrobní síly lidského života. Socialismus by nemohl zvítězit, kdyby se přednosti společenské struktury, zbavené třídního protikladu, neprokázaly právě v otevřenosti a citlivosti vůči těmto rozměrům růstu civilizace: v přístupech, motivech a hnacích silách vědeckotechnické revoluce"/R. Richta a kol., tamtéž, str. 14 - 15/.

"V tomto světle vyniká především životní nezbytnost dalekosáhlých reforem, které uvádějí do života nové ekonomické způsoby řízení /tj. u nás vše, co se dnes souhrnně nazývá "šikovštinou" - pozn. Z.M./ . Osvětluje se tak potřeba nové, netradiční orientace v rozvoji výrobních sil. Ukazuje se podmíněnost komunistických proměn hlubokými, dlouhodobými, stálými strukturálními převraty ve výrobních silách. Na tomto pozadí vyniká nové postavení vědy ve společenském ži-

votě a nastávající přesun revolučního patosu do nových poloh. Vysvítají nové významy hospodaření s lidskými schopnostmi, nové podmínky pro vytváření socialistického životního způsobu, rostoucí potřeba řešení problému participace na civilizaci, rozvinutí demokratických forem společenského života atd." /R. Richta a kol., tamtéž str. 16 - 17 /.

V souladu s tím dokládá Richta pak mnohostrannou teoretickou argumentací základní myšlenku: dosavadní civilizace je i za socialismu ve všech svých rozměrech konečnou podmíněna fází průmyslové revoluce, industriální výroby se všemi jejími možnostmi a zároveň drastickými omezeními pro osvobození tvůrčích lidských sil, pro svobodnou aktivitu každého jedince. Teprve převrat ve výrobních silách, souhrnně označovaný za vědeckotechnickou revoluci, může otevřít nové a dosud netušené možnosti rozvoje člověka, odstranit dosavadní meze industriální civilizace, tj. uvést člověka do postavení a podmínek, jaké vlastně odpovídají Marxově hypotéze o postavení člověka v komunismu.

Toto pojetí, které na jedné straně důsledně zachovává původní Marxovy myšlenky o komunismu jako maximální svobodě pro člověka a na druhé straně hledá hybnou sílu vývoje k této perspektivě v rovině hlubinných vývojových procesů výrobních sil moderní společnosti, musí ovšem nutně dospívat k takovému pohledu na historicky reálný socialismus, který se podstatně liší od pohledu takového Matějčíka a jemu podobných dnešních pisatelů, kteří nejen hybnou sílu, ale často i celou skutečnost ztotožňují s přáními, direktivami a referáty představitelů momentální koncepce politické moci v určité socialistické zemi. Proto je také Richtovo chápání existujícího socialismu tehdy kritické. Představu o tom dávají tyto úvahy:

"Oproti původním koncepcím klasiků marxismu se při praktické aplikaci vědeckého socialismu dosti dlouho uplatňovalo přesvědčení, že dosažení komunismu je věcí změn na poli moci, vlastnických forem a ideologie, k nimž případně přistoupil ještě všeobecný růst výroby. Reálnou bází tohoto názoru se staly historické zkušenosti politické revoluce, vyvlastnění a industrializace socialistických zemí. Zároveň se tak ovšem fakticky absolutizovaly, zvěčňovaly formy společenského vývoje, převzaté z vrcholných fází průmyslové revoluce a třídních zápasů, jež vznikly na její půdě. Oblast změn ve výrobních silách, v práci, v celém způsobu seberealizace člověka byla považována jen za vnější okolnost komunistické

výstavby a vyřazovala se dokonce z předmětu marxistického zkoumání. Avšak model komunismu a koncept marxismu, který nezná vědeckotechnickou revoluci jako svou bytostnou součást - jež se dokonce na určitém stupni stává rozhodující pro celý osud revoluce - byl spojen se slepou uličkou kultu osobnosti a musí zavádět do slepé uličky vždy znovu, kdekoli se uplatní." /R. Richta a kol., tamtéž, str. 94/.

"Vymožeností socialistických výrobních poměrů, vzniklých z převratů na půdě moci a vlastnictví, není a ani nemůže být řešení problémů průmyslové civilizace a odstranění rozporů, které plodí. Za skutečně rozhodující je tu možno považovat jediné okolnost, že velké problémy průmyslové civilizační základny se na půdě socialismu stávají řešitelnými cestou /a za předpokladu/ úplné proměny celé struktury výrobních sil, celé civilizační základny lidského života". /R. Richta a kol., tamtéž, str. 53/.

Je pochopitelné, že z tohoto pojetí základních úkolů přeměny socialismu v komunismus nutně vyplýval i kritický pohled zejména na reálný stav československé ekonomiky a na úroveň jejího řízení. Richtův tým zpracoval mnoho přesvědčivých faktů, jež v souhrnu dokazovaly - zcela ve shodě s tehdejším úsilím O. Šika a většiny našich ekonomů - stagnační vlivy, které plodil dosavadní direktivní způsob plánovitého řízení a které se právě z hlediska nutných perspektiv vědeckotechnické revoluce jeví jako významná brzda rozvoje socialismu v komunismus. x/

x/ Rozbor konkrétních faktů najde čtenář zejména na str.

95 - 104 citované práce Richty a kolektivu. Uvádím jen pro ilustraci: "Industrializace Československa v padesátých letech nesla vyhraněně extenzivní povahu. Rozdělíme-li růst masy čisté produkce /v letech 1950 - 1964 průměrně ročně o necelých 6 %/, objeví se mezi zdroji ... z 80 % extenzivní faktory - především rozšiřování kapitálu / u průmyslu asi z 30 % rovněž růst zaměstnanosti/, kdežto podíl intenzivních faktorů zůstává pod 20 %: z toho pouze kolem 6 % připadá na vrub nové techniky..."/str. 96/.

"Ze dvou komponent, jež skládají produktivitu úhrnné společenské práce, se zvedla v letech 1955 - 1966 produktivita pracujících /živé práce/ v bezprostřední výrobě ročně o 4,2 % /dvě třetiny přírůstku výroby/; ... Efektivnost výrobních fondů /zhotnělé práce/ naopak klesala v témž ob-

dobí ročně o 1,0 % /v průmyslu o 0,2 %/, přičemž zvláště citelně klesala efektivnost strojů a zařízení vlivem nedostatečné modernizace a technického rozvoje, takže globální účinnost celkových zdrojů společenské práce zůstávala v podstatě beze změny" /str. 97/. "...vybavenost strojně technologického zařízení automatizačními prvky je v ČSSR zhruba 3 - 6krát menší než v USA" /str.99/. "Přes vyspělost chemické vědy a celkem rychlý vzestup chemického průmyslu v posledním desetiletí činí stále podíl tohoto progresivního odvětví na průmyslové výrobě ČSSR pouze kolem 8,5 % /a přírůstky mají tendenci k retardaci/, kdežto v řadě techniky nejpokročilejších zemí je téměř dvojnásobný. Na hlavu připadá v ČSSR asi 3krát menší výroba plastických hmot než ve špičkových zemích USA či NSR." "V roce 1964 podle provedené prověrky zhruba 36 % výrobků mělo světovou technickou úroveň či ji převyšovalo, 37 % výrobků za ní pokulhávalo a 27 % výrobků bylo zcela zastaralých" /str. 100/. Jednostranná industrializace především vede k neracionálnímu hospodaření s lidskými silami a za učitou hranici přímo k rozsáhlému /a v dosavadním systému řízení nekontrolovatelnému/mrhání lidskou prací pod úrovní společensky nutných nákladů. To se navenek projevuje jednak jako vyčerpání rezerv pracovních sil, jednak jako zbytnování tradičních nekvalifikovaných a ručních funkcí a nakonec v podobě udržování práce ve ztrátových výrobnách /nejenom i ze sociálních důvodů/. Povážlivým důsledkem je, že rostoucí část dělníků v ČSSR pracovala v minulém období se zastaralými pracovními prostředky. V průřezu čs. národního hospodářství je 57 % dělníků nasazeno v převážně ruční práci, 42 % v mechanizované práci a kolem 1 % pracuje v podmínkách částečné automatizace. Jen manipulace s materiálem, vnitrozávodní a mezioperační doprava atd. váže asi 1,5 milionu lidí - z velké části k málo kvalifikované a čistě výkonné činnosti s nízkým obsahem tvůrčích prvků. To dnes představuje značný díl /asi třetinu/ všech dělníků /v průmyslu až 40 %/. Technizace manipulačních operací dosahuje v ČSSR asi 20 - 22 %, kdežto v technicky pokročilých zemích je začně vyšší a v USA se její stupeň udává přes 80 %; v manipulaci s materiálem až 4 dělníci pracují tam, kde je v moderních podmínkách činný jen jeden" /str. 101 - 102/. "Dnes většina dělníků v ČSSR /v průmyslu 56,5%/ je pouze zaučena, asi 1/5 nemá vůbec kvalifikaci /v průmyslu 19,1 %/. Po díl kvalifikovaných /vyučených/ dělníků donedávna spíš klesal :

v národním hospodářství z 27,2 % v r. 1959 na 25,7 % v r. 1962, v průmyslu z 25,7 % v r. 1959 na 24,4 % v r. 1962 . Třebaže je mezi čs. dělníky relativně mnoho vysoce kvalifikovaných, zůstává pravděpodobně Československo v úrovni dělnické kvalifikace za některými technicky pokročilými zeměmi..." /str. 102/. "Shánění a opatřování nezbytností každodenního života podle statistických šetření absorbuje týdně asi 30 hodin mimopracovní doby průměrného dospělého člověka v aktivním věku /u žen dvakrát tolik jako u mužů/" /str. 104/.

"Ve svém souhrnu tyto faktory stěsňávají a vracejí obsah života značné části pracujících i při změně sociální struktury, rostoucí spotřebě a relativně rozsáhlé sociální péči do hranic prosté reprodukce pracovní síly; pustoší nepřehledná kvanta společensky prospěšných vloh a tvůrčích sil jednotlivců. Dosavadní industrializační orientace se zřetelně přežila. Stará, administrativně direktivní soustava řízení, která ji uváděla do chodu a byla s ní vnitřně spojena, se stala překážkou pro zapojení Československa do proudu vědeckotechnické revoluce; přechod k zásadním řešením nové ekonomické soustavy plánovitého řízení národního hospodářství je jeho základní nezbytnou podmínkou" /str. 105/. Pravda, všechna zde uváděná fakta jsou dnes již zastaralá: jde o údaje staré 8 - 10 let. Bylo by proto zajímavé, kdyby alespoň některý z dnešních kritiků "pravicového revizionismu" poskytl k obdoby otázkám fakta současná a prokázal tak bez dlouhých řečí, co všechno dosáhla politika "normalizace a konsolidace" při řešení těchto problémů, jež se přece bezprostředně týkají většinou právě dělnické třídy a jejího životního způsobu i úrovně.

Podobně také pro každého, kdo vycházel z Richtovy koncepce komunistického vývoje, se nutně otevíral velmi kritický pohled i na celkový stav a způsob společenského řízení, na celý politický systém působící reálně v Československu šedesátých let. Bylo zcela zjevné, že stejně jako v oblasti ekonomického řízení v užším slova smyslu, platí i ve sféře politického řízení týž poznatek: samy cíle, základní formy, mechanismy i metody politického řízení přešly z minulé fáze vývoje a nemohou bez závažných, kvalitativních změn obstát do budoucna, a to nejenom tam, kde šlo o tzv. "defor -

mace kultu osobnosti", ale ani tam, kde nelze o takovýchto deformacích mluvit a kde jde prostě o to, že kvalitativně novým úkolům jsou nezbytné i kvalitativně nové nástroje.

V těchto souvislostech jsem tedy začal uvažovat někdy v polovině šedesátých let o některých nejobecnějších teoretických pojmech, jež sloužily jako myšlenkové východisko pro konstrukci dosavadního politického systému. Vycházel jsem při tom ze základní myšlenky, která zřetelně prolíná všechny různé dílčí analýzy Richtova týmu: reálně existující historický socialismus v dnešním světě je stejně jako kapitalismus stále ještě společenskou formací, která pevně tkví v industriálním civilizačním stadiu a je tedy omezena celou řadou faktorů, neodstranitelných jinak než překročením této "uzlové čáry" dalšího růstu, překročením základny klasické průmyslové revoluce uskutečněním soudobé vědeckotechnické revoluce ve sféře společenských výrobních sil. Vyřešit tento problém v historické praxi - to je tedy úkol komunistické politiky obdobného významu, jakým bylo dříve vyřešení základních vlastnických a třídních problémů kapitalistické minulosti.

Staré, v praxi už vyřešené problémy, jak odstranit od politické moci i od vlastnictví výrobních prostředků buržoazii, se proto v mých úvahách nutně dostávaly do historické, a nikoli programově perspektivní roviny. Do popředí se naopak dostal základní problém: jaký zásadně nový obsah musí mít socialistická politika ve fázi, kdy má perspektivně řešit úkol přechodu ke komunismu /v obsahovém pojetí, vycházejícím z koncepce Richtovy/; a jaké nástroje působení na společenský vývoj k tomu mohou být v oblasti politického systému optimální.

Tyto otázky si pak logicky a nutně vynucovaly pokud možno přesnou odpověď, co to je politika za socialismu - a to především z hlediska původních Marxových hypotéz o komunismu jako společenství svobodných lidí, o jednotě společenských a individuálních zájmů lidí, o překonání odcizení ve vztahu člověka k jeho společenským výtvorům, o odumírání státu i politiky atd.

Koncem šedesátých let definovala obecně hlásaná ideologická téze hlavní obsah socialistické politiky jako prosazování "celospolečenských zájmů" nového, vykořisťování a třídního antagonismu zbaveného "socialistického společenství pracujících". Žádný z těchto obecných pojmů však nebyl obsa-

hově vysvětlován skutečně marxistickou teoretickou analýzou.

"Krise stalinské ideologie - napsal jsem tehdy, - dospěla ve sféře teorie státu a politiky k problematičkému řešení: namísto někdejší "vůle třídy", "zájmů třídy" a "diktatury dělnické třídy" byly dosazeny pojmy "společenské" či "všelidové" vůle, "celospolečenských zájmů" a "všelidového státu". Pomíjejíce bezstarostně problém, co se vlastně rozumí za socialismu pod pojmem "společnosti", nevyklučuje obvykle možnost chápat pod tímto pojmem za socialismu prostý souhrn individuí a ztotožňovat tak nakonec společenský zájem se souhrnným /či většinovým/ lidským zájmem zájem těchto individuí"/Právník, 10/1967, str.928/. x/

x/ Není bez zajímavosti povšimnout si, jak právě s tímto citátem z mého textu zachází dnes Matějčíček. Z textu je zcela nepochybné a zřejmé, že uvedená myšlenka prostě navozuje další rozbor problematiky vztahů mezi pojmy "společenský" a "společný zájem" lidí za socialismu. Pojmům typu "všelidový" apod. se tu prostě vytýká obsahová nejasnost, nedostatek přesnosti z hlediska vlastní marxistické teorie. Matějčíček cituje /na str. 812/ jen první ze dvou obsahově nerozlučně spojených vět uvedeného citátu z mého textu a dovozuje z toho takovéto závěry: "V koncepci optimálního modelu, která již znamená otevřený přechod k buržoaznímu politickému systému, nemůže být místa pro přihlášení se ke všelidovému státu... Nyní se jasně ukazuje, že operování s teorií všelidového státu u revizionistů bylo jen taktickým manévrem, který měl demobilizovat stranu a pracující proti třídám nepřátelům, měl oslabit socialistický stát a celý politický systém a posloužit jako odrazový můstek k oslabení a popření diktatury proletariátu."

Tyto obecné pojmy implikovaly vlastně představu, že za socialismu "společnost a její oficiální představitel stát jsou přímým ztělesněním subjektivity lidí, tvořících tyto celky, že stát je souhrnný subjekt, jehož subjektivita je odvozena ze subjektivity lidí - individuí" /Právník, 10/1967, str. 928 - 929/. Podobná představa je ovšem starou přirozenoprávní představou o společnosti a státu a nikoli představou marxistickou. "Podstata Marxovy argumentace, směřující k plnému překonání tohoto pojetí společnosti, státu i člověka spo-

čívá v důkazu, že člověk-individuum ztrácí svou roli určujícího subjektu ve společenském pohybu nikoli až ve sféře politické vůle, ale již v procesu společenské práce" /tamtéž, str. 929/.

Podle Marxe novověká společnost, vytvořená kapitalismem, nesestává z individuí, ale vyjadřuje sumu vztahů, poměry, v nichž tato individua navzájem stojí; hlavní integrující silou společnosti se stávají vztahy, vznikající objektivně, nezávisle na vůli lidí mezi produkty různých, dělbou práce různě zformovaných a zařazených lidí /sociálních skupin, tříd/, tj. vztahy mezi lidmi, vystupující jako vztahy věcí, jež jsou výrazem existence abstraktní práce v systému dělby práce, hodnotové vztahy a jejich souhrnný výraz - kapitál.

To bylo, pravda, řečeno Marxem o společnosti předsocialistické. Avšak z celé Marxovy analýzy je jasné, že rozhodující tu není soukromovlastnická forma a existence třídy soukromých vlastníků výrobních prostředků: rozhodující je, že v pracovním procesu, uskutečňovaném na bázi výrobních sil epochy průmyslové revoluce /tj. industriální civilizace ve smyslu koncepce R. Richty/, nevyhnutelně vládne dělba práce spojená s nepřímým vynakládáním společenské práce jako práce abstraktní a tím i s celým souhrnem hodnotových vztahů. Právě to vede ke stavu, kdy lidé musí jako nad nimi vládnoucí sílu respektovat z toho všeho plynoucí ekonomické vztahy odcizených produktů své vlastní činnosti a kdy právě tyto vztahy určují skutečný obsah celospolečenských potřeb a celospolečenského zájmu lidí. Viděno z tohoto hlediska není ani socialismus s to tuto skutečnost změnit, právě tak jako není s to samotným převratem v rovině moci a vlastnických vtaů změnit ještě jen industriální základnu civilizace.

R. Richta o tomto problému například vysloveně napsal:

"Skutečný vývoj socialismu svědčí už dost názorně o tom, že ani nejradikálnější "vyškrtnutí" a "potlačení" takových vnějších forem odcizení jako jsou zbožní poměry, nevyvrve ještě odcizení z těla průmyslově organizované socialistické společnosti - ale jen změni /případně barbarizuje/ jeho formy projevu. Neboť samo toto odcizení jako přechodný stupeň v dialektice člověka a jeho díla je obsaženo v totalitě průmyslové civilizace a nedá se překonat částečnou negací: je zakotveno v tvarech civilizační základny, v profilu lidského života, ve stupni vývoje člověka samotného a konečně v mezích společnosti /jejích výrobních a společenských forem/

- kdežto zbožní výroba a obdobné prvky jsou jenom vnějším výrazem této hlubší podstaty" /K dialektice člověka a jeho díla v moderní civilizaci - studijní materiál č. 25 mezioborového týmu "Společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce", str. 24 - 25/.

Na základě těchto úvah jsem tedy dospěl k formulaci o úloze "společenského kapitálu" za socialismu, což je pro dnešní kritiky téměř nevývratným důkazem mé snahy zvrátit veškerý vývoj u nás zpět ke kapitalismu. Aby bylo zcela jasno, jaký obsahový význam v mé koncepci tento termín měl, dovolím si obšírněji ocitovat příslušnou pasáž z mého tehdejšího textu:

"... i ve společnosti, která odstranila soukromý kapitál a vykořisťovatelské třídy, trvá nadále stav, kdy stupeň vývoje člověka i výrobních a společenských forem ještě nepřekročil skutečnost dělby práce, abstraktní práce a hodnotový vztah i s nimi spjatého důsledku: že totiž člověk musí jako nad ním vládnoucí sílu respektovat takové vztahy, které mimo jeho vůli a chtění vznikají ve světě jeho vlastních produktů, musí je respektovat jako věčné, nad ním vládnoucí síly i tehdy, jestliže to znamená omezení a potlačení jeho lidských mohutností a lidských potřeb. Společnost je i zde stále ještě souhrnem těchto vztahů a nikoli prostým souhrnem individuí - lidí, jímž tyto vztahy vládnou.

Socialistická společnost představuje tedy stále ještě celkovou strukturu zprostředkovanou úhrnným pohybem společenského kapitálu a nikoli prostou lidskou pospolitost, souhrn lidských individuí; "společenské hledisko", "společenský zájem" a "společenská potřeba" nemohou být proto také za socialismu ztotožňovány jednoduše se společenským hlediskem, zájmem či potřebou všech lidí /členů společnosti/ jakožto lidí, nýbrž představují hledisko, zájem a potřebu podřízených společnému kapitálu a jeho pohybu, jsou společným zájmem těchto lidí především tou měrou, jakou sami tito lidé jsou svým životem vázáni na proces pohybu /reprodukce/ společenského kapitálu." x/

x/ Právnick, 10/1967, str. 929 - 930. K tomuto textu je pak pod čarou dosti rozsáhlá poznámka, jejímž smyslem je osvětlit tutéž myšlenku z jiných pro čtenářovo pochopení názornějších hledisek. Uvádím i tuto poznámku:

"Jde o stav společnosti, lapidárně charakterizovaný Leninem: Všichni občané se stávají úředníky a dělníky jediného celo

národního státního "syndikátu". Jde jen o to, aby všichni pracovali stejnou měrou, správně dodržovali míru práce a dostávali stejný plat... Celá společnost bude jediná kancelář a jediná továrna, kde je rovnost v práci a rovnost v platech" /Lenin, Spisy, 25, str. 487/.

Je to stav společnosti, tvořící dnes zhruba socialistickou realitu. Kdysi utopičtí komunisté považovali v podstatě tento stav za ideál "skutečné rovnosti". Babeuf o tom psal: "... všichni budeme jakýmisi zaměstnanci tohoto obchodu/pod obchodem rozumí celek národního hospodářství - Z.M./, který bude obsahovat všechno a kde všechno bude naprosto rovné... To, co se nyní dělá, bude se dělat stále a budou to tytéž osoby. Rolník zůstane rolníkem, kovář kovářem, tkalec tkalcem; a tak to bude se všemi ostatními pracujícími. Jen budou všichni pracující roztrženi podle své práce; společnost bude stále informována o tom, co každý dělá, aby nebylo vyrobeno ani příliš mnoho, ani příliš málo zboží. Ona bude sama určovat, kolik občanů bude pracovat v každém oboru a kolik mladých lidí se bude věnovat určité práci. Všechno bude přesně odpovídat potřebám přítomným i potřebám budoucím, jaké se pravidelně ukáží podle pravděpodobného a snadno vypočitatelného růstu společnosti" /Babeuf, Projevy, články a listy, Praha 1954, str. 79 - 80/.

O této představě utopického hrubého komunismu říká Marx, že "určení dělníka není zrušeno, nýbrž rozšířeno na všechny lidi", a že toto hnutí usiluje "postavit proti soukromému vlastnictví všeobecně soukromé vlastnictví". "Společenství je jen společenstvím práce a rovností mzdy, kterou vyplácí společný kapitál, společenství jakožto všeobecný kapitalismus. Obě stránky vztahu jsou povýšeny do jakési představované všeobecnosti: práce, jakožto určení, které je předpokládáno u každého, kapitál jakožto uznaná všeobecnost a moc společenství" /Marx, Ekonomicko-filosofické rukopisy, Praha 1961, str. 90 - 91/.

Lenin označuje tyto "tovární" vztahy, rozšířené na celou společnost za něco, co "naprosto není naším ideálem ani naším konečným cílem, nýbrž jen stupínkem nutným k radikálnímu oproštění společnosti od špatností a ničemností kapitalistického vykořisťování a pro další postup vpřed" /Lenin, Spisy 25, str. 487/.

Za tohoto stavu společnosti vidím subjekt společenského pohybu ve společenském kapitálu".

S celou touto značně složitou teoretickou problematikou se Matějčeka vypořádává velice svérázně: Tyto názory jsou teoretickým nesmyslem, neboť kapitál jak zdůrazňoval K.Marx, není věcí, nýbrž vyjadřuje společenské vztahy mezi třídou kapitalistů a dělnickou třídou, a jakmile dělnická třída odstraní kapitalismus, "zbaví pracovní podmínky jejich charakteru být kapitálem" /Marx, Teorie o nadhodnotě III. Praha 1968, str. 288/. V celém Matějčkově textu je bohužel obtížné určit nejtrapnější místo; s jistotou však lze říci, že tato "argumentace" k nejtrapnějším odstavcům nepochybně patří.

"Za těchto podmínek je ovšem i politika jako oficiální výraz "společenského hlediska" a stát jako oficiální představitel společenského celku koneckonců nutně zprostředkujícím článkem mezi objektivními potřebami úhrnného pohybu společenského kapitálu a mezi lidmi, jejich lidskými potřebami. Politika a stát - jakkoli přestaly být výrazem třídních zájmů kapitalistických tříd - řeší koneckonců nutně v poslední instanci právě rozpory mezi člověkem a souhrnným výrazem jemu odcizeného vlastního díla" /tamtéž, str. 931/.

"Člověk při tom samozřejmě vystupuje jako sociálně určitý člověk, tj. politika řeší rozpory mezi sociálními skupinami a třídami. Třídy tak ani z nejobecnější definice pojmu politiky nemizejí, ale nejsou poslední nejabstraktnější kategorií.

Z toho pak dovozují, že i za socialismu je politické společenství jen společenstvím lidí, vystupujících ve své abstraktní existenci. "Abstraktnímu člověku odpovídá v politickém společenství občan, tj. člověk nadaný abstraktními rysy lidské rovnosti /v podobě rovnoprávnosti s jinými abstraktními lidmi/ a zbavený konkrétních stránek člověka, žijícího především jako různé "ekonomické odrůdy" /tj. ve vztazích nerovnosti s jinými lidmi/" /tamtéž, str.931/.

Proto politická emancipace /třídní nadvláda/ nemůže být nikdy skutečnou emancipací všech lidí: dělníci, pracující lidé se totiž nemohou politickou emancipací zbavit postavení, kdy ve svém určení dělníků i nadále musejí pracovat, nemohou se svou třídní nadvládou všichni stát jako jedinci ani tak svobodní, jako jedinci vládnoucích menšinových vykořisťovatelských tříd, pro něž ovládaná, vykořisťovaná třída vyrábí, tvoří hodnoty. Z hlediska zájmu na lidském osvobození samotných dělníků musí být třídní diktatura nutně jen přechod-

nou fází, jež musí být nakonec přetvořena v politický systém, efektivně zajišťující rozvoj vědeckotechnické revoluce jako cesty k větší míře svobody i pro samu základní produktivní /dělnickou/ společenskou třídu.

"Proto pro dělnickou třídu není řešením její lidské emancipace její emancipace politická, její třídní diktatura; ta je výrazem skutečnosti, že ve svých prvních krocích se proces lidské emancipace této třídy odehrává v procesu třídního boje proletariátu proti buržoazii. Proletariát však z povahy svého vlastního postavení ve výrobním procesu průmyslové civilizace nemůže sám sebe změnit v třídu, vykořisťující práci nějaké jiné třídy výrobců /neboť je sám základní třídou výrobců v systému vztahů kapitálu/; politická emancipace mu proto nepřináší ani onu míru lidské emancipace jako vykořisťovatelským třídám. Jeho perspektivou je jen lidská emancipace všech lidí - komunismus" /tamtéž str. 932/.

Tak tedy vypadá v mé teoretické koncepci ono "popření a zřeknutí se" třídního hlediska a diktatury dělnické třídy, tak je v hlavních rysech teoreticky motivováno. V této základní teoretické úvaze nevychází ovšem můj myšlenkový postup z názorů, z nich ho dovozuje Matějčík: z rozboru empirické skutečnosti sociálního rozvrstvení naší společnosti, jak je u nás prováděl zejména kolektiv sociologů vedený P. Machoninem, ani z úvah našich ekonomů o nutnosti měnit soustavu plánovitého řízení ve směru od administrativně-direktivního nařizování k plánovitému využívání ekonomických faktorů apod. Bez ohledu na všechny tyto skutečnosti, bez ohledu na dosažený stupeň vývoje socialistické reality v té které zemi tato zásadní, historicky perspektivní úvaha o vztahu mezi zájmy dělnické třídy a mezi politickým panstvím třídy musí jako perspektivní obecně teoretická hypotéza platit všude tam, kde v teoretickém myšlení vycházíme ze skutečných myšlenek i z metody myšlení Karla Marxe. Marx si ovšem - na rozdíl od dnešních kritiků "pracovního revizionismu" u nás - nikdy nekladl meze, dané mocenskými zájmy určité momentálně vládnoucí politické koncepcí a proto by mu ovšem i dnes musilo být docela jedno, že se svým myšlením vymyká nejposlednějším usnesením, direktivám, referátům a "poučením", jež pro dějiny závazně stanoví právě taková jedna politická koncepce. Nemůže to ovšem být jedno Matějčíkovi a jemu podobným autorům, je-

jichž celá emancipace /od platu až po akademické tituly/ stojí a padá s vládou takovéto koncepce.

Odmítám jednoznačně výtku mých dnešních kritiků, že jsem ve svých úvahách o teoretické koncepci politického systému socialismu opustil hledisko zájmů dělnické třídy. Lišil jsem se však a liším se i dnes od těchto kritiků názorem, na to, co je obsahem zájmu dělnické třídy za socialismu, v čem je smysl marxistické teze o historické misi dělnické třídy, o její vůdčí roli ve vývoji moderní společnosti.

Pokusíme-li se například v Matějčkově textu najít určité obsahové vymezení "třídního hlediska" v socialistické politice, spláceme, jak se říká, nad výdělkem. Žádný určitý obsah totiž Matějčkovy "třídní" fráze vůbec nemají. O třídních vztazích a politice říká: "Na otázku, co je politika", V.I. Lenin uvádí, že její obsah tvoří /v přechodném období od kapitalismu k socialismu - Z.M./ tyto třídní vztahy: 1. "předvoj proletariátu k jeho mase, 2. proletariát k rolnictvu; 3. proletariát /a rolnictvo/ k buržoazii" /Lenin, Spisy 32, str. 336/. Je sice velice problematické, zda vztah "předvoj proletariátu k jeho mase" je vztahem třídním /pokud ovšem Matějček nezastává názor, že "předvoj proletariátu" je za socialismu "novou třídou", například ve smyslu názorů M. Djilase/, ale to ponechme stranou. Zbývají ostatní dva třídní vztahy, uvedené ad 2 a 3. Z toho vztah poslední /"proletariát /a rolnictvo/ k buržoazii"/ se po vítězství socialismu stává uvnitř společnosti historickou záležitostí, s čímž zřejmě souhlasí i Matějček, neboť praví: "Vybudováním socialismu dochází k vytvoření i nové sociální struktury společnosti - společnosti dvou spřátelených tříd - dělnické třídy a družstevního rolnictva a pracující inteligence." Tato Matějčkova teoretická formulace připomíná temnou logiku známého rčení: "Čtyři svatí evangelisté byli tři: Lukáš a Jan". Není z ní navíc dost jasné, kam třetí složka /pracující inteligence/ patří ve vztahu "proletariát k rolnictvu".

Leč ponechme i to stranou. Při dobré vůli lze přece jen temným myšlenkám Matějčkovým porozumět: tvrdí, že správné marxisticko-leninské pojetí politiky po vybudování socialismu spočívá v názoru, že její obsah tvoří vztah "předvoj proletariátu k jeho mase" /zřejmě tedy: vztah komunistické strany k dělnické třídě, resp. pracujícím/ a vztahy dělnické třídy a družstevního rolnictva a pracující inteligence/zřejmě jedné složky k druhé a všech navzájem./

Budiž. A co dál? Jaký je obsah těchto vztahů? Co obsahově tvoří zájmy těchto tříd a skupin /inteligence přece není snad třídou, a musíme tedy připustit i "skupiny"/? V čem jsou shodné a v čem rozdílné? Co vlastně řeší politika v těchto vztazích? A tak dále, a tak podobně. O tom o všem - nikde ani slovo, po obsahové stránce pusto a prázdno. - x/

x/ Za to se ovšem dozvíme, jak hodnotit skutečnost, že "revizionisté" se od Matějčkovy interpretace "obsahu politiky" odchýlili, že nezůstali stát u neomylného tvrzení, že obsahem politiky jsou vztahy mezi třídami a sociálními skupinami. "Tato skutečnost je revizionisty nesprávně interpretována, především v tom směru, že směšují antagonisticke třídy s třídami vůbec a tak popírají třídní charakter socialistické společnosti a s tím i politiky a politických kategorií. To má zásadní, strategický význam pro pojetí politiky a politického systému po vítězství socialismu, a slouží jedním z hlavních argumentů zdůvodňujících ústup od třídního hodnocení společenských jevů za socialismu. Netřídní pojetí státu, demokracie, práva, svobody, politických stran atd., prosazované pravicovými revizionisty, potřebovalo svoje "teoretické zdůvodnění v "netřídní" teorii sociální struktury socialistické společnosti" /str. 805/. V tomto smyslu se smrtelného hříchu dopustil dokonce i Antonín Novotný, neboť za jeho vlády se "přeskakovaly" etapy vývoje socialismu a celé tehdejší vedení strany /pro přesnost nutno dodat, že dokonce i včetně ideologického oddělení aparátu ÚV KSČ a jeho referenta J. Matějčka/ "v důsledku nedostatečného leninského přístupu k pojetí vývojového stadia diktatury proletariátu vytyčilo předčasnou orientaci na všelidový stát" /tamtéž/.

Čtenář si snad ještě vzpomene, jak jsem byl Matějčkem obviněn z toho, že jsem opustil "orientaci na všelidový stát" a tím dokumentoval už úplný přechod k buržoazii. Vidím však, že i kdybych se byl "všelidového státu" držel, nedopadl bych lépe: zas bych se ho držel "předčasně", zřejmě v téže zavalilé snaze posloužit tím mezinárodní buržoazii. Bylo by také zajímavé vidět, kdy podle Matějčka bude už na "orientaci na všelidový stát" vlastně ten správný čas: z jeho pojetí obsahu politiky /je to vztah předvoje k mase a vztah mezi socialistickými třídami a vrstvami pracujících/ nelze vyčíst, jaká to změna by něco podobného odůvodnila. Až politika

přestane být souhrnem těchto vztahů? Ale kdy to bude? V beztřídním komunistickém stadiu? Nač ale potom vůbec ještě stát, stát, být i všelidový? Platí v SSSR "orientace na všelidový stát"? A platí tam také, že obsahem politiky jsou Matějčkem uváděné třídní vztahy? Dělej co dělej, studuj Matějčka jak chceš, zase jen ta nejistota, co vlastně chtěl říci.

Snad se Matějček opravdu upřímně podiví, že něco podobného se po něm vůbec chce. Nač totiž? Vždyť jeho "teorie" je i bez toho jasná jak křišťál: "třídní hledisko tkví přece v nadřícenosti a podřícenosti těchto vyjmenovaných tříd a skupin i jejich zájmů. Jsou-li "zájmy dělnické třídy" v nesouladu se zájmy "spřáteleného družstevního rolnictva" /neřkuli už "pracující inteligence"/, pak kované Matějčkově "třídní hledisko" velí podříditi nesouladné zájmy zájmům dělnické třídy. Problém, jak se pozná, že tomu tak je, jak se určí, co je zájem dělnické třídy - takový problém je pro Matějčka ovšem už předem jasný: to se přece dočteme v novinách, v příslušných právě posledních usneseníh a "poučeníh", případně referátech oficiálních představitelů existující politické moci. Jak jsme viděli už na počátku, zastupují takové referáty u Matějčeka bez obtíží samu historickou skutečnost. Proč by tedy nebylo možné spatřovat v nich i vtělení zájmů dělnické třídy?

Toto pojetí třídního hlediska a třídního zájmu je sice zcela neplodné pro teoretickou poznávací činnost, je však zato vysoce funkční jakožto zaklínadlo v politické praxi. Nezdá se někomu něco na usneseníh, direktivách a referátech představitelů moci? Vida, je tu někdo proti "zájmům dělnické třídy", proti její "vedoucí úloze", uplatňuje se tu "netřídní pohled": máme před sebou revizionistu, oportunistu, kontra-revolucionáře. Tímto zaklínadlem se snadno obhájí cokoli: pošlapávání občanských práv a svobod, pokud je ve svém zájmu provádí oficiální moc, se také hned stane "třídní diktaturou". Kdo se proti němu ozve, je proti "diktatuře dělnické třídy" a ergo pro "diktaturu buržoazie". Jakékoli myšlení, které odporuje mocenským zájmům právě vládnoucí politické koncepce, je okamžitě "proti-dělnické", "netřídní" a samozřejmě je hodno toho, aby bylo i se svými nositeli potlačeno "třídní diktaturou". Kdo nevelebí dostatečně představitele moci, nevyhovuje "třídnímu hledisku" v kádrové práci a ne-

může být buď na vedoucím místě, případně nemůže ani uklízet záchody nebo pracovat na bagru - podle toho, jak moc je představitelům moci nepříjemný.

V tom je koneckonců vysvětlení, proč se v dějinách posledních několika desetiletí tolikrát opakuje jinak těžko pochopitelná věc: v praxi socialistické výstavby po léta osvědčení lidé, dřívější komunističtí politici, vědci, umělci, ale velmi často i řadoví občané socialistického státu, kteří po léta normálně žili a pracovali na bázi socialistické společnosti, se najednou ukáží být zakuklenými "třídními nepřáteli", odpůrci "vedoucí úlohy dělnické třídy", zaprodanci "třídního nepřítele". Ve skutečnosti šlo ovšem v takových případech vždy - ať už končily dříve tragicky justičními vraždami, nebo později "jenom" exkomunikací z oficiální společnosti a existenčním zničením - o postižení lidí, kteří se nějakým způsobem dostali do rozporu s mocenskými zájmy politické koncepce, která se právě nacházela u moci a proto sama sebe i se svými konjunkturálními zájmy prostě ztotožnila s třídními zájmy dělnické třídy a svou diktaturou / režim osobní moci / s "diktaturou dělnické třídy".

Pro tuto svou schopnost stávat se všemocným zaklínadlem vždycky, kdy se to oficiální moci právě hodí, je toto bezobsažné traktování obecných pojmů "třídnosti" pečlivě ochraňováno vždy takovou politickou koncepcí, která svou moc opírá převážně o nedemokratické metody a která tvoří systém osobní moci / ať už s "kultem" nejvýše postaveného jedince nebo i bez něho v případech, kdy tento jedinec se formátem své osobnosti ani pro takový kult dost dobře nehodí / . Podle intenzity, kterou určitý režim za socialismu vynakládá na ochranu právě tohoto pojetí "třídnosti", lze proto dosti přesně usuzovat na stupeň subjektivismu, nedemokratičnosti a diktátorství, jaký potřebuje právě vládnoucí politická skupina k udržení své moci.

Pro samotné "teoretiky" Matějčíkova typu má však také své myšlení celou řadu výhod. Předně je dokonale "prote-elitářské", neboť na této bázi může jako teoretický myslitel vystupovat každý / spíše než silný intelekt je třeba mít jen silný žaludek / ; je to tedy vlastně projev historicky vyššího typu demokratismu oproti dobám, kdy vstup do sféry vědecké teorie nedemokraticky vyžadoval, aby se člověk napřed pracně vzdělával. Dále je předností tohoto typu "teoretického myšlení" to, že nevznikají těžko řešitelné nebo dokonce ne-

řešitelné problémy. Problémy vznikají jenom, když se čas od času mění obsah usnesení, referátů a "poučení" /nejhorší to je, děje-li se tak o celých 180° / a kdy se dokonce kácejí ony osobnosti, jež byly vtělením a interpretem "zájmu dělnické třídy". Ale teoretik Matějčková typu není strašpytel: ví ze zkušenosti, že i to se dá přežít - jen včas vždy chytit vítr toho správného nového "poučení".

Pro marxistu - ať už v dnešním Československu má nebo nemá členskou legitimaci strany - se však přece jen neodbytně vtírá otázka: co má takovéto pojetí třídního hlediska společného s historickým posláním dělnické třídy, jak je chápali klasikové marxismu? Myslím, že s tím nemá společného vůbec nic.

Proto jsem také v roce 1967 toto /při případné citaci prosím tohle podtržené slovíčko nevynechávat/ pojetí "třídnosti" zcela a zjevně opustil. Na základě teoretických úvah - a to i za pomoci takových pojmů jako "společenský kapitál" jsem se však při koncipování teoretického východiska pro optimální model politického systému za socialismu pokusil odpovědět na otázku o obsahu třídního zájmu, historického poslání dělnické třídy za socialismu. Myslím proto, že i v této otázce je to s mou "revizí marxismu" stejné jako v jiných otázkách: nešlo o popření třídního hlediska na vývoj socialismu a politiky, nýbrž o jiný názor na toto hledisko než jaký mají moji dnešní kritikové.

Historickou misí dělnické třídy jsem - v souladu s myšlenkami K.Marxe - rozuměl "skutečnost, že tato třída nemůže dosáhnout lidské emancipace jinak než emancipací všech lidí /komunistickou revolucí"/ /Právník, 2/1968, str.5 - 6/. Komunistickou revolucí jsem pak rozuměl procesy, které Richta nazýval "společenskými a lidskými souvislostmi vědeckotechnické revoluce" a rozhodující směr uplatnění zájmu dělnické třídy jsem pro spatřoval v reálném provádění vědeckotechnické revoluce v onom širším smyslu.

"Odtud pak obecně i pro politický systém tohoto/ = socialistického - Z.M./ společenství je dána hlavní vazba na proces komunistické revoluce tou měrou, jakou tento systém cílevědomě podporuje praktický rozvoj vědeckotechnické revoluce/ v onom širokém smyslu jejich společenských a lidských souvislostí, o němž je řeč/ " /Právník, 2/68, str.3/.

Aby takový úkol mohl politický systém socialismu opravdu plnit, je ovšem nutno právě tomuto úkolu přizpůsobit všech-

ny jeho základní vazby, celý mechanismus institucí a vztahů - což vše původně vznikalo z přizpůsobení zcela jiným úkolům /úkolům převzetí moci od buržoazie, potlačení odporu proti tomuto kroku a dále případně úkolům industrializační fáze vývoje socialismu/. Základní východisko, které je nezbytné uznat, spočívá v poznatku, že vědeckotechnickou revoluci nelze realizovat jako proces plnění direktiv k rozvoji techniky. Politický systém se musí proto přetvořit především všude tam, kde byl doposud utvářen jako systém sloužící prostému výkonu centrálních direktiv.

Potřebu takových kvalitativních, zásadních změn v celém systému řízení socialistické společnosti formulovali koneckonců přímo i autoři týmové práce "Civilizace na rozcestí" jako jeden z nezbytných aspektů rozvoje vědeckotechnické revoluce. Zde je obsáhlejší citát, dokládající tehdejší pojetí věci u Radovana Richty:

"Industriální systém nebyl založen na vlastní všeobecné aktivitě na straně člověka; nepotřeboval ji rozvíjet a řídit. Z druhé strany původní systém řízení v socialismu vznikl převážně v době bojů o politickou moc, o likvidaci vykořisťování, o prosazení industrializace atd., byl tedy vybudován právě jen v hranicích kongliktních afér, daných starou společností; opíral se o tradiční mocensko-politické prostředky - jenomže v rukou lidu. Avšak v této úzce politické podobě nestačí tyto formy na řízení pochodů, které už neprobíhají podle zákonů třídního boje a nedají se zvládnout mocenským zásahem či jednoduchou direktivou.

Má-li avantgardní organizace působit jako vedoucí centrum společnosti a organizátor vědeckotechnické revoluce se všemi jejími společenskými souvislostmi - a to patří k nejvyššímu a patrně závěrečnému poslání komunistické strany - může zvládnout tento úkol, jen když překročí úzký obzor pouhé tradiční mocensko-politické vlády, spojené s administrativními prostředky, a vyvine vyspělejší, účinnější formy celospolečenského /"společensko-politického"/ řízení. A v souvislosti s tím uzpůsobí, změní celou svou vnitřní strukturu, jež vznikla v ohni třídních bojů, v pásmu dřívějších revolučních úkolů.

Jde tu o vyvinutí celé škály nových, nezvyklých přístupů a forem, zaměřených k seřízení technických, ekonomických, sociologických, psychologických a antropologických podmínek pro všeobecnou tvořivou aktivitu pracujících; jde záro-

veň o přeskupení a přetvoření dosavadních přístupů a forem, jejich podřízení novým. x/ Mocenský tlak a administrativní

x/ Na tomto místě je v citovaném textu poznámka pod čarou:

Už Lenin varoval před pokusy řešit zásadně nové úkoly starými prostředky, "bezprostředními příkazy proletářského státu". Označoval tento přístup za "nejnebezpečnější" iluzi, která nemůže nic vyřešit /V.I.Lenin, Spisy sv. 33, str. 49 a 168 . 169/.

řízení má v oblasti ekonomiky, techniky, vědy, lidských schopností atd. povahu vnějšího nadstavbového zásahu. Těmito formami bylo možno zvítězit nad třídním nepřítelem a malým vlastníkem, ale nikoliv vyvolat ekonomickou aktivitu, nikoli dosáhnout rychlého technického pokroku, tím méně vydupat ze země vědecké objevy. Zato lze takovým způsobem velké množství těchto možností zmařit.

Rozvoj schopností a talentů, zvláštních u každého jednotlivce, může společnost cílevědomě usnadňovat, podněcovat, organizovat, sjednocovat vytvářením příslušných civilizačních a sociálních podmínek - a bez této funkce avantgardní strany by toho dosavadní společenské formy trvale sotva mohly dosáhnout - ale nikoli předepisovat a vynucovat. Čím víc se společenský vývoj opírá o vědu a její pokrok, tím víc potřebuje společnost vědecké ovládnutí předpokladů vývoje společnosti i vědy samotné. Tím víc se zároveň může a musí zbavovat neplodného zasahování do cest tvůrčí subjektivity, uvolňovat svobodný prostor pro vlastní určení a samostatný vývoj socialistického člověka. Úspěch společenského vedení se tu nakonec může měřit jen stupněm a všeobecností tvůrčí komunistické aktivity, kterou dovedla vzbudit.

Komplexní vědecké řízení v podobě samosprávy společnosti se perspektivně jeví jako nezbytná forma společenského života v podmínkách vědeckotechnické revoluce. Celá vedoucí úloha avantgardní strany za hranicemi třídních úkolů záleží ve spojování třídy, která je potenciálně nositelkou nejzásadnější kritiky buržoazní průmyslové civilizace, a vědou jakožto potenciálně nejpronikavějším prostředkem formování nové společnosti a výstavby nové civilizační báze. Aby mohla dostát tomuto svému poslání, musí avantgardní strana najít celý systém nových forem společenského i svého vlastního vnitřního života" /R.Richta a kol., Civilizace na roz -

cestí, Svoboda 1969, str. 281 - 283 /.

Z těchto základních pohledů jsem také vycházel při teoretické koncepci optimálního politického modelu socialismu. Nechť čtenář sám posoudí, do jaké míry je pak ovšem oprávněně obvinění, že východiskem i cílem bylo vrátit vývoj politického systému k systému buržoaznímu i celá řada podobných obvinění, jež jsou dnes běžně šířena nejenom v účelově politické argumentaci, nýbrž i v publikacích, jež si dělají nárok na vědeckost.

Je samozřejmé, že proti podobnému přístupu k teoretickému pojetí politického systému za socialismu lze z mnoha různých hledisek polemizovat. Nejlogičtější je ovšem polemika, vedená z pozic, jež jsou skeptické buď vůči samotné komunistické hypotéze Marxově, nebo vůči koncepci vědeckotechnické revoluce, která tento proces moderní doby s touto Marxovou hypotézou spojuje způsobem, jakým to činil ve svých pracích R. Richta. Z hlediska empirické skutečnosti lze opravdu uvést řadu argumentů, jež ospravedlňují mnohé výtky: utopičnost a ideologičnost podobného přístupu, podcenění celé řady empiricky působících faktorů socialistické politiky a přecenění ideologického komunistického konceptu apod. O tom o všem by bylo možno za normálních podmínek diskuse opravdu plodně diskutovat a dospívat nakonec k závěrům, jež by nemusily být vždy ve vyhraněném protikladu. Ve všech takových případech však je těžké představit si jen jedno: že totiž výtky jsou vedeny údajně z pozic marxismu a kritizován je "nemarxistický" nebo dokonce "protimarxistický" přístup k problému. I o tom by se však - jak je snad vidět z tohoto mého příspěvku - dalo nakonec diskutovat. Musil by však být opuštěn osvědčený myšlenkový i jazykový styl, známý u nás v minulosti hlavně z žalob a řečí někdejšího prokurátora Josefa Urválka, a zejména by se musila změnit i politickospolečenská atmosféra, podobná dnes právě létům, v nichž se jak styl tak osobnost Josefa Urválka mohly plně uplatnit.

2. Hlavní rysy teoretické koncepce optimálního politického systému socialismu

Pro potřeby výzkumu optimálních podob politického systému bylo ovšem nezbytné podrobněji propracovat hlavní aspekty kvalitativních vývojových změn, které plynuly z přijatého teoretického pohledu na vývoj samotné socialistické společnosti ve fázi výstavby vyspělého socialismu. Ve svých podkla-

dech pro týmovou práci jsem se o to pokusil formulováním nejobecnějších zásad, jež by měl optimální model politického systému za socialismu sledovat.

První z těchto zásad lze formulovat takto:

Politický systém jako institucionální systém /a jemu odpovídající souhrn vztahů mezi institucemi a lidmi/ plní i za socialismu vnitřně hluboce rozpornou funkci: na jedné straně prosazuje /a to i státním donucením, právem atd./ v mnoha ohledech redukci člověka na nástroj pohybu společenského kapitálu tj. udržuje deformaci člověka, plynoucí z jemu odcizených ekonomických vztahů a sil, omezuje lidskou svobodu; na druhé straně proto má - nemá-li být opuštěn vlastní humanistický základ marxismu - dávat člověku skutečně účinné možnosti bránit se proti takové deformaci ve všech oblastech lidského života, řízených i za socialismu politikou /viz Právník, 10/1967, str. 932 - 933/.

Řečeno populárně: socialistický stát, byť i nazvaný "všelidovým", nikdy nemůže prostě jen maximálně uspokojit všechny lidské zájmy všech pracujících. Vždy bude soustavou i mocenských prostředků nutit lidi /a samozřejmě i dělníky, byť i tvořili vládnoucí třídu/ pracovat a žít tak, jak to vyžaduje nejefektivnější pohyb společenského vlastnictví/ jež je ve smyslu, který už byl vysvětlován, společenským kapitálem/. To se ovšem musí dostávat často do rozporu s lidskými zájmy těch, kdo jsou takto objektem mocenského řízení.

Vulgární propaganda řeší tento problém prostou demagogií: vemlouvá lidem /dělníkům/, že všechno, co dělá socialistický stát, je nutně z povahy věci /neboť je to "jejich stát"/ v úplném souladu s jejich lidskými zájmy. Lidé /dělníci/ si o tom pochopitelně myslí svoje, neboť vedle "svého státu" mají i svou hlavu. Výsledek je převážně ten, že vulgární propaganda je chápána jako licoměrné balamucení lidu, v mnoha případech pak přímo jako otevřená /a často směšná / lež.

Kdo hájí logiku této vulgární propagandy, musí ovšem většinou lidem za socialismu odpírat účinné prostředky proti tlakům, které na ně prostřednictvím politiky a státu vyvíjí pohyb společenského kapitálu. Neboť je-li všude mezi lidskými zájmy dělníků /pracujících vůbec/ a tlakem socialistického státu jen "zásadní soulad", pak ti, kdo se tlaku brání "vnášejí" sem nežádoucí rozpor. Vulgární propaganda to kvalifikuje pohotově jako "třídně cizí" jednání, jako "nepřátelskou diverzi". Ve vyhocených případech se proto pak můžeme

setkat s jevy, jako byly dělnické bouře v Polsku koncem roku 1970, kdy se obrana dělníků proti tlaku státu zprvu oficiálně označí za "incidenty chuligánských skupin" a teprve když hrozí přerůst ve vážnější ozbrojený konflikt státu s dělníky /příslušníky vládnoucí třídy/, dojde nejen ke změně názoru na věc, ale i ke změně prvního tajemníka strany jakožto interpreta "zájmů dělnické třídy".

Je samozřejmé, že pokud socialistický politický systém odpírá lidem /dělníkům, pracujícím/ opravdu účinné prostředky obrany proti tlaku požadavků společenského kapitálu, nutně a nevyhnutelně dojde v praxi k tomu, že jim odpírá i prostředky obrany proti požadavkům, které jménem "socialistického vlastnictví" a "zájmů dělnické třídy" na ně klade politická moc vůbec. Tím musí docházet k situacím, kdy i tam, kde politická moc subjektivisticky překračuje objektivně nutné požadavky společenského kapitálu, kde nadužívá /případně zneužívá/ svého postavení, kde se silou, vládnoucí nad lidmi, stávají už pouhé subjektivistické direktivy samotné politické moci - že všude tam také jsou lidé zbaveni prostředků obrany. Zejména tendence ke stálému "zrychlování tempa" výstavby a změn bez ohledu na tempo tvorby objektivních podmínek takového procesu, jež zpravidla vzniká u diktátorsky vládnoucí politické moci, může nakonec vést až ke zcela zrušným snahám, které se dostávají do rozporu i se samotným ekonomickým pohybem, jehož jménem se "politicky" odůvodňují. O tom svědčí různé varianty politiky "velikých skoků" či "velikých přelomů", které dějiny socialismu znají nejenom z Číny. Absurdním vrcholem takto chápané socialistické politiky jsou pak jevy, které smutně prosluly z doby Staliny vlády: "rozvoj socialismu" a "zájmy pracujících" se realizují někdy přímo otrockou prací milionů lidí, držených ve vězeňských táborech.

Moje výchozí teoretická teze pro koncepci optimálního modelu politického systému - uznání vnitřně hluboce rozporné funkce socialistické politické moci - proto nezbytně předpokládala vytvořit pro člověka /a tedy především pro samu dělnickou třídu, nazíranou nikoli jako abstrakce, ale jako souhrn konkrétních, živých lidí - dělníků/ účinné prostředky proti tlakům společenského kapitálu, které vyjadřuje /a mnohdy subjektivisticky překračuje/ socialistický stát a celý politický systém.

Takovým prostředkem nemůže být ani za socialismu nic

jiného než plné uznání pracujícího člověka za občana, tj. přiznání sice formální, ale právně zaručené a v určitých vztazích prakticky realizovatelné rovnosti každého dělníka a pracujícího člověka vůbec s kýmkoli, kde je mu fakticky nutně a nezbytně v mocenské struktuře nadřazen - až po předsedu vlády a generálního tajemníka strany.

Tak se tedy do mé teoretické koncepce dostal onen "buržoazní požadavek" občanských práv a právního státu. Tvrдили dnes Matějčkové a jemu podobní pisatelé, že tyto požadavky plynuly ze snahy "zvrátit vývoj ke kapitalismu", že jsem chtěl nahradit diktaturu proletariátu diktaturou buržoazie, tvrdili, že "revizionisté" se zhlédli v heslu "čistá demokracie", zapomněli na to, že hlavní otázka marxisty vždy je "demokracie pro koho - pro kterou třídu" atd. atd. - pak docela nestydatě lžou.

Žádná "čistá demokracie" - ale prostý požadavek občanských práv a svobod, striktně zaručených státem a celou politickou mocí jako protiváha nezbytnému násilí a donucování, které nutně vůči pracujícím musí vykonávat i socialistická politická moc. Prostě účinné nástroje kontroly, které této moci nedovolí jít za takové meze, za které už pracující lidé za socialismu nechťejí a nemohou jít, mají-li se cítit relativně /a vůbec ne absolutně/ svobodnými lidskými bytostmi. A pro koho tato práva a tento "právní stát?" Pro členy socialistické společnosti, pro dělníky a ostatní pracující.

Právě tohle ovšem dnešní kritikové "revizionismu" nechťejí jaksí pochopit. Pořád nám vtloukají na jedné straně do hlavy, že za jejich politikou stojí 99,9% pracujících, že kromě zvlčilých revizionistů nikdo ani neuvažuje jinak než úvodníky v novinách, že všem docela stačí, když stále lépe pracují /neboť vědí, že jak budou dnes pracovat, tak budou zítra žít/ - a na druhé straně nás straší, že jakmile by všichni občané socialistického státu dostali taková práva, jaká zná každá vyspělejší buržoazní demokracie, nastala by kontrarevoluce, občanská válka, návrat kapitalismu, odkudsi by se znovu objevila buržoazie, ve volbách by zvítězily kontrarevoluční a pritisocialistické síly atd.

Moje "revizionistické" přesvědčení i politická zkušenost mi však říká, že by žádná z těchto apokalyptických alternativ nenastala. Vytvořila by se však situace, kdy by nebylo možné libovolně vykládat "vůli většiny lidu" a "třídní zájmy"; neboť i ti, jejichž jménem se o těchto věcech mluví, by mohli

nejenom zasáhnout do debaty, nýbrž případně i vetovat určitý postup politické moci. A pak by ovšem sotva mohli tuto moc představovat lidé, kteří se už odnaučili /anebo nikdy neuměli/ respektovat i jiná mínění než svoje vlastní, kteří prostě nedovedou "dělat politiku" a řídit jinak než pomocí příkazů a zákazů, pomocí represí a policejních metod "překonávat" rozpory tím, že kritikům a oponentům se znemožní o rozporech být i jen mluvit. To všechno skutečně hrozí, jakmile by se realizovaly "revizionistické" koncepce v politickém systému socialismu. Myslím však, že socialismus by se tím nejenom nezhroutil, nýbrž že by právě na tom neobyčejně získal.

Druhou obecnou zásadou mé koncepce optimálního politického modelu za socialismu je teze, podle níž je třeba vytvářet tento systém způsobem, "který by dával reálnou možnost posílit i sociálně slabší zájmové vlivy vůči politickému společenství a naopak by umožňoval v určitých oblastech /zejména při řešení vlastních rozporů v ekonomických vztazích/ oslabit možnosti sociálně nejsilnějšího /masově průměrného/ zájmu konstituovat se jako všeobecný politický, celospolečenský zájem" /Právník, 2/1968, str.8/.

Protože v této obecné formulaci samotné není hlavní myšlenka hned dobře srozumitelná, pokusím se tuto tezi podrobněji osvětlit.

Vulgární propaganda má prostou logiku: "vládne dělnická třída a její třídní instituce přímo vyjadřují její třídní zájem. Historickou misí dělnické třídy, jejím nejpodstatnějším zájmem je komunismus. Nejotevřenější cestu mají tedy v socialistickém politickém systému zájmy komunismu" /Právník, 2/1968, str.5/.

Tato zjednodušující představa je ovšem falešná, pokud pro nás nejsou pojmy jako "zájmy komunismu" a "zájmy dělnické třídy" jen bezobsažnou abstrakcí jako pro Matějčka. Jakmile naplníme pojem "zájmy komunismu" určitým obecným obsahem - rozvíjením procesu vědeckotechnické revoluce /v širokém, společenském slova smyslu/, ukáže se rozporná povaha věci. Neboť skutečnost, že změny, spjaté s provedením této vědeckotechnické revoluce jsou totožné s historickým posláním, s konečným komunistickým osvobozením dělnické třídy - tato skutečnost zdaleka neznamená, že všechny nyní /za socialismu/ aktuální a silně působící /tzv.krátkodobé/ zájmy reálně existujících mas dělníků vedou k tomu, aby

se otevíraly cesty vědeckotechnické revoluci. V každodenním životě společnosti tomu může mnohdy být přímo naopak.

Je to zcela pochopitelné, neboť to, co si dělníci nejkonkrétněji uvědomují jako své reálné a oprávněné potřeby /vyšší mzda při dané kvalifikaci, větší absolutní spotřeba, více volného času atd./, váží především na status quo výrobních sil. Revoluční, kvalitativní rozvoj výrobních sil naopak klade na dělníky, kvalifikované a zapracované v dosavadním stadiu vývoje techniky, celou řadu nepřijemných nároků. Nejmasovější sociální podporu proto zdaleka nezískávají automaticky nejprogresivnější vývojové tendence.

Je-li politický systém konstituován tak, že jako politicky nevlivnější /až diktátorský/ se nejsnadněji uplatňuje zájem, který získal nejdříve sociálně nejmasovější podporu, pak "se ovšem reálně v socialistické politice otevírá možnost preferovat jako celospolečenský zájem především to, co již odpovídá průměru potřeb, uvědomovaných požadavků /a tedy i názorů apod./ sociálně nejmasovější části společnosti... To pochopitelně neplatí jenom o dělnících, ale vůbec o člověku socialistické společnosti a nejenom o vlastních ekonomických /tzv. hmotných/ zájmu, ale o celkovém profilu člověka vůbec" /Právník, 2/1968.str.6/.

V optimálním modelu politického systému socialismu je tedy nutno zabezpečit, aby za progresivní, celospolečenské potřeby nebyly vydávány relativně zaostalé, průměrným uvědomovaným požadavkům odpovídající zájmy pracujících; neboť reálný průměrný zájem člověka v dnešním socialismu je zájem člověka plně ještě determinovaného /a deformovaného/ industriálním stadiem civilizace a v dnešních socialistických zemích není tento zájem navíc ani ještě "nasycen" v tzv. konzumních dimenzích vyspělých zemí kapitalistických.x/

x/ Zde se nelze nepozastavit nad tím, jak Matějček dovede kritizovat i za přímý opak toho, co kritizovaný autor ve skutečnosti tvrdil. Podle něho moje koncepte klade jako úkol politice "vytváření obecného zájmu jako mechanického průměru a subjektivních přání a požadavků jednotlivců" a dále pak tvrdím, že "celospolečenské zájmy nelze objevovat cestou vědecké analýzy ekonomických, sociálních a politických potřeb dělnické třídy, nýbrž pouze v otevřeném střetu nejrozličnějších skupinových zájmů, z nichž pak celospolečenský zájem vychází jako jakási "průměrná veličina". Tím pak byl

u mne "završen výklad odmítající vedoucí úlohu dělnické třídy a její avantgardy - komunistické strany" /s.806/. Svě tvrzení tentokrát nedokládá Matějček ani citací úloмок vět, jak je jinak jeho oblíbeným zvykem a odkazuje jen celkově k mé knížce "Stát a člověk" z roku 1964. Ubezpečuji však čtenáře, že nikde v této knížce nenajde jiný názor na vztah celospolečenských a "průměrných" zájmů za socialismu, než jaký jsem tu nyní vyložil. Pokud jde o moje "odmítnutí vědecké analýzy" zájmů lidí, spočívá prostě v tom, že jsem vždy hájil názor, podle něhož v politice nelze vědecké poznání určitých zájmů zbavit nutnosti demokratické verifikace v procesu střetu různých zájmů:ti, jejichž zájmy jsou vědecky zkoumány, musejí mít reálnou možnost své zájmy vyjádřit a hájit.

"Kvalitativní změna by tedy měla spočívat v tom, že postavení člověka v politickém systému bude vytvářeno tak, aby nehledě na to byl preferován již zároveň perspektivní, historicky dlouhodobý zájem téhož člověka, ačkoli je jeho průměrnému vědomí zatím "hmatatelně nepochopitelný" tam, kde směřuje proti zcela "pochopitelnému" krátkodobému zájmu a jeho plnému uspokojování" /Právník, 2/1968, str.7/.

"Socialismus se nemůže vyhnout fázi, v níž i politika směřuje především k "nasyčení" těch potřeb a zájmů pracujícího člověka, které jsou zcela podmíněny jeho postavením a deformací v průmyslové civilizaci. K tomu konečně dnes směřují všechny ekonomické reformy včetně naší zatím relativně nejdůslednější nové soustavy řízení hospodářství. Přes řadu rozporů /v ekonomických, sociálních i ideologických tendencích a vztazích/ je koneckonců jedině tento směr vývoje v souladu i s perspektivami vědeckotechnické revoluce v celém jejím smyslu nového civilizačního rozměru, protože jenom realizace "konzumního stadia" socialismu si vynutí takové uvolnění rozvoje potřeb společenského kapitálu, jimiž se nutně přiblíží k prahu své vlastní negace.

Avšak v celé této fázi vývoje /řádově na desetiletí/ je nutno počítat s tím, že i za socialismu, při politické emancipaci dělnické třídy, budou zpravidla zásadně ty tendence, jež přímo vyjadřují již potřeby vědeckotechnické revoluce... jen sociálně slabě podporovanými tendencemi a sotva se přímo uplatní silným sociálním tlakem ve sféře politiky... Sociálně silný tlak na politiku naopak bude dokonce v rozporu

s objektivními potřebami vědeckotechnické revoluce /i rozvoje "konzumního stadia"/ tou měrou, jakou bude usilovat o zachování preference "průměru", o neměnnost daných podmínek života adaptované masy lidí" /Právnick, 2/1968, str. 8/. x/

x/ Na jiném místě říkám jinými slovy zhruba totéž v souvislosti s nutností řešit při reformě politického systému i určité ideologické otázky; uvádím pak tři takové otázky a píš: "První z nich je dána pochopením vnitřního dynamismu socialistického společenství. Přijetí koncepce vědeckotechnické revoluce jako perspektivy komunistické revoluce dovršuje nutně uvnitř vládnoucí ideologie vývojový proces, který lze v této otázce sledovat: od ztotožnění hlavních hybných sil socialismu se silami třídního boje /a s tím spjatými faktory především tzv. politickomorální povahy/ přes preferenci "principů hmotné zainteresovanosti" až k uznání všech základních mechanismů zbožní výroby, trhu a vůbec stimulů tzv. "konzumního stadia industriální společnosti" a uznání vědy jako rozhodné výrobní síly" /Ke koncepci optimálního modelu politického systému v ČSSR /rukopis, str. 33 - 34/.

Matějčiček vytrhuje z tohoto citátu celkem 8 slov a konstruuje následující hodnocení: "Analyzujeme-li... ideovou platformu pravicového revizionismu v oblasti politického systému, vidíme velmi zřejmě, že výše uvedené buržoazní teorie/ = teorie konvergence - Z.M./ se staly pro ně teoretickým východiskem ke konstrukci nového modelu politického systému. Ne náhodou... zdůrazňoval Z. Mlynář uznání souhrnu stimulů tzv. konzumního stadia industriální společnosti" za základní a první i ideologickou podmínku realizace nového modelu politického systému" /str.807/.

Pohlédneme-li tedy na platformu Matějčičkovu, vidíme jen z tohoto postupu více než "velmi zřejmě", jak špatně na tom je ten, kdo si k udržení své platformy musí takto pomáhat.

V souvislosti s mou teoretickou koncepcí by tedy měly být v optimálním modelu politického systému socialismu vytvořeny vazby, které by umožnily progresivním tendencím uplatnit se v procesu řízení silněji i tehdy, nestojí-li za nimi ještě dostatečně masový sociální zájem. Pokud jde o

povahu těchto vazeb v politickém systému, vycházel jsem z názoru, "že vzhledem k vlastní povaze politiky jako abstraktního společenství, platí i za socialismu obecný princip: sociálně slabší zájem je v politickém společenství posilován tehdy, jestliže je uváděn do vztahů formální rovnosti s ostatními, neformálně /sociálně/ silnějšími zájmy. V těchto vztazích je sociálně silnější zájem relativně "znevýhodněn" /Právník, 2/1968, str. 9/.

Z toho tedy plyne potřeba dát většímu počtu nositelů různých /i sociálně slabších/ zájmů v politice možnost vystupovat jako politicky relevantní subjekty, a to v zásadě za podmínek formální /právně-politické/ rovnosti. Především x/ odtud je tedy v mé koncepci dáno odůvodnění pluralitního pojetí socialistické demokracie.

x/ Nikoli ovšem výlučně. Obecným důvodem plurality je zároveň potřeba kontroly moci, nutnost uplatnit různé zájmy dříve, než potlačováním vytvoří v politice "gordický uzel" těžko řešitelných rozporů /tj. předcházet pokud možno krizovým situacím v politice/ atd.

Samo slovo "pluralismus" se v dnešní době u nás stalo jakousi hanobící nálepkou a stále se nám vtouká do hlavy, že jeho obsahem je především nebo i výlučně mnohopartijní systém, předpokládající neustálý boj o moc ve státě, tzv. "volnou hru politických sil", obnovení třídního boje s buržoazií parlamentními prostředky a kdoví co ještě. Budiž mi proto dovoleno ocitovat obsírněji, co jsem tímto pluralitním pojetím ve své koncepci rozuměl:

"Má-li politický model odpovídat společnosti, v níž pojem obecného, společného, celospolečenského zájmu není chápán jako absolutní protiklad různých sociálních, dílčích zájmů lidí /nestojí vůči nim v postavení sociálně cizí, vnucované síly/, ale jako dialektická syntéza, pak musí politický model vytvářet reálnou možnost, aby se v politickém společenství projevil a jako relevantní politický vliv uplatnily různé dílčí, skupinové a individuální sociální zájmy lidí a aby na tomto základě politika dosahovala integrace /jednoty/ sociálních zájmů.

To nutně znamená vytvořit možnost pro výraz sociálních rozporů ve sféře politického společenství, neboli uznat v politickém společenství samostatnou politickou subjektivitu ne-

jenom pro jediný /apriorně "celospolečenský"/ zájem, uznat pluralitu politických subjektů jako východisko celého modelu.

Na tomto základě si lze ovšem představit řadu různých alternativ politického modelu. Pluralitní model obecně není totožný jen s určitými historickými formami, jako je např. parlamentní systém většího počtu masových politických stran apod. I ve svém vývoji na bázi kapitalistických vztahů vytváří tento model řadu alternativ a forem a tím spíše je logické, že pluralitní politický model socialismu by nebyl mechanickou kopií dřívějších historických forem.

Samu kvalitu pluralitního modelu ovšem charakterizují určité obecné rysy, jejichž empiricky životaschopný institucionální výraz musí najít i jakákoli socialistická alternativa. Za takové obecné rysy považují:

1. Existující právně garantované a sociálně i politicky reálné možnosti, aby nositelé různých sociálních /lidských/ zájmů mohli jako občané státu vyjádřit svůj zájem jako politický požadavek, sdružit se k tomuto cíli a vystupovat tak jako politicky relevantní síla v procesu tvorby politických rozhodnutí, sankcionovaných státem /právem/ jako společenský zájem.

2. Je vytvářen institucionální systém, který charakterem svých institucionálních vazeb usiluje o ochranu formálně rovných možností pro vyjádření zájmů sociálně silných i sociálně slabých /většinových i menšinových/; pokud je politický výraz určitých menšinových zájmů mocensky potlačován, činí se tak výlučně na základě zákona, přesně vymezujícího charakter takového zájmu /určité zájmy vyhláší společnost za protispolečenské, trestné, zločinné/.

3. Je vytvářen institucionalizovaný mechanismus vzájemné kontroly různých subjektů politického společenství, umožňující ve sféře politického společenství kritiku jedněch zájmů druhými a vylučující institucionálně možnost monopolního mocenského postavení jen jediného politického subjektu /včetně jednotlivých článků státního mechanismu/ tj. existuje právem garantovaná dělba moci.

4. Monopol donucovací moci je výhradně v rukou oficiálního představitele celku společnosti, tj. státu, jehož vztahy k samostatným subjektům politického společenství /politickým organizacím i jednotlivým občanům/ jsou regulovány právními normami, jimiž jsou vázány samy orgány státu /v

příslušné hierarchii/" /Ke koncepci.../ rukopis,/ str. 48 - 50/.

Myslím si dodnes, že na jiné bázi než na bázi pluralitní struktury nelze překonat nejenom nebezpečí stagnačního vlivu politické struktury socialismu na vývoj celé společnosti včetně výrobních sil, nýbrž nelze také účinně čelit zenužití mechanismu, modelovaného původně jako třídní diktatura sociální většiny, k prosazování subjektivistických rozhodnutí politické moci diktaturou, jež se nakonec obrací proti sociální většině samé, umrtvuje její politický a společenský vývoj a znemožňuje demokracii i pro ni.

Myslím, že to nikterak není v rozporu s reálnou možností, aby praktickou vedoucí /politicky rozhodující/ silou při tom byla komunistická strana. Koneckonců i ve všech buržoazních pluralitních systémech je přece ve skutečnosti zformována takováto prakticky rozhodující politická síla, obvykle také v podobě politické strany /případně dvou stran/. Toto vedoucí postavení však nemůže být ničím neomezeným a společností nekontrolovatelným monopolem moci.

Je ovšem pravda, že v takovém modelu působí na politiku vedoucí strany zcela legálně /v předem daných institucionálních formách a podle určitých procedurálních pravidel/, systematicky a organizovaně silný vliv i takových zájmů a potřeb, které by jinak tato mocensky rozhodující síla mohla po léta nerespektovat a přehlížet. Myslím však, že právě to by bylo pro celkový mechanismus politické moci i za socialismu jen a jen zdravé. Neboť to je účinná záruka proti tomu, aby přehlížení určitých, často jen menšinami uplatňovaných zájmů a tendencí vedlo k nahromadění příliš velkého množství rozporů a problémů, k jejichž řešení pak dochází krizovými "skoky" /jakými byl např. rok 1956 v celém socialistickém bloku, nebo rok 1968 u nás, konec roku 1970 v Polsku atp./.

Teoreticky optimální model politického systému za socialismu podle mého názoru nepředpokládá /avšak ani nevylučuje/ znovunastolení systému více politických stran v těch socialistických zemích, kde dříve takový systém buď vůbec neexistoval nebo kde reálný politický vývoj již po desetiletí vyřadil tuto formu pluralismu z politického života. Teoreticky by funkci systému více stran za socialismu bylo možné účinně plnit pluralitou organizací jiného typu/ opírajících se zejména o reálnou společenskou dělbu práce/, zaručením

svobody projevu pro různé přístupy a názory na problematiku komunistické výstavby atd. V dlouhodobé perspektivě předpokládá přece komunistický vývoj systém společenského řízení bez politických stran vůbec, tj. i bez původní revoluční strany někdejšího proletariátu. x/

x/ V rámci této části studie není možné podrobněji rozebrat zcela konkrétní problematiku politických stran a Národní fronty v ČSSR v politickém vývoji roku 1968. Avšak vzhledem k tomu, že mnozí kritici mě v posledních létech bezpočtukrát obvinili ze záměru likvidovat vedoucí postavení komunistické strany již v teoretické koncepci optimálního politického systému /což podle jejich názoru bylo snad vlastní příčinou praktických politických potíží a rozporů v ČSSR v roce 1968/, jsem přece jen nucen vyjádřit se podrobněji právě k této otázce.

Tak např. Matějček výslovně píše: "V Mlynářově koncepci optimálního modelu je považováno za základní a výchozí podmínku kvalitativní změna modelových vazeb mezi stranou a všemi ostatními součástmi politického systému. To podle něho předpokládá: oddělení strany od státu; zrušení monopolu vedoucí úlohy komunistické strany; změny uvnitř komunistické strany /zejména možnost menšiny obhajovat svůj postoj a stávat se demokratickými prostředky případně novou většinou/ ; nezávislost a neutralitu společenských organizací na komunistické straně; pluralitní pojetí Národní fronty /pokud byla uznávána/ ; volná hra politických sil v soutěži o politickou moc" /str.815/.

To vše má být /podle Matějčkovy citace/ obsaženo na dvou stránkách rukopisu mé stati "Ke koncepci optimálního modelu politického systému v ČSSR". Nedá se tedy nic dělat, nelze než ocitovat co nejuplněni tyto stránky. Zde jsou: "Základní podmínkou výstavby pluralitního modelu z výchozích podmínek současného politického modelu ČSSR je kvalitativní změna vztahů mezi stranou a ostatními subjekty politického společenství, zejména překonání stavu, kdy strana splývá se státem. Tento stav je základem situace, v níž jako samostatný politický subjekt vystupuje monopolně vzájemně neodlučně propojený mechanismus stranické a státní moci, vůči němuž jsou všechny ostatní složky politického systému nikoli samostatnými subjekty politické aktivity, ale jsou chápány jako "převody" a "páky" působení monopolního sub-

jektu na společnost.

Nezbytným počátkem přestavby dosavadního politického modelu v optimálním směru vývoje je proto vytvořit stav, kdy bude prakticky zaručeno:

a/ že stranické orgány obsahem své práce i metodami spojení se státními orgány a společenskými organizacemi nebudou potlačovat jejich samostatnou subjektivitu /nebudou je "zaměňovat" a tyto organizace i orgány budou mít "samostatnou odpovědnost"/; to mimo jiné předpokládá překonat stav, kdy jsou ve všech těchto složkách politického systému dosazováni jejich vedoucí kádři /na všech úrovních/ konečkonců zvnějšku, stranickým aparátem a stranickými orgány;

b/ že uvnitř strany jsou prakticky vytvořeny a normativně zaručeny demokratické vazby tvorby stranických rozhodnutí tak, aby uvnitř strany samé mohl probíhat proces nezbytné kritiky přijatých rozhodnutí a aby byla zaručena možnost menšiny obhajovat svůj postoj a stávat se demokratickými prostředky případně novou většinou; mechanismus "vah", umožňující oponování danému stavu i v obecně politických otázkách tvorby celospolečenských orientací a preferencí musí být minimálně zabezpečen uvnitř strany samé, není-li vytvářen mimo ni systémem dvou politických stran...

Druhou významnou podmínkou přestavby současného modelu ve směru k socialistickému pluralitnímu politickému systému je zabezpečit reálně možnosti institucionalizace různých zájmů tak, aby společenské zájmové organizace právně i fakticky měly statut samostatných politických subjektů /jak ve vztahu ke straně, tak ve vztahu ke státu/. Samostatnost politického subjektu v tomto smyslu předpokládá zejména:

a/aby sám vznik takových organizací nebyl mocensky omezen ničím jiným, než normami zákonů, v nichž se stanoví meritorně činnost, vyhlášená právem za protispolečenskou; právní řád tedy musí umožňovat, aby se nositelé všech jiných zájmů organizovali výlučně podle své dobrovolné vůle, nemůže žádné z existujících organizací dávat právo rozhodovat o tom, který zájem se smí nebo nesmí institucionalizovat /neboť existující organizace vždy budou bránit vzniku "konkurenčních" organizací tím více, čím více samy zkosnatěly a nevyjadřují již zájmy lidí/; v našem politickém systému dnes to prakticky znamená umožnit vznik řady nových zájmových organizací uvnitř i mimo dosavadní "mamuti" organismy několika málo společenských organizací;

b/ takto vzniklé organizace musí mít zabezpečeny všechny právní i faktické /zejména politické/ možnosti k tomu, aby vstupovaly do politického života jako samostatné pokud jde o působení na veřejné mínění, a vliv na státní politiku /včetně práva kandidovat své představitele samostatně ve volbách/, o obhajobu zájmů svých členů". /rukopis "Ke koncepci optimálního modelu... , str.54 - 57/.

Nechť čtenář sám posoudí, jak dalece jsou Matějčkovy formulace vyjádřením těchto myšlenek a jakou měrou jsou naopak zcela svévolným připisováním názorů, jež nebyly nikdy v mých tezích obsaženy.

Dále Matějček píše: "Po lednu 1968 byl vytyčen požadavek "partnerství", "rovnocenné" síly, která na platformě Národní fronty by se "spolupodílela na moci", obsažený zejména v Akčním programu KSČ, který byl chápán jako program určitého "přechodného období" k novému modelu politického systému. Takovýto přístup byl podmíněn taktikou pravicevých revizionistů, vyplývající z formy kontrarevoluce v ČSSR" /s.815/.

Zde je příslušná pasáž Akčního programu KSČ: "Na tvorbě státní politiky se podílí celá Národní fronta, politické strany, které ji tvoří, i společenské organizace. Politické strany Národní fronty jsou sobě navzájem partnery, jejich politické působení vychází ze společného politického programu Národní fronty a je samozřejmě vázáno Ústavou ČSSR, plně vychází ze socialistického charakteru společenských vztahů v naší zemi. KSČ chápe Národní frontu jako politickou platformu, která nedělí politické strany na vládní a opoziční v tom smyslu, že by se vytvářela opozice proti linii státní politiky jako linii celé Národní fronty a vedl se politický boj o moc ve státě. Případná rozdílná a rozporná stanoviska složek Národní fronty, případné spory o politiku státu - to vše je řešeno na bázi společné socialistické koncepce politiky Národní fronty cestou politické dohody a sjednocení všech složek Národní fronty. Formování politických sil usilujících o popření celé této koncepce Národní fronty, o odstranění Národní fronty od politické moci vcelku, bylo vyloučeno už v roce 1945 po tragických zkušenostech obou našich národů a předválečným politickým vývojem tehdejší ČSR, je samozřejmě i dnes pro naši republiku nepřijatelné.

KSČ považuje politické vedení marxisticko-leninské koncepce vývoje socialismu za podmínku správného vývoje naší socia-

listické společnosti. Bude uplatňovat v Národní frontě a v celém našem politickém systému marxisticko-leninskou politickou koncepci jako koncepci politiky vedoucí tak, že pro ni bude získávat prostředky politické práce - ve všech složkách našeho systému i přímo v masách dělníků a všech pracujících - takovou podporu, která její vedoucí postavení demokratickými politickými prostředky zabezpečí" /Sborník s.116 - 117/.

Nechť čtenář opět sám posoudí, zda je Matějčkovu hodnocení této pasáže pravdivé nebo ne. Myslím, že je tu zřejmá hlavní rozdílnost obou koncepcí: koncepce Akčního programu KSČ chtěla zajistit politické vedení strany politickými, demokratickými prostředky chtěla je opírat o demokraticky získanou podporu většiny socialistické společnosti. Koncepce hájená Matějčkem to považuje předem za nemožné, vidí v tom ihned zřeknutí se vedoucí úlohy. Její autoři asi sami nejlépe vědí, proč. Jako podmínku "správného" zabezpečení vedoucí úlohy strany sice slovně také vyhlásují "politické prostředky", ovšem co všechno se vejde do tohoto pojmu: povolání cizích armád do vlastní země, potlačení, existenční ničení i policejní pronásledování nositelů jiných názorů, než jaké zastává momentální stranické vedení atd.

A nakonec, do třetice, poslední Matějčkův "objektivní popis" mých názorů, na který jsem už stručně poukázal v úvodu této části: "Za optimální považuje Z.Mlynář systém dvou politických stran, ale vzhledem ke konkrétní politické situaci považuje toto řešení za realizovatelné až v blízké budoucnosti. Proto z toho hlediska v návrhu optimálního modelu odmítá i princip Národní fronty"/str.816/.

Tento závěr se opírá o můj následující text: "Podle mého názoru není ovšem vědeckého argumentu, který by pro socialismus jako společenský řád vylučoval politický model, založený na systému dvou politických stran. Abstraktně viděno, se pro socialistický pluralitní model jeví takové řešení naopak jako optimální: je s to zajistit pevnou garanci proti tendenci k modelu s jediným, monopolním subjektem politického řízení, je s to vytvořit v politickém mechanismu nástroj k řešení velmi podstatného rozporu - rozporu mezi hypotézou komunistického cíle a mezi empirickou skutečností socialismu/komunistická strana jako tvůrce a nositel komunistické hypotézy by byla korigována stranou vycházející spíše z empirie socialistického "statu quo"/. Systém dvou stran obecně vytváří potřebné "váhy" v celém politickém mechanismu a

na rozdíl od mnohopartijního systému neumožňuje vznikem koalicí prakticky takové "váhy" likvidovat, uplatnit monopolní postavení jediného subjektu /koalice/; zároveň znemožňuje, aby se platforma politických rozhodnutí přenášela mimo stát /zastupitelské orgány/, k čemuž naopak systém mnohopartijní vede /ať formou koalicí, ať např. trvalou platformou typu Národní fronty u nás v létech 1945 - 1948/ a tak vlastně oklikou vylučuje vlastní státoprávní garance demokratického postupu a rozhodnutí se tvoří mimo cesty, zaručené právními prostředky. Jakkoli však považují pro stabilní socialistickou společnost abstraktně takové řešení modelu za možné, nemohu abstrahovat od konkrétních historických podmínek současných socialistických států včetně ČSSR a považovat toto řešení za realizovatelné v blízké budoucnosti vývoje našeho politického modelu. Analýza argumentů pro toto stanovisko však přesahuje možnosti této stati" /rukopis "Ke koncepci... str. 55 - 56/.

Hrůza, která jímá lidi Matějčkova typu při pomyšlení, že by vedle strany, která je zaměstnává a dobře za jejich služby platí, mohla za socialismu existovat i jiná strana schopná něco na jejich koncepcích kritizovat, je zřejmě tak bezmezná, že se jim dělají mžitky před očima a místo "nemohu považovat za realizovatelné v blízké budoucnosti" už vidí, že to "považují za realizovatelné až v blízké budoucnosti" - Ale co koneckonců já, už přece dávno "normalizační politikou" odhalený, likvidovaný a zneškodněný "revizionista". Neměla by tato otázka našich dnešních ideologů platit spíše třeba francouzským nebo italským komunistům? Neměli by si s nimi vyjasnit: že celé jejich programové koncepte je nutno ve skutečnosti nahlížet jen jako dočasnou taktiku, než bude možné se zbavit dnešních socialistických spojenců a než se dospěje k ideálu - k samoděržaví moci, reprezentované duchy typu nějakých francouzských či italských Matějčků?

Také pokud jde o další Matějčkovo odhalení, že totiž "pluralismus měl svůj projev, i v narušení a v revizi základních ideových a organizačních principů KSČ", což "se projevilo v požadavku pluralismu ideologií, existenci "menšin", autonomie stranických organizací atd.", což zase všechno "ve svém důsledku nutně vedlo k postupné přeměně komunistické strany ve strany sociálně demokratického typu" /str.816/, měl by se obrátit na jinou adresu než moji. Všechny tyto kacířské názory byly totiž nejučeněji formulovány v návrhu stanov KSČ z

z roku 1968, který "byl postupně posuzován na dvou schůzích komise pro přípravu stanov, vytvořené plénem ÚV KSČ" /viz úvodní poznámka k tomuto návrhu stanov/, jejímž předsedou byl - jak se lze dočíst v usnesení ÚV KSČ k přípravě mimořádného XIV. sjezdu ze dne 1.6. 1968 - soudruh Alois Indra, který také - pokud mne paměť neklame, společně s M. Jakešem - tento hrůzný návrh předkládal ke schválení tehdejšímu předsednitvu ÚV KSČ. To pak "velmi podrobně projednalo a jednomyslně schválilo text" /viz opět úvodní poznámka k návrhu stanov KSČ/; bylo by tedy možné, aby se Matějček se svými problémy obrátil i na jiné tehdejší členy onoho orgánu, kteří také proti onomu revizionistickému návrhu nepozvedli svůj hlas, jako jsou např. V. Bilák, A. Kapek, J. Lenárt - pokud ovšem vzhledem k tomu, že do dnešní reality ani ve straně už nejsou zajisté vnášeny "prvky buržoazní demokracie" s ním tito soudruzi budou vůbec ochotni mluvit.

Tato koncepce nikterak nevychází z vulgární představy o komunistické budoucnosti jako o bezkonfliktní realitě. Vychází však z nové společenské povahy konfliktů, provázejících nutně i vyspělou socialistickou a později komunistickou společnost, vychází z nových, této povaze odpovídajících metod řešení rozporů. O těchto problémech najdeme řadu úvah rovněž v někdejší Richtově koncepci vědeckotechnické revoluce:

"Představa budoucnosti, jež nebude spojena s konflikty a zápasy, je tvářív v tvář vědeckotechnické revoluci neudržitelná. Zdání, že lidstvo vchází socialismem do epochy, jež nebude vyžadovat osobní lidské napětí a úsilí každého jednotlivce, že každý bude objektem všestranné péče společnosti, jež zajistí jeho sociální potřeby a konzum atd., patří k oněm falešným iluzím industriálního života, které pouze abstrahují od dvojsečné manipulační síly průmyslového mechanismu... Disonance mohou vystupovat mezi nejrůznějšími skupinami lidí, především - a patrně v nejsetrvalejší podobě - na podkladě rozdílů v obsahu práce a tím i v pojetí mimopracovního života. Tyto rozdíly mezi jednotlivými sociálními skupinami jsou zároveň rozdíly ve způsobu seberealizace lidí, za nimiž leží rozdíly v míře a intenzitě příležitostí k vlastnímu rozvoji člověka. Mohou zesílit rovněž generační nedorozumění, vyvolaná rozevírající se nesrovnatelností životních způsobů v rozmení 2 - 3 desetiletí. Společnost bude zřejmě pro-

stupována stále znovu se rodící a stále hloub sahající polarizací progresivních a konzervativních stanovisek. V tomto smyslu plasticky vyniká význam společenských podmínek, za kterých toto rozestupování sil a uvolňování cesty novým progresivním proudům nebude spjato s fatálním celoživotně fixovaným rozčleněním lidí podle vnějších atributů třídních, vlastnických a mocenských, ani s živočišnou bezohledností boje, prýšticího z neřešitelnosti antagonistů mezi lidmi... Velkým historickým posláním socialismu je vlastně právě vytvořit pro toto rozevírání a řešení společenských rozporů, jejichž základem už není konflikt tříd, soustavu nových, odpovídajících pohybových forem, využívaje v tom směru všech způsobilých prvků dosavadních společenských forem: ekonomických nástrojů, demokratických společenských institucí atd. ... V technicky vyvinuté socialistické společnosti nelze očekávat utichnutí, ale spíše zesílení ideového střetání, jež převezme nové úkoly a pro něž ovšem bude nutné najít nové formy a nová pravidla, rozdílná od prostředků a způsobů ideologického zápasu, jenž byl součástí třídních bojů a jenž provázel akce tříd. Takové hlubší ideové působení je spojeno s přechodem k metodě dialogu, jehož pravidla jsou odlišná od metody politického odhalení, užívané v boji s třídním protivníkem: není v něm informovaných a neinformovaných, protože všeobecná zasvěcenost je podmínkou součinnosti a aktivity všech; cíle v něm neurčuje taktika, ale zápor na pozitivní věcné řešení; šíření poznatků tu není odděleno od sebepoznání, nýbrž vyžaduje je jako předpoklad; v struktuře dialogu neexistuje výlučný subjekt a výlučný objekt a to jej sblíží s teoretickou činností, s vědou a výzkumem. Vedle ekonomických a společensko-politických forem a spolu s nimi má institucionalizace a využití takových teoreticko-ideologických forem dialektický význam pro soudobé civilizační procesy" /R. Richta a kol.: Civilizace na rozcestí, 1969, str. 286 288/.

Pluralitní koncepcí politického systému, jak jsem ji považoval ve své práci za modelově optimální, by měla tedy napomáhat prakticky řešit všechny tyto problémy, zasahující celou velkou historickou epochu. Proto také vedle plurality institucionalizovaných zájmů kladla důraz na to, aby různé zájmy a potřeby dostaly možnost uplatnit se prostřednictvím svobodného vlivu na tvorbu veřejného mínění, tj. vedle svobody sdružovací byla mou koncepcí nutně předpokládána i "buržoazní" svoboda projevu.

Třetí obecná zásada, kterou je nutno při teoretických

úvahách o optimálním politickém systému socialismu rozpracovat, tkví ve správném pochopení vztahu mezi politickou a ekonomickou mocí, v pochopení možností a mezí politiky za socialismu. O tomto problému jsem před léty psal:

"Koncepte komunistické revoluce jako procesu, jehož základnou je proces revoluce vědeckotechnické, nutně přivádí k závěru, že komunistická revoluce se nemůže uskutečnit převážně politickou činností, nýbrž naopak, že jejím základním předpokladem je kvalitativní změna ve sféře nepolitické lidské aktivity. Rozvoj vědy jako rozhodné výrobní síly je proces, k němuž může politika vytvářet určité podmínky /stimulující či naopak brzdící/, který však sám o sobě není ve sféře politického společenství uskutečnitelný, svou povahou leží ve sféře nepolitické lidské činnosti/ jakkoli svými důsledky je faktorem politickým a tyto důsledky vystupují jako podstatný činitel ve sféře politiky/. V možnostech politiky je tedy tvorba podmínek pro vlastní proces vědeckotechnické revoluce /abstraktně vzato je zřejmě v možnostech politiky i vytvoření takových podmínek, které vědeckotech - nickou revoluci zabrzdí či prakticky znemožní". Avšak pozitivní dosažení cílů vědeckotechnické revoluce leží za meze - mi politiky, přesahuje sféru aktivity lidského společenství jako politického společenství.

Tato skutečnost nutně vytváří rozpor s původní i deologicko konceptí socialistické /komunistické/ politiky, odvozenou z takové fáze empirického společenského pohybu, v níž rozhodujícím procesem byly změny vlastnicko-třídních poměrů, jež v jisté fázi plně tvořily vlastní předmět právě politické aktivity, realizovaly se aktivitou a změnami ve sféře politického společenství. Tomu odpovídala vládnoucí ideologie beze zbytku politizující /případně "postátňující"/v principu veškerou lidskou aktivitu vůbec a spatřující v politickém společenství plně identický výraz lidského společenství vůbec. Z toho nezbytně plynulo ideologické ztotožňování socialistického státu se společností, politického řízení s řízením společnosti vůbec, politického hlediska se společenským hlediskem atd./rukopis Ke koncepci..., str. 40 - 41/.

Proto po vyřešení úkolů, jež byly v prvních fázích rozvoje socialismu spjaty se změnou třídně-vlastnických vztahů, ztrácí v mé koncepci politika funkci vlastního tvůrce "socialistické skutečnosti" a "opět nabývá své funkce tvůrce podmínek pro nepolitickou lidskou činnost" ve sféře výroby, smě -

ny a služeb, vědeckovýzkumné činnosti, sociálních služeb a kulturní aktivity společnosti, kde "se koneckonců rozhoduje i o realizaci komunistických perspektiv, o přeměně hypotézy komunismu v empirickou skutečnost" /tamtéž/.

"Z hlediska výstavby politického systému má podobná koncepce především význam pro kvalitativně jiné pochopení vztahu mezi politickou a ekonomickou sférou /mocí/, než jaké je ideologickým východiskem modelu, který se v ČSSR vytvořil po roce 1948. ... Různé alternativy optimálního politického modelu budou nutně musit najít takovou koncepční cestu, jejímž základem může být jen relativní osamostatnění sféry politického společenství a sféry nepolitické činnosti lidí, v prvé řadě sféry výroby, směny a služeb, sféry ekonomiky ve vlastním smyslu" /tamtéž, str. 43/.

Tyto teoretické teze jsou ovšem - jak je vidět - v mé koncepci opět spjaty především přímo s výchozí koncepcí, zotožňující komunistickou revolucí se společensko-lidskými souvislostmi revoluce vědeckotechnické a nejsou nikterak dovozeny z úvah o společenském vlastnictví /které rozvíjel např. v některých svých statích I. Bystřina/ ani z úvah o nové soustavě ekonomického řízení /které rozvíjel nejen O.Šik, ale velická většina našich ekonomů v polovině šedesátých let/, jak se to snaží prezentovat dnešní kritici mých teoretických koncepcí. Žádná "negace" společenského či státního vlastnictví není podkladem mých závěrů a všechna podobná obvinění jsou pustými výmysly. Vlastnické formy nebyly v těchto nejobecnějších východiscích vůbec předmětem mých úvah; to, co jsem chtěl odlišit a chápat jako relativně samostatné - to bylo především samo rozdílné postavení člověka jako subjektu na jedné straně politické a na druhé straně nepolitické sféry lidské aktivity.

"Hlavní problém této samostatnosti obou sfér spočívá podle mého názoru v tom, že samo postavení člověka je v obou sférách v určitých důležitých ohledech kvalitativně různé : rozhodným momentem postavení člověka v politickém společenství je jeho postavení jako občana, tj. především postavení formálně rovnoprávného subjektu s jinými lidmi-občany /a stejně tak pokud jde o skupiny občanů, jejich politické organizace atd./ . Naproti tomu rozhodným momentem postavení člověka mimo politické společenství /zejména ve sféře ekonomických vztahů/ je jeho postavení určené dělbou práce/ a jejými sociálními důsledky/, tj. především postavení subjek-

tu, na který dopadají objektivní /ekonomické/ důsledky jeho výrobní a jiné činnosti v podobě nerovnosti mezi lidmi, odvozené z podmínek socialistické dělby práce a zbožní výroby.

Je samozřejmé, že z hlediska empirické praxe společenského života lidí je takové rozdělení v čisté podobě možné jen v myšlenkové abstrakci: reálné empirické vztahy i v procesu politického života i v procesu života ekonomického budou vždy jistou měrou dány prolnutím obou těchto kvalitativně různých sfér. V řadě vztahů ekonomických /a v nepolitické činnosti vůbec/ bude dán rámec postavení člověka politikou a právem, výrobce bude občanem; a naopak v řadě vztahů politického společenství bude vykonávat významný vliv dělba práce a z ní plynoucí faktická nerovnost mezi lidmi. Přesto však jsou i empiricky obě sféry rozlišitelné tím, že převažující může být v politickém společenství princip postavení občana a naopak v mimopolitické sféře může být převažujícím principem logika postavení dělby práce určeného člověka.

To ovšem vede k závěru, že optimálním modelem politického systému /jehož konstrukce může na společné bázi vykazovat řadu alternativ/ socialistické společnosti, orientované na proces vědeckotechnické revoluce, by byl model vycházející z relativní samostatnosti dvou sfér a jim odpovídajících institucionálních struktur: vlastního politického společenství /stát, právní řád, politické strany, politické institucionální formy skupinových zájmů/ a sféry mimopolitické aktivity, zejména struktury ekonomických vztahů /institucionální formy výrobní a směnné činnosti, tj. hospodářské organizace ve sféře výroby, služeb a směny, institucionální formy vědeckovýzkumné činnosti, sociálních služeb ve smyslu zdravotní péče apod. a konečně i institucionální formy kulturní aktivity společnosti/.

Řídící systémy sféry politického společenství by pak byly regulovány a strukturovány převážně podle principů politické /a tedy i formální/ demokracie, zatímco řídicí systémy mimo tuto oblast by byly převážně strukturovány a regulovány podle principů na jedné straně nepolitické samosprávy, na druhé straně ve směru, který je dán funkčností ve vztahu ke kvalitě činnosti, jež má být řízena: výroba, směna, služby, věda, kultura apod. Řízení je tu přímou funkcí kooperované práce /nikoli derivátem zásad a pravomocí politického společenství/ a jako takové nutně bude obsahovat principy a struktury v mnohém protikladné principům

politické demokracie/zejména tzv. manažerskou linií řízení v moderní kooperované velkovýrobě i v procesu směny/ . /rukopis Ke koncepci... , str. 43 - 45/ .

Moje teoretická koncepce optimálního politického systému socialismu tedy zcela nutně předpokládala i začlenění soustavy institucí samosprávy dělbou práce vyčleněných skupin lidí do celku tohoto systému. Nesdílím při tom představu, že tzv. samosprávou výrobců lze za socialismu nahradit politickou demokracii, že sám socialistický stát se může již přeměnit v samosprávnou organizaci pracujících, že tzv. bezprostřední či přímá demokracie může nahradit ve všech základních vazbách společenského řízení zastupitelskou, politickou /a proto v mnoha rysech i formální/ demokracii atd. Podobné názory nerespektují podle mého soudu správně skutečné postavení člověka za socialismu, který je budován ještě na bázi materiálních vztahů a možností průmyslové /industriální/civilizace, jak o tom byla podrobněji řeč v předchozích částech tohoto textu.

V mém pojetí má samospráva dělbou práce vyčleněných skupin lidí určité, objektivně vymezené místo, jež nemůže být ani překračováno, ani přehlíženo a upíráno samosprávě. Samosprávou v tomto smyslu proto také nerozumím uplatnění zásad přímé demokracie "výrobců", jak je často tradována: aby například opravdu kolektiv všech dělníků a zaměstnanců moderního průmyslového podniku rozhodoval o zásadních otázkách rozvoje a realizace výroby tohoto podniku, aby při tom početní většina takto pojatého kolektivu výrobců měla rozhodující slovo, případně právo vetovat jí nevhovující rozhodnutí atd. Taková koncepce jen jinak a z jiného hlediska idealizuje postavení výrobců za socialismu, nerespektuje všechny podstatné rozpory, jež v tomto postavení jsou nutně ještě obsaženy.

Samosprávným systémem rozumím systém, který by v rámci velkých společenských skupin, jež jsou i za socialismu dělbou práce vázány např. k průmyslové výrobě /a jejím hlavním odvětvím/, k zemědělské výrobě, ke směně /a jejím odvětvím/, ke službám a k tzv. sociálním službám /zdravotnictví, školství aj/ či k takovým odvětvím společenské práce, jakými jsou věda a kultura, vytvářel možnost, aby v rámci stanoveném politikou /státem a právními normami/ rozhodovaly samy tyto skupiny lidí specializované práce o řešení hlavních problémů rozvoje v těchto jednotlivých sférách společenské činnosti. Insti-

tucionálně vzato by ovšem k tomu v rámci každé této sféry musily být vytvářeny nejenom orgány zajišťující uplatnění hlasu většiny /různé výrobní rady, rady pracovišť apod./, nýbrž i celá struktura tzv. manažerského řízení, struktura mnohdy despoticky autoritativní při řešení problémů, u nichž je nutno uplatnit především hlediska efektivnosti kooperace, výkonnosti a odbornosti. Celý tento institucionální systém by pak měl být propojen také v institucionální formě do struktur politické zastupitelské demokracie, tj. především do zastupitelských, volených orgánů státní moci a různými vazbami i do výkonných orgánů státní správy.

Obecně jsem tyto myšlenky formulovat v roce 1967 takto:

"V optimálním modelu by mělo být nalezeno řešení, které umožní převážně nepolitickou lidskou aktivitu /ekonomickou aj./ přímo řídit ve sféře nepolitické samosprávy /včetně její "manažerské" linie, která je v této sféře proto, že je nepolitická, nikoli proto, že by mohla být demokratická svými principy /a zároveň vytvoří institucionálními vazbami předpoklady k tomu, aby politika vůči této sféře:

a/ garantovala určité podmínky, rámec a pravidla činnosti nepolitické institucionální struktury;

b/ byla s to programovat určité cíle, viděné politikou jako celospolečenské zájmy a stimulovat účinné prostředky dosažení těchto cílů i ve sféře převážně nepolitické /při dodržení zásadního pravidla: tyto prostředky politické stimulace a programování nesmějí znamenat zrušení samostatnosti struktur nepolitické sféry ve vztahu ke strukturám politického společenství/.

To ovšem nutně předpokládá zakotvit v optimálním modelu systému určité institucionální vazby mezi oběma sférami. Považuji zejména za důležité:

a/ instituce převážně nepolitické samosprávy nemají mít zásadně možnost mocensky upravovat jiné vztahy než vztahy uvnitř těch složek společenství /kolektivů/ které představují /tj. nemají zejména mít možnost tvořit právní normy/;

b/ instituce převážně politické správy mají zásadně mít tam, kde politicky /zejména právně/ regulují otázky, podstatné pro činnost nepolitické institucionální struktury /pro činnost samosprávy výrobců apod./ účinné vazby na tuto strukturu, působící v obou směrech /z politické sféry do nepolitické i naopak/. Způsob organizačně-institucionálních vazeb tohoto druhu je nutno navrhovat na základě samostatné

analýzy této problematiky, včetně studie empirických zkušeností takových vazeb v dnešním jugoslávském systému; některé tam uplatněné vazby považuji za možné i pro náš optimální model; zásadní nedostatek dnešních vazeb v jugoslávském modelu spatřuji v tom, že neřeší dobře problematiku preference formálního politického demokratismu ve vlastní sféře činnosti politického společenství.

Aby tyto vazby byly optimální, musejí zaručovat:

- možnost lidí, kteří jsou v dané otázce politicky řízení ve své nepolitické aktivitě uplatnit svůj vliv vůči politicky řídící instituci;

- možnost těchto lidí volat k odpovědnosti za rozhodnutí tohoto druhu konkrétní orgány politického společenství / např. i státní/, které vydaly dané rozhodnutí; tato možnost by měla být maximální měrou přímá /zejména u necentrálních složek/ a nikoli pouze všeobecně zprostředkovaná mechanismem formální politické demokracie /tímto mechanismem lze zprostředkovat až obecné tendence nepolitických zájmových vlivů, např. techniky, vědy atd., avšak bylo by to nedostatečné ve vztazích kontroly a odpovědnosti v oblasti tzv. operativní politické správy vůči nepolitickým činnostem/;

- možnost institucí politického společenství prakticky účinně čelit tomu, aby se specifické zájmy určitého nepolitického společenství /např. profesionální skupiny apod./ konstituovaly přímo jako obecné politické zájmy regulace takové specifické činnosti a byly jako takové pak mocensky uplatňovány prostředky politického /státního/ charakteru.

Tyto zásady by měl optimální model realizovat i ve sféře exekutivy, tj. např. ve vztazích mezi specializovanými orgány politické správy v oblasti průmyslové výroby a mezi samosprávnými strukturami kolektivů pracujících v též výrobě apod.

Závěrem k navrhované koncepci považuji za nutné výslovně zdůraznit, že návrh je nutno posuzovat jako celek a z tohoto hlediska také uvažovat o jeho odůvodněnosti a argumentaci. Zásadně by nebylo možné např. realizovat určitou část této koncepce a odmítnout jinou, aniž by se vůbec rozrušila logická struktura koncepce a ztratil se tak i její možný smysl. Nelze tedy např. "přijmout" samosprávu a "zamítnout" problematiku formální politické demokracie nebo naopak a očekávat, že by takový přístup mohl mít skutečně takový smysl, jaký celek koncepce sleduje" x/ /Náměty k teoretické kon-

cepci výzkumu rozvoje politického systému. Studijní materiál č. 1 výzkumného týmu, str. 33 - 34/.

x/ Při této příležitosti je třeba si všimnout opět jednoho z Matějčíkových podvodů- Na několika místech svého článku se Matějčíček pomocí podvodných citací snaží vyvolat dojem, že já sám jsem pro celek politického systému vycházel z myšlenky, že "v základních principech nelze tento systém konstruovat jinými modelovými vazbami, než jaké zná pluralitní systém již v buržoazní demokracii." Tento útržek jediné věty cituje Matějčíček na str. 807 svého článku, aby vzbudil u čtenáře falešný dojem. Jde o část věty, vytrženou z následující souvislosti: "Ve vzájemných vztazích různých složek státního mechanismu je třeba uplatnit celý souhrn principů a záruk, jež vytvoří účinný mechanismus dělby pravomoci a vzájemné kontroly... V této souvislosti vznikne sice v koncepci výstavby státního mechanismu celá řada konkrétnějších problémů /vztahy zastupitelských orgánů a orgánů státní správy, postavení kontrolních mechanismů včetně postavení soudů i v jejich vztazích k zákonnosti ve státní správě, souhrn vztahů mezi státem a občanem atd./ . Domnívám se však, že všechny tyto vztahy bude v optimálním modelu našeho politického systému nezbytně řešit v souladu s teoretickými závěry a zásadami, jež jsou již po dlouhá desetiletí vypracovány v mechanismech demokratických parlamentních republik, jsou dovozeny na základě zásad tzv. dělby mocí apod. Pro pluralitní politický systém socialismu tu mohou vznikat různé modifikace řešení, avšak v základních principech nelze tento systém konstruovat jinými modelovými vazbami, než jaké zná pluralitní systém již v buržoazní demokracii: jde tu o souhrn vztahů, které kvalitativně určují právní stát.

Základní teoretický problém není tedy spjat s tím, že by souhrntěchto otázek, byl v poloze hlavních vazeb modelu teoreticky nejasný. Základní otázka je tu však ideologické povahy: neboť to znamená, že socialistický politický systém nebude konstruován v těchto vazbách podle modelu tzv. "státu typu Pařížské komuny", ale v podstatě podle modelu formální politické demokracie, "právního státu". /rukopis Ke koncepci..., str. 60 - 61/.

Poslední větu tohoto citátu využívá Matějčíček ještě vydatněji než větu prostřední. Vypouští z ní vědomě a úmyslně tři slova, která jsem v citátu podtrhl - "v těchto vazbách". Kdy-

by tato slova totiž ponechal, vznikl by u čtenáře správný dojem, že věta je zřejmě vytržena z jakési souvislosti, omezující její platnost na jakési určité vazby. To by bylo pravda a proto by se to nehodilo pro Matějčíkův účel. Neboť hle, co odstraněním těchto tří slov získal: argument nad jiné působivý, jakési výslovné "přiznání obviněného" k vlastním zločinům: "Základní teoretická východiska pravicového revizionismu obsažená v tezi Z. Mlynáře, že "socialistický politický systém nebude konstruován podle modelu tzv. státu "typu Pařížské komuny", ale v podstatě podle modelu formální politické demokracie, "právního státu" se stala metodologickým východiskem při řešení institucionální struktury strany, Národní fronty, společenských organizací, principů výstavby a činnosti celého mechanismu politického systému" /str.813/.

Jelikož vypuštění omezujících slov "v těchto vazbách" musí být u Matějčíčka vědomé, lze z toho dovodit, že si je dokonce vědom potřeby lhat při formulaci jednoho ze svých stěžejních obvinění na mou adresu. V jeho případě však nelze apelovat k pojímům jako např. vědecké svědomí, neboť - nemaje s vědou vůbec nic společného - nemusí mít ovšem ani vědecké svědomí.

Sféra samosprávy /převážně nepolitického řízení/ by v optimálním politickém systému socialismu tedy podle mého názoru měla plnit funkci podstatně modifikující mechanismus politické demokracie. Prostřednictvím institucí této samosprávy by do sféry řízení vstupoval dělbou práce určený člověk - dělník, inženýr, technik, vědec, lékař, učitel atd. - a nikoli občan jako "politický člověk", prostřednictvím této samosprávy by se tedy v řízení zdravotnictví uplatňovali lékaři a zdravotnický personál, v řízení školství učitelé, v řízení průmyslu dělníci a technici - v tomto širokém slova smyslu tedy vždy lidé odborné práce a řešili by otázky rozvoje a efektivního fungování svého oboru či odvětví. V zastupitelských politických orgánech /u nás např. Federální shromáždění, národní rady a národní výbory/ státu by pak bylo provedeno základní propojení se sférou politického řízení - například tím, že by různé specializované složky těchto orgánů /komory, výbory apod./ byly tvořeny nikoli ve všeobecně politických volbách, ale byly by voleny v příslušných oborech dělbou práce vymezené činnosti, lidmi z těchto oborů a z lidí těchto oborů. Myslím, že touto cestou by se zčásti

mohl řešit obecný problém malé kvalifikovanosti /či nekvalifikovanosti/ členů zastupitelských sborů k rozhodování odborných otázek společenského řízení, jichž je v celkovém souhrnu rozhodovaných otázek v moderní společnosti stále více.

Samozřejmě z praktického hlediska by bylo velmi podstatné - a to jak pro zájmy státu, tak pro zájmy jednotlivých sfér dělbu práce vymezené lidské činnosti - jaká konkrétní náplň práce a pravomoc by byla těmto orgánům dáвана. To se však vymyká možnostem této studie: pokud jde o obecnou charakteristiku, ta je podána předchozím obsírnějším citátem mého textu z roku 1967.

V plurativním modelu je konstrukce takovéto samosprávné sféry pro oblast řízení hospodářství a sociálních služeb, vědy i kultury zcela logická. Uznává totiž subjektivitu pracovních kolektivů v socialistické společnosti, od pracovního kolektivu v nejužším slova smyslu /kolektiv jednoho pracoviště/ až po kolektiv v širokém slova smyslu /pracující jedné určité oblasti, sféry dělbu práce určené činnosti, celého odvětví apod./. Řízení vlastní kooperované lidské práce je viděno jako záležitost, týkající se pracujících lidí samých, je chápáno jako funkce této pracovní kooperace, nikoli jako "právo státu" či "celé společnosti" v abstraktním slova smyslu.

V celkové koncepci modelu politického systému se toto moje pojetí v určitém smyslu tedy blíží tzv. korporativním teoriím. To lze samozřejmě ihned zneužít, přece prvky korporativních teorií byly zabudovány do státně-politických koncepcí fašismu. Avšak jestliže nejde o záměr zneužívat pojmy, pak je jasné, že tyto rysy v mém pojetí představují něco zcela kvalitativně odlišného: především je tu odlišná sama společensko-ekonomická základna, na níž je systém budován /jde tu o socialistické společenské vlastnictví a z něho plynoucí sociální, třídní vztahy/ a dále je odlišná i sama institucionální nadstavba /jde tu o jednu ze sfér systému, který je vcelku budován jako důsledná politická demokracie/

Za zvláštní případ subjektivity menšího kolektivu lidí, kterou je nutno v politickém systému socialismu i institucionálně vyjádřit, jsem považoval také místní komunity, tj. kolektivy jednotlivých obcí /typicky především malých, venkovských obcí; ve velkoměstech je tento problém podstatně jiný/. I v těchto kolektivech jde ve skutečnosti o kombinaci

prvků místní samosprávy /převážně nepolitické aktivity/ s prvky politického, státního řízení. Souhrnně jsem o tomto problému v souvislosti s celkovou koncepcí politického systému napsal:

"Problém místních komunit jako subjektu v procesu společenskopolitického řízení je problém starý, rozhodně "před-socialistický" a jeho institucionální řešení je v typu pluralitního politického modelu zásadně založeno na uznání sféry samosprávné autonomie /autonomního postavení orgánů a institucí místních komunit vůči orgánům a institucím státu/. Ne- ní sporu o tom, že socialistické společenské podmínky neje- nom nevylučují, nýbrž naopak předpokládají tento rys a mohou umožnit jeho rozvoj ve srovnání s buržoazní společností. V optimálním modelu politického systému v ČSSR to znamená kon- cipovat národní výbory v obcích a městech nikoli jako výlučně "nejnižší článek státu", ale jako instituci, jež je výrazem re- lativně samostatné subjektivní místní komunity v politickém společenství za socialismu. Půjde tedy o optimální vymeze- ní sféry skutečné autonomie a samosprávy /vymezení kompe- tenční i "procesní"/ místních komunit a zároveň o optimální vymezení těch vztahů, v nichž se skrze orgány místní samo- správy /nebo skrze orgány jim podřízené, jimi plně kontrolo- vané apod./ má vykonávat i vlastní státní správa v obcích a městech.

Domnívám se, že čím vyšší územní jednotky /okres, kraj, případně jednotka oblastního charakteru/, tím větší měrou může být příslušný národní výbor ve vlastním smyslu státním zastupitelským orgánem /vázaným hierarchicky na systém státních orgánů/ a naopak: čím nižší územní jednotka /měs- to, obec/, čím více bude v optimálních vztazích převládat v samotném národním výboru charakter autonomního samo- správného orgánu vlastní místní komunity a ve vztahu ke stát- ní správě se budou vytvářet vztahy kontrolní apod. Vlastním subjektem musí být totiž uznána právě tato místní komunita, nikoli její institucionální výraz "sám o sobě", pochopený jen jako nejnižší článek státního institucionálního mechanismu" /rukopis Ke koncepci..., str. 63 - 64/.

Dále pak v této úvaze o místních komunitách konstatuji, že ideologická teze, "podle níž jsou u nás národní výbory základní "páteří" celého demokratického systému" je nes- právná. V praxi sloužila spíše k tomu, aby tam, kde se ne- chtěla prohlubovat demokracie, byla věc zastírána různými

reorganizací kompetencí národních výborů, při celkovém zachování byrokratického, direktivního řízení. "Demokratičnost optimálního modelu politického systému musí být zajištěna celým souhrnem kvalitativně určitých vazeb/jimiž jsem se v dosavadním výkladu stručně zabýval/ a nemůže být nikdy zabezpečena jen jedinou linií těchto vztahů, např. linií národních výborů. Konkrétně v ČSSR jako nevelké zemi jsou i prostředky přímého vlivu všeho obyvatelstva na politiku, zdá se, mnohem účinněji zabezpečitelné zejména moderními formami vlivu veřejného mínění /tisku aj. prostředků/ než pokusem o to, aby se místní instituce stávaly nutným zprostředkovatelem takového vlivu ve všech důležitých otázkách. Představa o národních výborech jako základní páteři demokratického mechanismu je ideologicky dovozena z modelové koncepce státu "typu Komuny" nebo "typu sovětů" a neodpovídá požadavkům optimálního pluralitního modelu v naznačené koncepci této studie" /rukopis Ke koncepci... str. 64 - 65/.

Zdálo by se, že myšlenka i záměr jsou jasné. Avšak Matějček v tom zase vidí jeden z názorných příkladů, "jak odklon od marxisticko-leninských principů výstavby socialistického státu otevírá cestu buržoazním teoriím, přeměně socialistických zastupitelských institucí v buržoazní parlamentarismus, respektive v buržoazní územní samosprávu, k rozrušení jednotné socialistické státní moci a správy" /str.814/. K těmto jeho závěrům i k podobným závěrům podobných jiných kritiků se zejména hodí časté citování takových mých výroků, z nichž je patrné, že jsem při konstrukci optimálního modelu politického systému socialismu nevycházel z představy, že politický systém skutečného dnešního socialismu je a nebo může být totožný s někdejší představou o "státu typu Komuny", jak ji chápal kdysi Marx a po něm s určitými změnami Lenin.

Vysvětlení tohoto problému jsem věnoval samostatnou kapitolu ve svém úvodním teoretickém podkladu pro práci týmu, na zvanou "Záměna Marxovy dialektiky indukací s dedukcí ve vztahu k empirické skutečnosti dělnického hnutí jako metodologický základ deformací v teoretickém pojetí politiky a státu za socialismu". Tento text byl celý publikován v časopise Právník, 10/1967, /str. 934 - 940/ a není proto nutné plně jej reprodukovat - přes všechna následující "konsolidační" opatření v knihovnách si lze přece jen tento výtisk Právníka opatřit a i dnešní čtenář si tak může ověřit správnost jen

velmi stručné interpretace mých myšlenek.

Pokud se za tzv. "Marxovo učení o státu" vydává jenom souhrn jeho myšlenek o Pařížské komuně, obsažených ve známé práci "Občanská válka ve Francii", začíná už tímto krokem falsifikace Marxovy teorie. V této své práci Marx jen dokládá, že i v historické skutečnosti, v reálném pohybu dělnického hnutí se objevují tendence, které odpovídají jeho hypotéze komunistické revoluce; Pařížská komuna byla pro něj důkazem styku jeho vlastní kritické teorie a empirického dělnického hnutí. To, co se mnohým současníkům jevílo jako chaos či anarchie, ukázal Marx z hlediska své vlastní teorie komunistické revoluce jako možné prvky kvalitativně nového řádu.

"Základní Marxovy myšlenky v této souvislosti lze stručně vyjádřit takto:

Komuna je praktickým důkazem, že "dělnická třída nemůže prostě převzít hotovou mašinerii státu a uvést ji do chodu pro své vlastní účely". Dělnická třída rozbíjí dosavadní státní mašinerii potlačovatelského typu, "odřezává" její čistě potlačovatelské články /ruší armádu a policii/, "láme moderní státní moc", tento "cizopasný nádor" na těle národa a její oprávněné funkce začíná vykonávat kvalitativně jiným způsobem; organizuje dobrovolný centralismus samosprávných sdružení - komun, kde správu vykonávají volení, lidu odpovědní zástupci a sesaditelní úředníci /volební právo se mění ve formu, kterou lid "najíímá" své služebníky a volené orgány se tak stávají pracujícími institucemi, jež ruší principy "dělbý mocí"/. Namísto státu se tak představitelům společnosti stává samosprávná organizace dělníků, lidu. Veřejná správa je vykonávána nikoli zvláštní byrokracií, ale "za dělnickou mzdu" volenými odpovědnými zástupci samotných dělníků. Souhrn těchto opatření Komuny vcelku Marx hodnotí jako objevení politické formy, v níž "mohlo být skutečněno hospodářské osvobození práce", tj. politické formy, v níž se mohla uskutečňovat komunistická revoluce.

...Z celé Marxovy analýzy Pařížské komuny nelze při nejlepší vůli uvést ani jedinou konkrétní myšlenku, která by jakkoli svědčila o tom, že snad "ze zkušenosti Komuny" Marx dospěl k jiným názorům o vztazích mezi dělbou práce, odcizením lidských sil v kapitálu a o povaze politického společenství než jsou názory, jimiž jsem se zabýval v předchozí úvaze" /viz předchozí kapitola tohoto textu, Právník, 10/1967,

str.935/.

Zdá se, však, že Marx skutečně považoval sám vznik politické moci /diktatury/ proletariátu za fakt, který bezprostředně mnohem hlouběji ovlivní vlastní proces "osvobození práce", než jak tomu ve skutečnosti bylo v dalším historickém vývoji; z jeho "Kritiky gothajského programu" lze dovodit, že Marx předpokládal, že již v první fázi komunismu překoná společnost zbožní výrobu a hodnotové vztahy. Kdyby tento předpoklad byl správný, bylo by ovšem samo převzetí politické moci proletariátem mnohem důležitějším krokem komunistické revoluce a i podstata politické moci za socialismu by musila být interpretována podle toho.

"Podstata věci však není v těchto nesplněných Marxových předpokladech. Podstatné je pochopit Marxovy myšlenky o Komuně v onom významovém kontextu, jaký nutně měly pro samotného Marxe. Marx dokazuje tímto rozbořením důsledně pozici kritické teorie, vycházející koneckonců z Hegelova řešení vztahu mezi "rozumným" a "skutečným" Komuna jako empirická skutečnost neospravedlňuje existenci kritické teorie komunistické revoluce tím, že by svět empirie podával důkaz o "rozumnosti" teorie, nýbrž naopak - Komuna je "rozumnou" empirií proto, že je empiricko-praktickou realizací skutečnosti kritické teorie... Pro Marxe z podstaty jeho vlastní filosofie nemohou být myšlenky o Komuně "poučkami", které "vyvodil" z empirie Komuny. Tyto myšlenky jsou stykem, zprostředkováním mezi empirií a kritickou teorií, jež je s to ukazovat smysl jednotlivých "kroků" empirické skutečnosti právě proto, že svůj vlastní smysl dovozuje z dialektické filosofické analýzy celých předchozích lidských dějin a nikoli z objasnovaného "kroku" dané empirie samé.

Zdá se, že právě plným nedoceněním této povahy Marxovy teorie ve vztahu ke státu a politice samotnou politikou dělnického hnutí začíná strastiplná anabáze Marxova "učení o státu", která se jeví v podobě dvou zdánlivě zcela protichůdných, přestože však metodologicky spřízněných tendencí" /Právník, 10/1967, str. 936/.

Historicky první je tendence, která odmítá vlastní Marxovu kritickou teorii ve jménu "respektování skutečnosti", tj. ve prospěch induktivních závěrů, dovozených z povrchního /ve filosofickém smyslu/ pozorování empirických tendencí a snah dělnického hnutí v západní Evropě od konce XIX. a zejména od počátku XX. století. Politicky jí odpovídá v dělnic-

kém hnutí reformismus II. Internacionály.

"Krach této "realistické" tendence právě ve sféře reálné empirické skutečnosti třídního boje v letech I. světové války demonstruje skrytou existenci pravdy "spekulativní" skutečnosti kritické teorie Marxovy a rodí nutně i v empirickém dělnickém hnutí tendenci k negování takového "realismu". Tato negující tendenci politicky odpovídá dílo Leninovo. Sám další osud této negující tendence se však utváří vnitřně rozporně" /Právník 10/1967, str. 936/.

Lenin kriticky reaguje na reformistickou metodologii teoretického uvažování a usiluje o to, aby byla rekonstruována autentická Marxova koncepce; plodem tohoto úsilí je fragmentární práce "Stát a revoluce".

Leninem provedená rekonstrukce Marxovy koncepce je však - přes nesporné úsilí autorovo o autentičnost - zúžením a tím i významovým posunem myšlenkového obsahu Marxovy teorie. Lenin v souvislosti s reprodukcí Marxovy teorie státu a politiky neklade základní problémy filosofické analýzy vztahů mezi politickou a lidskou emancipací proletariátu a lidstva vůbec, problematiku odcizení člověka ve sféře politického společenství v souvislosti s existencí vztahů dělbý práce, hodnotových vztahů a vztahů kapitálu. /Tato skutečnost má zřejmě několik důležitých příčin. Předně nelze zapomínat na to, že Lenin neznal a nemohl znát v době jeho života nedostupné Marxovy práce /tehdy rukopisy/, které jsou věnovány právě této problematice /zejména Německou ideologii, Ekonomicko-filosofické rukopisy, plný text Kritiky Hegelovy filosofie práva a rovněž "Grundrisse..."/. Lenin prováděl rekonstrukci Marxovy koncepce jako politik, jako "profesionální revolucionář" strany proletariátu přímo v době vrcholícího třídního střetnutí proletariátu s buržoazií. Vlastním smyslem Leninovy práce, která vyústila ve "Stát a revoluci", bylo hlubší zdůvodnění plného rozchodu Leninovy politické koncepce revoluce a třídní diktatury proletariátu po revoluci s koncepcí veškerého tehdejšího světového dělnického hnutí - s II. Internacionálou /včetně jejích teoretických autorit typu Kautského apod./. Tím se do středu Leninovy pozornosti musel dostat zcela určitý úsek problematiky a některé Marxovy myšlenky nutně nabyly v tomto kontextu poněkud jiného významu a váhy než v původním kontextu autentického celku vlastní tvorby Marxovy/.

V důsledku toho se v Leninově interpretaci Marxovy teo-

rie státu vůbec jeví jako nejobecnější východisko vztah státu a společenských tříd v antagonistické společnosti, tj. vztah, představující v autentické Marxově koncepci už historicky konkrétní podobu politického společenství a státu jako odcizení lidské síly v protikladu k prostému lidskému společenství.

Problém odumírání státu se tak v Leninově interpretaci výrazně přesouvá příliš jednostranně k otázce o nutnosti zvláštní organizace třídního násilí. Zánik nutnosti třídního násilí představuje proto pro Lenina již mnohem podstatnější míru možnosti odumírání státu. Problém úplného odumření státu sice Lenin důsledně spojuje až s ekonomickými a společenskými podmínkami vyšší fáze komunismu, avšak podmínky, které má tato vyšší fáze komunismu pro odumírání státu vytvořit, se Leninovi /na základě jediného zdroje Marxových myšlenek v této otázce - kritiky gothajského programu/ příliš jednoznačně jeví jako pouhé zabezpečení materiálních potřeb lidí v míře, která již nebude vyvolávat rozpory, vyžadující zvláštní mašinerii násilí nad lidmi, která by musila "hlídat" dodržování míry spotřeby a míry práce"/ tamtéž, str. 936 - 937/.

V souvislosti s praktickým procesem revolučního třídního boje v Rusku, který vytvořil živelně instituci sovětů jako formu organizace revolučních mas, soustřeďuje se Lenina pozornost výrazně k Marxově analýze Pařížské komuny jako formy analogického typu. Jako téměř základní teoretický problém řeší Lenin /v reálné polemice s celým reformismem/ otázky institucionální formy masového třídního revolučního hnutí a do této formy klade /v souladu s Marxovými úvahami o Komuně, avšak v celkovém kontextu díla výrazněji a jednostranněji než Marx/ těžiště problematiky negace státu jako síly stojící "nad společností", v této formě převážně spatřuje řešení přeměny státní organizace společnosti ve společenskou samosprávu. Stát, institucionálně vyjádřený masovou organizací typu sovětů /typu Komuny/, mu představuje "polostát"; něco, "co už státem vlastně není", neboť není od lidu oddělenou mašinerií násilí, není násilím menšiny nad většinou /v sociálním, třídním smyslu"/. /Tamtéž, str. 937/.

Tato Lenina interpretace Marxe znamenala sice překonání východiska tehdejšího reformistického západoevropského dělnického hnutí a byla to snaha postavit proti účelové

/politicky reformistické/ induktivní extrapolaci z empirické skutečnosti tehdejší západní Evropy prvky Marxovy kritické teorie komunistické revoluce. Avšak "Marxovy myšlenky... již u Lenina samého vystupují vlastně jako výsledek induktivního zobecnění empirické skutečnosti XIX. století Marxem, zatímco v kontextu Marxova díla byly tyto myšlenky plodem styku "konkrétní totality" Marxovy kritické teorie s tehdejší empirickou skutečností, z níž však nebyly jako ze samostatného základu induktivně vyvozeny.

Tím ovšem dává Leninův "Stát a revoluce" možnost, aby zejména při jednostranném dalším "prohlubování" právě této stránky Leninovy interpretace Marxe - zaniklo nakonec v podstatě vše, co v Marxově pojetí státu a politiky předchází konfrontaci skutečnosti kritické teorie s empirickou praxí dělnického hnutí a aby tedy marxismus zejména jako "učení o socialistickém státu" byl chápán jako induktivní extrapolace empirie socialistického hnutí. Pak ovšem se zcela logicky "skutečná revolučnost" teorie ztotožňuje s indukcí ze "skutečně revoluční" empirické praxe a "skutečný marxismus" je představován jako souhrn "pouček" induktivně dovozených jen z určitých fází vývoje empirického socialistického hnutí /např. Komuny, sovětu roku 1917 apod./; "marxistický postoj" se chápe jako "věrnost" těmto poučkám, tj. koneckonců jako ulpívání na nich i tam, kde s empirickou skutečností nemají žádnou vazbu, nelze je z ní indukci "dovodit". Myšlenkový pochod se pak zcela nutně logicky obrací: takový souhrn "pouček" je dosazen do funkce kritické teorie, dedukcí z jeho vnitřních formálně logických souvislostí se pak chce vytvořit "program", který ovšem v určitých jiných fázích empirické skutečnosti, než z jakých byly "poučky" původně indukovány, vede k přezírání a "odmítání" empirické skutečnosti hnutí /tj. politicky k sektářství, dogmatismu, levičáctví apod./.

Tak lze koneckonců za jistých podmínek z Lenina vyvodit přímý opak jeho vlastního myšlenkového záměru: Lenin, který se obrátil proti redukci marxistického pojetí státu reformismem na induktivní extrapolaci empirické skutečnosti, se stane autoritativní záštitou myšlení, jež provádí právě tuto redukci, avšak k jiným historickým formám a fázím empirické praxe než reformismus západoevropského dělnického hnutí. Právě tato "následování Lenina" je metodologickým základem zrodu Stalinova dogmatismu, který se - jakkoli to

zní paradoxně - v tomto smyslu také stýká v úrovni teoretického pojetí státu opět se sociálně demokratickým reformismem: jsou to dvě pojetí státu, apologetická k různým fázím a formám vývoje empirické skutečnosti, z níž induktivně vyvozují svou ideologii" /tamtéž, str. 938/.

Stalin pak vytvořil pod názvem "marxisticko-leninské učení o státu" formálně logicky skloubený /a to ne vždy bez závad/ souhrn "pouček a tezí", které na jedné straně představovaly velmi okleštěné torzo některých metodologicky nejslabších stránek "Státu a revoluce" a na druhé straně byly induktivně dovozenými politickými tezemi z fáze industrializační výstavby v SSSR /včetně kanonizace zvláštních, tedy v SSSR uplatněných metod/. Hledá-li dnes některý kritik, kdy a kde byla provedena nejradikálnější revize všech základních rysů "státu typu Komuny", pak by se ovšem měl obrátit ke Stalinově ideologii i politice z dvacátých a nejvýrazněji pak třicátých let.

Podstatnou myšlenkou koncepce "státu typu Komuny" byla nesporně představa, že stát je vlastně budován jako masová organizace dělnické třídy: jeho nejnižší články tvoří volené orgány /komuny, sověty/, které se pak - obdobně jako v jiné masové organizaci - hierarchicky utvářejí zdola nahoru. Není tu stálých poslanců stálých vyšších zastupitelských orgánů: na jejich místě stojí sjezdy delegátů nejnižších orgánů /sovětů/. Výkonná moc je cele integrována do soustavy sovětů: výkonné orgány jsou jejich radami /výkonnými výbory/. Není tu v tomto smyslu "moci vládní", není ministerských "resortů", jejichž vlastní výkonné aparáty by dosahovaly až k místům a podnikům - všechnu svou moc shora uskutečňují vyšší orgány jenom prostřednictvím "přímých organizací dělníků" dole - pomoci místních sovětů/komun/. Tak je budován centralismus.

Ukáže-li mi Matějček nebo kterýkoli jiný kritik, kde a v které zemi je tímto způsobem organizován dnes /a v posledních čtyřiceti letech vůbec/ nějaký socialistický stát - odvolávám všechna svá tvrzení o tom, že "stát typu Komuny" se stal dávno v komunistické ideologii už jenom fikcí. Nikoli ovšem já, nýbrž sám J.V. Stalin vymýtil všechny tyto vazby jak z praxe, tak i z teorie sovětského státu. A bylo by nespravedlivé tvrdit, že tak učinili z osobní libovůle: reálná praxe výstavby /v industrializační fázi/ v SSSR rozvila tyto koncepce a na jejich místě vytvořila silný k direk-

tivnímu centralistickému řízení přizpůsobený mechanismus státu. Samy sověty v celém státním systému SSSR se hluboce vnitřně změnilly: jsou v podstatě stálými zastupitelskými sbory. Vazby vrcholných státních orgánů - zastupitel - ských a výkonných - nejsou už po dobu téměř 40 let v SSSR vytvářeny podle "modelu typu Komuny", nýbrž podle běžného parlamentního modelu /ovšem s okleštěním těch prvků parlamentarismu, které souvisejí právě s formální politickou demokracií/.

Jak vřadí Matějček do "modelu typu Komuny" nejenom moderní armády, ale i rozsáhlé policejní aparáty a trestanecké tábory stalinského období? Nespočívala už náhodou tehdy v těchto aspektech mnohem směřlejší "revize" Marxových pouček o tom, že stát typu Komuny ruší armádu a policii než ve všech mých člancích dohromady? A kam s celým rozsáhlým mechanismem státních hospodářských orgánů? Kde je ve "státu typu Komuny" dán prostor celé této mašinérii státních orgánů? x/

x/ Ovšem jestliže já napíši, že při řešení všech otázek, "kde jde o problematiku spjatou s fungováním společenského kapitálu v jeho subjektivitě /tj. zhruba řečeno v tzv. ekonomické oblasti/ nelze vlastně vůbec najít řešení v někdejší Leninově koncepci "Státu a revoluce", pak to Matějček pohotově komentuje: "Souhlasíme s autorem, že u V.I. Lenina, který se zabýval otázkami zákonitosti vzniku a vývoje politického systému socialismu nemůže najít řešení, které by se stalo teoretickým nástrojem kontrarevoluce, rozrušení politického systému socialismu" /s.801/. Vida, jak už dokonce vtipkuje Matějček, docela roz dováděný pocitem vlastní nedotknutelnosti: představuje si totiž s úplnou jistotou, že "konsolidovaná" politická moc u nás nikomu nedovolí, aby snad kriticky rozebíral názory jejího nadějného zaměstnance.

Bylo by také velice zajímavé, kdyby se zastánci teze, že ve výstavbě politického mechanismu dnešního socialismu je nutno důsledně vycházet z představ o státu "typu Komuny", pustili alespoň s polovinou vervy, jakou vkládají do kritiky "revizionistů", do pozitivní propagace některých zásad tohoto typu státu. Mohu například doporučit Marxem i Leninem výslovně formulovanou zásadu, že veřejné funkce se mají vykonávat "za dělnickou mzdu". To by bylo veselí v politic-

kých aparátech - a dělníci jako vládnoucí třída by se také dobře bavili: Vděčným tematem by také byla agitace - zejména v centrálních orgánech - pro tezi, že stát "typu Komuny" chápe centralismus tak, že organizuje dobrovolný centralismus samosprávných sdružení - komun.

Všechny tyto problémy však zastáncům teze, že se nelze při úvahách o koncepci politického systému socialismu odchylovat od představ o státu "typu Komuny", jaksi vůbec nevadí a nevšímají si jich. Běda však, pokusí-li se někdo teoreticky odůvodnit, proč se těmito představami odmítá ve všem řídit a otevřeně to obhajuje. Zdá se tedy, že jim vadí právě otevřená kritika této koncepce: neboť ta pak znemožňuje ohánět se jako zaklínadlem pojmy "Komuny" a "sovětů", jmény Marxe a Lenina. A ničím jiným než takovým pojmovým zaklínadlem pro ně ve skutečnosti koncepce státu "typu Komuny" už dávno - od Stalinových dob - není. Ve skutečnosti to, co obhajují jako nedotknutelný stát "typu Komuny" není ani Marxova, ani Leninova koncepce. Je to realita byrokraticko-direktivního politického systému řízení, který historicky vznikl v SSSR od dvacátých let, byl převzat po roce 1948 také v Československu a který si kritizovaný tým opravdu kladl za úkol překonat a nahradit něčím jiným, odpovídajícím jak požadavkům soudobého socialismu tak zároveň i koncepcím Marxovy komunistické teorie. Protože se však již nehodí obhajovat tyto věci situacemi Stalinových "Otázek leninismu" a to by bylo velmi dobře možné, jakpak by ne, vždyť to je bible teorie, šité na tělo tomuto byrokratickodirektivnímu systému, sahají jejich obhájci k zaklínadlu státu "typu Komuny".

Se státem "typu Komuny" /a také "typu sovětů" v pojetí "Státu a revoluce"/ je ještě jedna kardinální potíž, taktně obcházená dnešními zastánci tohoto pojmu: není tu jaksi nikde vřazena vedoucí úloha strany. Ba strana jakoby vůbec neexistovala /což v době Pařížské komuny byla i pravda/. Ale to všechno jsou zřejmě také detaily, které se lehce přejdou mlčením.

Na základě kritického teoretického rozboru problematiky státu "typu Komuny" ve vývoji marxistického myšlení jsem tedy již v roce 1967 formuloval tento závěr: "Ze všech těchto důvodů považuji tedy za nemožné, aby základním teoretickým východiskem výzkumné práce o rozvoji politického systému byly doposud běžné traktované "poučky" o tom, jak má či mu-

sí vypadat ta či ona složka systému "podle Lenina" apod., aniž by se ve všech případech takových "pouček" znovu dokázalo, že jejich myšlenkový obsah je v dané fázi empirického pohybu socialismu při konfrontaci se skutečností myšlenkové "konkrétní totality" Marxovy koncepce komunistické revoluce skutečně styčným bodem, schopným života a vývoje v empirické skutečnosti" /Právník, 10/1967, str. 940/. Jinými slovy: požadoval jsem téměř sto let po Pařížské komuně a padesát let po napsání "Státu a revoluce", aby se vždy znovu dokázalo, že ta či ona v tehdejších dobách formulovaná "teze" může i dnes být správným řešením. Je to něco neslýchaného ve vědě? Anebo i v normálním lidském životě?

Snad jsou tímto - při vši snaze o stručnost přece jen už velmi rozsáhlým - výkladem vyčerpány všechny hlavní otázky teoretické koncepce optimálního politického systému socialismu, na jejichž řešení chtějí dnešní kritikové dokazovat, jak jsem se v teoretické práci zpronevěřil marxismu i socialismu a jaký jsem to nebezpečný "pravicový oportunist". Nechť to všechno čtenář sám posoudí.

3. Skutečné meze a nedostatky teoretické koncepce optimálního politického systému socialismu z let 1967 - 1969

Výzkumná práce, která se od jara 1967 začala rozvíjet zejména v mezioborovém týmu ČSAV, který jsem vedl, měla ovšem ve skutečnosti celou řadu nedostatků, její význam byl nutně omezen a v řadě otázek by byla na místě věcná, zasvěcená kritika. Kupodivu však k takové kritice po léta nedochází a do omrzení se opakují v nejrůznějších podobách právě jen ony výtky a obžaloby, které tak zdařile shrnul v doposud zkoumaném článku J. Matějček. Příčina takového stavu věcí je jednoduchá: skutečně oprávněná kritika by totiž musila vytýkat především nedostatky, které plynuly z nedostatečně hlubokého, málo soustavného a co do metod i nedostatečného vědeckého poznávání reality naší společnosti v jednotlivých sférách a úsecích jejího života, které bezprostředně souvisejí s problematikou politického systému. Taková kritika by předpokládala, že kritizující naopak vychází z hlubšího, soustavnějšího a vědecktějšího poznání, tj. z něčeho, co "konsolidační" politika /již musí dnes v Československu bezprostředně posluhovat každá kritika, má-li být publikována/, nejenom nepotřebuje, ale co prostě nemůže dovolit. Neboť pak by už nejenom nebylo možné zastí-

rat i nadále existující problémy a rozpory dnešní československé skutečnosti, nýbrž by bylo nutno diskutovat o jejich optimálním řešení /což ovšem nejde, neboť všechno potřebné a "optimální" je přece už bez diskuse jasně ze stanovisek oficiální politické moci/. Předpokládalo by to zkrátka pozitivní teoretickou práci - a ta se dnes, v souladu s výslovnými pokyny představitelů "vedoucí role strany" na úseku společenských věd, dělat prostě nesmí:

"Zřejmou oportunistickou povahu ve společenských vědách má i tolik rozšířené heslo tzv. "pozitivní práce", které ukazuje, že jeho zastánci ignorují skutečnost, že ideologický obsah společenských věd je jednou z nejvýraznějších sfér třídního zápasu uvnitř socialistické společnosti. ... Program tzv. "pozitivní práce" může proto znamenat uvolňování nového prostoru pro dosud nepřekonané a často i nepřekonávané projevy buržoazní ideologie. Hlásání tzv. "pozitivní práce" je o to nebezpečnější, že ve společenských vědách stále ještě přežívají nemarxistické metodologické a teoretické koncepce." x/

x/ Z vystoupení dr. A. Dolejšího, CSc, zástupce oddělení vědy a školství ÚV KSČ na stranickém vědeckém semináři k úkolům vědy o státu a právu, konaném 23. - 24.5.1974 pod patronací uvedeného oddělení ÚV KSČ a presidia ČSAV /sborník materiálů semináře, vydaný ÚSP ČSAV, str.140/.

Je to jasně řečeno, ale jak z citátu vyplývá, jsou s tímto stanoviskem potíže a stále ještě vadí "tolik rozšířená" představa, že věda by měla řešit pozitivní úkoly: nositele podobných "oportunistických" představ bude zřejmě ještě postupně nutně vyházet z vědeckých pracovišť a na jejich místa dosadit lidi typu J. Matějčka, kterým je podobná představa bytostně cizí a jsou naopak existenčně spjati jedině a výhradně se "zásadovou kritikou revizionismu" bez škodlivé pozitivní práce. Odmítaje řídit se pokyny "konsolidační" politiky v jiných věcech, mohu si však bez zvláštního rizika dovolit odmítnout i tento konkrétní pokyn a pokusit se ukázat, v čem z hlediska pozitivních úkolů teoretické analýzy, spočívala omezenost koncepce, tvořené v roce 1967 v mezioborovém týmu ČSAV.

Výzkumná práce, zaměřená k problémům optimálního vývoje politického systému v ČSSR, nepřekročila nikdy první

diskusní fázi. V plánech mezioborového týmu se předpokládalo, že výzkum má dospět k určitým předběžným, koncepčním závěrům koncem roku 1968. Koncepce, které tým formuloval, měly pak mít dvojí účel: na jedné straně měly být východiskem pro vlastní dlouhodobý výzkum /na dobu asi 5 let/, na druhé straně měly být jedním z podkladů pro přípravu jednání XIV. sjezdu KSČ, který se měl normálně konat v roce 1970. Ani ve vědeckém, ani v politickém smyslu nešlo tedy v materiálech /psaných pro vnitřní potřebu týmu v roce 1967/ o nic víc než o podklad k první, diskusní fázi práce. Ta byla ovšem zcela nezbytná, neboť relativně přesné orientační zpracování možných teoreticko-politických rámců výzkumu bylo pro další práce nutné.

Existují doklady o tom, jakým způsobem byla další výzkumná práce koncipována. Obsahové zaměření výzkumu v dlouhodobé perspektivě /asi 5 let/ bylo již poměrně konkrétně rozpracováno a soustřeďovalo výzkum k řešení následující problematiky /vyjádřeno jen stručně, v titulcích; sám návrh tohoto perspektivního výzkumu byl podrobnější/:

I.téma: Problémy charakteru politického řízení.

- I/1. Povaha politiky a její relativní samostatnost v socialistické společnosti.
- I/2. Subjekt a objekt řízení v socialistické společnosti.
- I/3. Politický systém jako složitý dynamický regulační systém /problémy uplatnění kybernetických kategorií a exaktních výzkumných metod v analýze politického systému, zejména z hlediska funkčních vazeb ve smyslu teorie informací, regulačních vazeb apod./.
- I/4. Postavení tříd a hlavních sociálních skupin v politickém systému socialistické společnosti. /Výzkum naváže na sociologické analýzy stavu v ČSSR se srovnávacím aspektem k jiným socialistickým zemím a ke stavu ve vyspělých západních státech/.
- I/5. Problémy strukturovanosti společnosti z hlediska vlivu a podílu v procesu politického řízení /problematika mocenské elity/.
- I/6. Problémy strukturovanosti společnosti z hlediska společenské dělby práce ve vztahu k demokratizaci politického řízení.
- I/7. Jednotlivec a politický systém.
- I/8. Problémy politického systému a demokratizace společenského života ve vztahu k realitě socialistické zbožní vý-

roby a jejího plánovitého řízení.

- I/9. Politický systém jako faktor tvorby podmínek vědeckotechnické revoluce.
 - I/10. Faktory, ovlivňující konzervativní a retardační tendence institucionálních systémů /problematika disfunkce v systému moci, byrokratismu atd./.
 - I/11. Vztah historicky určitých typů kultury /civilizace/ a idejí k demokracii a politickým systémům.
- II. téma: Problémy optimálního modelu perspektivního vývoje politické organizace společnosti v ČSSR.
- II/1. Optimální mechanismus demokratické tvorby politické linie.
 - II/2. Způsoby vlivu veřejného mínění v politickém systému.
 - II/3. Funkce právního řádu v politickém řízení společnosti.
 - II/4. Problematika zastupitelských sborů.
 - II/5. Hypoteza vývoje národních výborů.
 - II/6. Problematika státní a veřejné správy.
 - II/7. Specifická problematika hospodářského řízení a plánování ve vztahu k demokracii a politickému systému.
 - II/8. Rozvoj a konstruktivní působení demokratické správy v pracovním procesu /ve výrobní a nevýrobní sféře/jako formy samosprávy.
 - II/9. Dobrovolné společenské organizace jako institucionální vyjádření různorodých zvláštních zájmů lidí.
 - II/10. Optimální alternativy řešení národnostních vztahů v ČSSR.
 - II/11. Generační problém v politickém systému.
 - II/12. Systém výběru, přípravy, kvalifikace a výměny kádrů.
 - II/13. Zvláštní donucovací aparát státu /bezpečnost a justice/.
 - II/14. Armáda /zpracování se předpokládalo ve výzkumných pracovištích armády/.
 - II/15. Komunistická strana jako vedoucí síla politického systému. /Problematika společenské funkce /vedoucí úlohy/ strany měla být zároveň zpracována ve všech tematických okruzích v podobě vědecky odůvodněných hypotéz dalšího optimálního směru vývoje; toto samostatné téma mělo zahrnovat především výzkum daného stavu a optimálních alternativ řešení vývoje vnitrostranických vztahů, metod a forem činnosti strany jako zvláštního společenského organismu; zpracování mělo být prováděno stranickými pracovišti/.

III. téma: Historický výzkum politického systému, historicko-srovnávací a mezinárodně srovnávací aspekty výzkumu.

- III/1. Názory na systém politické demokracie za socialismu v marxismu a v socialistickém hnutí v minulosti v evropském měřítku. /Politická soustava první ČSR; fašismus; lidová demokracie 1945 - 1948; politická soustava na Slovensku/.
- III/2. Studie o vybraných státoprávních problémech v předmnichovské ČSR /včetně vývoje teoretického myšlení/.
- III/3. Srovnávací studie o vybraných aspektech politických systémů některých evropských a socialistických států /zejména SSSR, Polska a SFRJ/.
- III/4. Srovnávací studie o vybraných aspektech politických systémů některých buržoazně-demokratických evropských zemí a USA.

I z tohoto stručného přehledu názvů různých tematických okruhů, jež měly být postupně výzkumně zpracovány, je snad zřejmé, že výzkum vývoje politického systému nebyl pochopen jako spekulativní konstruování optimálních vazeb a forem na základě nejobecnějších teoretických koncepcí, jimiž jsem se zabýval v předchozím vykladu. Diskuse o těchto koncepcích byly jen přípravnou fází široce založeného skutečného výzkumu. Je také samozřejmé, že i metody výzkumu by se v dalších fázích radikálně změnily. Možnosti, jež dávala volná diskuse vědeckých pracovníků z různých oborů společenských věd/především politologů, státoprávníků a právníků, sociologů, ekonomů a historiků/ o nejobecnějších koncepčních otázkách, byly v podstatě vyčerpány první, diskusní fází týmové práce. V dalším výzkumu by nutně musilo dojít k uplatnění metod a postupů jednotlivých vědních oborů v konkrétních tematických okruzích; teprve na základě takto vzniklých prací, na základě konkrétními metodami jednotlivých věd provedeného průzkumu empirické skutečnosti, by bylo možno opět v závěrečných fázích znovu se vracet kmezioborovému jednání o navrhovaných opatřeních a vývojových alternativách. Soustředění pracovníků z různých oborů ke společné diskusi totiž vždy předpokládá, že pro takovou diskusi byly vypracovány podklady konkrétním výzkumem jednotlivých vědních oborů: nelze takové podklady a takový výzkum nahradit prostou diskusí, ta může jen korigovat případné jednostrannosti v přístu-

pu a pohledu jednotlivých vědních oborů /sociologie, státo-
vědy a právních věd, ekonomie atd./.

Hlavním nedostatkem teoretických koncepcí, jež vzešly z týmových diskusí do počátku roku 1968, bylo ve skutečnos-
ti právě to, že nebyly ještě podrobeny kritice a verifikaci takto prováděným vlastním výzkumem společenské reality. Jejich hodnota byla tedy teoreticko-ideologická, jejich výz-
nam spočíval ve sjednocujícím působení v koncepčních otáz-
kách, nebyly však ve vlastním slova smyslu ještě vědecky
doloženými závěry výzkumu, tvořily spíše výchozí předpo-
klady takového výzkumu.

Kritizovat kteroukoli z tezí, jež byly předmětem mého
dosavadního výkladu při stručném vylíčení teoretické kon-
cepce optimálního politického systému, z těchto hledisek by
proto bylo nejenom možné, nýbrž mohlo by to v řadě přípa-
dů vést i ke skutečně správným opravám a úpravám některých
navrhovaných řešení. Avšak to by právě předpokládalo, že by
teorie v uplynulých sedmi létech prováděla onen tehdy nedo-
končený výzkum reality, a z jeho výsledků čerpala argumen-
ty ke kritice i rozvíjení obecných koncepcí. Široký tematický
okruh pro výzkum chtěl někdejší tým ČSAV zpracovat za do-
bu právě asi 5 - 7 let; takže dnes by tu místo Matějčkových
kritik mohla být celá řada výzkumných prací, jež by skuteč-
ně napravily možné nesprávnosti výchozích koncepcí. To by
o všem předpokládalo jiný přístup k pozitivní práci ve vědě,
než jaký jsme viděli v pokynech zástupce aparátu ÚV KSČ,
který takovou pozitivní práci považuje za nebezpečnou /pro
sebe sama zřejmě právem/.

To, co je dnes už po léta kritizováno, je tedy ve skuteč-
nosti jen torzem předpokládané výzkumné práce. Druhá fá-
ze výzkumu nebyla fakticky nikdy započata v důsledku politic-
kých událostí v Československu od jara 1968. Z konkrétních
výzkumů byl tehdy připraven /a částečně počátkem roku 1968
proveden/ jen výzkum politických postojů a názorů různých
skupin obyvatelstva /výzkum se prováděl ve spolupráci a si-
lami tehdejšího Ústavu pro výzkum veřejného mínění ČSAV/.
Místo výzkumné práce se pracovníci týmu stali autory podkla-
dů pro různé dobové politické argumenty, mnozí zaujali jiné
než vědecké funkce /v politických orgánech, ve státních or-
gánech, v redakcích časopisů atd./. Zreorganizovat a začít
realizovat výzkumný program se přes všechny snahy do léta
1968 nepodařilo; to, co pak navazovalo formálně na práci

mezioborového týmu od podzimu 1968, nemělo už s původní výzkumnou koncepcí téměř nic společného - a i tyto pokusy pokračovat omezeně ve výzkumu politického či státního systému, byly nakonec zcela umlčeny a nahrazeny nadprodukcí textů, jejichž reprezentativní ukázkou je text Matějčíkův. Svou myšlenkovou, vědeckou i pracovní impotenci zastírají autoři podobných textů silnými výrazy; neschopnost překročit a kriticky překonat východiska výzkumné práce z roku 1967 na půdě vlastního výzkumu zastírají nejspíše tvrdějším tvrzením, že na pozitivní práci není jaksi "čas", dokud nezvítězíme v třídním boji se světovou buržoazií.

Při zpětném kritickém pohledu na roli, kterou sehrál mezioborový výzkumný tým ČSAV z roku 1967 v praktickém politickém vývoji roku 1968, lze samozřejmě vedle kladů vidět i nedostatky. Myslím, že hlavním nedostatkem bylo to, že některé vědecky opravdu nedokázané teze, jež měly povahu odůvodněných, leč přece jen dostatečně neprověřených hypotéz, byly někdy vnášeny do praktického politického dění jako názory, k nimž snad opravdu dospěla věda v důsledku skutečně vědeckého výzkumu. Ve skutečnosti rozporuplného politického vývoje roku 1968 však podle mého názoru tyto nedostatky byly výrazně převáženy kladným politickým působením i hypotetických koncepcí, jež vznikly v tomto týmu: zejména je to patrné v základním politickém dokumentu doby - v Akčním programu KSČ, který podle mého názoru nepřekročil politicky únosné meze reformního vývoje našeho politického systému a zároveň odpovídal základním koncepcím, jež byly předmětem diskusí v mezioborovém týmu ČSAV. Politicky destruktivní tendence vznikaly v praxi roku 1968 na jiné bázi než na bázi úvah, které probíhaly v tomto týmu: podrobněji se pokusím prokázat tento názor v celé druhé části této studie.

Politická obvinění, vznášená dodatečně v posledních letech vůči tomuto týmu a jeho pracovníkům, jsou zcela falešná už v základním svém východisku, kdy se tento tým líčí jako skupinka "revizionistických" karbonářů, kteří pod rouškou výzkumu připravovali "kontrarevoluční diverzi" a vlastně téměř způsobili politickou krizi na lednovém plénu ÚV KSČ a v celém dalším vývoji politické praxe. Je samozřejmé, že výzkumný tým si kladl za úkol nejenom poznávat stav politického systému, nýbrž i přispět k jeho praktické změně optimálním směrem. Avšak koncepce této změny byla koncepcí reformy, racionálně prováděné oficiální politickou mocí u nás. Právě

tato okolnost byla už tehdy - a často pak i v roce 1968 a po něm - popudem ke kritice celé práce akademických týmů na těchto problémech. Někteří "radikálové" ji napadali jako příliš krotký a nesmělý reformismus, jako vlastně svého druhu politické přísluhování vedení A. Novotného atd. Že jsou tytéž snahy kritizovány dnes za něco zcela opačného, to není překvapivé, neboť je velmi mnoho jiných věcí, kde je tomu právě tak; je to však přesto zcela nepravdivé.

Ž hlediska politické moci / stranického vedení A. Novotného/, šlo tehdy o pokus integrovat různé myšlenkové proudy /zejména i myšlení kritické/ do procesu přípravy koncepčních politických rozhodnutí vládnoucí komunistické strany. Svým způsobem byly práce v tomto týmu/ stejně jako v dalších dvou - R. Richty a O. Šika/ plněním určité objednávky se strany politické moci, byla to snaha o příspěvek k racionální reformě stavu, jehož rozpory a trvalou neudržetelnost tehdejší stranické vedení vidělo. Na rozdíl od dnešních dnů se ovšem v dobách A. Novotného i oficiálně vycházelo z předpokladu, že i politický režim a jemu odpovídající institucionální systém se musí v socialistické společnosti vyvíjet a že je pro oficiální moc prospěšné hledat racionálně a včas cesty dalšího vývoje jak společnosti, tak této moci samé. Takový požadavek se tehdy nikterak nejevil jako pokus o kontrarevoluci. Přes všechny hluboce konzervativní a stagnační rysy politiky tehdy vládnoucí stranické skupině nebyli její představitelé tak vystrašení prostým faktem, že někdo uvnitř strany má na řadu věcí jiný názor než oni sami, aby nositele takových názorů nenechali pozitivně pracovat za podmínky, že kritická teoretická práce nepřeroste v nedomyšlenou politickou propagandu, nýbrž vyústí v racionálně doložené návrhy určitých změn pro samu oficiální politickou moc. To je zcela normální politický postup a viděli v tom dnešní kritici už jakousi "plíživou kontrarevoluci", svědčí to jen o jejich vlastní myšlenkové i politické úrovni.

V souladu s těmito tehdejšími podmínkami i časovými perspektivami výzkumu se proto tehdy počítalo s tím, že teprve od konce roku 1968 do sjezdu KSČ /1970/ budou koncepce týmu konkrétněji rozpracovány v podobě často i alternativních návrhů různých institucionálních a strukturálních reforem politického systému. Tomu odpovídal v tomto období i způsob práce týmu i výběr diskutovaných temat. Písemné podklady pro diskusi v týmu byly zásadně určeny jenom pro vnitř-

ní potřebu týmu a nikoli k publikaci. x/

x/ Každý takový písemný materiál je výslovně opatřen následující poznámkou "Materiál je určen pro vnitřní potřebu výzkumného týmu a bez svolení autora nesmí být publikován a citován v publikacích". Bylo by ovšem naivitou chtít po dnešních kritikách, aby respektovali tuto doložku: citují co a jak se jim hodí a samozřejmě že bez jakéhokoliv vědomí autorů. Striktně vzato nejde ovšem jen o věc svědomí či autorské cti, nýbrž i o věc autorského práva. Leč kdo by se v dnešní naší situaci mohl v takové věci dovolávat účinně práva. Pokud jde o můj rukopis "Ke koncepci optimálního modelu politického systému v ČSSR", ten Matějčiček např. klidně cituje z rukopisu /jehož stránkování navíc nesouhlasí s rukopisem, jak byl kdysi podán k tisku pro sborník "Stát a právo"/, aniž si dělá starosti s tím, že se vlastně tohoto textu prostě svévolně zmocnil. Z textu, který autor předal k publikaci nakladatelství /v daném případě nakladatelství Academia/a který toto nakladatelství z jakýchkoli důvodů neuveřejnilo, by za normálních poměrů nemohla nikdy ve své publikaci bez souhlasu autora citovat třetí osoba. V případě, že by k tomu došlo, musila by být možná obrana proti podobnému pirátství ve vodách autorského práva. Leč to všechno by platilo jen za normálních poměrů, alespoň normálních po stránce občanskoprávní.

Byla-li skutečnost nakonec jiná a nedošlo-li ke vstupu teoretických koncepcí do sféry praktické politiky touto předpokládanou cestou, nelze z toho obviňovat teoretické pracovníky, kteří tuto tematiku zpracovávali. Vývoj praxe je v tomto smyslu "zaskočil" docela stejně, jako politické praktiky /včetně nejvýše postavených/ a bylo by pošetilé vyčítat dějinám, že nešly předpokládanou cestou /a právě tak ovšem vyčítat lidem, že pak vstoupili na cestu, která se prakticky otevřela, aniž to předem měli v úmyslu/.

Dnes je však situace u nás už po léta změněna, nehrozí přece žádný eruptivní pohyb v praxi politického systému, lid iniciativně pracuje, nové politické vedení všechno správně vede a řídí, všechno je "normalizováno a konzolidováno". Proč tedy nejsou podmínky k tomu, aby se začaly postupně, v potřebném čase s potřebnými metodami vědeckého výzkumu řešit problémy dalšího vývoje i politického systému? Vždyť přece nic nebrání tomu, aby se to zkusilo třeba i na bázi těch

východisek, které v celkové koncepci nabízí dnešní kritika. Je možné vycházet z Matějčíkovy teze, že za socialismu politika je vztah mezi "předvojem a masou proletariátu" a vztah mezi dělnickou třídou, družstevním rolnictvem a inteligencí. Nechtějí jsou při tom zavrženy všechny "revizionistické" myšlenky, které zavrhuje dnešní kritika. Ale ať se skutečně vědeckými metodami empirického výzkumu zpracují třeba jen dva výzkumné úkoly, které již koncem roku 1967 formuloval tehdejší kritizovaný tým ČSAV: úkol I/4. Postavení tříd a hlavních sociálních skupin v politickém systému socialistické společnosti a úkol I/5. Problémy strukturovanosti společnosti z hlediska vlivu a podílu v procesu politického řízení. Nechtějí jsou pak zcela konkrétní výsledky takového výzkumu předloženy politickému vedení a návrhy, co a jak konkrétně zlepšit ve jménu nepopíratelně správné teze, že na tvorbě politických rozhodnutí i na kontrole výkonu politické moci a správy se má za socialismu efektivně a aktivně podílet většina pracujících. Leč nic podobného se nejenom neděje, k ničemu podobnému nikdo u nás dnes společenskou vědu ani nenabádá: naopak ji to zakazuje - neboť to je právě ona "oportunistická teze" o pozitivní práci ve výzkumu, která je přece tak "nebezpečná". Nebo je to snad tak, že u nás není třeba nic k lepšímu v politickém systému měnit a není třeba ho rozvíjet, neboť existující stav je nejlepším z možných stavů? Pak je ale škoda to neříci docela naplno, ať se celý ostatní svět poučí.

Nebránil jsem se kritice svých teoretických koncepcí ani v době, kdy vznikaly a nebráním se této kritice ani dnes. Ne-
ní pravda, že výzkumný tým ČSAV v roce 1967 byl nějakou úzkou skupinkou lidí, mezi něž neměl přístup nikdo s odlišnými názory. K diskusím o jednotlivých podkladech byli na zasedání týmu vždy zváni lidé, kteří k dané problematice mohli kvalifikovaně něco říci /tj. byly známy jejich práce k dané tematice/, a nikoli pouze ti, kteří by předem souhlasili s koncepcemi vedoucích pracovníků týmu. To je konečně prokazatelné jak rozsahem účasti vědeckých pracovníků z různých oborů společenských věd na zasedáních týmu, x/ tak i průběhem diskusí na těchto zasedáních.

x/ Od března 1967 do března 1968 proběhlo celkem 9 tematických diskusních zasedání týmu, jichž se zúčastnilo 140 různých vědeckých pracovníků z oborů politologie, věd o stá-

tu a právu, sociologie, filosofie, ekonomie i historie. Jako podklad pro diskusi bylo předloženo 46 písemných studijních materiálů.

1. Doc.dr. Zdeněk Mlynář, CSc.: Náměty k teoretické koncepci rozvoje politického systému.
2. Dr. Adolf Kocanda, CSc: Politický systém a úprava vztahů v národním hospodářství.
3. Doc. Dr. Ladislav Křížkovský, CSc: Výchozí otázky optimalizace struktur a řízení socialistické společnosti.
4. Dr. Vladimír Vrećion, CSc: Metody řízení, analýzy, syntézy a řízení politického systému.
5. Ing. Dalibor Plichta: Řízení společnosti a princip majority.
6. Dr. Vladimír Vrećion, CSc: Program řešení úkolu.
7. Doc.dr. Vladimír Klokočka, CSc: K některým otázkám funkce politických a ústavních institucí ve vyspělých kapitalistických zemích.
8. Dr. Iva Tomšová, CSc - Dr. Lubomír Houska
Dr. Eugen Stejskal: K problematice ústředních státních správních orgánů.
9. Prof.dr. Pavel Levit: Budoucnost státní správy.
10. Doc.dr. Karel Bertelmann, CSc: Několik slov o metodě.
11. Doc.dr. Karel Bertelmann, CSc: K teorii lidského a společenského zájmu.
12. Dr. Petr Pithart: Poznámky k problematice institucionalizace konfliktních vyústění sociálních rozporů.
13. Dr. Lubomír Brokl: K problematice sociální struktury a politického systému.
14. Dr. Lubomír Brokl: K problematice demokracie.
15. Dr. Miroslav Jodl, CSc: Mocenské elity.
16. Doc.dr. Pavel Peška: Ústavní úprava politických vztahů a procesů.
17. Doc.dr. Zdeněk Jičínský, DrSc: Úvahy o problematice a funkci práva se zřetelem k čs. právnímu řádu.
18. Dr. Václav Pavlíček, CSc: Poznámky k problematice politických svobod.
19. Doc.dr. Jindřich Fibich, CSc: Předběžné poznámky k otázkám organizační dynamiky a byrokratických disfunkcí politického systému socialismu.
20. Doc.dr. František Šamalík, CSc: Sociální inženýrství.
21. Doc. Bedřich Weiner, CSc: Podnik jako sociální systém.

22. Dr. Jaroslav Opat, CSc: K problematice samosprávy v Jugoslavii.
23. Doc. dr. Marie Kalenská, CSc: Teoretická koncepce pracovní smlouvy a pracovního poměru v některých buržoazních státech.
24. Doc. dr. Marie Kalenská, CSc: Vývoj podniku z hlediska pracovního práva.
25. Doc. Ing. Jaroslav Suchánek, CSc: Poznámky k postavení zemědělského družstevního podniku z hlediska výrobní demokracie.
26. Dr. Ivan Bystřina, CSc: K problematice společenského vlastnictví.
27. Miloš Bárta, CSc: Základní tendence v postavení a roli ZV ROH.
28. Doc. dr. Marie Kalenská, CSc: Účast zaměstnanců na řízení ve Francii a NSR.
29. Prof. dr. Stanislav Stuna, CSc: Ekonomická integrace a centrální řízení.
30. Dr. Karel Kaplan, CSc: Československý politický systém v letech 1945 - 1953.
31. Dr. Oldřich Janeček: Představy a úvahy českého odboje o politickém uspořádání budoucího Československa za II. světové války.
32. Eva Broklová: K politickému systému předmnichovské ČSR.
33. Doc. dr. Miroslav Soukup - dr. František Charvát: Obecné teoretické poznámky k výstavbě teorie modelových principů v politické vědě.
34. Dr. František Charvát, CSc: K teorii závislosti systémů a společenské totality.
35. Doc. dr. Ota Weinberger, CSc: Pojem zájmu a jeho teologické aplikace.
36. Ing. Karel Hlavatý: Metodiky systémového inženýrství.
37. Doc. Ing. Miroslav Král, CSc: Věda a řízení společnosti.
38. Dr. Lubomír Kotačka - Dr. Jiří Musil: K některým aspektům místní politické participace.
39. Ing. Jaroslav Čáp: Některé poznatky z průzkumu názorů občanů Východočeského kraje k činnosti národních výborů a z průzkumu práce poslanců Východočeského kraje.
40. Dr. Jiří Grospič: K analýze společenské funkce a

a vývojových tendencí socialistických zastupitelských institucí.

41. Dr. Vladimír Horský, CSc: Dějinný kontext Říjnové revoluce.
42. Dr. Michal Lakatoš, CSc: K problému opozice v našem politickém systému.
43. Doc. dr. Jindřich Fibich, CSc: Elementární schematický přehled politických modelů v socialismu.
44. Dr. Jiří Gropiř, CSc - Doc. dr. Zdeněk Jičínský DrSc: K otázkám politického a státoprávního řešení vztahu českého a slovenského národa.
45. Dr. Samuel Falťan, CSc: Historické aspekty státoprávního uspořádání vztahů českého a slovenského národa.
46. Dr. Felix Vašečka, CSc: Koreferát k materiálu J. Gropiře a Z. Jičínského /stud.mat.č.44/.

Osudy autorů těchto diskusních materiálů po roce 1968 jsou příznačné pro dnešní stav našich společenských věd: 20 autorů /většinou těch příspěvků, jež měly koncepční význam/ bylo vyhozeno z práce, jakákoli vědecká práce je jim zcela znemožněna a nesmějí v Československu nic publikovat; někteří se žijí nekvalifikovanou fyzickou prací jako topiči, stavební dělníci apod.; 3 autoři emigrovali do ciziny a pracují tam jako vědečtí pracovníci ve svých oborech; 2 autoři /prof. Levit a doc. Weiner/ zemřeli, 13 autorů pracuje nadále ve vědeckých pracovištích, často s přeřazením na odbornou práci a v některých případech s očekáváním výpovědi v letošním roce; někteří z nich - dr. Charvát, dr. Soukup, ing. Čáp - jsou však naopak dobře funkčně začleněni do dnešní "konzolidované" společenské vědy.

V zájmu zaznamenání pravdy o práci tohoto týmu zveřejňuji zde i jmenný seznam účastníků týmových diskusí; převážná většina těchto vědeckých pracovníků se ovšem účastnila jen jednoho nebo dvou diskusních zasedání /k tématice, k níž měli odborný vztah/; jména pracovníků, kteří tvořili stále jádro týmu a účastnili se většiny či všech jeho zasedání, jsou označena + :

Bakiča, Baranovský, Bartlová, Barto, Bartošek, Bečvář, Belda, Bertelmann+, Bidlo, Bouček, Boguszak+, Brabec, Brokl+, Broklová, Bystřina+, Cepl, Čáp, Delong, Dubská, Ďurajová, J. Fabián, Falťan, Fibich+, J. L. Fischer, Fišera, Friš, Gosiorovský, Grace, Grospiř+, Háva, Hermach, Hlavatý, Hodic+, Horský, Hošek, Houska, Hrabovský, Hromada,

Hudeček, Hutta, G.Husák, Hübl, Charvát, Janda, Janeček, Jičínský+, Jodl+, Kaláb, Kalinová, Kalista, Kalivoda, Kaplan+, Kren, Klimeš, Klofáč, Klokočka+, Knapp, Kocanda+, -rúch, Kolomazník, Kopček, Koudelka, Košta, Kotačka, Kovářík, Král, Kratochvíl, Kropilák, Kryštofek, Křížkovský, Kučera, Laco, Lakatoš, Levit+, Linhart, Lipták, E. Löbl, Machonin, Matějček, Masopust, Mencl, Mikule+, Minárik, Mlynář+, Mošner, Musil, Nedvěd, Němec, Nikodým, L.Novomeský, Novotný, L.Nový, Opat, Otáhal, Padrůněk, Pavlíček, Peřina, Peška+, Pithart+, Plevsa, Plichta, Rašla, Rattinger, Rebro, M.Reiman, Richta, Roško, Ryška, Řehůřek, Sojka+, Soukup, Stejskal, Strinka, Strmiska, Stuna, M.Svoboda+, Šamalík+, Šedivý, Šefránek, Šmejč, Šoltész, Štěpnička, Tešař, Tlustý, Toman, Tomášek, Tomsová+, Václavů, Vartíková, Vašečka+, Vitásek, Victor, Vrabliz, Vrecion, Weinberger, Weiner+, Zaorálková - Čá-pová, Zoulík.

Tento jmenný seznam svědčí, myslím, o tom, že na týmových diskusích nebyla nikterak uzavřená společnost, že nebyl znemožněn přístup k debatě nositelům různých názorů. Neobyčejně pestré osudy některých z účastníků týmových diskusí po roce 1968 dokládají názorně, že účast v diskusi o některém z materiálů týmu nikterak neznamenal, že diskutující patřili k jedinému názorovému "táboru": mezi účastníky nacházíme nejenom známého již dnešního kritika J.Matějčka, ale i J.Kučeru, autora nejvulgárnějších denunciací ve společenských vědách po roce 1968 /psal zejména též pod pseudonymem J.Smrčina/, aktivisty "konsolidační" politiky ve vědě Richtu, M.Svobodu, Delonga, Čápa a Zaorálkovou - Čá-povou, hodnostáře dnešní prokuratury I.Mošnera, místopředsedu federální vlády prof. K.Laca a další; ironií abecedního pořadí se přímo vedle sebe dostávají dnešní generální tajemník ÚV KSČ G. Husák a politický vězeň doc. M.Hübl, odsouzený k šesti a půl roku odnětí svobody za "podvracení republiky" - oba tehdy vědečtí pracovníci Akademie věd. Znovu opakují, že tímto jmenným seznamem nemá být snad prokázováno, že všichni účastníci tehdejších diskusí souhlasili s mými teoretickými koncepcemi. Dokazuje to naopak, že byla dána možnost diskusí; navíc pak je ovšem zřejmé, že v roce 1967 - 1968 nikdo z těchto účastníků nehodnotil tým jako organizaci, připravující protistranické platformy a akce, neboť pak by se asi nebyl zcela dobrovolně jeho práce ani díl-

čím způsobem účastnil.

Diskuse v týmu nebyly ničím omezovány a byly na nich vyslovovány různé, polemicky proti sobě stojící názory. I v základních koncepčních otázkách byly přednášeny různé alternativy: tak např. J. Boguszak na rozdíl od mého pojetí zastával názor, podle něhož by bylo vhodné řešit základní vazby mezi komunistickou stranou a ostatními složkami politického systému spíše právně regulovým spojením stranických a státních funkcí; F. Šamalík zastával v pojetí celkového modelu názor, který mnohem výrazněji preferoval rysy přímé demokracie a společenské samosprávy než moje teoretická koncepce; autoři podkladů k problematice státní správy /např. I. Tomsová/ hájili v řadě otázek odlišné koncepcce než já atd. Tyto odlišné názorové přístupy nebyly nikdy v týmu potlačovány, nýbrž se ve výsledcích jednotlivých debat zaznamenávaly jako různé alternativní možnosti přístupu a v průběhu dalšího výzkumu by byly teprve řešeny případné rozpory - a to na základě výsledků výzkumů reality našeho politického systému. I pak se ovšem počítalo s předkládáním alternativních návrhů, neboť nikdo nevycházel ze zcela nevědeckého předpokladu, že v komplikovaných otázkách vývoje politického systému je vždy představitelná jen jediná alternativa socialistického řešení.

Kdyby kritika po roce 1969 vycházela alespoň minimálně z metod a pravidel vědecké polemiky, kdyby politická atmosféra těchto let minimálně umožňovala takový postup - pak by ani nadále nebylo důvodu, proč někdejší teoretické koncepce vývoje politického systému nekorigovat, proč přehlížet praktické zkušenosti, z nichž mnohé opravdu ukazují na nepropracovanost a zjednodušující ráz některých obecných úvah, která se projeví, jakmile se tyto úvahy příliš přímočaře přenášejí do politické praxe. Obecně vzato se domnívám, že základním nedostatkem teoretické koncepce optimálního vývoje politického systému socialismu, kterou jsem v roce 1967 předkládal k diskusi, je skutečnost, že v této koncepci chybí teoretické zpracování různých alternativ, jimiž mohou být nejobecnější modelové vazby zprostředkovány do historicky konkrétní reality dnešních socialistických systémů.

Vidět tento nedostatek není tak obtížné po zkušenostech politického vývoje v Československu v roce 1968. Obtížnější bude, pozitivně jej překonat: neumožňuje to práce jednot-

livce / tím méně vyřazeného z podmínek profesionální vědecké politologické práce/, nýbrž jen pozitivní práce celého komplexu vědeckých pracovišť různých oborů společenských věd. Avšak, jak už řečeno, taková pozitivní práce se dnes u nás dělat nesmí, takže naděje na překonání skutečných slabin některých teoretických koncepcí jsou mizivé.

Uznat skutečné nedostatky teoretické práce v minulosti však nikterak neznámá uznávat falešná obvinění, na nichž je založena dnešní "konsolidační" politická kritika tehdejších teoretických úvah. Nelze než odmítnout absurdní obvinění z "protimarxistického" a "netřídního" či dokonce "buržoazního" přístupu k problémům. Nelze než se bránit a konkrétně dokazovat nepodloženost, falešnost a vědeckou neudržitelnost podobných obžalob, jež kromě obsahu mají i zcela adekvátní obžalovací formu, tak dobře známou z nezákonných politických procesů různých dob. Právě proto jsem důkazu o lživosti podobných obvinění věnoval hlavní pozornost v předchozích pasážích této části studie; proto jsem také v úvodu poznamenal, že nejde o výklad mých dnešních názorů, nýbrž o rekonstrukci mé koncepce z roku 1967.

Za dnešních politických podmínek se v Československu o teoretických problémech vývoje politického systému diskutovat nedá. Každý názor může být kvalifikován jako nepřátelský, nejen podle posledních usnesení, ale zároveň označen i podle trestního zákona za "podvracení republiky" apod. Vítězství dosažené těmito metodami, zase připomíná poměry jaké v Čechách už známe z doby vítězství katolické protireformace:

"Vyznání víry jest jen řadou magických formulí, náboženství řetězem prázdných obřadů, mravouka nesouvislým souborem sobeckých výpočtů a směšného konání pobožnosti; věda přestává na prázdné a plané scholastice a umění snižuje se ku prostředkům reklamním. Jedinou starostí mnichů jest, aby ticho nebylo porušeno žádným hlasem a zatímco odříkávají svou tichou mši, lid hypnotizovaný opakuje zbožně: Amen.- Jest to vítězství, ale zároveň smrt" /A. Denis: Čechy po Bílé hoře, Praha 1911, díl I., str. 368 - 369/.

Ani to, jak se zachází s nositeli jiných názorů, není pro Čechy novinka. Návod podali již obránci jezuitů ve svém pamětním spise z roku 1624, který poslali císaři Ferdiandu II: "Kacíři právě proto, že jsou kacíři, jsou hrdi, příliš zaujati sami sebou, stavějí své mínění vysoko nad soud církve, tak

vysoko, že nemohou než strachem být přivedeni, aby poslouchali kazatelů pravověrných" /tamtéž, str. 42/.

Stavím-li i dnes své mínění nad soud svých dnešních kritiků a nepřijímám-li tvrzení a obvinění, obsažená i v usneseních stranických orgánů, nejsem ani tak veden hrdostí, jako prostou životní zkušeností. Vždyť to není poprvé, kdy se proti lidem vznášela absurdní a ničím nedokázaná obvinění. Vždyť ještě roku 1960 publikoval někdejší člen politbyra ÚV KSČ Václav Kopecký - a také v souladu s některými dřívějšími usneseními rovněž vrcholných stranických orgánů - tato tvrzení:

"Soudruh Šmidke líčil soudruhu Gottwaldovi a moskevskému vedení KSČ... podrobně plány, které pod titulem "Slovenského národního povstání" sjednávali v Bratislavě Husák, Novomeský, Ursíny, Lettrich, Kvietko. ... Cílem tohoto palácového převratu bylo: převrátit v dané chvíli režim v Bratislavě, nastolit režim, zosobňovaný Husákem, Novomeským, Ursínym, Lettrichem, Kvietkem a i Ferjenčíkem, Kervašem, Zatkem apod., za účasti i jiných slovenských osobností, také luďáckých, rychle pak přebarvit slovenský stát barvou demokratickou a pak povolát anglické a americké vojenské mise a opřít se o západní mocnosti v dalším vývoji událostí... Gustáv Husák byl, možno říci, jen samozvancem. Před válkou nezastával žádnou vedoucí funkci v komunistickém hnutí na Slovensku. Byl znám jen jako blízký druh Clementisův. Husák si sám vzal právo vést jakoby jménem strany jednání s Ursínym, Lettrichem a Kvietkem. Sám si dělal věhlas komunistického politického vůdce... Husák, Novomeský a společníci se z komunistů vyvíjeli v buržoazní nacionalisty. A jako buržoazní nacionalisté představovali komunisty zvláštního zabarvení, komunisty barvy rudo-zeleno-černé, až ta rudá barva vybledla a až se do vlivů buržoazního nacionalismu dostali tak hluboce, že to s nimi pak tak dopadlo" /V. Kopecký: ČSR a KSČ, SNPL, 1960, str. 348 - 352/.

Podobná absurdní a lživá obvinění nakonec padla. Proč by jiná absurdní a lživá obvinění měla mít jiný osud?

Část druhá:

POLITICKÁ PRAXE A SKUTEČNÝ VÝVOJ POLITICKÉHO SYSTÉMU V ČESKOSLOVENSKU V ROCE 1968

V této části studie opouštím abstraktní hledisko teoretických koncepcí z doby před rokem 1968 potud, pokud jím nelze postihnout vlastní praktický vývoj politiky a celého politického systému v r. 1968. Jak už řečeno, jen naivní člověk nebo byrokratický duch úředníka ve vědě či politice se může domnívat, že rodící se teoretické koncepce byly hlavní hybnou silou, že určovaly směr a podmínky prakticko-politického vývoje československé politické reformy. Je samozřejmé, že i tyto koncepce se uplatnily jako politický faktor: při tvorbě programových dokumentů /zejména Akčního programu KSČ/ i při působení na politické postoje v průběhu událostí. Jejich význam však nelze jakkoli přeceňovat. Síly, které uváděly v praxi do pohybu celý politický systém a které určovaly meze i směr tohoto pohybu - to byly síly nikoli teoretického myšlení, nýbrž síly sociální reality: potřeby a zájmy lidí /sociálních skupin, tříd/ v jejich konkrétně historické podobě, fakticky působící společenské vědomí, mechanismy a vazby řídicího mocenského systému, mezinárodní kontext, v němž probíhala reforma v praxi. Zprostředkování k reálně působícím potřebám rozvoje vědeckotechnické revoluce a k podobným perspektivním dějinným pohybům bylo ve skutečnosti tak složité, nepřímé a často jen "zárodečné", že v politické praxi nemohlo vyvolávat tak přímá spojení, jaká existovala v teoretických úvahách o dlouhodobých koncepčních směrech vývoje politického systému. V této druhé části studie se proto ocitáme vlastně v jiném světě: ve světě dění, jemuž nelze z hledisek, které jsme doposud sledovali dostatečně konkrétně/ a politicky/ rozumět. Pokud tedy porozumět chceme, musíme pozměnit i hlediska analýzy, která jsme doposud uplatňovali. Přesto však tvoří obě části studie organický celek a nelze plně porozumět myšlenkám v nich vyslovených, pokud bychom je vůbec od sebe oddělili; vzájemné souvislosti jsou však na-

mnoze složitě zprostředkované a zastřené.

Když se v prosinci 1967 scházelo plénum ÚV KSČ ke svému zasedání, netušil nejenom nikdo v akademických týmech, ale ani nikdo v tomto plénu, že za měsíc se bude i na bázi akademických týmových diskusí zpracovávat Akční program KSČ. Všichni však tehdy dobře věděli, že plénum se schází /a to už po několikáté/ v krizové situaci, kterou bylo možno už dlouho pozorovat jak ve společnosti, tak uvnitř komunistické strany. Podrobnější politickou charakteristiku této krizové situace a jejího postupného narůstání podal pak v roce 1968 Akční program KSČ:

"Už po XX. sjezdu KSSS, který byl obrodným podnětem pro rozvoj socialistické demokracie, přijala strana některá opatření, jejichž smyslem bylo překonat byrokraticko-centralistické, sektářské způsoby řízení nebo jejich pozůstatky, zne-možnit, aby prostředky třídního boje byly obráceny proti pracujícím. Mnoho komunistů a celé pracovní kolektivy se snažily otevřít cestu pokrokovému rozvoji ekonomiky, životní úrovně, vědy a kultury. Čím jednoznačněji byl překonán třídní antagonismus a vytvářeny základy pro socialistickou jednotu, tím naléhavěji kladli důraz na rozvoj spolupráce všech pracujících, všech sociálních vrstev, skupin a národností naší země a na zásadní přeměnu metod použitých v období ostrého třídního boje. Oprávněně při tom spatřovali v rozvoji socialistické demokracie hlavní společenskou podmínku pro realizaci komunistických cílů, které jsou vlastní socialismu. Setkávali se však s nepochopením, zábrany a v některých případech i s přísným potlačováním. Přežívání metod z období třídního boje vyvolávalo umělé napětí mezi sociálními skupinami, národy a národnostmi, různými generacemi, komunisty a nestraníky v naší společnosti. Dogmatické přístupy bránily plnému a dostatečně rychlému přehodnocení představ o povaze socialistické výstavby.

Přijatá opatření proto nepřinesla očekávané výsledky. Naopak, průběhem let se hromadily potíže a uzavíraly se v kruh. Nebyly včas překonány subjektivistické představy, jako by výstavba nové společnosti byla závislá pouze na urychleném extenzivním vývoji výroby. To vedlo k překotnému rozšiřování těžkého průmyslu, k neúměrným nárokům na pracovní síly, suroviny a nákladné investice. Taková hospodářská politika prosazovaná administrativně direktivními cestami už neodpovídala ekonomickým potřebám a možnostem země a vedla

k vyčerpání jejich materiálních a lidských zdrojů. Před ekonomiku se kladly nereálné úkoly, pracujícím se dávali iluzorní sliby. Tato orientace prohlubovala nepříznivou, národním podmínkám neodpovídající strukturu výroby, v níž se nemohla dostatečně uplatnit domácí kvalifikovaná práce, způsobila značné technické zaostávání naší výroby, brzdila rozvoj služeb, vedla k porušení rovnováhy na trhu, zhoršovala mezinárodní postavení naší ekonomiky, zvláště podmínky směny naší národní práce se zahraničím a nakonec musila vyústit ve stagnaci a v některých případech i ve snižování životní úrovně.

Bezprostředně byly tyto nedostatky vyvolávány, udržovány a stále znovu obnovovány především starou direktivní soustavou řízení: ekonomické prostředky, zbožně peněžní formy a tržní vazby byly nahrazovány přímou diktaturou centra. Nerozvíjelo se socialistické podnikání. V hospodářském životě nebyla oceňována samostatnost, dělnost, odborná schopnost a iniciativa lidí, nýbrž naopak nesamostatnost, poslušnost, případně poklonkování směrem nahoru.

Hlubší příčinou toho, že se udržovaly přežilé způsoby řízení ekonomiky, byly deformace politického systému. Socialistická demokracie nebyla včas rozšiřována, metody revoluční diktatury se zvrhávaly v byrokratismus a staly se překážkou vývoje na všech úsecích našeho života. Tak se spojovaly politické chyby s ekonomickými obtížemi a vytvářel se mechanismus, který vyvolával bezmocnost, roztržku mezi teorií a praxí. Promarněval mnoho činorodého úsilí pracovníků strany, státu, hospodářství, vědy i kultury. Když k tomu přistoupily i nepříznivé vnější okolnosti na počátku šedesátých let, došlo k vážnému hospodářskému otřesu. Odtud plynou dodnes potíže, s nimiž se denně pracující setkávají: po řadu let pomalý růst mezd, stagnace životní úrovně a zvláště stále se prohlubující zaostávání vůči vyspělým průmyslovým zemím v oblasti infrastruktury, katastrofální stav bytového fondu a nedostatečná bytová výstavba, havarijní stav dopravního systému, špatná kvalita zboží a služeb, nekulturnost životního prostředí a vůbec celkové podmínky, jež citelně postihují právě lidský faktor, možnosti rozvoje lidských sil a aktivity člověka, které jsou pro socialistickou společnost rozhodující. V lidech narůstalo roztrpčení a pocit, že přes všechny úspěchy, jichž bylo dosaženo a přes všechno úsilí, jež bylo vynaloženo, pohybuje se socialistická společnost kupředu příliš ztuhla, s osudovým zpožděním a s morálně politickými de-

fekty v lidských vztazích. Vznikaly pochopitelně obavy o socialismus, o jeho humanistické poslání a lidskou tvář. Někteří propadli demoralizaci, jiní ztráceli perspektivu.

Hlavní článek tohoto okruhu vězel v pozůstatcích či recidivách byrokratických, sektářských přístupů přímo ve straně. Nedostatečný rozvoj socialistického demokratismu ve straně, nepříznivé ovzduší pro rozvoj aktivity, zakřikování či dokonce potlačování kritiky - to vše znemožňovalo rychlou, včasnou a důslednou nápravu. Stranické orgány přejímaly úkoly státních a hospodářských orgánů a společenských organizací. Docházelo k nesprávnému srůstání stranického a státního řízení, k monopolnímu postavení některých složek. To vedlo k nekvalifikovaným zásahům, k podlamování iniciativy na všech stupních, k lhostejnosti, ke kultu průměrnosti a k nezdravé anonymitě. V důsledku toho se rozmohla nezodpovědnost a nekázeň. Mnoho správných usnesení nebylo splněno. Těžce tím trpělo teoretické myšlení, znemožňovalo se včasné rozpoznávání nedostatků a nebezpečí spojených se starým řídicím systémem. Zdržovala se náprava v ekonomice i politice.

Všechny tyto otázky se stávaly ohniskem střetávání těch sil, které si vynucovaly zásadní změny, s nositeli starého pojetí /Sborník "Rok šedesátý osmý", cit.vyd., str.106 - 108/.x/

x/ Dnes je ovšem i tato charakteristika vývoje společensko-politické krize u nás "neplatná", neboť současné stranické vedení "považuje akční program za nesprávný a neplatný dokument, z něhož nelze vycházet v teoretické činnosti i praktické politice strany". Proto tedy dnešní oficiální teoretická činnost /pokud se taková provádí/ i praktická politika vycházejí z jiného pohledu na krizi, jejímž výsledkem byl vývoj v roce 1968:

"Cesta budování socialismu nebyla lehká, byla provázena překážkami a obtížemi. V prudkém a složitém vývoji, kterým naše společnost prošla a v němž si strana a dělnická třída teprve osvojovaly umění řídit a vládnout, došlo k chybám i tragickým omylům. Vedle obtíží pramenících z novosti a složitosti úkolů byla socialistická výstavba provázena i některými subjektivními chybami. Projevovaly se v sebeuspokojení, v nedůsledném uplatňování leninských principů v životě a v práci strany, v nedostatečném zobecnování praxe a nashromážděných zkušeností mas, v zanedbávání třídního přístupu ke společenským problémům, v předbíhání vývoje, v na-

rušování zásad demokratického centralismu a vnitrostranické demokracie. Oslabování politické a ideologické práce způsobilo otupení boje proti buržoazním ideologiím, maloburžoazním tendencím a ideologické diverzi. To mělo zákonitě vliv na oslabování spojení strany s masami pracujících.

Chyby a nedostatky měly u nás o to vážnější důsledky, neboť v sociální struktuře naší společnosti měly velkou váhu početné maloburžoazní vrstvy na vesnici i mezi městským obyvatelstvem. Tyto vrstvy představovaly výrazný politický proud s velkou tradicí, silnou organizovaností a vyhraněnou maloburžoazní ideologií nacionalismu, masarykismu a sociáldemokratismu, která byla hluboce zakořeněna a pronikala i do některých částí dělnické třídy. Na Slovensku značnou úlohu hrály náboženské přežitky využívané luďáctvím. Po celá desetiletí se tyto vrstvy politicky i kulturně orientovaly na Západ. To vše u nás vytvářelo živnou půdu k prosakování a uplatňování oportunistických a revizionistických tendencí.

Diskuse před XIII. sjezdem ukázala na mnohé nedostatky a chyby, které bylo třeba řešit, ale vedení strany se nepodařilo důsledně zobecnit zkušenosti strany z předcházejícího vývoje a přijmout takové politické i kádrové záměry, které by umožnily odstranit tyto nedostatky. Přesto usnesení XIII. sjezdu KSČ v roce 1966 orientovalo stranu vcelku správným směrem. Jeho závěry dávají široké možnosti k důslednému uplatňování vedoucí úlohy strany a leninských metod při řízení strany a leninských metod při řízení strany a společnosti.

Usnesení XIII. sjezdu se však důsledně nerozpracovalo, naopak v mnohých případech se od něho ustoupilo. Tuto skutečnost využily pravicové a revizionistické síly. Zformovaly se v postupně narůstající proud vytvářející se již dávno před XIII. sjezdem z maloměšťáckých elementů, představitelů poražené buržoazie. Tyto živly pronikly i do strany, zejména na ideologický úsek a do masových sdělovacích prostředků. Připojili se k nim lidé, kteří ztratili hlavu před obtížemi a důvěru v revoluční perspektivu, různí "teoretici", kteří přešli od krajního dogmatismu k revizionismu.

Vnitřní nástup pravicových sil je úzce spojen s ideovými centry antikomunismu ve světě. Jejich dlouhodobé působení i metody ideologické diverze a různých psychologických operací byly cílevědomě zaměřeny na postupnou erozi všech základních hodnot socialismu v ČSSR a na upevnění vlivu revizionismu ve vnitřním organismu strany. Tyto centrály uskuteč-

ňovaly proti ČSSR společnou taktiku, využívající při tom jejího vnitřního oslabení, k němuž dochází v důsledku narůstání některých krizových jevů uvnitř KSČ". /"Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ", Svoboda 1974, str. 7 - 8/.

Porovná-li čtenář tyto dva zcela odlišné pohledy na týž problém, může sám dospět k závěru o logických důsledcích každého z těchto stanovisek pro "teoretickou činnost i praktickou politiku strany".

K této společensko-politické krizi v Československu však nerozlučně patřila další její stránka, která - jak ukázala praxe dalšího vývoje v roce 1968 - umožnila řešit ji cílevědomě prováděnou reformou: reformní úsilí se mohlo opírat o převážně pozitivní rysy, které charakterizovaly vztah velké většiny obyvatelstva k socialismu. Reforma se nemusila bát spontánního hnutí, jehož cílem byla náprava deformací a nikoli pokus o návrat k předrevolučním společenským poměrům. V dalším výkladu se pokusím podrobněji analyzovat i rozporné tendence, které působily v průběhu reformy jak v zájmech různých sociálních skupin /tříd/ tak i ve faktickém společenském vědomí československé společnosti v roce 1968. Výchozím hlediskem další analýzy však bude vždy hledisko čistě politické; předmětem pozornosti tu budou metody a formy politického řízení /vládnutí/ a mechanismus politiky, politické moci. Je proto samozřejmé, že z tohoto hlediska se samo spontánní společenské hnutí, usilující o nápravu deformací, bude jevit jako faktor, který také má a musí být politikou regulován, chce-li politika dosáhnout svých cílů /a také udržet celý proces v takových mezích, které sama považuje za optimální/. Politika je v tomto širokém smyslu slova vždy manipulací, a to i politika jakkoli demokratická. Samy hodnoty, které sleduje spontánní společenský pohyb, se z toho hlediska jeví především jako pozitivní či negativní položky v bilanci prostředků a nástrojů, jimiž politika disponuje k dosažení svých politických cílů. Při politické analýze pak toto hledisko vystupuje do popředí a odvádí pozornost od jiného zorného úhlu: od toho, co pro samu společnost, pro živé lidi znamenaly určité hodnoty a postoje, měřené jejich individuálními či skupinovými hledisky, etickými měřítky atd. Budiž mi proto dovoleno shrnout na počátku některé hlavní aspekty společenského pohybu v roce 1968 v Československu z hledis-

sek, která pak v další analýze ustoupí do pozadí.

Sám socialistický revoluční převrat měl v Československu mnohem hlubší zázemí než v některých jiných zemích: poměrně velký podíl dělníků mezi obyvatelstvem, dlouhé tradice dělnického hnutí, zakořeněné tradice demokratického smýšlení /opírající se i o sociální strukturu, která vyrůstala ve specifických podmínkách národního osamostatňování zejména v XIX. století, postrádala fakticky feudálně-aristokratickou národní složku a celá vyrůstala v průběhu necelého století přímo "z lidu", z národa, existujícího tehdy vlastně jenom už na vesnici./ Víra v možnost demokracie, spojené se sociální spravedlností, byla masově působícím faktorem ve vědomí československé společnosti od počátku století. Šlo při tom skutečně nikoli o vnější jev: tato víra logicky prolínala i o pravdu přijímané hodnotové škály v myšlení i postojích pracujících lidí, nejenom dělnické třídy, ale značnou měrou také národní inteligence a venkovského obyvatelstva.

V povědomí obrovské většiny společnosti splýval politický útlak s utlačováním sociálním a národnostním: stoleté historické zkušenosti v tomto směru proto přirozeně vedly masově k poznání, že tyto tři aspekty útisku se v dějinné praxi sotva kdy od sebe oddělují. Myslím, že v takovém rozsahu a v takové intenzitě je pro Československo příznačná, specifická okolnost: národ si je dobře vědom toho, že svoboda politická, sociální a národní je nedělitelná. Proto snad ještě méně než kde jinde nepřichází v Československu v úvahu, že by úsilí o politickou demokracii či národní nezávislost vedlo k přehlížení třídně-sociálních aspektů, že by za tímto úsilím bylo možno skrývat tendence k obnovení vykořisťovatelských, kapitalistických poměrů.

Tato víra v nedělitelnost národní svobody tvořila také základ pronikavých úspěchů socialisticky orientovaného vývoje v národně-osvobozené boji v době II. světové války i těsně po ní: Umožnila úspěch politické platformy tzv. košického vládního programu, platformy Národní fronty, vylučující prakticky již od počátku otevřeně protisocialistické síly /buržoazní politické strany, vládnoucí před válkou/ z politického života. V průběhu vývoje po roce 1948 byla tato víra u širokých lidových vrstev zčásti zklamána a narušena: pojetí třídního, sociálního osvobození v tehdejších létech nerespektovalo právě fakt nedělitelnosti svobody, omezovalo zejména politickou demokracii a to formami a intenzitou, jež neodpovídaly národ-

ním podmínkám /a tím se stávaly i faktorem, který působil a byl pocítován i jako omezování národní nezávislosti/. V zásadě však víra v jednotu všech tří aspektů svobody v naší společnosti zůstávala hluboce zakořeněna a umožňovala, aby vývoj, ústící ve společensko-politickou krizi šedesátých let, byl většinou společnosti pocítován jako závažné, leč překonatelné a reformovatelné deformace ideálu socialismu, který zůstával stále masově přijímanou hodnotou.

Pojmy jako "obrodný proces" nebo "socialismus s lidskou tváří" či "demokratický socialismus" nebyly proto zdaleka nějakými plody myšlení intelektuálů, kteří měli možnost šířit je sdělovacími prostředky. Tyto - z politického hlediska samozřejmě velmi jednoduché a naivní - pojmy ve zkratce vyjadřovaly široce společensky pocítovanou potřebu nedělitelnosti společenské svobody; proto se také staly tak populární a ocitly se až na pokraji možnosti politicky bezbřehé interpretace. Ve skutečnosti šlo však o to, že spontánní myšlení i cítění lidu reagovalo přijetím těchto hesel pozitivně na úsilí o reformu socialismu při zcela jednoznačném odmítnutí orientace k restauraci předsocialistických, třídně a sociálně nespravedlivých poměrů kapitalismu. x/

x/ Propaganda "konsolidační" politiky dnes úsilovně zesměšňuje a snaží se diskreditovat právě tato hesla; prokazuje tím jen svou profesionální politickou hloupost a neschopnost. Neboť není účinnější cesty, jak proti sobě mobilizovat spontánní odpor národního vědomí, než napadat vulgárním a hrubým způsobem pojmy, pod nimiž toto vědomí chápalo hodnoty, jichž si opravdu váží a které respektuje.

K objektivní charakteristice stavu československé společnosti v krizovém období poloviny šedesátých let proto nutně patří i konstatování, že ideál socialismu v této společnosti nadále působil jako hlavní pozitivní cíl i spontánního úsilí lidí. Lidé však chtěli "obrodit" realitu, připodobnit ji právě svému ideálu. Je samozřejmé, že to pro reálnou vládnoucí politiku vytváří složitou situaci, neboť právě ideál má tu vlastnost, že si ho různé sociální skupiny i jednotlivci vykládají po svém a navíc při tom absolutizují různá jednostranná hlediska, formující právě jejich vidění a cítění celkových problémů. Je to mnohem obtížnější situace, než s jakou se v podobné společenské atmosféře setkává politika nikoli vládnoucí,

nýbrž opoziční, usilující o podíl na moci či o její plné převzetí: pro takovou politiku je v takové fázi pozitivním faktem, že každý je ve společnosti nespokojen a nemusí ji příliš znepokojovat, že každý si představuje poněkud jiné řešení. Obrátí své úsilí k tomu, aby všeobecnou nespokojenost použila jako sílu, jež jí umožní porazit vládnoucí koncepci, teprve potom musí řešit rozpory mezi různými interpretacemi ideálu ve společnosti a svou vlastní koncepcí. Vládnoucí politika, provádějící reformu, musí postupovat však tak, aby již v průběhu reformy vyřešila hlavní rozpory a při tom si udržela celkovou podporu. Přes tuto složitost věci se však reformní úsilí KSČ v roce 1968 mohlo opřít o spontánní hnutí a spoléhat na jeho celkovou pozitivní, socialistickou povahu.

Z hlediska každodenního života lidí znamenala reforma proto především po létech opět otevřenou možnost vyslovit svůj názor na dosavadní poměry, angažovat se za hodnoty, které sám považuji za správné a nejdůležitější, pokusit se uplatnit i své "já" v celkovém proudu společenského pohybu. To dávalo především obrovský prostor pro rozmach iniciativy lidí, jež rostla z pocitu novosti pro individuální aktivitu. Je samozřejmé, že se to v krizové společensko-politické situaci nemohlo projevovat jenom v práci lidí, nýbrž se to projevovalo - často především - ve spontánních formách politické aktivity /byla tu chuť, znovu objevená naděje, že tím lze ovlivnit společensko-politický vývoj/. Rozhodující je, že mizela pasivita a lhostejnost, plynoucí z přesvědčení o nesmyslnosti individuální aktivity a iniciativy v předchozím systému vládnutí a řízení, a na její místo nastupovala aktivní chuť angažovat se ve společenském dění, plynoucí z pocitu smysluplnosti aktivního individuálního úsilí, zaměřeného ke společensko-politickým otázkám. Aktivitu právě ve smyslu překonání pocitu zbytečnosti individuální iniciativy bylo možno reálně pozorovat i na pracovištích, v pracovním procesu na nejrůznějších úsecích. Probuzení pocitu, že individuální angažovanost ve společenském životě má smysl, bylo - podle mého názoru - podstatnou ideovou silou pohybu v roce 1968 v Československu - a to silou pro socialismus pozitivní.

I to všechno je nutno mít na paměti, chceme-li charakterizovat stav v době společensko-politické krize v Československu koncem roku 1967. Byla to krize režimu - nikoli ještě

krize ideálu socialismu: v krizové situaci byl tak obsažen důležitý prvek pro její pozitivní reformní rozřešení. x/

x/ Teprve "konzolidační" politika od roku 1969 vynakládá nemálo úsilí, aby lidem doslova vytloukla z hlavy představa o možnosti reformovat řídicí a politický systém tak, aby to odpovídalo přáním i zájmům většiny československé socialistické společnosti. Nemyslím, že se jí to podařilo a podaří. Rozhodně však již dnes je proti roku 1968 oslaben hlavní pozitivní prvek v tehdejší společenském vědomí: víra v možnost zjednat nápravu reformováním znetvořené praxe. Skepse vůči samotnému ideálu - alespoň v jeho marxistické interpretaci - po srpnu 1968 a v dalších letech v československé společnosti vzrostla, byť oficiální propaganda tvrdí denně pravý opak.

1. Eruptivní vývoj politického systému a chyby politického vedení reformy

Za této celkové společenské situace a z těchto rozporů /podrobněji jsou charakterizovány uvedenou pasáží Akčního programu KSČ/ došlo pak ke společensko-politickému pohybu v roce 1968. Nahromadění těchto rozporů, jejich dlouhodobé obcházení a zastírání, polovičaté a neúčinné řešení - to byla příčina erupce, k níž došlo počátkem roku 1968 v politickém životě Československa. Teoretické koncepce a po léta uzrávající myšlenky o směru reformy nebyly tou příčinou: byly naopak samy už určitou formou reagování na fakt společenské krize.

Myslím, že nebylo ani tehdy a nemůže být ani dnes sporu o tom, že tehdejší politický vývoj měl skutečně eruptivní charakter. Pod tímto pojmem chápu především skutečnost, že staré, nedemokratické vazby a mechanismy systému vládnutí, opírající se o násilí vůči většině společnosti a ztrativší ve společenském vědomí už dříve autoritu /politický konsensus většiny obyvatelstva/, přestaly být téměř naráz účinné. Ani ti, kdo měli od shora dolů po staru vládnout a řídit, ani ti, kdo by měli být takto po staru ovládání a řízení, již neviděli smysl, účelnost a účinnost starých metod.

Ztrátou účinnosti dosavadních mechanismů vládnutí se ov-

šem vyznačuje každá společensko-politická krize, každý zvrát politiky, doprovázející vážnější reformy nebo revoluční zvraty ve společnosti. Ovšem pro diktatury /nejrůznějšího druhu/ je typické právě to, že se k takové ztrátě účinnosti mechanismů vládnutí dojde zdánlivě ze dne na den a v jinde nevídaném rozsahu. Je to ovšem jen zdání, plynoucí z toho, že diktatura po dlouhou dobu proces rozkladu mechanismů vládnutí navenek zastírá. Proto se pak zdá, že k rozpadu došlo až v momentu, kdy padla hlavní překážka pro otevřený pohled na skutečnost /obvykle je to odstranění osoby diktátora; v diktátorských systémech bez takové osobnosti je to odstranění tabuizace určitých otázek, střezené dosavadní ideologií/. Zdá se, že král je nahý teprve od té doby, co to Andersenův chlapec vykřikl.

Proto pro každého myslícího člověka je i náhlá a značně rozsáhlá ztráta účinnosti starých mechanismů vládnutí v Československu na jaře 1968 především důkazem faktu, že tomu jaru nutně předcházelo již delší období, v němž diktatura jen zastírala úplnou nevhodnost, neúčinnost a rozklad řídicích struktur společnosti. Každý myslící člověk proto také tehdy pochopil a chápe i dnes, že hlavní problém tehdejší doby spočíval v tom, jak krále obléci, a ne v tom, jak zakázat chlapečkovi pokřikovat, že je nahý. Základní otázkou pro každého, kdo se chtěl pokusit nalézt východisko z krize na bázi reformy dosavadního společenskopolitického systému tedy bylo, jak politický systém reformovat způsobem, který by zaručil jeho účinnost pro plnění obsahových úkolů, jež by si kladla reformátorská politika.

Úměrně tomu, jak staré mechanismy vládnutí přestávaly účinně působit, uvolňoval se nezbytně politický prostor pro uplatnění nejrůznějších, ve společnosti doposud skrytých zájmů a požadavků, a to v podobě politických hesel, požadavků, koncepcí či programů. Mezi těmito zájmy a politickými postoji, které je vyjadřují, ovšem nutně od počátku vznikl v podstatě konkurenční vztah, konkurenční boj. Ten pak měl navíc některé zcela specifické rysy, dané ještě kvalitou starého, přežilého systému vládnutí: tou měrou, jakou byl tento systém budován na zásadě, že uplatnit se fakticky může jen zájem, který se prosadí jako "celospolečenský", jako uznaný jediným mocenským centrem, byly i dílčí zájmy, usilující o své uplatnění, vedeny ke snaze prosadit se jako zásadní, celospolečenské, uplatnit se v mocenském centru. Zdá se, že v

dějninách vždy dochází k podobnému jevu: čím výrazněji má starý, reformou nebo revolucí odstraňovaný systém vládnutí samoděržavný /diktátorský/ ráz, tím výrazněji se i u nových zájmů, jež se uplatňují novým mocenským systémem, projevuje snaha uplatnit se "pro jistotu" také pokud možno monopolně: meexistuje a nepůsobí praktická bezprostředně předcházející zkušenost s fungováním pluralitního demokratického systému a nově se uplatňující zájmy přece jen nechtějí riskovat a čekat na jeho vytvoření a snaží se uchopit moc nebo alespoň se včlenit do moci, chápané po staru, monopolisticko-samoděržavným způsobem. To pak ovšem jen ztěžuje podmínky pro reformní politiku, která chce sice k pluralitnímu demokratickému systému výsledně dospět, která však musí zároveň s touto realitou počítat a proto nevypouštět ze svých rukou některé nástroje, vlastní předchozímu systému monopolistického, diktátorského vládnutí. Myslím, že právě z tohoto důvodu /alespoň pokud jde o čistě vnitropolitické aspekty v každé jednotlivé zemi/ si nelze představit proces potřebných zásadních demokratických reforem v dnešních socialistických zemích jinak, než jako proces prováděný v prvních fázích /než se vytvoří fungování schopné vazby pluralitního mechanismu/ tak, že si vládnoucí komunistická strana podrží v rukou všechny základní nástroje, schopné v případě, že nátlak na formy a tempo reformy "zdola" hrozí destruovat i předpoklady vlastní reformy, mocensky omezit působení takového /abstraktně vzato ovšem demokratického/ nátlaku a nepřekročit rámec reformních procesů /jejich formy i tempo/, který jí samotné umožňuje být řídicí silou reformního procesu. x/

x/ Samozřejmě vím, že toto stanovisko se může stát předmětem kritiky, posměchu i útoků se strany lidí, kteří je prohlásí za zcela nerevoluční, byrokraticko-reformistické atd. To se konečně stávalo často už v průběhu roku 1968 v Československu. Proti podobným námitkám nemohu diskutovat z pozice obhajoby "revolučnosti" svého stanoviska. Samozřejmě, že to není postoj, podporující narůstání revolučních prvků ve smyslu marxistického pojetí sociální revoluce; já se však domnívám, že je tomu tak proto, poněvadž v situacích, o kterých hovořím, prostě nejde o revoluce ve vlastním smyslu, nýbrž právě a výlučně o možnost a nutnost reforem. Proto je tu na místě i racionální reformistický přístup k politické realitě. Častý argument, že podobná reforma není v socialis-

tických systémech fakticky možná, neboť musí skončit jako Gomulkova reforma v Polsku po roce 1956, není přesvědčivější než analogický protiargument: překračování takového rámce reformního procesu hrozí tím, že reformně skončí jako rok 1968 v Československu.

Věřit, že v situaci, kdy již došlo k podobné eruptivní fázi politického vývoje, se fakticky nejučinněji /a prakticky úspěšně/ jako vůdčí koncepce prosadí program, který je z hlediska objektivní, vědecké analýzy společenského vývoje nejvědecktějším vyjádřením perspektivních základních vývojových potřeb a trendů společnosti, věřit, že racionálnost a vědeckost koncepce jaksi automaticky pro ni získávají převahu v reálném konkurenčním boji lidských zájmů - to by byla ovšem naivita. Síly, které v podobném konkurenčním střetu vstupují do hry, jsou totiž v podstatě síly právě krátkodobých, konjunkturálních zájmů a potřeb i hledisek; prostředky, jimiž se vítězí nebo naopak jimiž je odpůrce poražen, jsou prostředky z arzenálu mocensko-politické praxe /dokonce i pokud mezi nimi vystupuje např. pravdivost poznání, morální kritéria atd. - pak vystupují účinně právě potud, pokud jsou s to zmobilizovat na svou stranu politicko-mocenské faktory, určité skupiny ve společnosti, určité nástroje mechanismu vládnutí atd./. I pro teoretické, vědecké koncepce dalšího vývoje je v takových fázích proto hlavní najít správné zprostředkování ve sféře prakticko-politického pohybu: jejich další osud může nadlouho záviset nikoli na tom, zda samy koncepce byly ve vytyčení cílů a směrů vývoje co nejlépe zpracovány, nýbrž na tom, zda se podařilo prakticky v politice zajistit optimální podmínky pro předvídaný a žádoucí směr i cíle vývoje. x/

x/ To samozřejmě nikterak neznamená, že lidé, kteří jsou autory vědeckých rozborů a koncepcí, musejí nutně vstupovat do sféry politické praxe a snažit se tam prakticky pro realizaci svých koncepcí utvářet optimální podmínky. To je věcí volby těchto lidí, která je vždy podmíněna řadou konkrétních okolností u různých jednotlivců. Domnívám se však, že jakmile se lidé z této sféry rozhodli začít dělat praktickou politiku musí si být vědomi toho, že si již nadále nemohou počínat jako kazatelé "správných idejí", nýbrž že se skutečně musí stát praktickými politiky, akceptovat podmínky činnos-

ti jiné sféry než je sféra teoretického myšlení. Pokud tak učiní, vystavují se ovšem z hlediska vlastní teorie možnostem kritiky za všechnu nedůslednost a kompromisnost atd. svého politického počínání. To však už patří k věci a nelze se tomu vyhnout. Pokud však do politiky vstoupí a chtějí při tom dále respektovat jen podmínky sféry teoretického myšlení, pak mají nejenom velkou šanci osobně jako politické reálně prohrát, ale i šanci vážně poškodit zájmy teoretických koncepcí, jež bez zprostředkování sférou praktické politiky/ se všemi jejími často opravdu nelehkými a nepěknými podmínkami/ nelze prostě do života uvádět.

Hovořím podrobněji o těchto obecnějších otázkách proto, neboť se domnívám, že právě v této oblasti došlo k některým chybám se strany politického vedení v Československu, a to již na samém počátku celého vývoje, v době od ledna do března roku 1968. Na tom, aby se tyto chyby pak v celém dalším vývoji příštích měsíců stále znovu projevovaly a dokonce jejich negativní vliv vzrůstal, měla pak už zásluhu právě také kriticky uvažující komunistická inteligence /novináři, spisovatelé, pracovníci společenských věd atd./. Tito lidé, kteří se před lednem 1968 podstatně podíleli i na tvorbě koncepcí perspektivního vývoje/ ovšem různou měrou i různými prostředky/, kteří přispívali po léta k postupnému pomalému vývoji možností pro uplatňování potřebných nových hledisek a přístupů k otázkám vývoje naší společnosti, vstoupili náhle přímo a téměř bez omezení do sféry praktické politiky a často nepochopili, že tímto krokem se podstatně změnily podmínky jejich působení a tím i požadavky, nutně kladené reformou na jejich činnost.

Myslím, že lze v této souvislosti hovořit především o třech skutečnostech, jejichž komplikující vliv byl velmi silným faktorem v celém období ledna do srpna 1968:

Především jde o to, že politické vedení bezprostředně po lednovém plénu ÚV KSČ podcenilo význam kroku, který se zasedáním tohoto pléna udál /odstoupení A. Novotného, zvolení nového prvního tajemníka ÚV KSČ ; více-méně otevřená - byť i nejednotná a jen velmi málo koncepční - kritika celkových politických poměrů v zemi/ a očekávalo, že důsledkem tohoto kroku nebude tak rychlá ztráta účinnosti dosavadních řídicích vazeb celého politického systému. Polovičatá usnesení tohoto pléna ÚV KSČ /na jedné straně odvolat A. No-

votného, na druhé straně to však zdůvodnit tím, že prostě nemají být sloučeny dvě vrcholné funkce a A. Novotný se má "lépe věnovat" svému prezidentství; začít celkovou kritikou poměrů a na druhé straně uvést, že se nemá mluvit o tom, co se na ÚV vlastně dělo atd./svědčilo už tehdy a svědčí dodnes o tom, že i tento orgán byl v takové krizi, že nebyl schopen udělat více než pokus o kompromis, odsouzený předem k nezdaru. To se projevilo i v personálních změnách, které byly tehdy provedeny ve složení předsednictva ÚV KSČ.

Společnost i strana, které trpěly po léta tak výraznými a silnými rozpory, o nichž už byla řeč, se ovšem musily po takovém "řešení" uvést do pohybu, který nutně a nezbytně překročil rámec /byl-li to vůbec vážně vzato politický rámec/ změn, jež provedlo samo plénum ÚV KSČ. Tak už od samého počátku byla pro politické vedení napůl ohrožena možnost udržet si iniciativu pro další fáze reformního vývoje. Předpoklady, že vedení strany se opravdu může postavit do situace iniciátora vážnější reformy, a že může včas a jako hlavní iniciátor formulovat i politický program takové reformy, by nikdy nebyly splněny, kdyby se nešlo za rámec usnesení lednového pléna ÚV KSČ. Protože však právě tento orgán svým usnesením názorně demonstroval svou vnitřní krizi a meze svých momentálních možností, nebylo dobře možné znovu ho urychleně svolat s úmyslem, aby právě tyto jakoukoli akci podvazující meze programově a koncepčně překročil. Tak se tedy počátkem celé reformy stalo - z hlediska potřeb reformy - promarněné období od ledna do března: politické vedení, tou dobou převážně ještě složené z lidí éry A. Novotného tu předvedlo velmi nízkou úroveň. x/

x/ Velmi složitá a obtížná situace tu vznikla především pro nového prvního tajemníka ÚV KSČ A. Dubčeka. Jeho osobní snahou bylo dát reformě programový ráz a podle programu reformy pak řešit i konkrétní otázky. Ve skutečnosti však jak vnitropolitickými faktory /zejména personálním složením vedoucích orgánů strany a státu/, tak i zahraničně-politickými vlivy byl nucen v celé řadě otázek volit postup, odpovídající konkrétním možnostem. Myslím, že A. Dubček sám bude ještě mít příležitost osvětlit některé závažné otázky právě z tohoto prvního období mezi lednem a dubnem 1968.

K překračování "rámce" lednového usnesení ÚV KSČ v

té době skutečně ovšem došlo, avšak nikoli tím, že by takového kroku bylo schopno samo oficiální vedení /ÚV nebo jeho předsednictvo jako orgán/, nýbrž tím, že jednotliví politici a zároveň pak především publicisté provedli tento nutný a nezbytný krok. Dnešní kritika, která označuje jejich počínání za "nedisciplinovanost", osobní konjunkturalismus či kariérismus, je nejenom osobně podjatá, ale i politicky neobyčejně primitivní a nesprávná. Nejde totiž o to, zda ten či onen jednatel, který začal "překračovat rámeček lednového usnesení ÚV" sledoval či nesledoval třeba i motivy osobní kariéry. Dejme tomu, že je v některých případech i sledoval. Činil tak zároveň něco zcela nezbytného a potřebného, neboť bez toho hrozilo, že se politické vedení /a koneckonců strana jako vedoucí politický subjekt/ dostane vůbec do situace, kdy iniciativu a tím i politické vedení v již neodvratném a nezastavitelném procesu široké společensko-politické kritiky vůbec ztratí. x/ Je jistě oprávněno tvrzení, že tento vývoj nebyl z hle-

x/ Jedině představa, podle níž po lednu 1968 nemělo dojít vůbec k žádným jiným změnám než k té, že A. Novotný byl sesazen z funkce prvního tajemníka a že pokusy o jakékoli další reformní kroky byly vůbec nežádoucí a chybné - jen taková politická představa by mohla vůbec popřít nutnost "překračování" rámce lednového usnesení, byť i jednotlivými politiky a publicisty. Myslím však, že podobná představa je jen československým receptem na úpravu poměrů "à la Görö" v Maďarsku roku 1956.

diska strany a její reformní koncepce optimální. Byl však podmíněn krizí v jejím vedoucím orgánu, nikoli kroky těch jednotlivců, kteří tu "suplovali" jeho povinnosti.

I za této situace byl však poměrně velmi brzy vypracován návrh textu Akčního programu KSČ: v podstatě v téže podobě, v níž byl projednán, přijat a publikován počátkem dubna, byl text tohoto programu připraven již koncem února. Šest dalších týdnů, kdy dále probíhal vývoj tak, že iniciativa i nejrůznější návrhy na reformní kroky vycházely nikoli oficiálně od politického vedení, nýbrž od jednotlivců, z tisku apod., nebylo však politické vedení s to oficiálně a ofenzivně vystoupit s ucelenou politickou koncepcí. Tyto týdny - jež v situaci eruptivního vývoje vydaly za měsíce "normálního" politického života - se ve vedení v podstatě kuloárně ře-

šily otázky personální: kdo z dřívější garnitury bude "musit" odejít a kdo a kde se může uplatnit nadále, kdo z nových lidí a na jaké funkci bude působit atd. Je jen samozřejmé, že i do řešení těchto otázek vstoupil "tlak zdola", že vystoupení na schůzích, v tisku, rozhlase, různé rezoluce atd. se začaly zaměřovat k takovýmto personálním problémům /z nichž nejatraktivnější ovšem bylo odstoupení A. Novotného i z funkce presidenta republiky/.

Podle mého /tehdejšího a dnešního/ názoru byl celý tento postup politického vedení / ÚV KSČ a jeho předsednictva/ od ledna do března 1968 nikoli na úrovni požadavků reálného vývoje, byl pro optimální provedení reformy politického systému nevhodný a chybný. x/

x/ Určitou roli v tomto období zřejmě však hrály už i mezinárodní faktory: v některých otázkách nebylo jasné, jaká podoba reformy bude podporována zejména sovětským vedením. Chybělo však otevřené jednání o této problematice.

Základním cílem mělo od počátku být zpracování a co nejrychlejší předložení ucelené koncepce v podobě politického programu, který by cíle, formy i meze reformy systému stanovil tak, aby nedošlo k silnějším prvkům destrukce řídicího procesu, nýbrž k jeho plynulému přechodu k novým metodám, formám a institucionálním vazbám a aby jednoznačným iniciátorem a vůdčí politickou silou celého tohoto procesu ve vědomí společnosti byla KSČ.

Myslím, že nakonec i přes chyby prvních měsíců se vcelku tohoto cíle podařilo dosáhnout. Došlo však hned od počátku - a dále se tento jev stále reprodukoval, mnohdy velmi výrazně - k narušení takového cíle a to velmi ztěžovalo provádění reformy bez pokud možno silných otřesů takových vazeb systému; jež musily být v zájmu této reformy účinné pro případ, že by živelně vznikající tlak na formy, tempo a místy i povahu reformních procesů hrozil přerůst v novou krizi již nového reformátorského politického řízení.

V přímé souvislosti s touto první chybou v politickém postupu vedení strany je i druhá, celý další vývoj velmi silně poznamenávající politický krok - fakticky úplné zrušení jakýchkoli cenzurních zásahů do činnosti masových sdělovacích prostředků. Vedení strany provedlo tento krok jako první politicky významné opatření v celém procesu demokratické

reformy; ještě před formulací s publikací vlastního reformního programu strany /prakticky asi od února/ byly sdělovací prostředky již reálným nástrojem jak kritické diskuse o celkových problémech, směrech, cílech i mezích chystané reformy, tak i nástrojem tvorby a šíření různých politických hesel, požadavků a zájmových koncepcí.

Proč šel u nás vývoj právě touto cestou a takovým tempem - to má své příčiny v konkrétních politických událostech ze jména podzimních měsíců roku 1967. Jedním z posledních pokusů udržet při životě přežilý systém vládnutí A. Novotného byl totiž pokus administrativně potlačit rozvoj kritického myšlení na tzv. "kulturní frontě" konkrétně nejkonfliktněji vyjadřovaného spisovatele a jejich týdeníkem "Literární noviny". Tento týdeník byl na podzim 1967 zakázán. Konflikt s tím spjatý jaksi symbolizoval - zejména ve vědomí inteligence - konflikt se starým administrativně-byrokratickým systémem společenského řízení vůbec. Povolit znovu "Literární noviny" - to pro určitý, nikoli málo vlivný okruh lidí - znamenalo jaksi symbolicky zrušit přežitý systém řízení, vzít vážně proces demokratizace. Bylo při tom jasné, že jde o povolení relativně radikálního kritického vlivu a to zdaleka nejenom v oblasti kulturní politiky, nýbrž velmi často i v zásadních společensko-politických otázkách. Pod změněným názvem "Literární listy" začal tento týdeník znovu vycházet od konce února 1968. x/

x/ Nevím, zda s předchozím projednáním v předsednictvu či v sekretariátu ÚV KSČ nebo zda až s dodatečným schválením, povolil za stranické vedení nové vydávání "Literárních listů" a vydal pokyn k nezasahování cenzury tehdejší tajemník ÚV KSČ J. Hendrych, tj. týž funkcionář, který po několik let právě redakci těchto novin tu káral, tu reorganizoval, tu rozpouštěl. Snad právě i tento moment hrál úlohu při jeho posledním mocenském kroku vůči "Literárním listům".

Tento krok se fakticky politicky rovnal zrušení jakýchkoli cenzurních zásahů do činnosti sdělovacích prostředků, aniž to bylo ještě právními či politickými normami zakotveno. Neboť v reálné politické relaci znamenalo nové vycházení tohoto dříve "protistranického" a "opozičního" časopisu zároveň povolení jakéhokoli psaní o čemkoli i v jiných denících a týdenících. Tak to pochopily nejenom redakce, ale i sami cenzoři a politicko-správní aparát a samozřejmě i čtenáři. Když pak po

šesti týdnech proklamoval Akční program KSČ zásadu, že "ÚV KSČ považuje za nutné v nejbližší době přesněji než dosud vymezit tiskovým zákonem, kdy může státní orgán zakázat šířit určitou informaci /v tisku, rozhlasu, televizi apod./ a vyloučit možnost faktické předběžné cenzury" znamenala tato zásada oproti již realizované praxi našich sdělovacích prostředků spíše jejich omezení: neboť se vysloveně hovořilo jen o zrušení předběžné cenzury, zatímco praxe vycházela z nepřípustnosti jakýchkoli cenzurních zásahů. Proto také další vývoj vedl k tomu, že když byl v červnu předkládán vládní návrh novely tiskového zákona, obsahoval již formulaci, podle níž bylo jakékoli omezování svobody tisku nepřípustné.

Podle mého /opět tehdejšího x / i dnešního/ názoru byl takový postup nevhodný a převážně chybný.

x/ Protože by se dnešním kritikům mohlo zdát, že já, jimi tolikrát odhalený "revizionista, pravičák a pomocník kontrarevoluce" si něco vymýšlím a že přece já jsem musil být vždy pro "čistou demokracii" a tím spíše pro "ničím neomezenou svobodu tisku a protože zdaleka ne všechna stanoviska politiků z roku 1968 byla publikována a nelze si tedy pravdivost všech tvrzení zpětně ověřit, dovoluji si uvést pro toto své tvrzení důkaz.

Usnesení právní komise ÚV KSČ z její 12. schůze dne 14.6.1968 přijaté na můj návrh a za mého předsednictví zní: "Právní komise ÚV KSČ má výhrady k vládnímu návrhu novely tiskového zákona z hlediska politického v tom směru, že tento návrh znamená vzdání se práv, která přísluší každému státu a podle každého právního řádu a z hlediska právního v tom směru, že neupravením možnosti zásahu proti zneužití svobody informací vzniká situace, kdy by takové případy bylo nutné řešit mimo sféru právní, což by bylo ke škodě věci." Dále pak následují tři alternativy možných právních úprav, které by zabezpečily buď jen zrušení paragrafů o předběžné cenze a urychlené předložení komplexního znění nového tiskového zákona, nebo které by zajistily možnosti soudní či prokurátorské /nikoli tedy administrativní/ intervence při zneužití svobody informací / viz zápis z uvedené schůze PK ÚV KSČ, který by měl být v archivu ÚV KSČ/. Z doporučení komise jsem pak o této problematice informoval předsednictvo ÚV KSČ. Vláda pak na svém zasedání o několik dnů

později /za předsednictví tehdejšího náměstka předsedy vlády G. Husáka/ doporučila však původní znění novely tiskového zákona, rušící jakoukoli možnost státního zásahu do činnosti sdělovacích prostředků. Protože jsem to považoval za vážné překročení politického rámce Akčního programu KSČ v tom sémru, který byl tou dobou pro zdárný průběh celé politické reformy vysloveně nežádoucí, učinil jsem tuto otázku dodatečně ještě předmětem jednání předsednictva ÚV KSČ. Proč a jak se na tomto jednání nedospělo k akceptování mého stanoviska - to už je otázka nad rámec poznámky, jejímž smyslem je podat důkaz o tom, že můj postoj k věci vyjadřovaný dnes není v rozporu s tím, co jsem hájil již v roce 1968.

Nejde o to, že by reforma neměla otevřít široce prostor pro svobodu tisku - to je výslovně řečeno i v Akčním programu. Jde však o to, že při tomto kroku bylo nutno odpovědněji zvážit význam sdělovacích prostředků v moderní době, kdy tyto prostředky tvoří jednu ze složek mechanismu společensko-politického systému řízení/ alespoň v té své části, která se věnuje šíření politických informací v masovém měřítku/ . Sdělovací prostředky by v normálně fungujícím demokratickém pluralitním systému nikdy nemohly být jenom nástrojem přenášení direktiv a názorů politického vedení. Avšak - zejména pokud jsou to prostředky státní /televize, rozhlas/ - pak musí být v části šíření politických informací a stanovisek vážány /byť demokratickými metodami/ státními politickými zájmy a státní politikou natolik, aby jejich působení sledovalo někdy i dosti složité požadavky této politiky, vnitřní i zahraniční. K tomu je ovšem třeba - zejména jde-li o situaci eruptivního krizového politického vývoje ve státě - demokratických, leč přesto účinných nástrojů řízení činnosti těchto prostředků, nástrojů přesahujících dobrovolnou politickou disciplínu jednotlivých redaktorů. Protože však u nás v roce 1968 vznikl stav, kdy fakticky záviselo převážně na této politické disciplíně pracovníků sdělovacích prostředků, jak a které informace či názory a stanoviska budou šířit a zejména preferovat či naopak omezovat, vznikl z tohoto postupu politického vedení v této otázce jeden z nejvýznamnějších politických problémů v průběhu celé reformy.

Problémy spočívaly hlavně v tom, že sdělovací prostředky jako celek svým působením kladly nedostatečný důraz na meze /co do cílů, forem i tempa/ společensko-politické re-

formy, jak byly dány Akčním programem KSČ a preferovaly naopak velmi často politické tendence, které fakticky představovaly nátlak, nutící politické vedení tyto realistické meze v různých směrech a otázkách překračovat.

Nelze při tom samozřejmě souhlasit s dnešním hodnocením úlohy sdělovacích prostředků, které v nich vidí hlavní "nástroj kontrarevoluce". Téměř jako každý politický jev v roce 1968 měla i tato politickým vedením neomezovaná x/ svoboda projevu ve sdělovacích prostředcích ve skutečnosti rozpornou povahu.

x/ Volím úmyslně tuto formulaci, neboť tvrzení o ničím neomezené svobodě projevu by nebylo pravdivé: ve skutečnosti byla tehdy - jako ostatně nezbytně vždy - omezována svoboda projevu faktickými vztahy a faktickou mírou vlivu různých skupin a lidí. V podstatě nejsilnější vliv tu měla skupina radikalizované stranické inteligence z kruhů novinářských, spisovatelských a s nimi názorově spjatých skupin inteligence jiných profesí.

Na jedné straně z ní vyrůstaly zmíněné problémy, ztěžující vlastní reformní politiku KSČ. Na druhé straně - a to považuji stále za hlavní rys - bylo tehdejší působení sdělovacích prostředků ve společnosti nejvýznamnější silou, která otevírala demokratizačnímu reformnímu procesu cestu zejména tím, že aktivizovala nejširší masy obyvatelstva a zapojovala je nejenom jako "diváky", nýbrž jako aktivní subjekt do chodu politických událostí. Bez tohoto působení tisku, rozhlasu a televize by nikdy politický proces nemohl nabýt rázu tak masového politického pohybu společnosti, což bylo pozitivní a nezbytné pro rozvoj reformy. Myslím si však, že tohoto pozitivního účelu bylo možno dosáhnout i při současném omezení negativních stránek působení sdělovacích prostředků/tj. "bylo možno dosáhnout" vzato abstraktně; v konkrétních podmínkách chodu událostí u nás už se sotva - při dané kvalitě celého komplexu společenských rozporů i při dané kvalitě politického vedení - dalo těmto negativním průvodním jevům zabránit/.

Třetím - a podle mého názoru z vnitropolitického hlediska posledním - chybným krokem politického vedení bylo to, že nebyl co nejrychleji svolán a proveden mimořádný sjezd strany a že byly odloženy volby do státních zastupitelských

organu /od národních výborů po Národní shromáždění/, které se měly původně konat/volby do národních výborů/ v květnu 1968. Rozhodnutí, kterým jak stranický sjezd, tak volby byly odloženy /usnesení ÚV KSČ ze dne 5.4.1968/ bez uvedení termínu bylo sice obecně motivováno tím, že se mají vytvořit záruky, aby tyto významné politické události proběhly už v duchu nových zásad stranické politiky, aby byly všestranně připraveny, aby byl již lepší volební zákon atd. Podle mého názoru x/ však tím došlo ve skutečnosti k něčemu jinému ,

x/ Na podporu tohoto tvrzení uvádím citace z mých článků, uveřejněných v březnu 1968 v Rudém právu /touto dobou jsem ještě nebyl členem sekretariátu ÚV KSČ ani jeho pléna a svůj vliv jsem se snažil uplatnit stranickým tiskem/:

"Současný požadavek odkladu voleb je totiž nutno rozumě promyslet. Co vlastně chceme? Aby v orgánech státní moci - v národních výborech, v Národním shromáždění i Slovenské národní radě - seděli nynější poslanci ještě skoro celý rok? Je potom vůbec možné chtít, aby právě tyto orgány byly místem skutečné tvorby nových státních rozhodnutí, nové politické linie státu? Vždyť v těchto sborech už všichni dnes vědí, že končí jejich volební období, a navíc je tu řada lidí /a to i v Národním shromáždění/, kteří mezitím z jiných funkcí abdikovali nebo byli odvoláni... Proti dnes populárnímu názoru o odkladu voleb se domnívám, že je nutno naopak volby do Národního shromáždění a SNR urychlit, volit tyto sbory ne v listopadu, ale v červnu. Volby do národních výborů by bylo možno zároveň odbřít, ale také na červen /tj. o měsíc - pozn.Z.M./.

Do tří týdnů je zcela reálné - bude-li se opravdu chtít - novelizovat volební zákon tak, aby odpovídal požadavkům demokratických voleb. Jde v něm totiž hlavně o dvě věci: aby rozhodoval počet hlasů a ne především pořadí na kandidátce, a aby se zákonem, nikoli všelijakými jinými směrnici, upravila demokraticky procedura navrhování kandidátů i celé přípravy voleb... Je to velice důležité pro stabilizaci i pro pevnější záruky naší dnešní demokracie... Neboť nelze dlouho provádět tuto kontrolu /-kontrolu práce politických a správních aparátů a funkcionářů - Z.M./ bez volených orgánů, které mají novou plnou politickou důvěru voličů, nelze dlouho stát jenom na metodách vlivu veřejné kritiky tiskem, rozhlasem apod... základním vztahem odpovědnosti každého funkcionáře musí být odpovědnost orgánu, který ho volil, nebo který

ho věčně, podle dělby práce kontroluje: vlády a jejich orgánů parlamentu, místní správy národnímu výboru. Jinak nutně začne časem narůstat negativní stránka přímého působení jenom masových prostředků: nejistota o formách a způsobech volání lidí k odpovědnosti, podlézání populárním náladám a požadavkům i tehdy, nejsou-li rozumné a reálné, vliv demagogie a demagogů apod." /RP 26.3.1968, str. 3/.

"Jde o to, abychom o novém vedení strany jenom nemluvíli, ale aby ho strana měla. Myslím, že strana si nesmí dát své stranické vedení vnutit metodami, jež by připomínaly čínskou "kulturní revoluci". Ale musí při tom respektovat vnitrostranickou demokracii: vedle schopností a odborných znalostí jednotlivých funkcionářů musí nekompromisně respektovat požadavek důvěry členů strany k jejich vedení a jeho jednotlivým členům. Osobně se domnívám, že právě z tohoto důvodu by měl být co možná nejdříve svolán mimořádný sjezd strany. Strana jako celek je schopna vytvořit nyní takový ústřední výbor, v němž by nebyl vysoký podíl těch funkcionářů, kteří důvěru komunistů zklamali a ztratili. Myslím, že by již zítra zahajované zasedání ústředního výboru mělo tuto otázku zvážit a vyslovit k ní jasné stanovisko. /RP 31.3.1968, str.3/.

převážil tu nakonec nechtěný /alespoň tvůrci reformy nechtěný/ důsledek takového kroku: vytvořilo se relativně dlouhé /zprvu dokonce neurčitě dlouhé/ období, v němž základní volené orgány státu a vrcholný orgán strany/ její ústřední výbor/ fakticky nebyly s to plnit rozhodující politické funkce, které by jim v politickém systému příslušely. Neboť personální složení těchto orgánů bylo takové, že v nich byli mnozí/často i většina/ lidé, kteří byli tou měrou spjati se starým systémem, že s jistotou věděli, že v dalším funkčním období na svých místech nezůstanou. Výkonné aparáty, napojené na tyto volební orgány, byly mnohde v obdobném stavu. Společenskopolitický pohyb však při tom zároveň nebylo možno žádným usnesením "odložit": ten probíhal dál, narůstala intenzita jeho tlaku na politické vedení.

Myslím, že stav, kdy od schůzí "dole" až po sdělovací prostředky kdekdo neustále známkoval a dělil formálně "volené" a "nejvyšší" funkcionáře, kdy různé zájmové tlaky se organizovaly k prosazení jednoho a odstranění jiného kandidáta do politické funkce pro budoucnost - že tento stav byl značnou měrou umožněn právě tím, že politické vedení opět nevyužilo

všeho k tomu, aby získalo nutný předstih před růstem vlny nejrůznějších požadavků a tlaků, že nešlo cestou co nejrychlejší nové volby celého komplexu volených funkcionářů strany i státních orgánů. Koneckonců pak tento stav ohrožoval nejenom věcnou politickou práci těch, kdo měli být těmito tlaky perspektivně odstraněni, ale i těch, s nimiž se jaksi všobecně "počítalo" pro budoucnost: i oni se stali mnohem závislejší na tom, kam a jak se dmou vlny momentální popularity /jež nikdy není oddělitelná nepřekročitelnou zdí od demagogie/, než jak je zdrávo a přípustné pro politika v tak obtížné, rozporuplné politické krizi. Domnívám se dodnes, že kdyby v červnu byly proběhly u nás volby do zastupitelských orgánů státu a počátkem července mimořádný sjezd strany, mohly se i ty nejzásadnější problémy reformního vývoje u nás vyvíjet zcela jinak, než tomu bylo. x/

x/ Není to ovšem víc než moje hypotéza a názor, nemuze to být důkazem takové možnosti a tím méně její realizace. Nechci tím také nikterak rušit kritické výhrady k průběhu naší reformy, které dále zformuluji v souvislosti se zahraničně-politickými otázkami.

V souhrnu všech důsledků totiž právě prodloužení stavu nejistoty a nestability fakticky u celé skupiny lidí, zapojených přímo v mechanismu politického zřízení, znásobilo i bez toho velké možnosti, které už jistou ztrátou počáteční programové iniciativy a pak neomezenou svobodou projevu ve sdělovacích prostředcích, získaly všechny zájmy, vlivy a politické tendence, které nerespektovaly a nepřekračovaly meze reformy dané Akčním programem KSČ. x/

x/ Podle mého názoru právě v tomto období byli někteří funkcionáři /a to i ve vedení strany: tam např. D. Kolder nebo O. Švestka/, kteří skutečně chtěli provádět reformu v linii Akčního programu KSČ, stáli nejen u jejího zrodu v lednu 1968, ale patřili už před tím ve straně k proudu, který nutnost reformy viděl, nátlakovými kampaněmi vržení nakonec k frakčnímu proudu zásadních odpůrců této reformy. Ti sami koneckonců dostali právě tím, že jim byl zachován formální statut kdysi legitimně volených funkcionářů také možnost, aby hovořili /a to zřejmě i za hranicemi státu/ jménem svých funkcí.

Odklad sjezdu strany a voleb do zastupitelských orgánů státu při tom fakticky nepřinesl žádný z očekávaných pozitivních výsledků. Srovnáme-li materiály, jež byly již k 20. srpnu 1968 pro sjezd připraveny, pak nevidíme v zásadních politických otázkách v podstatě žádný pokrok oproti Akčnímu programu. Spíše naopak: v určitých pasážích muselo být věnováno hodně úsilí už obraně koncepce tohoto programu proti vlivům, jež stále silněji vyvíjely nátlak ve směru překračování jeho některých mezí. Pokud jde o volby, pak z hlediska vlastní reformy /a opět jejích mezí, daných Akčním programem/ pouze zesílil tlak na koncepci, jež požadovala připustit do voleb nejrůznorodější politické síly /např. znovuvytvořenou sociální demokracii, KAN apod./.

Ve vlastní "lepší" přípravě věcných koncepcí práce státních volených orgánů se nikterak výrazněji nepokročilo a v podmínkách, které reforma od června do srpna reálně měla, ani nemohlo pokročit. Myslím tedy, že chyba, již se politické vedení odkladem dopustilo, se celé reformě jen a jen vymstila. K této chybě podle mého názoru došlo proto, že se v době rozhodování o odkladu spojily na jedné platformě /požadavku odložit sjezd a volby/ dvě extrémní, byť i obsahově protichůdné, politické snahy: snaha tzv. radikálního x/

x/ Nenalézám přesnější označení pro tento druh tendencí. Ve skutečnosti však to, co bylo nazýváno radikálním v politickém vývoji roku 1968 u nás /prakticky politické tendence o překroční rámce Akčního programu ve směru jak rychlejších, tak více "zdola" prováděných a obsahově důsledněji formálně demokratických požadavků/ považuji osobně spíše za projev neschopnosti respektování politických mezí, jež byly objektivně vytvořeny celým předchozím vývojem socialismu nejenom u nás, ale i v ostatních socialistických zemích. Navíc pak řadu požadavků tohoto radikálního směru považuji i obsahově buď za nedomyšlené, spekulativní, nebo i věcně nesprávné z hlediska konečných komunistických cílů politiky. Proto si tu vypomáhám jinak nepěkným a hodně zdiskreditovaným slovíčkem "tak zvaný" radikalismus .

křídla reformních sil /které si opravdu představovaly, že odkladem získají příznivější podmínky pro své uplatnění na sjezdu i ve volbách /a snaha nejkonzervativnějšího křídla, skupiny spjaté s dřívějším systémem/ která si od odkladu slibovala od-

dálení dne, kdy bude musit své - byť už formální - funkční a tedy i mocenské pozice/.

Zdá se, že skutečný význam věci pochopily správně brzy jen konzervativní síly. Oddalovat rozhodnutí a prodlužovat období nestability systému se zřejmě stalo jejich hlavní nadějí. Proto lze na řadě konkrétních případů sledovat x/ jak nosi-

x/ Není možno v rámci této stati podrobněji tuto věc dokumentovat. Z důležitých jednání v předsednictvu ÚV KSČ z léta 1968 /před schůzkou se sovětským politbyrem v Čierné n. Tisou/ mám však na mysli zejména dvě jednání: jednání o návrhu zákona o Národní frontě, jehož přijetí by bylo právě /a tedy i legálně mocensky/ zakotvilo politické teze, dané výslovně Akčním programem pro vznik a působnost nových politických organizací, a jednání o návrhu mimořádných zmocnění, jež měla být udělena vládě zejména v cenzurních zásazích /včetně zastavení některých časopisů, konkrétně, pokud si vzpomínám, časopisu "Student"/ vůči sdělovacím prostředkům z hlediska ochrany zahraničně-politických zájmů státu. Oba tyto návrhy jsem jako tajemník ÚV předsednictvu předkládal a proto si zvláště dobře pamatuji situaci při jejich projednávání. Mýlil by se ten, kdo by se domníval, že funkcionáři, kteří tehdy u jednání byli a kteří dnes tolik mluví o tom, jak se "nečelilo kontrarevoluci" a jak jsou tím vinni "revizionisté" aktivně vystoupili na podporu těchto návrhů, že prosazovali jejich realizaci. Tito funkcionáři mlčky přihlíželi, jak pod tlakem radikalistických názorů /jež přece nemohly teď, v tak revoluční době připustit takové omezování demokracie/ zase dochází k tomu, že se znovu prodlužuje nestabilita poměrů, že se oddaluje realizace věci, jednoznačně až Akčním programem stanovené.

telé právě těchto tendencí vůbec nevystupují proti radikalistickým silám, nýbrž jen mlčky vyčkávají, až pod tlakem těchto sil dojde k dalšímu prodloužení stavu nejistoty a nestability řídicího systému. To jim samozřejmě nelze vyčítat, neboť z hlediska jejich kalkulu to nebylo počítání hloupé: byla to stará hra podle pravidla "čím hůř, tím líp" a oni prostě chytřejší v praktickém politikaření než radikalizující producenti demokratických idejí a koncepcí. Tzv. radikální směr nepochopil škodlivost oddalování rozhodnutí a prodlužování provizoria v některých politicky závažných otázkách až do

21. srpna a někteří jeho představitelé tuto věc, myslím, nepochopili dodnes. x/

x/ Hlavní příčinu tohoto jevu nespátřuji v tom, že by snad stoupenci tzv. radikálního směru reformy chtěli reformu pohřbit a na jejím místě "restaurovat kapitalismus". To jsou absurdní obvinění, ničím fakticky nedoložitelná. Byli to většinou lidé z řad komunistické inteligence a celý jejich život nikterak nemohl vést k podobným záměrům a snahám. Celý jejich život však jim také nedal elementární zkušenost v jednání v politicko-mocenské sféře: pokud "dělali politiku", spočívalo to většinou v tom, že slovně zdůvodňovali, obhajovali či propagovali politická stanoviska strany /v různých situacích, ale většinou v období, kdy "dělat politiku" znamenalo držet se centrální direktivy, dané shora/. Když teď pocítili svůj relativně autonomní vliv na skutečné události, viděli hlavní věc v tom, jak co nejdůsledněji zasáhnout do dění ve jménu realizace dosti abstraktních koncepcí. Hlavní význam přiřkládali tomu, aby tyto koncepce /jež se pak měly stát "direktivou" politiky/ byly co nejlépe propracovány, aby nebyly polovičaté atd. Ovšem, píše-li článek, pak jeho kvalitě prospěje, odložím-li publikaci o týden či dva, abych text co nejlépe propracoval. Avšak dělám-li prakticko-politické rozhodnutí, musím ho udělat včas /ani ne brzy, ale ani ne pozdě/ jinak sice vylepším možná svůj návrh, ale nemusím už mít možnost někomu ho vůbec předložit: neboť mezitím včas rozhodne někdo jiný a úplně jinak.

Domnívám se, že tyto tři chyby politického vedení - opožděná publikace Akčního programu, předčasné a bezmezné uvolnění svobody tisku a konečně prodlužování stavu provizoria odkladem stranického sjezdu a všeobecných voleb - byly hlavními subjektivními faktory politiky, které ztížily a zkomplikovaly průběh reformy a napomohly k tomu, aby eruptivní povaha politického vývoje byla udržována příliš dlouho a aby naopak místy vzrůstala, zatímco pro reformu samotnou bylo naopak žádoucí, aby co nejrychleji skončila a celý proces aby vstoupil do fáze stabilizace systému s postupným faktickým uplatňováním všech těchto jeho nových /Akčním programem stanovených/ prvků. Hovořím tu výslovně o eruptivní povaze vývoje, nikoli o vývoji samém: pod touto eruptivní povahou - jak už řečeno - rozumím stav, kdy vazby a mechanismy systé-

mu řízení jsou málo účinné nebo neúčinné. Nejde tedy o to, že by dále neměl pokračovat proces společenské kritiky, proces vyjevování rozporných /mezi nimi i pro politické vedení nežádoucích/ zájmů a tendencí atd. To všechno však se mělo dít za podmínek větší stabilizace mechanismu vládnutí a řízení, aby byly pro reformu optimální podmínky.

Tyto chyby jsou nesporně hodny přísné, objektivní kritiky / které se jim, mimochodem řečeno, doposud nikde nedostalo, neboť souhrn absurdních obvinění z "kontrarevolučních snah" a na tom založený hon na "revizionistické čarodějnice" není takovou kritikou/. Avšak těmito chybami se nevyčerpává obraz politického jeviště naší reformy v r. 1968, byť i jejich projevy jsou po celou dobu vždy a všude dosti výrazně patrné. K celkovému obrazu, který by měl vyjádřit stav politického systému a stav řízení politického pohybu stranou /jejím vedením/ v době od ledna do srpna 1968 nutně a nezbytně patří několik dalších rysů, jejichž význam byl celkově zcela protichůdný učiněným chybám a které umožnily, že přes vážné chyby komunistická strana /a její vedení/ zcela reálně bylo vůdčí politickou silou v zemi.

První z nich je prokazatelná výrazně většinová podpora /řečeno politologickou terminologií: většinový consensus / oficiální politické linie stranického vedení. Tento fakt lze i zpětně prokázat např. i rozborem obsahu informací vztahujících se k tomuto tematu, jak byly zachyceny tehdejšími sdělovacími prostředky. Zde dokonce právě proto, že tyto sdělovací prostředky vyjadřovaly stav věci bez jakýchkoli cenzurních zásahů se strany politického vedení, je podobný obraz situace neovlivněn záměrem vedení a vypovídá tedy věrohodně o náladách v tomto směru. Rozborem všech údajů o tehdy zjišťovaném veřejném mínění se potvrzuje též závěr: zhruba 65 - 70% většina se jednoznačně vyslovovala na podporu politického vedení KSČ a KSČ jako celku. Vlastním historickým důkazem výrazně většinové podpory politického kursu reformy r. 1968 je pak koneckonců chování téměř všeho obyvatelstva ve dnech vstupu vojsk pěti států Varšavské smlouvy v srpnu 1968: tak nesporný a jednoznačný požadavek návratu politického vedení k výkonu jeho funkcí, od nichž bylo násilně odstraněno, nemá hned tak kdekoli obdoby a zdá se, že nebyl očekáván ani těmi, kdo za vojenskou akci u nás i ve světě stáli. O obrovské faktické autoritě tohoto politického vedení svědčí mimo jiné skutečnost, že při vojenském obsa-

zení celého území státu cizími armádami, vůči němuž obyvatelstvo zcela jednoznačně a v obrovské a naprosté většině projevovalo spontánní nesouhlas a odpor, byla přesto výzva politického vedení občanům "aby zachovali klid a nekladli postupujícím vojskům odpor" dodržena tak, že nedošlo k žádnému vážnějšímu incidentu mezi obyvatelstvem a cizími vojsky. x/

x/ Tvrzení, že podobná jednota vedení a lidu byla vybudována na "vzedmuté vlně nacionálního šovinismu a antisovětiismu" apod. není v této souvislosti argumentem proti faktu, že politická podpora vedení strany a státu byla téměř stoprocentní. Sám tento fakt se nepopírá tedy ani dnešní kritikou, která však nešetří soudy o tom, že prý toto politické vedení nebylo schopno v případě ohrožení vlastní stranické politiky čelit náporu "kontrarevolučních sil". S druhé strany po roce 1968 někteří představitelé někdejšího radikálního křídla reformní politiky / z těch, kteří jsou po roce 1968 v politické emigraci/ zpětně uvažují o alternativě vojenské protiakce v srpnu 1968. Pro ně snad bude argument o dodržení výzvy "zachovat klid" spíše argumentem v tom smyslu, že nejhorší stránky "české povahy národní" se tu projeví naplno atd. Avšak opět bez ohledu na meritorní nesouhlas jejich a mých stanovisek vcelku by ani oni nemohli popřít, že pokud je tato skutečnost užita jako argument ve vztahu k problému autority a masové podpory politiky tehdejšího vedení, musí být za argument uznána.

Tak obrovská autorita a většinová podpora, jakou disponovalo politické vedení naší reformy v roce 1968 také nakonc umožňovala, aby i vážné chyby v politickém postupu /o nichž byla řeč/ byly v praxi převáženy účinky této podpory a aby tak politické vedení přes komplikace a těžkosti, zmnožené vlastními chybami, přece jen prokazatelně zůstávalo vůdčí politickou silou v zemi bez prakticky reálné konkurenční alternativy, a to se strany jakýchkoli politických seskupení.

Druhým pozitivním rysem, který umožňoval přes existující chyby v politickém postupu přece jen vždy účinně regulovat politický vývoj tam, kde hrozilo narůstání nových krizových momentů nepřijatelných pro reformní proces, byla skutečnost, že místo starých, již neúčinných vazeb a mechanismů řízení se rozvíjely a funkčně uplatňovaly mechanismy nové,

byť se to dalo pomalu a v menším rozsahu než bylo optimální a žádoucí. Určité tendence nebylo možno zákazem přimět k tomu, aby se vůbec neprojevyly, bylo však možno politickým jednáním /včetně samozřejmého prvku politického nátlaku / regulovat jejich faktický růst a účinek. Tak např. v případě dnes tak "vykřičených" organizací jako KAN a K 231 bylo touto cestou podle mého názoru už právě koncem července a počátkem srpna 1968 fakticky nalezeno řešení, jakým dalším vývojem zcela předejít tomu, aby kolem těchto organizačních forem nemohlo docházet k pokusům o formování politické opozice ve smyslu, který by překračoval jasně stanovený rámec daný ve věci institucionalizace politických zájmů v Národní frontě Akčním programem KSČ. x/

x/ Reálný význam i faktické cíle těchto organizací jsou ovšem dnešní politikou i propagandou překrucovány. V rámci této studie není možno však o této věci vést argumentovanou polemiku. Moje tvrzení o vyřešení "problému" těchto organizací se opírá o skutečnost, že v uvedeném období byl již v politickém vedení jednotně stanoven a i s představiteli těchto organizací v podstatě dohodnut postup, který by změnil KAN v zásadě na místní debatní kluby bez celostátní organizační struktury a vřadil je zároveň do rámce NF /se všemi z toho plynoucími jejich politickými závazky/ a namísto K 231 by byly při státních orgánech zřízeny útvary, pečující o vyřizování záležitostí rehabilitovaných politických vězňů z předchozích let a hájící jejich zájmy. V případě KAN při tom ovšem mohlo dojít k vnitřnímu rozdělení této /mimořádně jen vágně organizované/ organizace a o pokus části jeho mluvčích jít jinou cestou. Konečné vyřešení politického rozporu s takovouto skupinkou by ovšem nebylo vážnějším politickým problémem a vůbec by to nebyla otázka mocenského významu.

Je ovšem pravda, že jako prvek politického nátlaku tu chyběly zákonné normy, stojící jednoznačně na pozici Akčního programu a vystupující tak i jako potencionální základ pro případné použití státního donucení tam, kde politická jednání nedvedla k respektování zásad tohoto programu. To však byla právě komplikace věci, bylo to ztížení politické práce a řízení, nebylo to však něco, co by fakticky znemožňovalo regulaci. Podobná situace tou dobou byla i pokud šlo o pokusy některých bývalých funkcionářů sociální demokracie obnovit tuto

politickou stranu: ve skutečnosti byly do plánovaného termínu XIV. sjezdu KSČ /počátek září/ jejich přípravy v tomto smyslu politickým jednáním zastaveny. Věc tím ovšem nebyla definitivně vyřešena a po sjezdu by teprve celý problém vyvstal v celé své složitosti. Byl to problém obtížný - z vnitropolitických otázek, spjatých s institucionalizací politických zájmů asi nejvážnější a pro úspěch reformy mělo zásadní význam, aby k obnově této strany u nás nedošlo. Byl to však rozhodně také problém řešitelný a byl by nakonec vyřešen. x/

x/ O postupu v této otázce není žádných zveřejněných dokumentů. Byl jsem spolu s jinými funkcionáři přímo pověřen i řešením této otázky: nechci však v této souvislosti podrobněji rozebírat své osobní vzpomínky jako důkaz o tom či onom tvrzení. Skutečností je, že metodu řešení bylo i zde politické jednání s představiteli tendencí o znovuzaložení sociální demokracie a že o všech těchto jednáních byly pak podávány zprávy předsednictvu ÚV KSČ a tento orgán také schvaloval /nebo neschvaloval/ dosavadní i do budoucna navrhovaný postup v této věci. O tom už existují v archívech písemné dokumenty, které jsou mnohem barvitější a zajímavější, než nepravdivé tvrzení, že "za souhlasu a podpory pravicových funkcionářů KSČ F.Kriegla, J.Smrkovského, Z.Mlynáře, J.Litery, L.Lise a dalších byl vytvořen ilegální přípravný ústřední výbor" sociální demokracie, jak to dnes hlásá tzv. "Poučení z krizového vývoje..."; i těch jmen funkcionářů tehdy věcí pověřených, i těch názorů je mnohem víc, jen ten "souhlas a podpora" by se tam asi těžko hledaly.

Chci v této souvislosti jen ukázat problém vztahu mezi teoretickou koncepcí a mezi prakticko-politickými cestami k její realizaci. Pro mnohé tzv. radikály mezi stoupenci stranické reformy roku 1968 byla věc skutečně jednoduchá: nejsme proti systému několika politických stran, proč tedy neobnovit u nás v roce 1968 sociální demokracii? V předchozí části textu jsem rovněž zdůvodnil, proč nejsem proti koncepci systému např. dvou socialistických stran, tj. dokonce v praxi strany komunistické a socialistické /sociálně demokratické/ a řekl jsem, že to teoreticky považuji z jistých hledisek dokonce za optimální řešení. Avšak přesto jak v roce 1968, tak dnes se domnívám, že obnovit u nás v procesu reformy roku 1968 sociální demokracii KSČ nemohla/tj.musela

se postavit všemi prostředky vládnoucí strany proti takové obnově/, nemělo-li vzniknout nebezpečí pro osud samotné reformy politického systému vcelku. Neboť bylo-li něco reálným základem k tomu, aby se všechny otázky reformy redukovaly na to, zdá má nebo nemá vzniknout systém, v němž budou o moc - a to o moc v podstatě v podobě nereformovaného systému, tedy právě o moc monopolní - soupeřit dvě politické síly, pak to bylo jediné vytvoření sociální demokracie. Žádná jiná politická strana z tehdy existujících v NF /a dokonce ani žádné jiné politické seskupení, které by nově vzniklo/ by takové nebezpečí reálně vyvolat nemohla, ale sociální demokracie obnovená v tehdejší situaci je vyvolat mohla. Příčiny tkvějí v historicko-politických okolnostech předchozího vývoje v Československu. Navíc by pak tento krok musil být něčím, co by zcela nevyhnutelně musilo mít mezinárodní důsledky pro celou naši politickou reformu.

Takovým krokem by totiž KSČ prakticky zásadně změnila samu podstatu své politiky: namísto koncepční reformy celého systému by tento nereformovaný systém vystavila destrukci v jeho základních vazbách. Ve jménu celé reformní teoretické koncepce nebyl proto takový krok jako praktický politický krok možný.

Z toho ovšem nikterak neplyne, že by se měli sociálně-demokratičtí funkcionáři z doby před dvaceti lety policejně stíhat a že by se jim mělo znemožnit o této věci politické jednání vůbec. A víc než to se u nás roku 1968 nestalo. Situaci ovšem ztížila skutečnost, že někteří radikálové se ve sdělovacích prostředcích chopili této otázky jako znamenité přitažlivého tématu a to ovšem politickému vedení reformy připravilo dost obtížné chvíle. Věc však byla řešitelná politickým jednáním a rozhodně tento problém nebyl důkazem o existenci kontrarevoluční situace v ČSSR roku 1968.

Mezi nové a při tom vysoce účinné způsoby regulace společensko-politického pohybu patřilo ovšem tehdy působení sdělovacích prostředků. Jestliže lze v souvislosti s tímto působením velmi kriticky hovořit o chybách politického vedení, o nichž už byla řeč, neznamená to, že činnost sdělovacích prostředků nebyla zároveň nástrojem regulace pohybu společnosti v žádoucím směru, v rámci politiky, stojící plně na bázi Akčního programu strany. To ovšem od politiků, kteří chtěli vývoj řídit, nutně předpokládalo jít před kame-

ry televize a mikrofony rozhlasu, psát do novin - a to "na ostro", zúčastnit se polemik a sporů, obhájit linii Akčního programu ve střetu s jinými názory. Pro funkcionáře, kteří nanejvýš dovedou se ztrnulým výrazem předčítat za polstrovanými dveřmi svého kabinetu někým jiným předem sepsaný projev / a vyčerpají svou energii na to, aby zabránili přeřeknutí/ - je ovšem podobný stav zcela nepřijatelný: vidí v něm ztrátu možnost "řídít".

Pokud však politické vedení dovedlo správně využívat neomezenou svobodu projevu ve sdělovacích prostředcích pro uplatnění své vlastní politické platformy, měla v těchto prostředcích velice účinný, rychle a masově působící nástroj regulace společensko-politického pohybu. Nedostatky spočívaly v praxi spíše v tom, že ne vždy se těchto nových vazeb řízení dovedně používalo a rovněž v tom, že ne vždy včas vznikala skutečná jednota názorů politického vedení na postup v některých politických otázkách, zejména tehdy, jestliže se takové otázky dostaly "neplánovaně" naráz do popředí v důsledku tlaku zájmů a tendencí, jež vedení nedoceňilo a nepředpokládalo. To však není důkazem pro tvrzení, že nebylo účinných nástrojů řízení společensko-politického pohybu, že tu bylo jakési vakuum co do prostředků a nových metod řízení. Tyto prostředky se někdy využívaly pomalu, málo účinně, nedůsledně a s chybami, což komplikovalo vývoj a vedlo k potížím. Přesto však v zásadě bylo i touto cestou zajištěno takové působení na společensko-politický vývoj, které - byť i připoštělo excesy - hlavní proud společenské kritiky a iniciativy usměrňovala do linie, stanovené Akčním programem i do jeho politických mezí.

Stejným směrem působily i nově pomalu utvářené vazby v systému dobrovolných společenských organizací a celé Národní fronty: ačkoli nutně probíhal proces dezintegrace dřívějších zájmových organizačních forem uměle zahnaných do mamutích rozměrů, uplatňovala se zároveň tendence k integraci pokud jde o vystupování v politickém životě v celostátním měřítku: zde se začaly formovat "střeškové organizace" /federativního typu/ jak v hnutí mládeže, tak např. i u zájmových organizací různých vrstev inteligence apod. Odbory zůstávaly jednotnou organizací dělnické třídy, která však zároveň hledala cesty, jak posilovat ochranu diferencovaných zaměstnaneckých zájmů různých vrstev a skupin pracujících. Celý tento systém opět pomalu, s nedostatky, ale

prakticky fungoval jako systém usměrňující vývoj na bázi pojetí Akčního programu KSČ. Jednostranné a tendenční výklady tohoto složitého procesu jako procesu destrukce a rozpadu řízení také nikdy nebyly podloženy jakýmkoli fakty společenského významu, nýbrž jen uváděním příkladů jednotlivých excesů, jejichž váha a vliv v celém systému nejsou ničím prokazovány. To platí zejména o tvrzení, že významným /ne-li základním / rysem byla např. tendence "odbory bez komunistů". Nelze fakticky prokázat, že podobný exces nabyl jakkoli vážnějšího významu jako vývojová tendence.

Pokud jde o ozbrojené síly státu - armádu a bezpečnost - nelze žádnými fakty prokázat, že by tyto síly nebyly s to v případě potřeby zasáhnout na obranu oficiální politiky strany a státu /tj. politiky Akčního programu KSČ/, kdyby politické vedení shledalo potřebu takového zásahu. O rozkladu ozbrojených sil lze totiž vážně mluvit v jakémkoli režimu teprve tehdy, když jsou k dispozici fakta a symptomy takového rozkladu: odmítání vykonávat rozkazy, pokusy vzpoury proti velitelům, jevy dezertace, pokusy o samostatné akce jednotlivých složek těchto sil apod. Nic podobného v ozbrojených silách našeho státu v roce 1968 neexistovalo. Lidé, tvořící tyto síly, byli ovšem stejně jako lidé v jakékoli jiné sféře vtaženi do procesu politického vývoje, probíhala tu diferenciace a konflikty. To však je pouze konfliktní situace, v dějinách ne tak vzácná, jak si myslí někteří byrokratičtí duchové a zdaleka to není destrukce ozbrojených sil státu, znemožňující jejich funkční použití politickým vedením. Pokud pak jde o Lidové milice, o těch ani dnešní propaganda netvrdí, že byly neschopné vystoupit v případě potřeby jako mocenská síla přímo řízená stranickým vedením - naopak se všude tato jejich schopnost zdůrazňuje. x/

x/ Ve skutečnosti totiž dnešní politice a propagandě vůbec nejde o to, že ozbrojené síly byly tehdy neschopny zásahu. Jde jí o to, že politické vedení nepoužilo těchto sil k přímému násilnému potlačení některých jevů, jež se jí zdají být už "kontrarevolucí", jež však ve skutečnosti byly jen projevem určitého politického nátlaku na tehdejší vedení /např. pouliční manifestace v Praze v noci po návratu naší delegace z Čierné n. Tisou 1. srpna 1968 aj./, byť i v některých případech s politicky provokačními cíli /např. podpisová pouliční akce za zrušení Lidových milicí/. Tehdy i dnes mám však názor, že

politické vedení jednalo správně, když v podobných situacích nepoužilo ozbrojené síly k potlačení takových projevů. Diskuse by se musela vést /s věčnými argumenty/ tedy o tom, zda to správné bylo nebo nebylo a nikoli o tom, zda byly nebo nebyly destruovány a "rozloženy" ozbrojené síly státu, zda byly nebo nebyly schopny plnit potlačovací funkce.

Konečně pak velice významným faktem, který prakticky zabezpečoval KSČ a jejímu vedení vůdčí politické a politicko-mocenské postavení i ve fázi eruptivního vývoje politického systému v roce 1968 bylo to, že všechny důležité řídicí pozice byly fakticky obsazeny komunisty, členy KSČ. Rozpornost věci tkví v tomto případě ovšem v tom, že při nástupu politické reformy došlo samozřejmě stejně jako v celé společnosti i uvnitř KSČ k výrazné diferencii. O povaze a významu těchto rozporů uvnitř strany pojednám ještě podrobněji a omezím se proto nyní jen na velmi obecné, schematické pojetí této otázky. Lze hovořit o těchto hlavních politických tendencích uvnitř strany: o tendenci oficiální politiky, formulované Akčním programem; o tendenci usilující o překročení mezí tohoto programu směrem, který už jsem charakterizoval jako tzv. radikální; konečně pak o tendenci, usilující o udržení v podstatě předchozích poměrů, zejména předchozího systému politického řízení. Konflikty mezi těmito tendencemi nutně oslabovaly pro reformu optimální vývoj - aby totiž již z té skutečnosti, že všechny důležité pozice v systému řízení jsou obsazeny členy KSČ, automaticky vyplývalo, že ze všech těchto pozic se vyvíjí maximální úsilí k realizaci právě oficiální politické linie reformy, linie Akčního programu. Vyvíjely se samozřejmě z těchto pozic i tendence jiné - jak tzv. radikálnější, tak konzervativní, předreformní.

Ovšem většina strany nesporně stála na bázi politiky Akčního programu /včetně jeho politických mezí/; není možné v rámci této studie provádět důkaz rozbořením faktů z tehdejšího vnitrostranického vývoje a nemám dnes ani jako soukromník k dispozici potřebné doklady. Jsem však přesvědčen, že takový faktický rozbor by byl proveditelný na základě rozborů dokladů, o jejichž existenci vím: jde zejména o doklady z průběhu druhého kola okresních a krajských konferencí KSČ v období přípravy mimořádného XIV. sjezdu počátkem července 1968, kde při volbách delegátů sjezdu nikde nedošlo k "vítězství" platformy a kandidátů radikalizující části členů stra-

ny, nýbrž jednoznačnou většinu /myslím, že kolem 80 % a více/ získávali funkcionáři, reprezentující právě i meze oficiální politické linie Akčního programu. Odlišný dojem vznikal tehdy zejména proto, že právě ve sféře sdělovacích prostředků byl poměr těchto tendencí jiný a navenek viditelné politické divadlo tedy zkruslovalo výrazně skutečný pohyb uvnitř KSČ. Stabilizujícím faktorem bylo samozřejmě i to, že nehledě na rozdíly v koncepcích uvnitř strany, byla rozhodující, převážná část funkcionářského kádrů nutně spjata s kontinuitním, reformním rázem dalšího vývoje: prudce diskontinuitní ráz by nutně ohrozil i jejich osobní zájmy jako příslušníků politicky vládnoucí vrstvy. Podobný faktor je samozřejmě v politické praxi vždy velmi silným činitelem a vždy vytváří tlak k tomu, aby nebyly překročeny takové meze reformních procesů, jež by k diskontinuitě vedly.

Strana jako celek byla proto ve skutečnosti mnohem snadněji regulovatelným a z centra řízeným organismem než byla tehdy ostatní společnost a proto také - přes komplikace, vznikající z jejich vnitřních konfliktů - ve vztahu k této společnosti prakticky působila jako politicky rozhodujícím způsobem regulující síla. Na všech úrovních řídicího mechanismu při tom platilo, že navyklé, staré metody a formy řízení i dřívější řídicí vazby ztrácely a někdy i zcela ztratily účinnost. To platí zejména o metodách, spočívajících na prostém udělení direktiv /příkazů či zákazů/ stranických funkcionářů komunistům /případně i nekomunistům/ ve státních, hospodářských, společenských kulturních vědeckých aj. institucích a organizacích. Přimět tyto komunisty /případně nekomunisty/ v takovýchto funkcích k tomu, aby prostě prováděli a vykonali předanou direktivu nebylo tak snadné, jako před lednem 1968. To ovšem byla jen komplikace, obtíž, spojená s nutností přechodu k novým metodám a vazbám v politickém řízení, nikoli stav, kdy by strana "ztratila svou řídicí funkci" nebo své politicky vedoucí postavení. x/

x/ Nejvýrazněji ovšem pocítoval negativně tento stav profesionální politický stranický aparát. Tento aparát byl totiž svou strukturou i hlavními formami práce přizpůsoben právě především /a někdy výhradně/ k prostému udělení direktiv a ke sledování toho, jak se udělené direktivy plní. V případě nesplnění pak signalizoval závady a jako sankce pro neplnění tu nutně musily být hrozby administrativního rázu: odvolat z

funkce, přeřadit, snížit různé výhody, v krajním případě udělit stranický trest /až po vyloučení; to samo mohlo působit jako nejvyšší míra trestu zase jen v podmínkách, kdy se fakticky rovnalo existenčnímu postihu či zničení/. Krize politického aparátu strany v roce 1968 tedy nebyla zdaleka vyvolána tím / a myslím, že ani ne především tím/, že by v aparátu pracovali lidé, kteří vědomě nechťeli realizovat reformu, byli jejími odpůrci a zastánci konzervativního hlediska. Avšak celé jejich postavení v politickém řídicím systému bylo vybudováno tak, že v mezidobí - než by se efektivně přešlo k jiným metodám a vazbám stranického řízení - nutně cítili neefektivnost až zbytečnost vlastní své činnosti i rostoucí bezmocnost svého postavení vůči reálným politickým procesům, které ve straně i společnosti probíhaly.

Positivní východisko bylo, myslím, v přebudování vazeb i metod stranického řízení a v reorganizaci aparátu podle nových podmínek. Místo funkcí listonoše direktiv a hlídacího psa by aparát nabyl funkce organizátora a pomocníka práce komunistů, činných ve skutečných řídicích pozicích ve společnosti /v nestraničských institucionálních složkách/.

Svůj názor na tento problém, který se mi zdál již tehdy jedním z prakticky nejdůležitějších při realizaci linie Akčního programu jsem vyslovil ve vystoupení na květnovém plénu ÚV KSČ 1968: "Myslím, že právě to je úsek /tj. stranická práce a práce stranického aparátu - Z.M./, kde je třeba vrátit se k základním metodám stranické práce, které byly běžné před únorem 1948. Jak jsme tehdy pracovali? Hlavní silou byli přece komunisté, kteří pracují mimo stranický aparát, přímo ve funkcích v odborech, v mládeži, ve státních funkcích a podobně. Z nich jsme na každém stupni řízení od okresů po ústředí vytvářeli tehdy komise. Nejde o název, ale podstatu věci je nutno uplatnit i dnes. Myslím, že v celé oblasti stranické práce, ve složkách našeho politického systému musíme pochopit náš stranický aparát jako základnu, která vytvoří především reálnou praktickou možnost, aby se tam pravidelně sešel aktiv komunistů z odborů, z mládeže, ze Svazu žen, ze Svazu družstevních rolníků, ze státních orgánů. Aby tento aktiv vnášel do strany své problémy, pokud jde o politické otázky, pokud jde o to, jak se daří nebo nedaří uskutečňovat politiku strany, a konečně i to, jaké má být stanovisko komunistů ke konkrétním otázkám, které se ve společenských organizacích i ve státních orgánech řeší. Komunisté mimo

aparát musí nejenom vykonávat, ale přímo spolutvořit politiku strany na svém úseku. A aparát strany tu musí být proto, aby je k tomu organizoval, aby jim v tom pomáhal, aby organizačně zajišťoval realizaci toho, k čemu komunisté z jednotlivých úseků dojdou jako ke konkrétním politickým úkolům, které je nutno operativně zabezpečovat. V minulých letech jsme tyto vazby nesprávně obrátili a postavili na hlavu. Věci se vyvíjely tak, že spíše aparát vymýšlel a ukládal úkoly/ nebo přinášel usnesení orgánů/ komunistům mimo něj, kteří byli ve funkcích ve společenských organizacích či ve státních funkcích. A oni už nebyli hlavní silou stranické politiky, poněvadž nebyli jejími spolutvůrci, byli vlastně vykonavatelé pokynů. A to je právě ovšem stav, kdy strana a její aparát zaměňují státní a společenské orgány, stav, který je neslučitelný s linií Akčního programu... Dnes zatím často nemáme ještě ani nové metody, ale přestaly fungovat i staré direktivní metody. Proto není dostatečně zajištěna organizátorská, praktická stránka naší nové politiky. Jestliže nepřejdeme co nejrychleji k novým metodám práce, bude to jen prohlubovat stav, kdy ve stranických usneseních vyslovíme zásady a úkoly, ale naše politika zůstane na papíře. Vývoj by tak ovšem šel často živelně dál a nejednou i proti našim záměrům a cílům." /RP. 6.6.1968/.

Od června do srpna 1968 se však bohužel v této otázce nijak výrazně ve straně nepokročilo a tak se vytvářel stav, který mnoho pracovníků stranického politického aparátu, schopných zásadně práce v nových podmínkách a v rámci linie Akčního programu KSČ, stavěl do podmínek nestability a nejistoty, pochybností o schopnosti vedoucích stranických orgánů realizovat v každodenní praxi svou linii a činil z nich kořist vyčkávacích konzervativních sil uvnitř strany, jejichž konzervatismus se jim nakonec pak často zdál spásným východiskem. Kromě toho je ovšem nutno vidět, že ve stranickém aparátu působila i řada lidí, kteří věděli, že s novými metodami stranického řízení přichází nutně konec jejich kariéry, protože nic jiného než předávat direktivy a hlídat jejich plnění dělat nedovedli. Pro ty byl pak už vědomý boj proti reformě věci osobní kariéry, byl to boj za zachování osobních pozic.

Teprve souhrnem všech těchto faktorů ať už převážně pozitivního nebo naopak negativního rázu - lze podle mého názoru objektivně charakterizovat stav, který jsem nazval erup-

tivním vývojem politického systému. Z tohoto hlediska ovšem ani skutečnost, že staré, nedemokratické vazby systému vládnutí ztratily svou účinnost, ani to, že došlo k některým politickým chybám se strany politického vedení, které nestabilitu řídicího systému spíše udržovaly než překonávaly, neznamená, že by celkově v tehdejší době nebyla vůdčí politickou silou systému KSČ, že v Československu bylo "bezvládní", že neexistovaly mechanismy a řídicí vazby, jež byly s to účinně udržovat politický vývoj v zásadě v mezích linie Akčního programu KSČ. Sám fakt eruptivního vývoje nelze ztotožňovat s destrukcí politického systému a vzniklou situací nelze proto označovat jako stav, kdy vládnoucí politická moc byla aktuálně ohrožena, nelze ji chápat jako "kontrarevoluční situaci". Podle mého názoru - tehdy stejně jako dnes - nemohlo tedy také politické vedení "uznat" takovou kritiku, která se snažila výchozím bodem celé analýzy poměrů učinit právě závěr o tom, že v Československu je "kontrarevoluční situace". K téže otázce je možno ovšem přistupovat ještě z jiného hlediska - z hlediska kvality sociálních /třídních/ sil a rozporů, jež se za tohoto stavu systému v Československu projevovaly a uplatňovaly jakožto politický tlak na KSČ i její vedení a na koncepci reformy, danou Akčním programem KSČ. Díváme-li se z tohoto hlediska, pak stav politického systému, jak jsme se jím dosud zabývali, představuje jen podmínky probíhajících konfliktů. O povaze těchto konfliktů je třeba teprve vypovídat z hlediska toho, které to byly politické síly /sociální, třídní na prvním místě/, jež stály za těmito konflikty jako hlavní nositelé různých zájmů a jaké byly samy jejich zájmy.

Jakmile ovšem přistoupíme k analýze politického vývoje u nás v roce 1968 z tohoto hlediska, je nutno především překročit rámec vnitropolitických problémů a do zorného pole naší pozornosti se nutně musí dostat i problematika mezinárodních souvislostí československé politické reformy. Uvnitř československé společnosti je pak pro přehlednost užitečné analyzovat odděleně /byť i ve vzájemné vnitřní souvislosti/ rozpory a za nimi stojící síly ve sféře materiálních společenských vztahů /vztahů třídních, sociálních/, ve sféře politických zájmů a postojů a ve sféře celkového společenského vědomí, tj. v pohybech ideologie, která ovládá společnost. Pokusím se vysvětlit svůj názor na celý komplex těchto problémů československého reformního vývoje v roce 1968.

2. Hlavní faktory společenského vědomí, jež působily v průběhu reformy.

Nejprve budu pokračovat v pokusu o analýzu problematiky vnitřní /tj. budu abstrahovat od mezinárodních souvislostí/ a to ve sféře pohybu ideologie, ovládající společnost. Tento pohyb je sice podmíněn vývojem materiálních společenských vztahů /třídních, sociálních/, avšak právě proto je účelné představit jeho obecnou charakteristiku rozboru těchto vztahů: tento rozbor pak dodatečně logicky ukáže některé hlubší příčiny ideologického pohybu samého.

V prvních fázích revoluce, kdy se nová, z revoluce vzešlá politická moc teprve konstituuje, převládá v dějinách vždy /za buržoazních i socialistických revolucí/ ideologie a z ní vyvěrající mentalita, která jednoznačně podřizuje hledisko jednotlivce /menší sociální skupiny/ hledisku dějin /velkých společenských skupin, národů, tříd/. Empirické zájmy jednotlivého, sociálně určitého člověka, jeho pojetí smyslu života, jeho škála hodnot - to vše je uznáváno jenom tou měrou, jakou to lze redukovat na individuální projev zájmů národa nebo třídy, smyslu dějin nebo třídního boje a jim odpovídajících hodnot. V prvních fázích revoluce je přitom taková ideologie společností ve velké míře opravdu přijímána a tím se mění v materiální sílu, v hybnou sílu revolučních přeměn. Veliké sociální skupiny /v první řadě ovšem jejich politicky aktivní část/ se sice skládají z jednotlivců, ti však dovozují smysl svého života ze smyslu dějnotvorného pohybu, žijí smysluplně tou měrou, jakou přispívají k naplnění obecného /národního, třídního/ poslání.

Takováto ideologie a mentalita prvních revolučních fází tvoří pak v politickém systému základní integrující sílu. V období, kdy předchozí řídicí systém se hroutí a nové, revoluci odpovídající vazby řízení ještě nejsou účinné, zabezpečuje jednotu postupu různých článků nové moci, hierarchii novou mocí prosazovaných dílů, užívání určitých metod vládnutí. Integrující, organizátorské působení této ideologie je ovšem tím účinnější, čím větší část společnosti ji spontánně vyznává a přijímá její logiku jako logiku svého praktického jednání v různých oblastech společenského života. x/

x/ Tak daleko ovšem nikdy nejde působení revoluční ideologie u celé společnosti. Neovládá touto měrou dostatečně ani

početní většinu společnosti. Důležité však je - a pro úspěch revoluční akce plně dostačuje - působí-li toto integrující, organizátorské působení ideologie dostatečně účinně v politicky aktivní složce společnosti, vytváří-li z této složky reálně účinnou organizační sílu, "revoluční předvoj" /ať už má podobu politické strany nebo jinou institucionalizovanou podobu/. U ostatní společnosti pak postačuje, je-li ideologie první fáze revoluce v různé míře akceptována - od úplného přijetí až po "neutrální" toleranci k jejímu společenskému působení. Těch, kdo ji aktivně a rozhodně odmítají, kdo jsou ochotni prakticky organizovaně působit proti ní, musí při tom být menšina ve srovnání s většinou, která tuto ideologii podporuje a toleruje.

Pro tuto funkci revoluční ideologie není podstatné, zda je svým obsahem racionálním a maximálně pravdivým výrazem skutečných potřeb zájmů i konfliktů jednajících lidí. Racionální analýza těchto potřeb i konfliktů může být dokonce na škodu této prakticko-organizátorské funkci ideologie, neboť nutně relativizuje hodnoty a ideje, jež neúčinněji prakticky ovlivňují jednání lidí právě tehdy, jsou-li přijímány jako absolutní, kategorické imperativy. Proti racionálnímu poznání lidé ochotně hledají racionální protiargumenty, vedou-li je jejich materiální či jiné zájmy k činům, které se s racionálním poznáním neslučují. Avšak proti přesvědčení a víře ve spásanosnost vyšších, obecných a racionálně neověřitelných cílů není u věřících taková vzpoura psychologicky možná: podřizují tedy snadněji své jednání logice přijaté víry a ta je tak prakticky působivější integrující silou reálného společenského pohybu než mnohem pravdivější racionální, /případně vědecké/ poznání, zahrnující nutně i moment kritické skepse.

To vše je marxistům dávno známo a při pohledu na všechna předchází revoluční hnutí, /středověká hnutí, ovládaná náboženskými ideologiemi, buržoazní revoluce i národní revoluční hnutí, ovládaná idejemi, "přirozených práv" či nacionalismu atd./ uplatňují tato kritéria při analýze společenských revolučních převratů. Jakmile však jde o revoluci socialistickou, zastavují se mnozí marxisté u těžších problémů a odmítají při teoretické i politické analýze uznávat platnost stejných hledisek. Zdá se jim, že tím snad by byla popřena vědeckost a objektivní pravdivost marxistické společenské teorie, která

je přece v tomto případě vlastní původní ideovou náplní ideologie první fáze revoluce. Avšak zcela ztotožnit masově působící ideologii první fáze socialistických revolucí s marxismem - v tom je právě základní omyl a počátek bludného kruhu. x/

x/ Jen na okraj je třeba poznamenat, že přece je neoddiskutovatelným faktem, že nejenom revoluční masy dělníků a pracujících, kteří provádějí revoluční převrat, ale ani veliká většina jejich politických představitelů nikdy neměla a nemohla mít možnost seznámit se vůbec v potřebném rozsahu /tj. nad rámec agitace a propagandy ve smyslu, vněmž tyto pojmy od teorie odlišoval Lenin/ s marxistickou společenskou teorií. Jak by tedy vznikla nejenom totožnost, nýbrž i rozhodující vliv této teorie na jejich fakticky reálně působící vědomí? Podobný předpoklad se rovná předpokladu, že každý z těchto lidí byl s to v důsledku několika impulsů ve své hlavě projít samostatně myšlenkový pochod a zpracovat souhrn poznatků stejně jako tvůrci teorie marxismu.

Teoretické myšlení a teoretické koncepce, které kdysi stvořili J. Locke, Ch. Montesquieu nebo J.J. Rousseau, byly plodem racionálního postupu, byla to ve své době vědecká analýza společenské reality. Masově působící ideologii, která byla integrující, organizátorskou silou prvních fází francouzské revoluce a vyústila v mentalitu jakobínství, však nikdo rozumný neztotožňuje s tímto teoretickým myšlením a z něho plynoucími teoretickými koncepcemi. Je tu však přímá příbuznost těchto idejí, je tu i částečná shoda logiky, lze říci, že do této ideologie a mentality v jisté vývojové fázi prakticky vyústilo osvícenské přirozeno-právní teoretické myšlení, - ale je tu i mnoho podstatných rozdílů a odchylek, přirozenoprávní teoretické koncepce kvůli tomu nepřestaly být i samy sebou, nezanikly a nevyčerpaly se touto vývojovou fází. Zároveň je také očividné, že nejenom touto teorií byla zformována prakticky účinná ideologie prvních fází francouzské revoluce: vstřebala zároveň i mnohem konkrétnější podněty/ spjaté se specifickými rysy právě francouzského historického vývoje/ a obsáhla také i mnohem obecnější rysy, vlastní všem revolučním pohybům /absolutizovanou víru v obecnou spásu, již je nutno kategoricky vše podřídít, víru v mesiášské poslání jednotlivců atd.- tj. rysy, které v teoretickém výrazu

přirozenoprávních koncepcí chybějí buď vůbec - ale jsou vlastní již starším náboženským hnutím - nebo tam zaujímají zcela jiné postavení, mají jiný, podřízenější význam pro myšlenkový celek apod./. Přesto však, měly-li teorie osvícenských myslitelů překročit práh knihoven a salonů liberalizující aristokracie, jestliže se měly stát stimulem nikoli jen dalšího poznávání, nýbrž i praktické aktivity velikých společenských sil /tříd/, musilo nevyhnutelně dojít k tomu -to jejich jinobyť v ideologii první fáze francouzské revoluce, neboť nic jiného než tato podoba idejí nemohlo prakticky integrovat a organizovat revoluční společenský pohyb v této fázi, kdy předburžoazní systém řízení již své funkce plnit nemohl a buržoazní společnosti odpovídající mechanismy a vazby společensko-politické regulace nebyly ještě reálně ustaveny.

Uznáme-li analogicky pro první fáze socialistické revoluce, že prakticky působící revoluční ideologie není v období smyslu totožná s marxismem jako vědeckou teorií a metodou zkoumání společenských jevů, neutrpí tím ani význam a vážnost, ani nevyhnutelnost jednoho ani druhého. Jestliže však tyto jevy ztotožníme /ať už se při tom tvrdí, že totožné jsou, nebo že totožné mají být - tj. ať už se kriticky menturuje reálná ideologie nebo naopak teorie/, začíná bludný kruh, z něhož obě logicky možná východiska jsou falešná: buď ve jménu teoretického vědeckého poznání vyřazujeme z vývoje marxismu reálnou ideologii revolučního dělnického hnutí /případně - pro nemožnost podobného kroku - musíme prohlásit marxismus vůbec za věc první fází revoluce překonanou a další rozvoj vědeckého zkoumání s ním podstatněji nespojovat/, nebo ve jménu obhajoby reálně působící ideologie zakazujeme marxistickému myšlení překročit její meze, učnit ji samotnou předmětem vědeckého kritického zkoumání a uplatnit marxistickou teorii i metodu při analýze společenského pohybu v dalších fázích socialistického vývoje nad rámec, jaký je slučitelný s ideologií první fáze revoluce . x/

x/ Pokouším se tu ovšem jen stručně, srozumitelně a nutně zjednodušeně vyjádřit složitou problematiku, která již dávno vstoupila do života socialistické společnosti a obráží se tu nekončícími /jen vždy na čas zakázanými/ teoretickými diskusemi o vztahu ideologie a vědy, o ideologii jako "falešném vědomí" apod. Nemohu zde tuto problematiku podrobněji ana-

lyzovat a řešit, chci jen ukázat svůj přístup k ní z hledisek, jež jsou dány tematem této studie. Z tohoto hlediska je plně pochopitelné, proč právě o těchto zdánlivě abstraktních problémech začala v Československu veřejná diskuse právě v roce 1956, kdy se veřejně ozřejmila i krize politického systému socialismu. Jsou ovšem lidé, kteří to vše dodnes vysvětlují plány činnosti "zahraničních antikomunistických center" a řešení spatřují prostě v zákazu dalších debat. Uniká jim mj. i to, že čím déle se teoretické řešení těchto otázek prostě zakazuje, tím více se fakticky oslabuje působení marxismu ve společenskovědním výzkumu, tím více se fakticky v této oblasti - přes slovní deklarace - opouští marxistická teorie a metoda jako východisko poznání a za vědu se vydává propagandistická obhajoba aktuálních stanovisek oficiální politické moci.

Ve skutečnosti i marxismus, měl-li kdy překročit práh knihoven a působit nejenom jako stimul k rozvoji poznání, musil vstoupit do revolučního společenského pohybu v této podobě, v tomto svém jinobytí. Z toho však neplyne, že v něm zůstává navždy uzavřen, že schopnost jiné existence pozbyl, a že by neměl se zároveň vyvíjet dále i jako teorie a metoda vědeckého poznání /jež nutně časem i své vlastní jinobytí kriticky pozná/, která se stane východiskem k další nové podobě, dalšímu novému jinobytí v reálně působící ideologii, prakticky účinné v dalších fázích vývoje socialismu. x/

x/ Právě tento "dodatek" zásadně nechápu ti marxisté, kteří usilují o kritické poznání ideologie první fáze socialistické revoluce v teorii. Jejich snahou je vymanit marxismus z tohoto jeho jinobytí a nadále jej nechat žít jen jako teorii a metodu vědeckého poznání. Proti tomu musí vystupovat politická reprezentace reálného komunistického hnutí, neboť pro její účely tím není dáno řešení: praxe dál musí vytvářet ideologii. Myslím, že východisko je v tom, že spolu s kritickým překonáním jinobytí marxismu v ideologii první fáze revoluce je nezbytné uznat nutnost jeho nového jinobytí v ideologii dalších fází: to však může být proces, teorií poznáný a analyzovaný, nikoli proti ní znovu směřující, ji omezující. Teorie, která to nechápe, nenabízí ovšem politice komunistického hnutí východisko a proto ji tato politika - ideologicky vyzbrojená převážně "po staru" - bude vždy zprvu kritizovat a nutit ji k ta-

kovému kroku a neuspěje-li, pak teorii zase potlačí. Je tím ovšem jen udržován bludný kruh jak pro teorii, tak pro politiku.

Takový proces je v dalších fázích vývoje socialismu /komunistické revoluce, komunistického hnutí/ zcela nezbytný, nemá-li se marxismus stát jen exponátem v muzeu revoluce, má-li zůstat součástí živého společenského pohybu, který první fáze socialistické revoluce započala.

Teoretici, propagandisté i straniční politici v socialistických zemích mohou mít na řešení těchto problémů nejrůznější názory, mohou tyto problémy i vůbec neřešit /což se většinou děje/, avšak život společnosti jde v socialismu přesto dál a tím se mění i ideologie, kterou fakticky vyznává většina společnosti v dalších fázích vývoje. Tento proces ovšem probíhá pak mimo podstatnější vliv oněch teoretiků i politiků, kteří nejsou s to si porozumět a pochopit situaci, probíhá nezávisle, i proti jejich vůli. Ke změnám fakticky působící ideologie dochází převážně živelně, pod tlakem změněných životních poměrů lidí, porevolučních materiálních společenských vztahů, v nichž dřívější generace dožívají a do nichž se nové generace rodí již jako do objektivní, na jejich vůli nezávislé danosti/ tj. pro něž nemají už ráz "výdobytků revoluce", nejsou vůbec vnímány jako výsledek jejich vlastního úsilí a snažení/.

Obecně, opět s platností pro nejrůznější revoluce, lze zřejmě říci, že druhá fáze vývoje reálně působící ideologie začíná vždy tam a tou měrou, kde a jakou měrou lidé po vítězství revoluce ve své životní praxi narážejí na meze revolučních změn, kde se jim zkušeností ozřejmuje, co všechno revoluce nezměnila oproti poměrům, proti nimž se původně dělala. Na objektivní meze, zachované v celé struktuře materiálních společenských vztahů /postavení člověka ve společenském pracovním procesu a v procesu rozdělování atd./ naráží nakonec i celý ideologický koncept první fáze revoluce a tak se v praxi prokazuje, v čem je tento koncept opravdu idealistický /ve smyslu marxistického historického materialismu/, v čem byl opravdu "falešným vědomím" o realitě revolučních možností. Tou dobou zároveň ovšem v porevoluční realitě fungují novým podmínkám přizpůsobené mechanismy a vazby řídicího politicko-mocenského systému, zrozeného revolucí. Proto tím, že ideologie první fáze revoluce přestává

být postupně prakticky schopna plnit svou integrační, organizátorskou funkci, nejsou již ohroženy faktické výsledky revoluce: neboť ty jsou chráněny novým řídicím, politicko-mocenským systémem, v němž původní revoluční ideologie ve skutečnosti nehraje řídicí úlohu, byť i byla zachována ve svých i nadále funkčních rysech jako dědictví, tradice, oficiální státní doktrina atd. "Volnost, rovnost, bratrství" zdobily sice jako oficiální ideje politickou moc i za Napoleona, avšak faktické výsledky revoluce už nebyly zajišťovány tím, že tato ideologie reálně sjednocovala a organizovala akce revolučních mas: tyto výsledky střežily tou dobou už účinně napoleonské právní kodexy armády, podle norem těchto kodexů a v prostoru, zajištěném armádami, se uplatňovaly i faktické hybné síly nové společnosti - vztahy kapitálu a námezdní práce a jim odpovídající politicko-mocenské formy. Do společenského vědomí pronikaly postupně faktické meze revoluce a společnost začínala přijímat jinou ideologii než bylo někdejší jakobínství, začínala vidět jiné hybné síly i jiné hodnoty v životě společenského celku i každého jednotlivce než ty, které kdysi nabízelo robespierrrovské "náboženství Rozumu".

I po vítězství socialistické revoluce /tj. po úspěšném třídním mocenském převratu/ nutně dochází k tomu, že ideologický /v marxistickém slova smyslu idealistický/ koncept první fáze revoluce přestává být postupně společností akceptován jako praktická integrující organizátorská síla, jako měřítko cílů a hodnot lidského života a jednání. Nejdříve se tento koncept fakticky hrouť ve vědomí pracujících mas, které jej původně právě tím, že jej akceptovaly /různou měrou aktivní podpory či tolerance k němu/, přeměnily v materiální sílu společenského pohybu.

Je to pochopitelné, neboť právě jejich konkrétní, každodenní život je nejdříve poučíván nejen o tom, co revoluce změnila, nýbrž i o tom, co všechno zůstalo revolučními akcemi nezměněno. Dělník dál vstává kolem čtvrté nebo páté ráno /alespoň u nás, podle našeho začátku pracovní doby v továrnách/, jede do práce nabitou tramvají nebo dělnickým vlakem či autobusem, dále pracuje po celý den na téže úrovni mechanické práce a dále je při tom hodnocen podle výkonu: celý jeho každodenní život má příliš mnoho shody s předrevolučním životem. Vidí přitom pochopitelně i celou řadu pozitivních změn: relativně vyšší hmotnou úroveň /o té však ví, že jinde

i bez revoluce také vzrůstá/, rostoucí pocit existenční jistoty, pád třídně-kastovních bariér a lepší perspektivu pro své děti atd. Realita jeho každodenního života mu však dříve a výrazněji ozřejmuje meze revolučních změn /ve srovnání s tím, co ideologie původně slibovala/ než tomu, kdo se revolucí vůbec vymanil ze svého dřívějšího postavení a ze své někdejší každodennosti. Vzdaluje ho to od mentality revolučního nadšení, které plynulo právě z víry v daleko širší a mnohostrannější změny jeho každodenního života, jež ideologický koncept první fáze revoluce sliboval. Pracující člověk začíná ve svém praktickém jednání opět klást na první místo zkušenosti a rozumem ověřitelné vlastní zájmy, jejichž kvalitu i míru naplnění může dohlédnout, středem pozornosti se mu stávají potřeby a zájmy jeho samého, jeho rodiny /menších skupin, s nimiž má každodenní kontakty/, znovu staví věci před soud svého vlastního "zdravého rozumu" a z tohoto hlediska posuzuje úspěchy či nedostatky "dějinného pohybu" či "vládnoucí třídy". Totéž ovšem probíhá i v generačním vývoji: pro děti a vnuky revolucionářů jsou už kategorie, jimž jejich otcové a dědové podřizovali smysl osobního života a jednání, opět kategoriemi obecného rázu, něčím, co je od osobních hledisek a úvah odlišné, a co snad - v nejlepším případě - platí jako ideál pro společnost či stát, ale ne pro život jednotlivce. Většina společnosti vázaná i po revoluci k výkonu práce /především ve sféře materiální výroby v širokém slova smyslu/ v tom vidí opět normální poměry a v revolučních zvratech spatřuje cosi mimořádného, z hlediska svého normálního života ne příliš žádoucího.

Jinak je tomu ovšem u lidí, kteří byli první fází revoluce vyzdviženi do preferované sféry řízení společenského pohybu v nejširším smyslu tohoto slova: neboť pro ně to, že spojili svůj osobní život s ideologií revoluce, opravdu vytvořilo zcela nový, kvalitativně odlišný styl i jejich individuálního života. Takový člověk se přímo podílí /ovšem různou měrou, podle svého zařazení v hierarchii nových struktur/ na materiálních i statutárních výhodách, jež mu před revolucí byly zcela nedostupné. Jeho "ideologická uvědomělost" neumdlévá, neboť každodenně dostává nové a nové impulzy v procesu jeho vlastního vzestupu ze sféry výkonu práce do sféry rozhodování. Jeho postavení ve struktuře materiálních společenských vztahů / v dělbě činností/ mu mnohem méně a mnohem pomaleji ukazuje, co všechno se prvními fázemi revoluce

ještě nezměnilo a nevyřešilo, kolik toho ještě pro jiné lidi zůstává shodného s poměry, proti kterým se revoluce původně dělala.

Za určitých podmínek /zejména dochází-li k tomu, že samo politické vedení z nejrůznějších - i objektivních - důvodů záměrně využívá převážně ideologie první revoluční fáze jako nástroje řízení i za nového stavu společnosti/, nabývají lidé v této sféře poměrně snadno dojem, že vlastně hybná síla /pochopená stále jako síla ideologického přesvědčení/ dalšího vývoje socialismu nalézá útočiště právě v nich, zatímco "masy" jaksi "umdlévají", opouštějí někdejší /a přece tak osvědčené/ revoluční nadšení, starají se o své přízemní zájmy a zapomínají na zájmy třídy a dějin, podléhají vlivům nepřátelské "ideologické diverze", nerozeznají pak "revolucionáře" od "pravicových oportunistů" atd. x/

x/ Tento způsob uvažování ovšem proto také nevyklučuje subjektivní čestnost a poctivost. Praxe však ukazuje, že jí ve skutečnosti bývá stále méně a méně provázen.

Ve skutečnosti ovšem dochází jen k tomu, že většina společnosti začíná postupně korigovat idealistickou jednostrannost ideologického konceptu první fáze revoluce. A je pravda, že přitom všude tam, kde přestává působit škála hodnot, norem a cílů, vlastní této ideologii, se uvoňuje prostor pro jiné hodnotové škály, jiné normy jednání, postoje a cíle, jež lidé fakticky přijímají za své. Čím ztrnuleji v takové etapě trvá politické vedení společnosti na neměnnosti a "platnosti" ideologického konceptu první fáze revoluce, tím více prohlubuje mocí a slovy nepřekonatelný rozpor a onen uvolněný prostor se ve společenském vědomí naplňuje hodnotami, postoji a cíli, jež jsou nesourodou směsicí nových, samostatných reflexů vědomí na novou realitu a starých, předrevolučních ideologií, hodnotových škál a cílů, začleněných dříve do těchto ideologií. Nad touto pestrou realitou skutečně působícího vědomí se pak vznášejí zbytky ideologického revolučního konceptu jako formálně i nadále platného společenského vědomí.

Myslím, že právě v této druhé fázi revoluce - viděno z hlediska vývoje společenského vědomí - byla už po léta před rokem 1968 socialistická společnost v Československu. Jakmile došlo k eruptivnímu vývoji politického systému, začal se prostě i navenek projevovat stav, jaký už léta před tím skry-

tě ve společenském vědomí existoval a jehož projevům bylo mocensky bráněno.

Ovšem sledujeme-li proces ideologického vývoje /změny ve skutečně působícím společenském vědomí /v určité konkrétní historické situaci určité země, pak je nutno obecné schéma doplnit celou řadou konkrétních historických aspektů. V československém vývoji je nutno především ještě "připočítat" vlivy, které na destrukci revoluční ideologie měly jevy, jež se oficiálně označují jako "období kultu osobnosti" a "deformace padesátých let". Tyto vlivy samozřejmě urychlily a prohlubovaly destrukci původní ideologie, neboť názorně demonstrovaly, jak je tato ideologie politickou mocí užívána jako rouška k zastírání politických, i s ní neslučitelných postupů. Konkrétní historickou podobu měly ovšem i vlivy předrevoluční historie a předrevolučních ideologií: uvolňovaný prostor se zaplňoval především takovými idejemi, politickými postoji a hodnotovými měřítky, která se zdála v minulosti co nejvíce zaručovat, že by při jejich uplatnění nemohlo dojít k jevům, jež společenské vědomí druhé fáze socialistické revoluce masově odmítalo akceptovat.

Proto nabyly v politické sféře výrazného vlivu zejména ideje a hodnotové postoje, vlastní demokratické fázi předrevolučního buržoazního vývoje v Československu. Jako reálná ideologická síla vystoupil náhle po třiceti letech idealizovaný obraz první ČSR z let 1918-1938. Dnešní kritika, která tento jev vůbec nevysvětluje, nýbrž jen silnými odsuzujícími slovy popisuje x/ zastírá vlastní příčinu: takový idealizo-

x/ Tvrzení, že tu zůstaly silné "přežitky a tradice" tzv. "masarykismu" apod. je jenom slovně odsuzující popis věci. Dodatek k tomuto tvrzení, podle něhož příčina je v síle maloburžoazních vrstev, je pseudoargumentem: nemůže vysvětlit, proč velká část společnosti, žijící již dvacet let ve struktuře materiálních vztahů, v nichž maloburžoazie zanikala a konečně zanikla jako třída, tak živě akceptovala právě ony "přežitky" a nepřijala onu po dvacet let všemi prostředky preferovanou ideologickou koncepci, slovně zásadně odmítající "masarykismus". Velké části společnosti se tu prostě jen dává hanlivá nálepka "maloburžoazních vrstev" a nic víc.

vaný obraz buržoazní demokracie velmi silně působil proto, že společnost živelně protestovala především proti těm ry-

sům politického systému socialismu, jež byly pouhým popřením, pošlapáním demokratických zásad vlády - proti popření svobody projevu různých sociálních zájmů, principů právních záruk postavení občana, svobody slova a shromažďování, principu tolerance k odlišným názorům, principu hodnocení lidí podle výkonu / a nikoli podle míry jejich služby moci/atd. Buržoazně demokratická republika předválečných let se nutně musila zpětně jevit jako stav, kdy by nebylo možné v politickém životě tyto demokratické principy zcela diktatorsky popřít. Všechny ostatní rysy tehdejších poměrů - zejména poměry třídní nadvlády buržoazie a kapitalistického vykořisťování, sociální diferenciacie a bídy apod. - nutně v tomto zpětném pohledu v masově působícím společenském vědomí ustupovaly ve srovnání s tím do pozadí, neboť nová, socialistická realita je neevokovala jako problém: v roce 1968 byly již historickou minulostí a nesoustřeďovaly pozornost a tím méně naději, neboť socialismus tyto problémy v podstatě uspokojivě pro většinu společnosti vyřešil, skutečně odstranil problém nezaměstnanosti, bídy a sociálního útlaku pro masy pracujících. V tomto směru první fáze socialistické revoluce splnila hláсанé cíle. Společenské vědomí však správně reagovalo tam, kde se prokázaly faktické meze revolučního úspěchu. A pokud jde o demokratické zásady společenského řízení, pak toto vědomí také rozpoznalo, kde byl učiněn krok zpět i ve srovnání s buržoazní demokracií. Proto právě tam a tou měrou, jakou došlo k retardačnímu vývoji v této oblasti, jevila se i buržoazní minulost velké části naší socialistické společnosti jako žádoucí ideál. Obdobně to platí konečně i o idealizovaném obraze buržoazní současnosti v dnešních vyspělých a zároveň buržoazně-demokratických státech: i jejich idealizovaný obraz vstupoval v analogické funkci do fakticky působícího společenského vědomí u nás.

Odporovalo by pravdě popírat, že právě idealizovaný obraz buržoazní demokracie byl velmi silným rysem spontánně přijímané ideologie v průběhu politické reformy v roce 1968. Byl to i rys často propagovaný - nepřímou i přímo - určitou částí politicky aktivních vrstev. Tato propaganda nutně pronikala i do sdělovacích prostředků apod. Je také pravda, že politický význam tohoto proudu ve společenském vědomí byl rozporný a nejednoznačný. Nelze oddiskutovat, že sám o sobě tento trend vyvolával /či spíše živil/ falešné iluze, že vedl k přehlížení a podceňování hlubokých konfliktů i rozporů

a zásadních vad, které má i dnešní vyspělý kapitalismus s hlediska životních zájmů pracujícího člověka. Byl spojen /v různé míře/ s představou, že vlastně důsledné řešení politické krize u nás by se dalo lehce zajistit prostým převzetím všech základních vazeb a mechanismů buržoazní demokracie, což je opět falešný, jednostranný a proto nesprávný přístup: něco podobného platí jen o některých mechanismech a vazbách, nikoli o celé kvalitativní stránce politického systému /což jsem se pokusil podrobněji vysvětlit v předchozí části o teoretické koncepci optimálního politického systému socialismu/. Je také pravda, že některé proudy v tzv. radikálním křídle reformy i uvnitř strany /mezi stranickou inteligencí/ se ve skutečnosti vědomě či nevědomě jednostranně a bez kritické rezervy politicky spojovaly s těmito tendencemi ve spontánním vývoji společenského vědomí. x/

x/ Je také pravdivé dílčí tvrzení dnešní propagandy, že v některých konkrétních případech šlo o lidi známé z předchozí fáze vývoje jako nadšené, dogmatické a bojovné obhájce ideologie první fáze revoluce. To je ovšem psychologicky zcela pochopitelné: schopnost jednostranného vnitřního zaujetí pro jednostrannou abstraktní myšlenku, schopnost podřídit tomu rozporuplnou skutečnost tu byla předpokladem obou postojů.

Tím se však politický význam tohoto trendu ideologického působení v reformě roku 1968 zdaleka nevyčerpával. I pokud tento trend existoval /a masově právě tak působil/ jen v primitivní nepromyšlené podobě prostého přesvědčení obnovit demokratické principy, "které přece před válkou u nás byly" - i tehdy byl zároveň možnou politickou oporou pro marxisticky pojatou a prováděnou reformu. Neboť koneckonců - a to i v souladu s tézemi klasiků marxismu včetně Lenina - je i prosté jednostranné a naivní buržoasně demokratické vědomí vždy přirozeným spojencem marxistického úsilí o socialistickou a komunistickou přeměnu společnosti. Bylo ovšem třeba delší dobu politicky pracovat s tímto proudem společenského vědomí, převádět stále znovu tuto snahu o demokratizaci až k hlubšímu, mnohostrannějšímu a politicky-racionálnímu vidění potřeby i možností /včetně nutných mezí/ socialistické demokratizace ve zcela konkrétních /vnitřních i vnějších/ podmínkách roku 1968 v Československu.

Myslím, že pro situaci, kdy reforma již začala eruptivním /původně nechtěným/ vývojem politického systému, byl dokonce optimální stav, kdy spontánním prvkem fakticky působícího společenského vědomí byl u nás idealizovaný buržoazní demokraticismus: neboť to vytvářelo ničím jiným nezaměnitelnou maximální záruku pro možnost demokratického reformního postupu bez erupcí násilí, likvidovalo to ve společenském vědomí půdu pro mentalitu odvety, půdu pro metody násilných řešení rozporů. Neboť co se děje v systémech, jež jsou také v podobné krizi jako náš před rokem 1968, které však vyrůstají ze společenské základny bez oněch hluboce vžitých a fakticky společenským vědomím přijatých tradic buržoazní demokracie? Obecně vzato tam probíhá týž proces: formálně vševládnoucí ideologie první fáze revoluce již také není společenským vědomím plně akceptována a v tomto vědomí tak vzniká prostor, do něhož také vstupuje směsice idejí a hodnot, určených jak reflexí nové sociální skutečnosti, tak i konkrétní historickou minulostí "masarykismu"? Je-li tam například primitivismus náboženského mysticismu jako nejvyšší forma reálně akceptovaného humanismu? Je-li tam militantní nacionalismus a představa o spásanosti síly a režimu "silné ruky", převzatá z historické minulosti? Čím se asi fakticky zaplňuje onen uvolněný prostor v reálně působícím společenském vědomí v takových případech? Nutně také těmito historicky konkrétními prvky reálné minulosti konkrétních společností. To ovšem může pro reálný průběh stejně potřebné reformy politického systému vytvářet mnohem složitější podmínky než v Československu v roce 1968. A kdyby za takových okolností došlo k eruptivnímu vývoji politického systému, co by asi dali komunisté v takových zemích za to, aby spontánně působící ideologií byl nějaký takový "masarykismus" - něco, co činí krajně nepravděpodobnou a při troše politického umění zcela vylučuje alternativu násilných akcí v podobné situaci. x/

x/ Poznamenejme předběžně, že právě i v nedocenění rozdílů, které v tomto smyslu existují, v různých zemích socialistického společenství, je také jedna důležitá stránka politických omylů, k nimž došlo v souvislosti s mezinárodním kontextem československého vývoje v roce 1968.

Myslím, že při objektivním hodnocení faktu, že v naší

společnosti jako reálná ideologická síla v roce 1968 působila idealizovaná představa o buržoazní demokracii, nelze jinak než spatřovat jeho hlavní politický význam v pozitivních podmínkách, které to vytvářelo pro další možný demokratický a nenásilný průběh politické reformy v podobě, dané rámcem Akčního programu KSČ. Skutečnost, že v důsledku téže představy docházelo nutně i k rozporům s politickým rámcem Akčního programu, nikterak nenarušila konkrétní pozitivní výsledek - zásadně kladný přístup lidí, ovlivněných touto představou, k politické linii programu. Řešení vznikajících rozporů ovšem vyžadovalo více času: byly řešitelné jediné dlouhodoběji, postupnou realizací všech demokratizačních opatření, obsažených v Akčním programu KSČ. Představa, podle níž bylo možné odstranit tyto rozpory a zároveň zachovat pozitivní politický smysl široce působící obecně demokratické ideologie /která skutečně přehlíží problematiku třídních sociálních základů politiky a demokracie apod./ v krátké době "pražského jara " 1968 tak, aby se tyto rozpory neprojevovaly ve veřejně hláсанých heslech, jež rámec Akčního programu nerespektovaly a jimiž byla idealizována skutečnost minulé /"masarykovské"/ i současné /"západní"/ buržoazní demokracie, je představa politicky nereálná. Odstranit tehdy veřejný projev takovýchto názorů by bylo možno jediné jejich mocenským zákazem. Podobný krok by ovšem zcela nevyhnutelně zmařil i pozitivní působení této obecně demokratické ideologie: neboť její nositelé by v něm nutně viděli zásah proti celku jejich přesvědčení, pokus o zmaření demokratizace vůbec, a musili by odmítnout takto postupující politice svou podporu.

Podle mého názoru nemohlo tedy politické vedení u nás v roce 1968 přijmout kritiku, která vycházela právě z těchto představ. Uznat, že společenské vědomí, které přijímalo obecně demokratické koncepce / a tedy nutně idealizovalo a zkruslovalo problematiku buržoazní demokracie atd./, není významným spojencem reformy, kterého je nutno trvale, stále znovu a znovu v praktickém postupu získávat pro platformu vývoje socialistické demokracie, danou Akčním programem KSČ, nýbrž že toto vědomí je nositelem "ideologické diverze" - že jeho působení je působením "antisocialistických a kontrarevolučních sil" - což vše je nutno potlačit násilím - to by byla politická sebevražda celé reformy. Politika, založená na podobném východisku, by musila nutně zardousit ve společenském vědomí

celou reformu, tak jako to provedla praxe "normalizační" politiky, která po roce 1969 akceptovala takovéto hodnocení jako východisko veškeré logiky svého "konsolidačního" působení. Tím se ovšem jenom znovu zastřel skutečný stav společenského vědomí, z něhož samozřejmě vůbec nebyla "vymýcena" obecně demokratická koncepce se všemi svými jednostrannostmi a nedostatky z hlediska marxistického pojetí věci. x/

x/ Navíc měl ovšem podobný postup zcela konkrétní a nechtěný důsledek: násilným potlačením politické reformy z roku 1968 dosáhli jeho iniciátoři toho, že do povědomí lidí vstoupila jako součást hodnot, uznávaných obecně demokratickou ideologií, i sama tato stranická reforma. Protože nemohla být realizována, zůstává ve společenském vědomí její idealizovaný obraz, slibující - jako každá idealizovaná koncepce - naplnění i takových nadějí a zájmů lidí, které by v průběhu realizace v různé míře zklamala. Potlačená reforma je tak latentní velkou politickou silou, jež je schopna za vhodných okolností zmrtvýchvstání. Proti tomu je násilí zhora bezmocné, ba čím více se snaží svými prostředky takový stav změnit /"vytlouci" lidem rok 1968 z hlav/, tím více jej upevňuje a uchovává pro budoucnost.

Zároveň ovšem - jako každé násilné zdržování objektivně podmíněných vývojových procesů - je i násilí "konzolidační" politiky faktorem, který posiluje ideologii násilnických řešení společenských rozporů. Kdyby mu bylo dopřáno působit ještě po dlouhou dobu, pak opravdu zčásti vymýtí "přežitky masarykismu" tím, že na jejich místo začne stále výrazněji nastupovat ideologie odplaty a ta se pak uplatní místo obecně demokratického trendu ve společenském vědomí. Jakmile k tomu dá první hlubší krize mocenského systému příležitost, začne se pak projevovat i jako faktor politického významu.

K opravdu pozitivnímu řešení ve sféře politického vědomí, tj. k postupným hlubším faktickým změnám v tomto vědomí, k tomu, aby stále větší část zastánců demokratizace nejen podporovala, ale racionálně chápala reformu, aby se v jejich rozporných situacích orientovala a aby uvědoměle spolunacházela východisko na bázi marxistického pochopení vývojové perspektivy, mohlo dojít jen v důsledku dlouhodobějšího politické-

ho vedení reformního procesu. Politika strany by tu ovšem musila být opravdu demokratickou politikou, tj. kombinací racionálního poznávání, přesvědčování a mocenské stimulace nebo naopak omezování různých zájmů /a jim odpovídajících politických požadavků/. Musila by být politikou demokratickou, tj. činností, která nesahá k donucení tam, kde odpor nepřerůstá v mocenský konflikt a ani ho neužívá tehdy, jestliže většina společnosti ještě není s to pochopit, podpořit /či aspoň tolerovat/ mocenský zásah jako správný. Dnešní kritici, kterým podobná slova znějí jako vtělení "pravického oportunistu" - by si měli aspoň přečíst třeba jen Leninovy úvahy o těchto problémech: o nesprávnosti snah "předbíhat" reálný stav vědomí pracujících mas ve jménu třeba i abstraktně "správných cílů" - a to zejména tehdy, jde-li o použití moci a státního donucení, myšlenky o demokratických spojencích marxistické strany v socialistické revoluci apod. Považovat např. tyto Leninovy názory za něco, co patří jenom do fáze boje o dobytí moci a pak už přestává platit - pro to není žádné odůvodnění, kromě sektářské mentality některých lidí a kromě Stalinovy politické praxe.

Přesto však logika dnešních kritiků naší politické reformy z rku 1968 vychází zřejmě z podobného předpokladu, neboť za "leninský" postup se nepovažuje politika spojenectví s tímto širokým obecně demokratickým proudem. Je to logika držitelů monopolní moci, kterým otázka po spojencích připadá směšná. K čemu spojenci s nějakými výhradami vůči "nám"? Přece "kdo nejde s námi, jde proti nám" - a na takového ptáčka tvrdě dopadne "pěst dělnické třídy". Toho prostě exkomunikujeme "z našich řad". Nic nevádí, že podle této logiky se během let "z našich řad" vyřazuje stále více lidí, že stále narůstá počet vyřazených a stále ubývá "našich řad" - že "my" jsme postupně sami sobě nejnadějnějšími spojenci. Vyřazují se "neuvědomělí" či "málo uvědomělí" dělníci i ostatní pracující, vyřazují se i uvědomělí, leč jako ja ksi špatně "revizionisticky" uvědomělí komunisté. Je snad podivné, že téměř po 30 letech výstavby socialismu je najednou třetina členů komunistické strany /co do celkového počtu; co do podílu v politicky neaktivnější vrstvě strany je to spíše 50 %, v některých úsecích - a to právě v teoretické práci strany - snad 70-80%/ vlastně na "nepřátelských pozicích"? To přece svědčí jen o rafinovanosti a nebezpečnosti buržoazní "ideologické diverze" o mohutné síle "antikomunistických

centrál". Z hlediska komunistického sektářství je to logické. Z hlediska jakékoli demokratické politiky - a tedy i marxistické a leninské demokratické politiky - je to ovšem absurdní uvažování i jednání, které, jak už předpokládala praxe posledních desetiletí, je očividně škodlivé pro socialistický vývoj. Vždyť ani sami zastánci tohoto sektářského pojetí nemohou s jistotou říci, kdo vlastně "nejde proti nám": v této otázce je jasno jen dočasně - až do příští nějaké větší exkomunikační operace.

Vedle obecně demokratické ideologie se ovšem prostor, uvolňovaný ve společenském vědomí faktickou neúčinností oficiálně "platná" ideologie první fáze revoluce, zaplňoval i celou řadu jiných idejí, postojů a hodnotových škál. Řada těchto prvků nesporně patřila k ideologickým formám předrevoluční fáze společenského vývoje. V politickém smyslu však se z těchto prvků nevytvořil žádný ucelenější ideologický trend, který by pro politické vedení představoval vážnější problém a ztěžoval průběh reformy. Bez povšimnutí nelze ovšem z tohoto hlediska pominout ideje nacionalistické a rovněž postoje, podporující antisovětské nálady; o těchto problémech však bude podrobněji hovořeno dále - v souvislosti s mezinárodním kontextem naší politické reformy z roku 1968.

Mentalita odplaty, revanše "za únor 1948", jak se o ní dnes zkrlesleně hovoří, nezískala ve společnosti v roce 1968 politicky významnou půdu. Ani po létech ~~navádí~~ "normalizační" politika na důkaz svých opačných tvrzení nic jiného, než výroky jednotlivců /a to v některých případech tendenčně ~~zkreslené~~/. Tento trend nebyl pro reformu nebezpečným prvkem společenského vědomí.

Ve sféře hodnotových postojů a škál, které naše společnost ve druhé fázi socialistické revoluce již po léta před rokem 1968 masově fakticky akceptovala, se uplatnila především živelná reflexe nových, již socialistických ekonomických poměrů. Sama životní praxe ukázala brzy pracujícím, že skutečnou hlavní hybnou silou jsou stále ekonomické faktory, spojené se zbožní socialistickou výrobou, že jsou to stále hmotné stimuly a nikoli ideologický entuziasmus, co rozhodující měrou ovlivňuje i společenské postavení lidí. Faktická role peněz v životě každého jednotlivce narůstala pochopitelně úměrně tomu, jak socialismus vycházel z poválečné fáze přídělového hospodářství a jak musil klást hlavní důraz na hmotnou stimulaci výrobní i jiné aktivity lidí. Reflexí společenského vědomí na tuto realitu byla tvorba hodnotových škál, jež byly samozřejmě ovlivněny jak celou před-

revoluční ideologií, tak i současnou realitou buržoazní společnosti v jejím tzv. "konzumním stadiu": preference velké většiny hodnot, jež jsou masově preferovány právě v této společnosti, se postupně stávala faktem společenského vědomí i naší socialistické společnosti. Oficiální ideologie první fáze revoluce tomu nemohla zabránit: neschopna odstranit příčiny ve sféře materiálních společenských vztahů, vrhla se na pronásledování důsledků, a to prostředky, vlastními byrokraticko-direktivnímu systému řízení. Projevy těchto hodnotových postojů se prostě potlačovaly a vůči jejich nositelům byly vyvozovány ideologicko-politické důsledky /zejména "kádrové" postižení těch, kdo "obdivovali západní způsoby" - propagovali "kosmopolitní módu" apod./. A tak veřejně sice "platily" hodnotové škály ideologie první fáze revoluce /obětavost a nezištnost v boji za zájmy lidu, pracovní nadšení a hrdinství, iniciativa z pouhého vědomí, že "děláme pro sebe" atd./, zatímco fakticky i oficiální moc věděla, že chceme-li dosáhnout plánovaných cílů /zejména v ekonomice, ale i v jiných sférách/, musí uplatnit stimuly podle jiné hodnotové škály: platit a přepřáct, mlčky tolerovat "konzumní přístup" a z něho plynoucí hodnoty. Licoměrnost tohoto počínání byla ovšem celé společnosti zřejmá už dávno před rokem 1968.

Je samozřejmě pravda, že výsledkem byl stav, kdy celou řadu rysů fakticky přijímané hodnotové škály tohoto druhu lze označit za rysy maloměšťáckého hodnotového ideálu. Leč co dělat s touto skutečností z hlediska marxistického konceptu komunistického vývoje? Myslím, že překonat ji lze až tím, že se postupně /řádově za několik desetiletí/ vytvoří podmínky, v nichž průměrný pracující člověk /tj. člověk, postavený do průměrných existenčních podmínek, od kvalifikace a typu práce, kterou koná, až po úroveň nasycení jeho životních potřeb/ bude žít v podmínkách, jež jeho potřeby, zájmy a životní cíle zformují na nové, vyšší než maloměšťácké úrovni. Zároveň ovšem už v procesu tohoto vývoje je možno otevřít všechny možnosti pro překonávání maloměšťáckých hodnotových postojů. Takovými postoji rozumím hodnotovou škálu, na jejímž vrcholu /kterému se vše ostatní podřizuje/ stojí jen úzce viděný /z hlediska daného jednotlivce resp. jeho rodiny/ zájem na zajištění maxima prostředků k uspokojení základních životních potřeb, a to za situace, kdy tyto potřeby svou kvalitou nezahrnují v podstatě nic než konzum statků /hmotných i duchovních/, umožňujících co nejpohodlnější pros-

tou reprodukci v uzavřeném kruhu, tj. další a další zajištění těchže statků pro jedince a jeho nejbližší okruh; mimo hodnotovou škálu v podstatě stojí problémy širšího okruhu ostatních lidí, jejich potřeby, zájmy i cíle, a proto mimo tuto škálu stojí i jakákoli lidská aktivita /zejména vyžadující obětovat vlastní zájmy zájmům jiných lidí nebo je i jen těmto zájmům podřizovat/ tvůrčí svou povahou /tvůrčí je totiž činnost tehdy, jestliže její smysl a cíl přesahuje obzor reprodukce života jedince/.

Nejúčinnější možnosti překonávání takovéto hodnotové škály dává vždy - i za existence materiálních vztahů, jež takovou škálu stále znovu a znovu nutně plodí - kultura v nejširším slova smyslu kultivace člověka: neboť ta představuje ovlivnění "průměrného" člověka takovými společenskými silami, které již nyní/ tj. v době, kdy průměrný člověk je ještě nemá/ mají podmínky pro vznik jiných hodnotových postojů, jež jsou výrazem tvůrčích činností /ještě nedostupných v dostatečné míře pro většinu/ výrazem vyššího civilizačního stupně. Tohoto vyššího civilizačního stupně ovšem reálně může dosahovat zprvu vždy jen menšina, a proto v této podobě není onen stupeň ještě plným předobrazem budoucnosti /je tu řada deformací, odvozených z faktu, že jde o svého druhu privilegium v dosavadní společnosti/: nutně však obsahuje už prvky budoucí, vyšší fáze vývoje celé společnosti a jeho kultivující vliv je proto z hlediska budoucího vývoje zásadně pozitivní.

Perspektivu pro skutečné překonání hodnotových postojů maloměšťáckého typu proto podle mého názoru otevírala politická koncepce reformy roku 1968, a to dvěma /v mnoha směrech rozpornými/ cestami: ekonomickou reformou, jež měla dynamizovat vývoj na základě využití stimulů zbožní výroby, a kulturní politikou, jež měla být uvolněna maximální měrou pro svou celospolečenskou kultivační funkci. Opačný recept, aplikovaný před rokem 1968 a výrazně pak znovu "normalizační" politikou, je podle mého názoru naopak pro budoucí fáze vývoje zhoubný. Při tomto postupu je snaha zakázat projevy maloměšťácké mentality /navíc často v interpretaci, která je velmi sporná, neboť odpovídá často též maloměšťácké mentalitě, která se však dala do služeb oficiální ideologie a moci/ nutně provázena i praxí, která ztěžuje až znemožňuje normální působení kultury v tomto směru: neboť je-li maloměšťáctví vlastně "zakázáno", musí se

tvrdit, že jako vážný problém, produkováný i socialistickou realitou vlastně neexistuje, že jde jen o "přežitky minulosti" či o působení vnějších vlivů a "diverze". Oficiální kultura je pak nucena, aby vycházela z těchto předpokladů, tj. aby se stala jen pomocníkem a nástrojem kazatelsko-potlačovací funkce oficiální ideologie a moci ve vztahu k maloměšťáckým ryšům společenského vědomí. Sám tento jev tím samozřejmě nikterak není potlačen: naopak, bují za podmínek, jaké neexistují ani ve vyspělých kapitalistických zemích. Bez protikladných vlivů kultury /kde se v překonávání hodnotových postojů v průměru spatřuje "elitářství" i tehdy, jde-li naopak o demokratické civilizační snahy/ a bez protikladného kulturního působení i demokratické politiky bují pod pokličkou oficiální ideologie až barbarské formy rozvoje hodnotových škál, jež si lidé nadále tvoří ze směsice prvků reflexe socialistické reality a vlivů minulých ideologií.

V situacích, kdy sama oficiální politická moc nemá dostatečný politický consensus většiny, musí pak navíc sama moc sahat k fakticky účinným stimulům materiální povahy i tam, kde chce posílit vlastní opory, kde chce skutečně konzolidovat a stabilizovat skupinu, sloužící oficiální moci. Proto se fakticky už ani v této oblasti nespolehá převážně na stimuly oficiálně schválené ideologie, ale na hmotnou a statutární preferenci. Stoupají nejenom regulérní platy v této sféře, ale v podobě různých odměn za "angažovanost" se peněžní příjmy služebníků moci systematicky zvyšují vysoko nad úroveň příjmů, jako by tíž lidé mohli dosáhnout při jakémkoli jiném uplatnění svých konkrétních schopností a kvalifikací. Za službu oficiální moci se stále zjevněji a ve stále větším rozsahu platí peníze, platí se penězi samozřejmě i za hlásání hesel o nutnosti "revoluční obětavosti a nezištnosti". x/

x/ A právě tak opačně: stále zjevněji a ve větším rozsahu se uplatňuje "materiální" postih všech, kdo oficiální moci v čemkoli oponují. Tak např. "pravcoví oportunisté" vyloučení ze strany, jsou sice oficiálně jen odstranění z politicky vlivných funkcí a míst; ve skutečnosti jsou však doslova hlídání, aby nemohli vydělat i jakoukoli nepolitickou prací / v mnoha případech i fyzickou prací jako dělníci/ více, než je jakýsi nepsaný "strop"/ zhruba na úrovni statisticky průměrné dělnické mzdy/. Účinnost ideologické exkomunikace zřejmě připadá i **jejím** iniciátorům nedostatečná a proto dbají o efektivní exis-

tenční postižení. Bylo by možno sestavit konkrétní seznamy lidí, kteří přes kvalifikaci, kterou nabyli už za socialismu jako odborníci - straníci, živoří dnes se svými rodinami na úrovni až tzv. sociálních případů.

Tyto podmínky fakticky nejen ztěžují, ale činí nemožným likvidovat či alespoň účinně omezovat stále rostoucí korupci ve všech sférách společenského života, a to i tam, kde to oficiální moc nevíta a kde by chtěla, aby mechanismus fungoval bez korupce. Prostá reflexe takové reality ovšem nejenom nemůže omezovat další narůstání maloměšťáckých hodnotových postojů, nýbrž jim otevírá stále silnější faktický vliv na jednání lidí. Tento trend je však z hlediska pragmatických zájmů oficiální moci opět ro zporný: na jedné straně by jej tato moc skutečně ráda omezila /neboť je pro ni při velkém rozsahu již disfunkčním faktorem při administrativně-centralistickém řízení/, na druhé straně však z pragmatického hlediska vítá existenci a působení maloměšťáckých hodnotových postojů, neboť některé jejich důsledky jí usnadňují vládnutí. Lidé, orientovaní převážně na úzce pojaté soukromé, rodiňé apod. zájmy i potřeby, zaujatí obstaráváním věcí a potřeb, nutných k zabezpečení onoho oficiálně kritizovaného maloměšťáckého cíle, jsou poddanější vůči moci tam, kde jim za prokázané služby může slíbit výhody tohoto druhu, či naopak, za neposlušnost pohrozit odnětím podobných možností. Lidé takto orientovaní a "řízení" se ovšem pak snadněji vzdalují od skutečného zájmu o "věci veřejné" a jsou zdánlivě /až do momentu nějaké vážnější krize systému/ klidnějším "materiálem" pro řídicí centrum než lidé s aktivním zájmem o politicko-veřejnou sféru. Souhrnným výsledkem všech těchto faktorů ovšem je, že přes oficiální "neslučitelnost" maloměšťáckých hodnotových postojů s "výstavbou socialismu" vzkvétají právě tyto postoje jako reálná a silně působící faktor společenského vědomí a ovlivňují jednání lidí na všech stupních společenské hierarchie zdola nahoru.

Nevzbuzuje ovšem podiv, že politika, která takto trvale vtělila licoměrnost do struktury svých nástojů, zcela licoměrně viní reformu z roku 1968, že vedla k uvolnění a "narůstání" maloměšťáckých postojů v naší společnosti. Podiv vzbuzuje však to, že lze s vážnou tváří i takováto tvrzení vydávat za důkaz, že v roce 1968 se u nás "formovaly k nástupu" společenské síly, usilující o návrat ke kapitalismu, že tu

byla "kontrarevoluční situace". I v této souvislosti - podobně jako v mnoha jiných - šlo o zcela jinou věc: reforma jen uvolnila projevy faktického stavu hodnotových postojů, akceptovaných společenským vědomím a tím se ukázal již dříve / a nadále i dnes/ existující rozpor mezi tímto faktickým stavem a ideologickým obrazem, jaký byl / a znovu dnes je/ po léta mocensky udržován při životě, ačkoli skutečnosti neodpovídá.

Pro sektářskou interpretaci marxismu se ovšem nutně faktický stav společenského vědomí u nás jeví jako nepříznivý /snad až katastrofální/ z hlediska potřeb výstavby socialismu a komunismu. Tato interpretace marxismu musí logicky vlastně většinou společnosti považovat za potenciální "zálohu kontrarevoluce" - neboť správně cítí a v praxi si ověřuje, že její pojetí marxismu nevyvolává potřebný ideologický consensus, že naopak vyvolává odpor /co do formy jakousi ideologickou pasivní rezistenci/ převážné většiny společnosti. Politika, vycházející z takové interpretace marxismu, musí proto volit hlídání společnosti za hlavní metodu svého působení, potřebuje stále více těch, kdo provádějí dohled a kdo potlačují "protisocialistické tendence"; více policajtů, více špiclů, více kádrováků, více šafářů všeho druhu na každém pracovišti, v každém domě, v každé vesnici. Musí vyvolávat stále znovu dostatečně účinný strach jako disciplinující sílu, strach, schopný zajistit ne-li skutečnou poslušnost, tedy alespoň její zdání, alespoň pasivní přijímání oficiální sektářské ideologie společnosti. Přes opačná slovní zaklínání v ní chybí důvěra v masu lidu: na jejím místě je naopak zakotvena nedůvěra a podezíravost, strach, že každý nehlídáný a neschválený krok společnosti ohrozí samu existenci sektářské interpretace socialismu. Z toho pak plyne téměř živočišná, iracionální nenávist vůči reformní politice z roku 1968 a jejím tvůrcům a představitelům, nenávist teprve dodatečně ideologicky odůvodňovaná chatrnými argumenty o "kontrarevoluční situaci". Příčinou této pravé nenávisti je však ve skutečnosti něco jiného: je to fakt, že politika reformy z roku 1968 se setkala s důvěrou většiny společnosti a mohla si proto dovolit v tuto většinu společnosti i sama věřit, že ve strachu nežila a nemusila žít ani politická moc, ani většina společnosti.

Neboť z hlediska teoretických koncepcí, jež byly spjaty s reformou roku 1968, nebyl popsán faktický stav společenského vědomí u nás politice socialistické a komunistické výstav-

by nepřátelský. Měl ovšem rozporný ráz, avšak jeho hlavní trendy - spontánně požadovaná demokratizace společenského života a základní důraz na materiální stimuly společenské aktivity lidí - bylo možno marxisticky pochopit a demokratickou marxistickou politikou využít jako pozitivní hybné síly dalšího rozvoje socialismu a komunismu. První z těchto trendů ve společenském vědomí by byl regulován výstavbou socialistického pluralitního demokratického systému politického vládnutí, druhý by byl regulován novou soustavou plánovitého řízení národního hospodářství, jejíž základní rysy se zformovaly v letech 1965 - 1968 v politické praxi hospodářského řízení v Československu a měly být dále rozvíjeny. Z těchto hledisek byl pak ovšem i faktický stav společenského vědomí u nás, vzniklý v důsledku neúčinnosti ideologie první fáze revoluce a charakterizovaný tolika rozpornými prvky, v zásadě pozitivním a nikoli negativním faktorem dalšího socialistického vývoje. Politické vedení, které s tím počítalo, bylo tedy v tomto bodě nesporně realistickým politickým vedením, zatímco naopak politika "normalizační" /jež sama o sobě tak ráda říká, že je "realistická"/ je také v tomto bodě politikou, opírající se o falešná, iluzorní východiska; pokud pak v praxi musí být i z tohoto hlediska realistická, musí ovšem podporovat převážně negativní /z hlediska komunismu/ stránky reality společenského vědomí a je zbavena možnosti pozitivně je překonat, může je jen pragmaticky využívat.

3. Zájmy a postoje hlavních vnitřních sociálních /třídních/ sil v průběhu reformy

Pokusím se nyní stručně charakterizovat zájmy hlavních sociálních /třídních/ sil, které byly hlavními aktéry na politickém jevišti v roce 1968 v Československu. Tuto charakteristiku ovšem v rámci této studie provádím jen ve vztahu k účelu rozboru, tj. jde o politickou charakteristiku / z hlediska vztahu k reformě roku 1968/, nikoli o vědecký, všestranný rozbor sociálního /třídního/ rozvrstvení naší společnosti a zájmů podmíněných tímto rozvrstvením.

Při této analýze je nejpodstatnější, zda v materiálních společenských vztazích této doby u nás existovaly podmínky pro zakotvení sociálně významnější síly, jejíž zájmy by mohly být uspokojeny kvalitativní změnou základních vazeb společenské struktury: změnou vlastnických vztahů, vztahů v

oblasti výroby a rozdělování, změnou hlavní /třídní/ sociální síly, která byla oporou dosavadní mocenské struktury. Kdyby taková sociální /třídní/ síla existovala - což je ovšem objektivně zjistitelný fakt - mohla by krizová politická situace, která vyústila v erupčním vývoji politického systému, být opravdu počátkem možného pokusu o takový zvrat společenských poměrů, který by z marxistického hlediska bylo možno označit jako zvrat kontrarevoluční, jako pokus o záměnu již socialistických základních vazeb společenské struktury vazbami kapitalistickými.

Pro takový závěr však není jediného důkazu nejenom v rozboru sociální /třídní/ struktury tehdejší naší společnosti, v níž prostě sociální vrstva /tím méně třída/, zainteresovaná v důsledku svého postavení v materiálních společenských vztazích na podobném zvratu poměrů, už po desetiletí neexistovala /a to ani pokud jde o soukromý sektor v zemědělství/. Není pro to důkazu ani v celém průběhu společensko-politického vývoje během roku 1968: nedošlo tu ani k jedinému případu rozpadu JZD, natož pak k případu uplatnění snah o změnu vlastnických struktur v oblasti průmyslové výroby nebo obchodu, nedošlo k jedinému pokusu rušit socialistické a zavádět kapitalistické vazby ve sféře výroby a rozdělování. x/

x/ Povídačky o snahách oživit "maloburžoazní sektor" nic podobného nedokazují. Tento sektor /v koncepci, o níž šlo roku 1968 v Československu/ je nesrovnatelně silnější v celé řadě sousedních socialistických zemí, např. v NDR a v Polsku, aniž je to chápáno jako kontrarevoluční zvrat směrem ke kapitalismu. Pokud má někdo na mysli tendence "podnikatelství" ve smyslu obohacování jednotlivců okrádáním spotřebitelů ve sféře různých služeb apod., pak možné nárůstání takových jevů za situace neúčinnosti dosavadních řídicích vazeb svědčí jen o tomtéž, o čem svědčí i v řadě jiných případů: tyto jevy byly již dlouhou dobu skrytým faktem, jakož jsou faktem ve stále hojnější míře i po "konzolidaci" a v roce 1968 se prostě stávaly zjevnými. Snad někteří jejich nositelé vycházeli z předpokladu, že demokratizace jejich počínání legalizuje: to však není důkazem ničeho jiného, než že jejich způsob a úroveň myšlení se shodovaly s myšlením dnešních kritiků reformy - hodnotili podobně tuto reformu.

Sama "konzolidační" politika také za celých šest let neprovedla jediný seriózní pokus, dokázat analýzou společenských faktů /reálných sociálních, třídních sil/ pravdivost svých vlastních předpokladů o existenci významné sociální /třídní základny/ pro kontrarevoluci uvnitř československé společnosti. Buď vydává za "kontrarevoluční situaci" -jak už řečeno- sám fakt eruptivního vývoje politicko-řídících struktur, nebo se za důkaz existence kontrarevoluční síly vydávají výroky, přání, nálady jednotlivců. Schopnost těchto jednotlivců /či malých skupinek/ opravdu provést "kontrarevoluční zvrát" se ovšem nikdy nedokládá /a nelze ji doložit/ tím, že šlo o představitele reálně existující /vnitřní sociální třídní/ síly, jejíž existenční zájmy by vedly k požadavku zrušení socialistických poměrů v ekonomicko-spoolečenské struktuře Československa roku 1968 a jež by pro boj za tyto požadavky reálně mohla získat jakkoli významnou sociální /třídní/ podporu. Prosté přání takových lidí se již vydává za tuto schopnost.

Politické vedení reformy roku 1968 ovšem nemohlo zabránit tomu, aby u jednotlivců /či malých skupinek/ taková přání a jim odpovídající úvahy i názory nevznikaly. Prosté přežívání jednotlivých příslušníků někdejších buržoazních tříd v socialistické společnosti /převážně generačně starších, blízkých věku starobního důchodu/ samozřejmě podobnou základnu pro přání, naděje i názory vytvářelo. Avšak ani v tomto smyslu nešlo zdaleka o nějaký zákonitý pohyb: nelze prokázat ani to, že by bylo typickým jevem, aby se tito příslušníci bývalých buržoazních tříd v roce 1968 nějak politicky aktivizovali na bázi restaurační platformy. I oni již povětšinou akceptovali nové společenské poměry, i jako jedinci zůstávali převážně neaktivní ve společenském zařazení, jež bylo vytvořeno porevolučním vývojem. Politické vedení reformy nemohlo zabránit také tomu, aby v zahraničí - ať už v řadách někdejší politické emigrace z období po roce 1948, nebo v řadách cizích pozorovatelů našeho vývoje - nevznikla někdy podobná přání a jim odpovídající názory. Avšak ani tam nešlo v tomto smyslu o typický a převažující trend. Politické vedení reformy nemohlo však z podobných jevů vycházet jako z faktu, který by měl hrát významnější úlohu při hodnocení sociálních /třídních/ sil a jejich zájmů, jež reforma uvedla do otevřeně projevovaného pohybu.

Kdyby jenom z přání jednotlivců či malých skupinek moh-

la opravdu vzniknout kontrarevoluce či naopak revoluce, pak by se jen poválečné dějiny musily hemžit takovými zvraty. Neboť jednotlivců a skupinek, kteří si přejí podobné strukturální změny společenských vztahů, je v každé zemi dost a o krizové situace společenských režimů, spjaté s určitou etapou vývoje, není také nouze ani v kapitalistických, ani v socialistických zemích. Praxe však jednoznačně dokazuje, že něco podobného možné není. Žalostný nedostatek věcných argumentů pocituje zřejmě i sama "konzolidační" propaganda, a proto se často uchyluje nikoli k analýze, nýbrž k proroctvím: skutečné kroky, směřující k restauraci kapitalistických vztahů ve výrobě i rozdělování, by teprve "časem přišly", teprve "časem" by se ukázalo jaké byly "skutečné cíle pravice" atd. Tato proroctví však nemají dost fantazie a také neodpovídají na otázku, odkud by se to "časem" vzala vlivná sociální síla /třída/, která by byla svým ekonomicko-sociálním postavením v naší společnosti vedena k podobným krokům? Kdo by byli ti lidé, tvořící třídu, jež by vzala do svých rukou vlastnictví i řízení našeho průmyslu, bank, obchodu a zemědělství? Nebo by snad "pravice" nakonec musila v tomto směru požádat o "internacionální pomoc" a dovést k nám potomky Baťovy či hledat dědice rakouských šlechtických rodů /třeba Auerspergů a jiných/, jimž by se předávaly velkostatky?

Věštby mají tu vlastnost, že proti nim nelze racionálně polemizovat. Tuto svou výhodu vykupují ovšem nevýhodou: nejsou nikdy ničím jiným než věštbami. Kdo tedy považuje věštecké schopnosti dnešních kritiků reformy z roku 1968 za důkaz pravdy, nechť setrvává u jimi proklamovaných třídních hodnocení. x/

x/ V dnešní "konzolidační" politice a propagandě existuje ovšem i extrémní názorový proud, který vychází z toho, že přání návratu ke kapitalismu bylo vlastně skrytým cílem činnosti funkcionářů tehdejších vedoucích orgánů KSČ a státu a že sama politická koncepce Akčního programu KSČ je "rafinovanou" koncepcí k obnově kapitalismu. Pro takový názor je pak ovšem snazší prokazovat, že snaha o restauraci kapitalismu měla i sociálně i politickomocensky silné zázemí, neboť takovým zázemím jsou jak všechny hlavní síly podporující politiku Akčního programu, tak i třetina členů KSČ, vyhozených posléze za "pravičáctví" z řad této strany. Hlavní

politický smysl základních dokumentů oficiální politiky po roce 1969 však přece jen zůstává stále za touto mezí: podle této oficiální linie tehdejší vedoucí orgány KSČ a státu i "pracovní oportunisté" v KSČ vůbec jen "napomáhali kontrarevoluci" - ale sami přece jen nejsou s "kontrarevolucí" přímo ztotožnění.

Nikdo ovšem nepopírá / a nepopírala to ani politika KSČ v roce 1968/, že do politiky vstoupily v průběhu reformy i tendence, jež objektivně kladly znovu některé otázky, řešené již určitým způsobem v minulém období třídního boje v Československu/ zejména roku 1948 a v padesátých letech/. Šlo zejména - jak už bylo zčásti konstatováno v souvislosti s rozbohem ideologického vývoje společnosti - o problémy ve sféře politického řízení, nikoli o otázky vlastnických a třídních poměrů /byť způsob realizace socialistického společenského vlastnictví se stal rovněž předmětem debat a sporů v teoreticko-ideologické rovině/. Sociální základnou, jež umožnila návrat určité problematiky z let třídního boje o moc do politické arény, však nebyla již existence tehdy poražených tříd a sociálních skupin: takovou základnu tvořily určité zájmy již socialistických společenských tříd a skupin, zájmy v předchozích letech neuspokojované, přehlížené nebo i potlačované a hledající nyní cestu ke svému uplatnění. Protože taková cesta byla hledána převážně živelně, vznikly i postoje, názory či koncepce, jež k uspokojení těchto zájmů doporučovaly prostou restauraci některých aspektů předrevolučních poměrů - opět převážně v politicko-řídicích vztazích, jak už o tom byla řeč. Linie reformy však vycházela z toho, že je to jev přechodný, a že uspokojením těchto zájmů na bázi marxisticky pojaté reformy se odstraní jejich tlak na restauraci některých aspektů předrevolučních poměrů. O které konkrétnější problémy šlo - to vyplyne z další podrobnější analýzy sociálně /třídně/ podmíněných zájmů, jež vyvíjely v průběhu reformy tlak na politiku.

Nejvýznamnější sociální silou v československé společnosti byla v době reformy bezesporu dělnická třída, respektive pracující ve sféře materiální výroby v širokém slova smyslu, vřazení dělbou práce k obsluze strojů a mechanismů průmyslové a zemědělské výroby a dopravy nebo přímo k výkonu fyzické, ruční práce v této oblasti. x/ Ve vztahu

x/ Tímto vymezením se snažím překlenout celou řadu rozpo-

rů, jež vznikají při různých interpretacích pojmu "dělnická třída" za socialismu. Snad takto vymezený pojem umožní vzájemnou komunikaci mezi významem, jaký je slovy "dělnická třída" sledován v běžně používaném politickém slovníku v dnešních socialistických zemích a mezi přesnějšími hledisky teoretického a vědeckého chápání téhož pojmu. Vycházím přitom ze skutečnosti, že pro obsah zájmů lidí, plynoucích přímo z jejich sociálního /třídního/ zařazení je v podmínkách socialistického vlastnictví důležitější souhrn faktorů, podmíněných jejich zařazením v dělbě práce: neboť právě souhrn těchto faktorů vytváří rozhodným způsobem reálný okruh potřeb i životního stylu. V tomto smyslu jsou si proto pracující ve sféře materiální výroby /ve shora uvedené specifikaci/ navzájem blíže ve státním sektoru v průmyslu a na státních statcích i v JZD, neboť tu v podstatě /pro jedince formální/ rozdíl mezi státním a družstevním vlastnictvím výrobních prostředků nevystupuje nikterak výrazně do popředí. Celkovým okruhem potřeb a zájmů je dělník z průmyslové továrny blíže rovněž přímo ve výrobě fyzicky pracujícímu družstevníkovvi v JZD než ke konstruktérovi nebo hlavnímu inženýrovi ve své vlastní továrně /a než družstevník - např. krmič nebo dojička - k agronomovi nebo veterináři /. Pojem není nikterak "operacionalisticky přesný" avšak je podle mého soudu v zásadě totožný s obsahem pojmu "dělnická třída" v běžném politickém slovníku a je zároveň zpřesněn i pro pojetí teoretika, sociologa aj.

k této sociální síle vytvářela politicko-řídicí struktura předchozích let hlavní rozpor tím, že práce, vynakládaná touto sociální skupinou, jí nepřinášela uspokojivo u míru nasycení jejich materiálních i duchovních životních potřeb, v důsledku toho, že řídicí systém vedl k mrhání společenskou prací a neefektivně, neracionálně hospodařil s výsledky této práce. Stoupající nároky na množství a intenzitu práce, vynaložené pracovní úsilí a iniciativa vedly k relativně pomalým, nekomplexním, často jen jednostranným pokrokům v uspokojování životních potřeb této nejmasovější skupiny obyvatelstva. Dlouholetá orientace národního hospodářství na extenzivní rozvoj převážně těžkého průmyslu nevedla k dostatečným možnostem pro uspokojování rostoucích nároků ve sféře materiální spotřeby těchto lidí. Ani při růstu výdělků /ostatně velmi nerovnoměrném, neboť systém mzdových preferencí vycházel jedno-

stranně z obecných potřeb industrializační extenzivní politiky/ nenacházeli tito lidé adekvátní možnosti uspokojit své různorodé potřeby; některé základní potřeby /byty apod./ zůstávaly chronicky po dlouhá léta nenasyceny. K pozitivním změnám ve způsobu života /vyšší kulturnost, podmíněná růstem sféry služeb všeho druhu - včetně sociálních služeb jako zdravotnictví, školství, kultura apod. - rozsah a možnosti využití volného času pro "soukromé" lidské zájmy atd./ této nejpočetnější sociální skupiny docházelo pomalu, nerovnoměrně, zejména pak z hlediska jednotlivce téměř nezávisle na vynakládaném pracovním úsilí /neboť faktický systém preference zdaleka neodpovídal oficiálně hláсанému kritériu "podle množství a kvality práce" každého jedince a stále větší měrou se preference řídily hlediskem "společenského významu" činnosti, kterýžto "společenský význam" nemohl jedinec dost dobře svou aktivitou ovlivnit kromě případů, kdy místo práce položil těžiště své aktivity do "politické angažovanosti"/. Konkrétní, každodenní život příslušníků této nejsilnější sociální skupiny výrazně trpěl všestrannou detailní reglementací v pracovním procesu i mimo něj.

Řídící /mocenský/ systém se tak této sociální skupině jevil stále větší měrou nikoli jako nezbytný činitel kooperace práce ve společnosti, nýbrž spíše jako nástroj nerozumné a svévolné reglementace práce i mimopracovního života pracujících lidí, nástroj fungující tak špatně, že dochází k mrhání prací a jejími výsledky, k rozdělování výsledků společenské práce ve zjevném nesouladu se zcela reálnými, živě pocíťovanými zájmy a potřebami těch, kdo tuto práci vynakládají a tvoří společenské bohatství. Pocit neuspokojivé míry nasycení vlastních potřeb nebyl u pracujících ve sféře materiální výroby rozhodně zdaleka omezen na sféru materiální potřeby, nýbrž překračoval její rámec: i v této nejpočetnější speciální skupině ústil koneckonců v pocit nesvobodných možností pro život člověka v jeho celku, v jeho materiální i duchovní stránce. Neboť jedinec, stojící na nejnižším stupínku kvalifikace a připoutaný k výkonu mechanické fyzické práce, má také jiné potřeby než materiální: i on vidí a je s to hodnotit, zda řízení vcelku je či není rozumné, zda se výsledky i jeho práce mrhá nebo ne, zda jemu nadřížení jsou odborníci věci znalí nebo političtí kariéristé atd. - všechno to i on jednoduše /mnohdy ovšem zkresleně/ hodnotí a soudí.

Potřebu řešit celý tento komplex problémů, spjatých s ne-

uspokojivou mírou nasycení materiálních duchovních potřeb pracujících ve sféře materiální výroby, vnesla tedy jako svůj zájmový požadavek do reformy roku 1968 dělnická třída, respektive pracující ve sféře materiální výroby /ve shora definovaném smyslu/ jakožto nejsilnější sociální síla. Je ovšem třeba říci, že tento zájmový tlak sám o sobě by nemohl v ČSSR roku 1968 vyvolat eruptivní vývoj politického systému. Jeho působení nebylo totiž právě v Československu koncem šedesátých let tak silně koncentrováno do požadavku okamžitého komplexního řešení celého souhrnu společensko-politických problémů, aby samo o sobě nutně musilo vyvolat rozhodující krok ve sféře politiky. Řídící systém byl totiž tou dobou stále ještě s to tlumit rozpor, který zároveň stále vyvolával ve vztahu k nejsilnější sociální skupině pracujících, neboť byl koneckonců s to zajišťovat - přes nerovměrnost a výkyvy - růst životní úrovně této sociální skupiny. Druhým podstatným faktorem, který tlumil uvedený rozpor, bylo i to, že tato nejmasovější sociální skupina nacházela v rámci byrokraticko-direktivního systému sama účinné způsoby, jimiž si "mimo plán" a bez ohledu na direktivy zajišťovala uspokojování širokého okruhu některých svých /především materiálních/ potřeb i zájmů; tento jev, existující ve všech socialistických zemích, měl /a dnes také má/ právě v Československu mimořádný rozsah a hraje významnou společenskopolitickou úlohu.

Pracující ve sféře materiální výroby /dělníci v průmyslu i v zemědělství/ dovedou nacházet tisíce konkrétních způsobů, jakými se nezávisle na záměrech řídicích struktur /a mnohdy i proti nim/ zmocňují fakticky možnosti, jak uspokojit mnohé své zájmy a potřeby, jinak nepreferované či přímo omezené: faktické snižování intenzity práce, zakalkulování řady soukromých záležitostí do pracovní doby, příjmy navíc z různých forem práce "pro sebe" s využitím hodnot v socialistickém vlastnictví pro soukromé potřeby atd. Iniciativa pracujících, vynakládaná právě tímto směrem, vytvořila u nás velmi typický tzv. "zvláštní ekonomický okruh" jakousi od oficiálně dirigovaného ekonomického života země odvozenou rovinu neplánované ekonomické aktivity. V této sféře aktivity zdaleka nejde jen o to, že by se tu jednotlivci na úkor společenského vlastnictví obohacovali prostě rozkrádáním atd. To se sice nutně děje /neboť zejména materiál a pracovní nástroje nelze často jinak pro tuto ekonomickou aktivitu opatřit/, ale tím se tento "zvláštní ekonomický okruh" zdaleka nevyčerpává. Zde

se rovněž tvoří hodnoty, zde se vcelku efektivně /byť mnohdy i na zastaralé technické bázi apod./ produktivně pracuje a zde se také "znovurozdělují" příjmy jedinců i sociálních skupin. Avšak hodnoty, které se tu tvoří /stavby, údržba a opravy, drobné výrobky atd./ služby, které se tu poskytují a odměny za práci, které se tu vyplácejí /od jednotlivců jednotlivcům/ - to vše podléhá jiným zákonům než v oficiální sféře socialistického hospodářství. Je to svého druhu jakési celonárodní záhumenkové hospodářství pracujících, kteří touto cestou jistou měrou negují nepříznivé vlivy řídicího mechanismu, omezující jejich lidské potřeby a zájmy, a některé z těchto potřeb a zájmů přece jenom uspokojují: zpola "na černo" ale celkově s tichým vědomím oficiálního řídicího systému, který je proti jevu jako celku bezmocný.

Oba tyto faktory - schopnost oficiálního systému zajistit / byť i nedostatečný/ růst i schopnost pracujících doplňovat tuto nedostatečnost "zvláštním ekonomickým okruhem" - tlumily tedy v Československu rozpor mezi nejvlivnější sociální silou a politickým řídicím systémem v celém desetiletí před rokem 1968. Oba tyto faktory jsou také jedním z momentů, jimiž lze vysvětlit, proč byla po roce 1968 možná postupná restaurace všech základních vazeb a mechanismů politicko-řídicího systému z padesátých a počátku šedesátých let, aniž to vyvolalo formy masového odporu a aktivní protiakce právě dělnické třídy, pracujících ve sféře materiální výroby: sociální základnou této restaurace nejsou prostě reálné zájmy dělnické třídy, nýbrž konkrétní formy jejich uspokojování v létech před rokem 1968, k nimž se snaží vrátit jak politická moc, tak i sama dělnická třída v naději, že i tak "se dá žít".

Podobné "řešení" hlavního rozporu, který řídicí systém vyvolával ve vztahu k nejpočetnější mase pracujících, je však - podle mého názoru - opět jen zastřením pravého stavu věci: ztlumit tento rozpor je pochopitelně možné, ale není to optimální postup z mnoha hledisek. Především i z hlediska politické moci, která tento postup po krizové erupci znovu volí, je to nutně řešení jen dočasné: od doby, kdy z nějakých /předem těžko konkrétně odhadnutelných/ důvodů nebude moci zajistit dostatečnou míru útlumu rozporu/tj. např. bude nucena zabrzdit tempo růstu mezd, zdrazit určité výrobky, omezit některé jiné potřeby atd./. Není to optimální ovšem především z hlediska nutné vnitřní dynamiky socialistických vztahů: neboť ta není takovým "řešením" ani v nejmenším opravdu

rozvíjena způsobem, jaký by odpovídal perspektivně nevyhnutelným nárokům rozvoje ekonomiky i jiných forem společenské aktivity. Vše je založeno jen na tom, že i stagnace dává možnost nevyvolat po určitý čas nový eruptivní vývoj /což je ovšem pravda, leč v tomto případě skutečně dočasná/.

Naproti tomu řešení, která předkládala politická linie Akčního programu KSČ, bylo cestou k pozitivnímu překonání uvedeného hlavního rozporu mezi řídicím systémem a hlavní sociální silou socialistické společnosti v Československu. Realizace opatření, předvídaných Akčním programem ve sféře politického systému a řízení vůbec, by ovšem poskytlo především nové nástroje řešení tohoto rozporu. Za jejich působení by se sám rozpor musil teprve dlouhodoběji, pracně a složitě, mnohdy i konfliktně řešit v každodenní praxi politického a především ekonomického života. Naše ekonomika by byla musila řešit celý komplex tzv. "věcných problémů" - jak se tehdy říkalo, tj. především problém efektivnější struktury národního hospodářství jako celku. To by se ovšem neobešlo bez konfliktu s krátkodobými zájmy pracujících tam, kde jejich "stabilita" plynula ze zařazení do předchozí, málo efektivní struktury. Ekonomická soustava řízení, založená na principu výkonnosti z ekonomické efektivnosti i v nejnižších člancích /jejichž relativní samostatnost by vzrostla/, by také nutně začala postihovat některé aspekty fungování onoho "zvláštního okruhu", který se může rozvíjet nejlépe při socialistickém systému direktivně-administrativního řízení/ v jehož nutných "mezerách" žije a v nichž po něm vzniká poptávka/. I to by nutně postihlo zájmy lidí, kteří si právě tímto způsobem doposud kompenzovali omezující působení řídicího systému.

Ovšem táž nová ekonomická soustava přenášela těžiště při realizaci plánů na tzv. nepřímé nástroje plánování, na využití ekonomických tlaků a sil k dosažení plánovaných cílů. Uplatňováním těchto metod v hospodářské praxi by se postupně ekonomické tlaky jevíly pracujícím ve své skutečné, tj. právě ekonomické podobě, a nikoli jako tlak "politické direktivy". I sama odpovědnost za určité postupy v ekonomice by se adresněji převáděla na činitele ze sféry hospodářského řízení a ne všeobecně na "stranu a vládu". Anekdotický, lež pravdivý stav, kdy není-li k dostání česnek nebo křen, lidé nadávají na KSČ, nejede-li tramvaj, lidé se dopouštějí "protistátních" výroků - tento stav je právě symptomem celkového trendu, kdy rozpor mezi řídicím systémem a uspokojováním potřeb lidí se koncen-

truje do politické polohy, neboť politicko-mocenské centrum se samo staví do pozice vše dirigujícího subjektu. Realizace politické reformy z roku 1968 otevírala možnost překonat postupně takový stav a hlavní rozpor, vzniklý mezi řídicím systémem a nejsilnější sociální skupinou pracujících nevyhrocovat, nýbrž ho naopak postupně i ve vědomí lidí rozmělnit do tisíce konkrétních problémů /z nichž ve skutečnosti vyrůstá/ a dát ovšem přitom zároveň možnost mnoha dílčím subjektům /nižším složkám řízení, podnikům a závodům a za jejich chod odpovědným lidem/ opravdu tyto problémy postupně samostatně řešit. Rozpory mezi potřebami lidí a mírou jejich uspokojení by samozřejmě trvaly dále, neboť to jsou základní rozpory /zároveň hybná síla/ v každé společnosti moderní doby. Avšak tyto rozpory by působily právě jako dynamizující faktor a nikoli jako "problém" - nedocházelo by k tomu, že se nediferencují a hromadí v gordický uzel neurčitě, leč stále rostoucí masové nespokojenosti se systémem jako celkem. Reforma roku 1968 neslibovala, že politickými změnami odstraní ekonomické a materiální příčiny stavu, kdy potřeby pracujících nejsou v dostatečné míře uspokojovány. Nabízel však souhrn opatření, jež by učinila postupně zřejmým, v čem a kde jsou opravdu věcné meze, jak je možno tyto meze překonávat, kdy by sami pracující ve sféře materiální výroby zřejměji a lépe viděli souvislost mezi svou prací, její kvalitou a mezi možnostmi plněji uspokojit své životní potřeby a zájmy. Zároveň by ovšem měli i více reálných možností vyvolávat nátlak na politiku tam, kde jde o to, které zájmy pracujících, jakým způsobem a proč mají být v dané době preferovány a které naopak omezovány. Takové možnosti by dávaly mechanismy pluralitního politického systému/ v daném případě zejména role odborů a role linie řízení, jež by zakotvovala prvky samosprávy na pracovištích v tom smyslu, jak o tom podrobněji pojednávám v předchozí části o teoretické koncepci pluralitního politického systému za socialismu/.

Z politicko-mocenského hlediska byly zároveň i ty zájmy dělnické třídy, respektive pracujících ve sféře materiální výroby, které se při nedostatečném uspokojování hromadily a ústily v hlavní rozpor s řídicím systémem, velmi pozitivním jevem. Neboť kvalita těchto zájmů byla zcela jednoznačně dána novým, již socialistickým postavením třídy: vůbec nebyla kladena otázka o změně základních vztahů společenské struktury,

o změně základních vztahů společenské struktury, nýbrž jen otázka o jejich fungování z hlediska málo uspokojovaných potřeb a zájmů pracujících. Nemohlo tedy být sporu o tom, že nejmožnější sociální síla je oporou socialistického charakteru celé reformy. Zároveň co největší "invaze" právě těchto zájmů do politické arény roku 1968 mohla sehrát rozhodující regulační úlohu v tomto směru, aby se předmětem hlavní pozornosti stalo pozitivní řešení ekonomických a dalších konkrétních problémů rozvoje společnosti a nikoli konflikt obecně politických stanovisek a hesel, aby se pozornost přesouvala od minulosti k budoucnosti a to v její konkrétní, opět především ekonomické podobě.

Nedostatkem při politickém řízení průběhu reformy bylo právě to, že se jen pomalu a nerozhodně otevíral co největší prostor pro uplatnění těchto zájmů nejsilnější sociální síly v politickém životě. V prvních měsících /od ledna do dubna/ se téměř neprojevil jasně formulované zájmy této nejpočetnější sociální skupiny našeho obyvatelstva. Pak se situace postupně zlepšovala a domnívám se, že právě na podzim roku 1968 /tj. po mimořádném sjezdu KSČ/ to by se - kdyby nebylo srpnového zvratu ve vývoji - naplno uplatnil zájmový tlak pracujících ve sféře materiální výroby jako rozhodující politický faktor. O tom svědčil mj. výrazně i stav veřejného mínění o úkolech reformy již počátkem léta: údaje tehdejších průzkumů ukazovaly, že zhruba 50 % lidí se domnívá, že přednostně je třeba řešit hospodářské otázky a pak teprve politické, dalších téměř 50 % bylo pro současné řešení hospodářských a politických otázek a jen necelých 5 % se vyslovalo pro přednostní řešení politických otázek. x/

x/ Ve svém vystoupení na květnovém plénu ÚV KSČ jsem uváděl tato čísla a komentoval je: "Srovnejme si to s tím, co si myslí celá řada soudruhů, kteří provozují politickou publicistiku a krmí čtenáře nebo posluchače po výtce čistě politickými otázkami a to ještě značnou měrou právě z let padesátých". /Viz RP, 6.6.1968/.

Myslím, že politické vedení v roce 1968 mohlo realisticky počítat s tím, že po vyřešení kádrových otázek /volbě nového ÚV KSČ/ a po potvrzení linie Akčního programu KSČ sjezdem, bude mít KSČ možnost zcela demokratickými prostředky omezit tendence, jež do popředí problematiky reformy vyzdvihovaly

pestrou směs převážně obecně politických problémů, že tyto tendence omezí a odsune na okraj dění tlak nejsilnější sociální skupiny /dělnické třídy, pracujících v materiální výrobě/, zaměřený k řešení především celého souhrnu ekonomických problémů dalšího vývoje. Zároveň je však třeba uznat, že toto politické vedení udělalo málo pro to, aby právě tento zájmový tlak pomohl ve stejném směru již od jara, což by bylo mohlo zmírnit problémy, které před samým politickým vedením v rozporuplném tanci různých politických nátlaků právě v této době vystávaly. Myslím, že existovaly dvě hlavní příčiny takového postupu politického vedení: zčásti podlelehlo vnějšímu dojmu, který vznikl při pohledu na scénu politického dění prismatem problematiky, preferované ve sdělovacích prostředcích a v kruzích stranické inteligence, zčásti se obávalo, aby vpuštěním zájmů pracujících ze sféry materiální výroby v podobě politických požadavků a hesel ne nastala situace, kdy na politiku najednou zaútočí tisíce konkrétních a oprávněných požadavků, jež nelze naráz vyřešit a kde nelze ani odpovědně slíbit, že politické vedení tu může rychle a viditelně "zjednat nápravu" /neboť to bylo možné až dlouhodobější praktickou prací v nových podmínkách/. Kromě toho pak prakticky od července byla pozornost politického vedení poutána převážně k některým zahraničně-politickým komplikacím, o nichž ještě samostatně pojednám.

Obava, že nahromadění mnoha naráz neřešitelných konkrétních požadavků pracujících ze sféry materiální výroby ve formě politického tlaku by mohlo celou situaci ještě více komplikovat, nebyla ovšem neodůvodněna. Neboť nelze podceňovat i destruktivní možnosti, jaké v sobě vůči řídicímu systému tajily tyto konkrétní požadavky pracujících. Zejména proto, že koneckonců právě podle schopnosti či neschopnosti věcně vyřešit zcela konkrétní hmatatelné problémy/zejména ekonomické/ soudí právě dělníci a pracující ve sféře materiální výroby vůbec politické vedení. Za jistých okolností se proto také i zájmový tlak, prosazovaný touto nejpočetnější vrstvou obyvatelstva může změnit v sílu, s níž by mohly kalkulovat i skutečně antisocialistické politické koncepce: je to v dějinách mnohokrát známý případ využití masové nespokojenosti/ jež vzniká z množství konkrétních a rozporných důvodů a má tisícové konkrétní podoby a není pozitivně překonatelná jednorázovým politickým aktem/ menšinami, jež s vlastními zájmy nespokojené většiny nemají nic pozitivně společného.

Jen naivní, od reálného života socialistické společnosti i její praktické politiky odtržený marxista a komunista se může domnívat, že mezi pracujícími ve sféře materiální výroby /v řadách dělnické třídy/ není vůbec půdy pro antikomunistické postoje a nálady. Taková půda tam existuje, a to nikoli z důvodů, které pro to občas uvádí dogmatická ideologie - že totiž do "řad dělnické třídy" v důsledku třídních změn pronikly "živly z bývalých vykořisťovatelů" apod. - nýbrž z důvodů, jež přímo souvisejí s povahou rozporů mezi řídicím systémem a uspokojováním životních potřeb pracujících a zároveň psychologii, vlastní lidem této nejsilnější sociální skupiny. Právě pro dělníkovo uvažování jsou typické rysy zjednodušujícího, "přímočarého", dovozování souvlastí mezi různými jevy /což je zřejmě hlouběji podmíněno samotným charakterem dělníkovy práce v moderní průmyslové výrobě/, rozhodnost a nedvojznačnost v úsudcích i tendence k vyhrocování protikladů. Z toho vždy vycházela právě komunistická agitace mezi dělníky a měla úspěch. V situaci, kdy za dělníkovo rozporné postavení v socialistické společnosti vlastně odpovědnost "převzali" právě komunisté, obrazejí se ovšem tyto rysy dělnické mentality často proti jejich ideologii, jejich politice, a jejich straně. Kdyby někdo sbíral tzv. "protistátní" či "antikomunistické" výroky v různých prostředcích socialistické společnosti, sotva by našel vděčnější místa než jsou právě závodní kantýny, dělnické autobusy nebo vlaky atd. Mýlil by se ovšem ten, kdo by připisoval takovýmto výrokům stejný význam, jako by měly např. v intelektuálním prostředí. Ve skutečnosti se totiž za hanlivými epitety, s nimiž jsou spojovány pojmy jako "komouši" nebo "partaj", apod. skrývá nikoli "komunistům" a jejich straně nepřátelská promyšlená koncepce jiných vztahů ve sféře vlastnictví, tříd a sociálních zájmů, nýbrž tyto výroky jsou plodem zjednodušujícího, přímočarého uvažování /a zároveň vyjadřování "bez servítka"/ o prostých jednotlivých faktech každodenní dělnické zkušenosti. Kritika tuposti, byrokratismu, kariérismu a podobných věcí, s nimiž se dělník setkává v práci i mimo ni, reakce na ponižování jeho lidské důstojnosti byrokratickou mocí, reakce na urážku jeho národního /nebo třeba i náboženského/cítění - to vše se vyjádří různými zcela jednoznačně a "bez servítka" formulovanými výroky o straně, komunistech i jednotlivých jejich představitelích. Stejně tak by tomu však bylo i vůči jakékoli jiné politické síle, pokud by dělník se za její

vlády setkával ve své zkušenosti s obdobnými jevy, bez ohledu na to, jakou celkovou koncepci v ideologii a politice by měla.

Přesto však s těmito rysy mentality pracujících ve sféře materiální výroby musí komunistická strana vážně počítat vždy, když jde o to, že se nahromadily požadavky, které není s to přesvědčivě a dostatečně rychle uspokojit. Tím vážnější je situace, kdy je při tom zároveň ve stadiu eruptivního vývoje celý politický systém vládnutí této strany. V takových situacích není ovšem komunistická strana nikde "pojištěna" proti tomu, aby se i dělnická nespokojenost nemohla stát sociální oporou protikomunistických politických tendencí. Aby se však podobná teoretická možnost stala významnější politickou skutečností - k tomu je třeba, aby dělnická nespokojenost nabyla určitého stupně intenzity /aby byla masově akceptováním rozhořčením/, aby pracující ve sféře materiální výroby byli postaveni do situace, kdy riziko, že odporem proti dosavadnímu systému ztratí i dosavadní výhody, přijmou raději, než pokračování dosavadního stavu, a konečně aby sama vládnoucí komunistická strana neprovedla iniciativní kroky k řešení nahromaděných rozporů, nýbrž aby chtěla i násilím proti pracujícím dosavadní stav udržet. Ani jedna z těchto podmínek nebyla však v Československu roku 1968 dána - jak už jsem o tom hovořil v předchozím výkladu. Myslím, proto, že politické vedení reformy postupovalo správně, pokud nehodnotilo samu nespokojenost dělnické třídy a pracujících vůbec jako možnou oporu antikomunistických politických tendencí, nýbrž naopak převážně jako pozitivní faktor pro reformní politiku. x/

x/ Jedním z příkladů opravdového dějinného paradoxu ovšem dnes je, že právě proto, že toto hodnocení bylo správné, mohla tak v "klidu" /tj. bez aktivního odporu nejpočetnější vrstvy pracujících/ proběhnout u nás po roce 1968 restaurace systému, která vychází z teze, že toto hodnocení správné nebylo a že nebezpečí široké podpory antikomunistických tendencí bylo v roce 1968 faktem. "Konzolidační" politika mohla dosáhnout těch "úspěchů", jež spočívají v pohřbení politické reformy z roku 1968 a v tom, že pracující nadále pracují a aktivně nic proti "konzolidaci" nepodnikají, mj. právě proto, že v době reformy roku 1968 ještě dělnická nespokojenost nepřerostla v rozhořčení, že výhody i předchozího systému pro

pracující převažovaly nad jimi pocítovanými nedostatky a že "pravcoví oportunisté" nepotlačovali dělnickou nespokojenost násilím, nýbrž iniciativně nabídli východisko reformě. Bude-li však "konsolidační" politika ještě dlouhou dobu rozpor mezi řídicím systémem a zájmy pracujících ve sféře materiální výroby zastírat metodami let padesátých a první polovinyšedesátých, nemusí se ve chvíli, kdy tento rozpor vzroste a vynutí si kroky ke svému řešení, setkat už s tak příznivou situací, jako reforma roku 1968.

Doposud jsem - jak už jsem přeznamenal - zahrnoval do pojmu pracujících ve sféře materiální výroby i zemědělce-družstevníky, pokud pracují skutečně přímo ve výrobě. Domnívám se, že základní rysy rozporu mezi řídicím systémem a pracujícími v materiální výrobě jsou skutečně platné i pro ně jako silnou sociální skupinu /třídu/. Navíc však je tu ještě řada specifických rysů, o nichž je nutno učinit aspoň stručnou zmínku, pokud měly vztah k průběhu politické reformy u nás v roce 1968.

Z tohoto hlediska nespočívají zvláštnosti ani tak v tom, že v zemědělství je převládající družstevní forma socialistického vlastnictví, jako spíše v tom, že jsou rozdílné historické procesy, jež formovaly dnešní postavení /i smýšlení/ pracujících v zemědělství. Z těchto rozdílů /poměrně nedávné zrušení vztahů soukromého vlastnictví malovýrobního charakteru, před válkou silné působení pravcových politických stran, větší váha náboženského myšlení a tedy i vlivů klerikalismu jako politické síly, násilné metody kolektivizace v řadě případů atd./ by se dalo usuzovat, že tendence k návratu poměrů před kolektivizací budou mít relativně silnější oporu. Ve skutečnosti však nebylo možné nic podobného pozorovat. Zdá se naopak, že rozpor mezi řídicím systémem a nespokojenými zájmy pracujících v materiální výrobě v zemědělství byl fakticky ještě více ztlumen než v průmyslu, ve městech; příčinou je zřejmě skutečnost, že se socialismem spojené civilizační přeměny vesnice, způsobu života pracujících v zemědělství, sblížení vesnického života s městským i fakt výrazně rostoucí životní úroveň venkova /jež je ovšem dosahována opět nejenom výsledky družstevního hospodaření, ale i pomocí státních dotací družstev, zvýhodňování některých výkupních cen zemědělských výrobků a samozřejmě i pomocí "zvláštního ekonomického okruhu", který na venkově zvláště utěšeně žije/ - to vše prakticky převážilo nad ne -

dostatky systému tak výrazně, že "venkov" zůstal v politickém pohybu roku 1968 "klidnější" než by se dalo očekávat. Konečně ani dnešní oficiální politika a propaganda netvrdí, že by na venkově hrozilo jakési speciální nebezpečí kontrarevoluce, a není tu proto dán zvláštní důvod k obsáhlejšímu polemickému rozboru této problematiky. Lze snad poznamenat, že nesporný vliv na vytvoření takovéto situace měla konkrétní zemědělská politika v posledních letech éry A. Novotného: daňová i cenová politika, omezení a zčásti opuštění centralistického způsobu řízení zemědělské výroby tvořily v tomto směru hlavní pozitivní rysy. Je proto samozřejmě možné jinou politikou / a někdy jsou náznaky, jako by se o to "konzolidační" politika chtěla pokusit/, návratem k zásadám zemědělské politiky před těmito reformami A. Novotného, i situaci na našem venkově ovlivnit a zaostřit výrazně ztlumený rozpor mezi řídicím systémem a pracujícími v zemědělské výrobě.

Druhou významnou sociální silou, jejíž význam je zvláště v politických pohybech za socialismu výrazně patrný, je inteligence, tj. pracující, vřazení do procesu společenské práce na úsecích převážně duševní činnosti jak ve sféře materiální výroby, tak mimo tuto sféru /tj. zejména v sociálních službách, ve zdravotnictví, školství a v kultuře/, lidé vázaní k více či méně tvůrčí intelektuální práci a k řídicím činnostem. x/

x/ Problematika skupiny, spojené s mocensko-řídicími funkcemi, bude ještě samostatně z určitých stránek analyzována.

Svým obsahem je sama pracovní činnost lidí v této sociální skupině mimořádně diferencována a diferencovány jsou nutně i jejich zájmy. Nejpočetnější je v dnešních socialistických společnostech inteligence přírodovědecko-technického zaměření /vědci a pracovníci výzkumu v oborech přírodních věd, techničtí odborníci ve sféře materiální výroby atd./, po ní následuje inteligence, činná ve sféře sociálních služeb /zdravotnictví, školství, zčásti oblast kultury, zejména pokud jde o osvětově-kulturní zařízení, sdělovací prostředky apod./ a konečně inteligence, činná ve sféře tvůrčí práce humanitního zaměření /společenské vědy, umění apod./. Tímto schematickým rozdělením nelze samozřejmě správně charakterizovat postavení celé řady jednotlivců a menších skupin nýbrž jen

hlavní diferencující směry, jimiž je výrazně ovlivněno postavení i působení různých složek inteligence ve společenském i politickém životě. Ze všech těchto skupin pak ovšem pronikají příslušníci inteligence do řídicích struktur společnosti, samozřejmě s velmi různou mírou vlivu i pravomoci a s různým obsahovým zaměřením v řídicím procesu.

Obecným rysem pracovní činnosti inteligence je při tom pro politiku důležitá skutečnost, že sám obsah její pracovní činnosti nutně spojuje její zájmy s kritickým pohledem na některé společenské otázky, jež nutně přesahují rámec vlastní odborné specializace jednotlivých povolání a pracovních zařazení příslušníků inteligence; v některých oborech pracovní činnosti inteligence se pak navíc problémy, jež jsou v praktickém životě vlastní doménou politiky /sociální, ekonomické, právní, politickomocenské poměry atd./, stávají v teorii vlastním předmětem práce inteligence /historiků, filosofů, sociologů, právníků, ekonomů atd./. Umění je pak z hlediska, které přednostně zajímá politiku, zvláštní formou výrazu životních postojů, hodnotových škál, pocitů i názorů lidí v té společnosti, které politika vládne: z hlediska politiky tak umělecká tvorba /práce umělecké inteligence/ vždy a nutně nabývá ráz faktoru, který je politice buď vítaný, v němž spatřuje buď pomoc nebo překážku či dokonce projev nepřátelství. Tou měrou, jakou inteligence různého zaměření svou prací fakticky realizuje také regulující působení politiky ve společnosti /nejvýrazněji např. v žurnalistice, ve školách, ale i v celé řadě jiných oborů/, nabývá její pracovní činnost v různé míře přímo politický ráz. Onen základní obecný rys práce inteligence - nutný přesah jejích zájmů nad rámec odborné specializace směrem ke společenským problémům - však platí všeobecně: přírodovědec ani inženýr se nemůže nezajímat o společenské podmínky jak vzniku objevů či technických projektů, tak i podmínky jejich možné společenské realizace /neboť bez toho se sám nemůže realizovat/, lékař se nemůže v té či oné míře nezajímat o společenské podmínky života lidí, ovlivňujících jak jejich zdraví, tak i možnosti medicíny o zdraví lidí účinně pečovat, agronom nebo zootechnik nemohou nekriticky pohlížet na takové metody řízení zemědělství, jež jim neumožňují z odborného hlediska efektivní postupy atd. Obecným rysem pracovní činnosti - alespoň ve většině případů - inteligence je internacionální povaha této činnosti: z povahy práce samé nutně plyne u vědců, techniků, lékařů, umělců atd.

nutnost srovnávat úroveň poznání, metody práce i výsledky, které přináší pro praxi v nadnárodním, světovém měřítku, omezení takových možností /např. i politickými zásahy/ nevyhnutelně omezuje možnosti seberealizace pracovníků různých oborů intelektuální práce, omezuje vlastní rozvoj vědy, techniky i umění.

Při tom samozřejmě i u inteligence, zcela stejně jako u všech ostatních sociálních skupin, hrají významnou roli krátkodobé, materiální i statutární zájmy a potřeby a míra uspokojování těchto potřeb politicko-řídicím systémem. U některých skupinek /a tím spíše u jednotlivců/ může samozřejmě toto hledisko i převážit nad vlastními hledisky a zájmy, plynoucími z povahy intelektuální práce samé/ což má ovšem za následek obvykle pokles prvků tvůrčí práce a nadřazení odborně kvalifikovaného rutinérství i v obsahu pracovní činnosti příslušníků inteligence, kteří přijali podobnou hodnotovou škálu/. Pro politiku však je důležité, že všeobecně a dlouhodobě nelze problémy a rozpory, jež mezi politickým řízením a pracovní činností inteligence vznikají v důsledku přesahu jejích zájmů nad rámec vlastní specializace, rozřešit pomocí saturování jenom oněch krátkodobých, statutárních zájmů této vrstvy /tj. politika podplácení, statutárního zvýhodňování inteligence - prakticky vždy ovšem jen její "provládní" částí - nemůže být trvalým řešením rozporů./ . V politické praxi nelze ovšem vždy dobře rozlišit, jakou měrou jsou zájmové tlaky, uplatňované na politiku inteligencí /jejími různými skupinami/, v každý daný moment převážně důsledkem její nespokojenosti s mírou uspokojení jejích vlastních materiálních a statutárních požadavků, nebo důsledkem její nespokojenosti s širším rámcem, jaký společensko-politický systém vytváří pro její seberealizaci ve vlastní intelektuální práci; obvykle jsou tyto momenty vždy jistou měrou propojeny - ale rozhoduje převládající impuls. Proto někdy může politika rozpor překlenout či účinně ztlumit např. prostým zvýšením platů některých skupin inteligence, někdy však se podobný postup ukáže zcela neúčinný.

Podstatný význam má také okolnost, že příslušnost k inteligenci, vřazení do sféry intelektuální práce ve společenské dělbě činností, je i za socialismu dostupné stále jen menšině pracujících : ať už jsou kritéria, podle nichž společnost reguluje přístup do této vrstvy jakékoli, vždy je samo zařazení do této aféry práce jistým privilegiem. Z hlediska poli-

tické moci to samozřejmě vytváří možnost, hrozit odnětím tohoto privilegia tomu, kdo se jejím zájmům protiví /nad meze, jež si politická moc sama stanoví/. To byl vždy velmi účinný nástroj politické moci vůči inteligenci/ jehož účinnost ovšem byla nepřímou úměrná stupni demokratičnosti politické moci/ a zůstává jí i za socialismu.

Situaci československé inteligence a její zájmový konflikt s politickým systémem v roce 1968 charakterizují mj. i všechny uvedené obecné faktory. Projevovaly se ovšem za historicky konkrétních okolností. Inteligence představovala v této době v Československu v podstatě již společenskou skupinu, která byla velikou a rozhodující většinou tvořena lidmi, jimž privilegium příslušnosti k inteligenci udělila nová politická moc po roce 1948. V roce 1948 a v letech po něm zasáhla politická moc do procesu vytváření této sociální skupiny velmi účinně a drasticky: zprvu odstranila velký počet příslušníků předrevoluční inteligence z jejího předchozího pracovního zařazení /v některých oborech, jež měly bezprostřednější politický význam, téměř stoprocentně/ a vřadila je do jiných sfér dělby práce, často do sfér práce nekvalifikované a manuální. Později uplatnila třídněpolitická kritéria přístupů k vyššímu vzdělání. Skladbu naší inteligence v šedesátých letech proto charakterizoval vysoký podíl lidí, jejichž sociální původ byl dělnický nebo maloroľnický /asi 45%; jiného sociálního původu - tedy především z řad inteligence - bylo asi 55 % příslušníků této vrstvy; ve stejné době např. ve Francii dosahovaly analogické cifry poměru 15 % : 85 % / a samozřejmě i vysoký podíl členů KSČ, který vzrůstal v oborech úzce spjatých s politikou a např. ve společenskovědním výzkumu dosahoval téměř 100 %

Postavení československé inteligence ve společnosti /materiální i statutární/ bylo výrazně diferencováno podle jejích vnitřních skupin a podle konjunkturálního zájmu politiky: do počátku šedesátých let lze zhruba charakterizovat postavení nejpočetnějších vrstev inteligence /technické, ve zdravotnictví a školství apod./ jako statutárně nízké /převládalo hledisko "kolísavé vrstvy" mezi proletariátem a buržoazií a objektivní tlak na rostoucí roli techniky, aplikace vědy atd. nebyl ještě národohospodářsky silným faktorem/ a v materiálním smyslu zcela společensky průměrné. Přitom v téže době zároveň politika prováděla výrazně linii preferencí a privilegíí pro malé skupinky či jednotlivce z řad inteligence /ze-

jména v umění a kultuře, ale též ve vědě, zvláště v základním výzkumu/, pokud se postavili jednoznačně na politické pozice režimu: politický základ preferencí byl při tom zřejmý a v jednotlivých případech často zcela odporoval věcnému zdůvodnění /vědecká či umělecká úroveň vlastní tvorby nemohla odůvodnit "špičkové" postavení jednotlivce/. Preference tu nabývaly ráz podplácení a přeplácení, zaváněly kastovním dělením uvnitř inteligence a privilegovaným skupinkám i jedincům sama politická moc dovozovala pro jiné příslušníky inteligence nebyvalou míru svobody, mohli si "dovolit" leccos, co by jinému zdaleka "neprošlo" - a to dokonce i pokud jde o některé /celkově podružné/ politické postoje. V zásadě právě tuto politiku prováděla tehdy politická moc i vůči spisovatelům / pokud byli ovšem organizováni ve Svazu spisovatelů, případně uvnitř této organizace patřili k vlivné skupině/, kteří se pak stali již od roku 1956 nevlivnější politicky nátlakovou skupinou mezi inteligencí, a to ve směru nežádoucím z hlediska politické moci, jež si je svou původní politikou privilegovaně "odchovala". Již tento fakt sám prokazuje tedy neúčinnost podobné politiky i z hlediska politické moci. V průběhu šedesátých let se postavení inteligence vcelku postupně a dosti výrazně měnilo: její nejpočetnější vrstvy /technici, lékaři, učitelé apod./ začaly být politikou uznávány za skupinu, která spjata s pracovními činnostmi, jejichž význam pro společnost i politiku stále roste. To postupně zlepšovalo statutární i materiální postavení inteligence jako celku v naší společnosti. Preferované skupinky i jednotlivci zůstávali /někdy s personálními posuny/, zmírňoval se však kontrast mezi jejich postavením a postavením ostatní inteligence, postupně vznikala "méně preferovaná" - za to však početnější vrstva a inteligence jako celek se svým postavením vnitřně více sblížovala a sjednocovala. Zároveň zhruba od poloviny šedesátých let probíhá proces, který charakterizují pokusy integrovat inteligenci /některé její skupiny/ výrazněji do procesu tvorby společensko-politických rozhodnutí politické moci, což je projevem požadavku zkvalitnit řízení a zvýšit jeho vědeckost /jak se to vyjadřovalo v oficiálních dokumentech/. Protože praktické výsledky těchto trendů jsou nutně z hlediska politické moci rozporné /tj. narůstají nejen pro tuto moc pozitivní prvky, které zmírňují rozpory a napomáhají jí samotné dospívat ke kvalitnějším závěrům v řadě otázek, ale narůstají i prvky opozi-

ce jednotlivců i skupin inteligence proti některým direktivám a postupům politické moci, jež tato moc sama nechce činit předmětem diskusí/, je tato celkově racionální linie politiky ve vztahu k inteligenci provázena periodicky také mocenskými zásahy, jež mají inteligenci jaksi názorně ukázat, kde jsou meze benevolence politické moci. Protože však tyto zásahy jsou spíše nahodilé a často nelogické, jsou mnohdy motivovány zjevně osobními poměry ve sféře moci, jsou čistě administrativní a navíc z hlediska míry strachu, který vyvolávají, neúčinné, jsou spíše faktorem vyhrocování rozporů, často na nesprávném místě a v nesprávném směru i z hlediska širších zájmů politické moci/, než faktorem upevňujícím moc. Nenalézají proto také faktickou podporu nikde jinde, než u nositelů moci samých - a i tam v různé míře a nejednotně.

Celkově ovšem vytvořil socialismus v Československu v mnoha směrech mimořádně dobré podmínky pro rozvoj zejména vědy a kultury jako významných oblastí, v nichž se inteligence uplatňuje pracovně jako sociální skupina /její část/. Materiální základna těchto oblastí dostávala díky státním dotacím veliké prostředky pro svůj rozvoj: organizace základního výzkumu v systému ČSAV s postavením samostatného "rezortu" celostátního významu, měla v tomto smyslu velký pozitivní význam, podobně jako v některých směrech velkoryse koncipovaná státní péče o zajištění materiálních podmínek vývoje kultury / od osvěty a památkové péče, přes divadlo, film i literaturu atd./. Tyto sféry aktivity inteligence byly opravdu zbaveny negativních rysů komercialismu, jimž je vydával na pospas buržoazní řád: ačkoli na místo těchto vlivů nastoupily v nemalé míře obdobně negativní vlivy politického konjunkturalismu/ který prováděl preferenční selekci/, přece jen to vše pro veliké skupiny inteligence znamenalo rozvoj možností jejich intelektuální práce - ovšemže pro skupiny inteligence jež pro tato místa "uznala" či je na ně nově vřadila politická moc již po roce 1948. To vše opět, - spolu s postupným stále výraznějším uznáním spedečenského významu inteligence pro výstavbu socialismu - zvyšovalo samozřejmě i společenský prestiž, i vlastní sebevědomí vlivných skupin inteligence.

Hlavní rozpor, který se za této situace koncem šedesátých let stále výrazněji utvářel mezi inteligencí a řídicím politickým systémem, lze charakterizovat jako rozpor mezi ob-

jektivně rostoucí roli práce vynakládané touto skupinou v procesu společenské práce na různých specializovaných úsecích a mezi malou mírou faktického vlivu, jaký měla inteligence jako sociální skupina na vytváření podmínek pro co nejefektivnější vlastní práci i navytváření podmínek pro co nejefektivnější realizaci výsledků této práce ve společenské praxi. K tomuto rozporu pak dodatečně, podpůrně přistupovaly i rozpory, plynoucí z nedostatečné míry uspokojování některých materiálních i statutárních potřeb určitých skupin inteligence /zejména technické v "řadovém" zařazení v procesu materiální výroby, inteligence v sociálních službách apod./.

Z hlediska nutných perspektiv rozvoje socialismu /vědeckotechnické revoluce/ byl tento hlavní rozpor neobyčejně významný, neboť ukazoval na to, že řídicí systém vytváří překážky pro společenské uplatnění tvůrčí práce, ačkoli právě rozvoj této tvůrčí práce byl již oficiální ideologií a politikou uznaným nutným vývojovým prvkem, který naopak měl být všestranně podporován. Přesto však aktuálně /počátkem roku 1968/ nebyl tento rozpor sám o sobě tak intenzívně vyhrocen, aby jako samostatný faktor podmínil erupci celého politického systému. Díky některým specifickým vlastnostem práce určitých skupin inteligence a díky jejich zařazení ve struktuře řídicích vazeb a mechanismů společensko-politického systému však vznikly předpoklady, aby v případě, že ze souhrnu různých příčin k eruptivnímu vývoji politického systému dojde, se právě tento rozpor stal problémem, v němž se sjednocují a koncentrují i ostatní společenské rozpory, v němž docházejí výrazu i jiné zájmy a tendence, usilující o své uplatnění v politice, tj. aby se stal faktorem z politického hlediska po určitou dobu klíčovým ve vztahu k celkové společensko-politické krizi systému.

Inteligence je vždy v moderní společnosti producentem idejí: to je neodmyslitelný rys její práce. Má tedy reálné předpoklady k tomu, aby formulovala problémy, rozpory i zájmy nejenom své vlastní, nýbrž i jiných společenských skupin a tříd /včetně proletariátu, jak s takovou energií na počátku svého působení musil v ruské sociální demokracii dokazovat Lenin/. Tuto svou schopnost samozřejmě neztrácí ani za socialismu. Navíc pak k této schopnosti přistupuje tendence, která je inteligenci obecně vlastní, spojovat svoje zájmy a své vidění problému se zájmy a problémy větších, společensky silnějších celků /sociálních skupin, tříd, národů/. Objektivní základ této tendence je dán již povahou intelektuální práce, jejíž smysl

a cíl leží vždy za hranicemi individuálních či skupinových potřeb inteligence, je vždy v podstatě společenský /u vědeckých objevů, technických vynálezů stejně jako u hudebního nebo literárního díla/. Subjektivním impulzem pro takovou tendenci je pak rovněž trvalé vědomí inteligence, že sama je příliš slabou sociální silou a k realizaci idejí potřebuje proto sílu mnohem vlivnější. x/

x/ Myslím, že právě z těchto hledisek - a ne z jednostranných pozic tendenčního politického primitivismu - je nutno marxisticky přistupovat k analýze takových faktů, jako je například to, že socialističtí a komunističtí spisovatelé se sami začnou označovat jako "svědomí národa".

Nejsilnější jsou samozřejmě tyto rysy v politickém smyslu u těch skupin inteligence, kde předmětem jejich práce /vědeckého poznání, publicistického pozorování nebo uměleckého vidění/ je sám člověk a společnost, její materiální a ideové vztahy a poměry. Právě tito lidé pak zároveň ovšem disponují dostatečně účinnými prostředky, jimiž mohou svoje postoje a ideje vyjádřit a zprostředkovat ostatní společnosti: publikací výsledků vědecké práce, žurnalistické reportáže nebo uměleckého díla. Tím se vždy stávají svého druhu "konkurenty" politické moci, /alespoň potenciálně/, neboť nikdy nemůže být dosaženo situace, aby vůbec nevznikaly rozpory mezi pohledem na též problém z hlediska politické moci a z hledisek vědeckých, žurnalistických nebo uměleckých: jde jen o to, jakou intenzitu podobné rozpory nabývají. Společností /jejími různými skupinami, třídami/ budou ovšem také vždy příslušníci inteligence, vyjadřující takto svoje ideje či svoje cítění, akceptování /ovšem v různé míře/ jako mluvčí společnosti: mohou být i odmítnuti - ale také v roli mluvčích neakceptovaných obecnějších zájmů. Jakmile však inteligence /přesněji řečeno - především její humanitně orientovaná část/ začne vyjadřovat a formulovat zájmy i potřeby jiných větších a vlivnějších sociálních sil /zejména pak zájmy "celé společnosti" či "národa"/, uplatní se nutně celá řada politicky významných vlivů, vyplývajících z postavení a charakteru práce inteligence. Pokud nejde právě o odbornou vědeckou analýzu určitých společenských problémů, prováděnou kvalifikovanými metodami vědeckého výzkumu, uplatní se nevyhnutelně jako rozhodující přístup k těmto problémům přístup, zorný úhel pohledu,

podmíněný postavením inteligence, mírou jejich schopností i možností ztotožnit se objektivně pravdivě s postavením sociální síly, jejíž zájmy jsou formulovány. Jako rozhodující problémy se objevují problémy, viděné a cítěné v takovém významu humanitní inteligencí, což může / a povětšinou musí/ vést k určité míře zkreslení skutečných problémů a jejich závažnosti, jak je chápe vidění i cítění toho společenského subjektu /velké sociální skupiny, třídy, společnosti jako celku, národa atd./, jehož potřeby a zájmy jsou inteligencí formulovány. Tyto odchylky a rozpory mezi tím jak a v jakém významu vidí jednotlivé problémy i rozpory oba tyto subjekty, mohou být - obecně vzato - dvojího rázu: buď je objektivně pravdivější vidění pozorovatele /který formuluje ze svého hlediska ideje/, nebo pozorovaného /o jehož zájmy jde/. Pro politiku má ovšem v takové situaci aktuální a nejpodstatnější význam především vidění a cítění vlivné sociální síly samé: neboť právě ono se může projevit či projevuje jako reálně působící, masový nátlak na politické aréně. Pro humanitní inteligenci má však prvořadý význam problém, zda její vidění je správné, a proto k jeho prosazení /v nejlepším případě i jeho ověření konfrontací se subjektem, jehož zájmy jsou vyjadřovány/ soustřeďuje všechno své úsilí a využívá všech svých možností: propaguje a agituje pro svoje vidění věci, snaží se pro ně získat masovou podporu, omezuje vlivy, které jí v tom brání /včetně případných snah politiky, preferovat politickými prostředky odlišná stanoviska/ atd. V tomto smyslu je tedy inteligence /humanitní především/ ve svém společenském působení apolitická: tato její apolitičnost se však objektivně stává politickým faktorem, který v každé konkrétní situaci je nutně jak oporou, tak i překážkou určité politiky, tj. oporou jedněch a překážkou jiných politických tendencí, kalkulů a postupů. To je dávno dobře známo právě komunistům, jejichž strana dovedla vždy v první fázi revoluce účinně využívat právě tohoto rysu inteligence a jejího společenského vlivu i působení ve prospěch své politické koncepce. x/

x/ Komunističtí politikové však obvykle i tehdy zjednodušeně chápali celý problém: měli obvykle za to, že politická podpora, poskytovaná tak často a výrazně právě humanitní inteligencí jejich revoluční koncepci, je projevem faktu, že tato inteligence přijala a "zažila" marxismus i jako teorii politiky,

že snad všichni ti intelektuálové, kteří - formulující své vlastní vidění a cítění společenských problémů - prokázali praktickou politickou podporu komunistům, jsou a vždy budou uvědomělými marxisty v politice, že budou subjektivně schopni a odhodláni vždy napříště svoje vidění společenských problémů složitě a těžce uvádět do souladu s marxistickou koncepcí společenského vývoje a pro něj nutné politiky. V praxi se však vždy stávalo, že v první krizové situaci se podobné naděje ukázaly liché: často tíž lidé /nebo další generace téže skupiny inteligence/ jednali v takových situacích opět jen podle svého vlastního vidění věcí /jež bylo konečným dáno především jejich postavením ve společnosti a v dělbě práce, a nikoli cílevědomou a promyšlenou politickou aplikací marxismu/ a docházelo často také nutně k tomu, že pak už stejný přístup k problémům /apolitický/ se stal politickým faktorem, podporujícím spíše jiné politické snahy než snahy komunistů. Komunistická strana se pak ovšem "rozešla s celou řadou lidí /které dříve velebila jako marxisty a komunisty/, s některými z nich se pak opět za jiné situace "sešla" /či oni se sešli s ní/; někteří zůstávali i v konfliktních sférách v jejich řadách, neboť pak udělali "sebekritiku" a uznali své chyby: avšak podíl těch, kdo podobný postup zvolili na základě marxistické kritiky analýzy vzniklého rozporu, byl zjevně vždy nepatrný - převažovali ti, kdo tak jednali na základě buď emotivní síly svého spojení s komunistickým hnutím /ztratili by smysl života exkomunikací/, nebo na základě konjunkturalismu/to zejména ve fázích, kdy strana byla již monopolně vládnoucí mocí a exkomunikace z jejich řad znamenala i exkomunikaci z dosavadního existenčního zařazení/. Zároveň ovšem při tom tyto situace vznikaly i z jiného důvodu: politický postup strany byl ve skutečnosti někdy nesprávný, sektářský, a mnohem větší díl objektivně pravdivého vidění věcí obsahovalo i neúplné a jednostranné /apolitické/ vidění humanitní inteligence. I pak ovšem následuje exkomunikace /jak prokazuje "konzolidační" politika u nás - dokonce v takovém rozsahu, jaký před tím neměl obdoby pokud jde o represe vůči inteligenci, aktivně podporující komunistický koncept vývoje/ se všemi průvodními jevy: při tom však exkomunikující moc stojí sama mnohem méně na půdě marxistické teorie politiky než mnozí /ne ovšem všichni/ exkomunikovaní.

Pokud k podobným rozporům dochází v situacích relativně klidného vývoje jiných společenských rozporů, pokud jsou zároveň politicko-řídicím systémem prakticky dány základní demokratické /pluralitní/ vazby a mechanismy vládnutí, nevede to všechno k ničemu politicky závažnému a tím méně nebezpečnému pro sám politický systém. Jestliže však dojde k vyhrocení těchto rozporů v situaci, kdy jsou nahromaděny jiné závažné rozpory, čekající na politické a ekonomické řešení, kdy se eruptivně vyvíjí celý politický systém /který nemá ještě účinně fungující demokratické vazby a nemá již dostatečně účinné vazby diktátorského prosazení centrálních direktiv/ - pak se situace pro politické vedení stává vážnější a neobyčejně komplikuje pokus o reformu systému. A k tomu právě došlo v Československu v roce 1968.

Nová, socialistická humanitní inteligence nebyla samozřejmě žádnou "agenturou buržoazie", nebyla nikterak svým postavením v celkové struktuře společenských vztahů ani svými z toho plynoucími zájmy vedena ke snaze o restauraci kapitalismu. Ve prospěch idealizace buržoazních poměrů mluvily u inteligence především tytéž faktory, jako u ostatních společenských skupin /viz o tom podrobněji v předchozí části textu - v souvislosti s vývojem společenského vědomí, ideologie/. Lze oprávněně říci, že u inteligence bylo toto působení zesilováno některými specifickými faktory: předně silnějším významem srovnávání podmínek i výsledků právě intelektuální /vědecké, technické apod./ práce v dnešních vyspělých kapitalistických zemích a u nás, jež nutně registrovalo předstih vědeckotechnického rozvoje v těchto zemích /uznávaný samozřejmě i oficiálně; pokud jde právě o druhou polovinu šedesátých let, byla to shodou okolností léta, kdy v USA i jiných vyspělých zemích prudce stoupala křivka investic do sféry výzkumu a vědy, a kdy i tyto trendy /pozměněné pak v 70. letech výrazným omezením/ se jevily jako stabilní, bezrozporná a trvalá tendence vyspělého kapitalismu. Druhým specifickým faktorem je i okolnost, že kvalifikovaný odborník / v různých oborech intelektuální práce / má jako jedinec nutně pocít, že by se svou prací i v dnešním vyspělém kapitalismu nejen uživil, ale v řadě případů i lépe uplatnil jak v pracovních, odborných možnostech, tak v osobním životě, společenském statutem i materiálním zajištěním a že by se zároveň zbavil malicherného poručnickování direktivního systému politického i odborného řízení /což ve velkém počtu individuálních přípa-

dů nikterak není uluzí, jak prokazuje uplatnění četných odborníků po jejich emigraci do zahraničí/. To všechno ovšem nelze považovat za důkaz pro tvrzení, že tato socialistická inteligence usilovala o restauraci kapitalismu u nás či že ji dokonce snad byla s to provést. x/

x/ Celý souhrn "opatření" dnešní "konzolidační" politiky vůči inteligenci ovšem není samozřejmě s to nejenom odstranit působení těchto faktorů mezi naší inteligencí, nýbrž naopak vede k větší intenzitě jejich vlivu: zdecimování celých skupin inteligence v "kádrovém" a existenčním smyslu, výrazné omezování možností intelektuální práce /včetně jejich materiálních podmínek, přístrojového a personálního vybavení výzkumu i jiných sfér intelektuální práce/, pokus izolovat inteligenci /odborníky různých oborů/ od "pronikání zahraničních vlivů" soustavou různých omezení jak osobních styků, tak výměny zkušeností, literatury atd. - to vše je jen stále totéž, co v případě jiných rozporů naší společnosti, pokus násilím zastřít a umlčet projev nevyřešených problémů.

Z hlediska zájmů politické reformy roku 1968 se negativní vliv všech dosud uváděných rysů, s nimiž je spojeno vystupování inteligence jako politické nátlakové skupiny, projevil především v tom, že v rozporu se všemi racionálně ověřitelnými předpoklady politického úspěchu reformy nutil neustále politické vedení, aby stále rychleji řešilo či slibovalo řešit stále větší počet rozporů, aby z idejí a přání jednotlivých skupin inteligence přímo formulovalo politické zásady postupu reformy, aby prakticky nedělalo politické kompromisy/v čemž byl spatřován politický radikalismus/, aby samo vidělo důležitost jednotlivých problémů i vztahů mezi nimi tak, jak je viděla tato /část/ inteligence. Politika nebyla pochopena právě jako "umění možného", nýbrž jako prostředek k realizaci nemožného: vzniklo /či od "nové levice" ze Západu bylo přejato/ i jasné heslo, formulované v pseudodialektické podobě sofistického výroku - musíme chtít nemožné, abychom dosáhli možného. x/

x/ Příímý vztah k idejím i mentalitě "nové levice" na Západě nebyl ovšem pro přístup naší inteligence /ani humanitní/ v jejím celku nikterak typický. Jeho reprezentanty byla skutečně velmi malá skupinka, jejíž určitou /spíše neuvědomělou/

oporu tvořily ve společnosti snad jen nálady v části studentstva a mládeže. Při tom u nás nedošlo v roce 1968 zjevně k paradoxnímu spojení zárodků "nové levice" s idealizovanou vidinou maoistické ideologie i praxe, jež bylo tehdy a je stále běžné na Západě. Tato tragikomická mesaliance /připomínající například spojenectví surrealistické avantgardy se Stalinovou politikou/ je převážně plodem aristokratického prvku v celém hnutí "nové levice", který považuje takový detail, jakým je každodenní, "nerevoluční" život celé společnosti ve vztazích moderní civilizace a s ním spojené životní zájmy mas, za cosi zanedbatelného, za něco, co se už nějak vyřeší samo sebou, jakmile bude proveden obrovský zásadní převrat v celém hodnotovém systému života této společnosti /kdo a proč ho provede, není jasné, má-li ho provádět ještě někdo jiný než tisícovky radikálních studentů, převážně z dobře zajištěných rodin, ze "špiček" moderní buržoazní společnosti/. U nás, kde nebylo "konzumní společnosti" přesycených lidí ani mezi studenty, nebyla pro takové ideje půda.

A politický byl takový přístup v tom, že odmítal politiku jako činnost, která má nejenom umožnit vyjádření různých zájmů a potřeb, ale musí také prakticky nacházet způsoby jejich řešení, a to tak, aby byla uspokojena většina společnosti/ musí tedy prostředky demokratické politiky, jež ovšem zahrnují i mocenskou regulaci, účinně hierarchizovat zájmy a potřeby lidí, musí jedny zájmy preferovat a jiné omezovat, jedny uspokojovat dříve a jiné později - a některé vůbec vyloučit z pořadí, pokud odporují většinou požadovanému a objektivně nutnému vývojovému trendu základních společenských struktur a vztahů/. Protože se však zároveň promítl silně do působení zejména masových sdělovacích prostředků, byl tento přístup části inteligence k reformě vážným politickým faktorem celého vývoje: sloužil nutně jako opora různých politických tendencí při jejich nátlaku na politické vedení, aby překročilo rámec politické linie Akčního programu KSČ v nejrůznějších otázkách a v různých směrech. Mohl být využíván i jinak malými skupinkami a nepatrným samostatným vlivem k tomu, aby jejich vliv zesílil - a to platilo i o skupinkách či jednotlivcích, propagujících antisocialistické či antikomunistické politické tendence. Obsahově vzato způsobilo nejvážnější potíže reformní politice to, že podobný přís-

tup byl uplatněn i při řešení otázek, jež souvisely s mezinárodním, zahraničně-politickým kontextem reformy: v kritických postojích vůči poměrům v jiných socialistických zemích, v kritických postojích vůči sovětské politice jak ve vztahu k ČSSR /zejména v 50. letech/, tak i politice světové /např. izraelsko-arabský konflikt apod./, v postojích - zde spíše naopak nekritických - k politické činnosti čs. pounorovém emigrace, k politice i vývoji některých vyspělých kapitalistických států atd. Obraz chaotických politických postojů, propagovaný sdělovacími prostředky, k vážným zahraničně-politickým otázkám nutně a zákonitě posiloval zejména v zemích varšavské "pětky" /avšak nikoli jenom tam, obdobné dojmy vyslovoval např. často i buržoazní tisk, ovšem hodnotil je politicky ze svého hlediska/ dojem, že v Československu existuje politické bezvládí již v takovém stupni, že politické vedení není s to zajistit ani v zahraničně-politické orientaci jednoznačnou podporu vládní politiky; to ovšem nutně posilovalo tendence, jež i z jiných důvodů zásadně nepřály úspěchu politické reformy a vyvíjely tlak na to, aby byla mocensky potlačena.

Nejde samozřejmě o to, že by snad další vývoj /zejména alternativu vojenského řešení v srpnu 1968/ zavinila takto politicky jednající část naší inteligence. Problém odpovědnosti za tento vývoj není řešitelný jinak než jako problém konkrétní odpovědnosti i každé složky tehdejšího politického života za její konkrétní kroky; odpovědnost je při tom nutně diferencována stejně, jako byla v době tehdejšího politického dění diferencována i míra vlivu a pravomoci /i faktické moci/ těchto složek. Avšak v konkrétním sledovaném aspektu vývoje není právě z těchto konkrétních hledisek ani odpovědnost této části inteligence zanedbatelná: pokud bychom totiž pohlíželi na tuto její politickou aktivitu jako - obrazně řečeno - na její maturitu v celkově oprávněném úsilí o větší míru vlivu na proces přijímání společensko-politických rozhodnutí, než jakou inteligenci poskytoval řídicí systém za doby A. Novotného, pak je nutno zcela objektivně přiznat, že u této maturity propadla. Vinit z toho jen předpojatost "zkušební komise" je nejlepší cesta k tomu, jak se ani z tak tvrdé lekce nepoučit a jak při nejbližší příležitosti znovu propadnout.

Z hlediska vnitropolitického vývoje vyvrcholil tento tzv. radikální přístup části inteligence k politické reformy známým článkem "Dva tisíce slov". Svým obsahem i formou je

tento text vtělením všech rysů apolitického přístupu s vaznými politickými důsledky, o nichž jsem dosud hovořil: emotivně působivě podává výčet abstraktně většinou oprávněných a kritických postojů k minulému vývoji naší společnosti /ovšem i tak s jednostrannou, zápornou optikou/, pozitivní nápady k řešení situace však obsahují převážně jen množství podnětů, jak politice ztížit racionální postup, nutné kompromisy i preference určitých zájmů, jak proti tomu naopak ve společenském vědomí posílit snahu o to, aby se nahromadilo co nejvíc obtížně řešitelných rozporů najednou i prakticky anarchizujících pokusů o jejich řešení. Způsob, jakým byl tento text prakticky využit jako politická platforma /jeho souběžná publikace v několika denících za zády oficiálního politického vedení v předvečer okenních konferencí KSČ jež volily delegáty na mimořádný sjezd strany, široká propagandisticko-organizační kampan, jejímž smyslem bylo učinit tento text a nikoli Akční program měřítkem správnosti postojů k reformě/, svědčil už zcela názorně o tom, že úzká skupinka příslušníků radikalizující inteligence se pokouší prosadit svůj přístup i proti případnému výraznějšímu nesouhlasu oficiálního politického vedení reformy jako politickou platformu působící masově ve společnosti. To pochopitelně muselo vyvolat konflikt s politickým vedením. Podle mého - tehdejšího i dnešního - názoru bylo přiměřenou platformou řešení tohoto konfliktu stanovisko předsednictva ÚV KSČ k této věci; je však také pravda, že toto stanovisko se pak důsledně nestalo východiskem pro praktické politické překonání stavu, kdy se podobné kroky politického nátlaku mohly opakovat a situaci dále ztěžovat - za což ovšem odpovídá politické vedení a nikoli jemu oponující skupina radikalizující inteligence. x/

x/ Nemyslím dnes a nemyslil jsem ani tehdy, že věc bylo možné a správné řešit nějakým komplexním mocenským zásahem, který by nutně musil vlastně znamenat zavedení předběžné cenzury. Proč - o tom už byla v předchozích částech této studie řeč. Chybou však bylo, že se vzápětí po uveřejnění tohoto stanoviska PÚV KSČ fakticky projevila výraznější nejednotnost členů politického vedení v názoru na jeho prakticko-politické důsledky. Někteří - a to tehdy autoritativní - představitelé tohoto vedení soukromě i veřejně dali najevo, že by se jaksi "mírněji" a "rozšafněji" dali tyto rozpory řešit: nechtěli podstoupit vyhraněnější ideově-politický konflikt

s vlivnou skupinou radikalizující inteligence, ať už z důvodů obav před dalším zaostřením vnitropolitických konfliktů při stále narůstající závažnosti mezinárodních komplikací reformy, ať už z jiných důvodů /i osobní popularity apod./ . To mělo ovšem povzbuzující účinek na sebevědomí oponující skupiny, a zároveň i ochromující účinek na akceschopnost politického vedení provést dále prakticko-politické kroky, omezující negativní vlivy podobného způsobu nátlaku na reformní politiku. Právě po této fázi nepřijalo už tehdy předsednictvo ÚV KSČ návrhy, které jsem - jak už jsem se podrobněji zmínil v poznámce v předchozí části textu - předkládal k udělení mimořádných zmocnění vládě v oblasti řízení a kontroly sdělovacích prostředků, zejména z hlediska ochrany zahraničně-politických zájmů státu.

Zde zase toto vedení skládalo jednu z mnoha maturitních zkoušek a prošlo sotva na dostatečnou: dosáhlo určitého ztlumení rozporu, ale podmínky kompromisu umožňovaly v případném novém konfliktu nové a nečekané zaostření konfliktu. Určité politické sjednocení oficiálního vedení i skupiny radikalizující inteligence, k němuž pak došlo k průběhu pokusu uchránit reformu před vnějším zásahem, do jejího průběhu, neslo pak výrazné stopy tohoto postupu - radikalizující skupina sice poskytovala podporu politickému vedení, avšak opět v podstatě vlastními masově působícími prostředky a s odlišným důrazem na různé aspekty složité problematiky tehdejších vztahů KSČ a ČSSR k pěti státům Varšavské smlouvy. Politické rozdíly lze sledovat například v textech stanoviska PÚV KSČ k dopisu pěti komunistických a dělnických stran na jedné a sdělovacími prostředky masově propagované, na pracovištích a ulicích občany podepisované výzvy k obraně "čtyř S" /socialismus, spojenectví, suverenita, svoboda/; tyto rozdíly vesměs vedly k tomu, že formulace a styl této výzvy rušily racionálnější, politicky odpovědnější a komplexnější přístup k rozporům, obsažený v dokumentu politického vedení, a zaostřovaly některé aspekty těchto rozporů. Je samozřejmé, že při tom byly v agitačním smyslu právě proto působivější - což je běžná vlastnost každého zjednodušení, radikálních slov i podbízení se masově působícím náladám/. V daném případě ovšem náladám, jež mohly jen zastírat neoddiskutovatelnou realitu a povzbuzovat iluze o politických možnostech určitých postupů.

Přes všechny tyto nedostatky i vyslovené prohry reformní politiky, jež byly důsledkem rozporu této politiky s radikalizující skupinou inteligence, nemohu ani zpětně pohlížet na ideje, mentalitu i politické jednání této skupiny jako na úsilí o kontrarevoluční zvrát socialistických poměrů u nás a jejich záměnu kapitalismem. Sám tento "radikalismus" byl projevem všech možných vlivů v minulém vývoji těchto lidí /v neposlední řadě právě jejich někdejší jednostrannosti v první fázi socialistické revoluce/, nebyl však projevem takové snahy. Výrazným faktorem tu byla okolnost, že tito komunističtí intelektuálové vstupovali kolem r. 1945 do hnutí s nadšením a s hlubokým přesvědčením právě o demokratickém, všechny stránky lidských tvůrčích sil osvobozujícím poslání komunismu; realita 50. let pro ně byla otřesnou zkušeností a snaha obrodit původní ideál socialismu zastírala u nich racionální politický pohled na možnosti a meze reformního vývoje. Tím méně lze pak politické působení této skupiny naší inteligence připisovat snad celé inteligenci jako sociální skupině, a to ani pokud jde o humanitní inteligenci: zejména pokus klást do příčinné souvislosti s tímto politickým postupem snahy našich společenských věd před rokem 1968, které hledaly racionální, teoreticky a vědecky odůvodněná východiska reformních změn ekonomického či politického systému, je pokusem neudržitelným.

Snaha "konzolidační" politiky o vyřešení rozporů, jež se projevil tímto politickým postupem skupiny naší inteligence v roce 1968, však vychází bohužel právě ze zcela nesprávných předpokladů. Ústí proto v sérii stále se znovu opakujících kroků a mocensko-administrativních opatření, jejichž smyslem je koneckonců téměř úplná výměna kádrů na úsecích intelektuální práce, jež jsou blíže spjaty s politikou /společ. vědy, tisk, celé velké úseky kultury/, důsledné a systematicky prováděné existenční zničení lidí, kteří jsou z těchto úseků odstraňováni a sleduje cíl zavraždit každého, kdo by se chtěl na těchto úsecích znovu pokusit o kritickou analýzu poměrů byť i jen o krůček jinak, než jak to je v souladu s posledním usnesením orgánů politické moci. Tato politika užívá mocensko-administrativních metod a pronásledování lidí jako prostředku i proti jiným skupinám inteligence, pokud jde o takové jejich příslušníky, kteří nejsou ochotni zpětně i do budoucnosti bezvýhradně souhlasit se správností každého kroku politické moci - třeba i v důsledku věcných, odborných

výhrad. Při tom všem se ovšem rozsáhle vyřizují nejenom politické, ale i osobní a skupinové účty. Celkově se znovu obrozuje mentalita nedůvěry k inteligenci, vlastní období let padesátých, omezují se možnosti tvůrčí intelektuální práce v nejrůznějších zcela nepolitických oborech, do řídicích funkcí na těchto úsecích se dosazují "komisaři" politické moci a nikoli lidé, požívající odbornou i politickou autoritu. Politika se zároveň snaží poněkud oddělit kategorii inteligence technické /jejíž potřeba ve sféře materiální výroby je nesporná/, zato však dává zcela na pospas pogromistickým náladám inteligenci humanitní. Vychází se tu zřejmě z předpokladu, že zdecimováním humanitní inteligence se vcelku "nic nestane", pokud jde o potřeby výstavby socialismu.

Ano, "nic se nestane", kromě toho, že degenerují právě ty úseky vědy a kultury, které v každé civilizované společnosti zajišťují sebereflexi celé společnosti, jejich potřeb i zájmů, jejího stavu i perspektiv. Sama politika může vždy plnit tento úkol ve společnosti jenom zčásti a jenom ze svého vlastního hlediska, jež nikterak není a nemůže být hlediskem vyčerpávajícím všechny potřebné přístupy a aspekty. "Nic se nestane" dále ještě také kromě toho, že stále ustupuje a slábne i skutečný vliv marxismu v životě naší socialistické společnosti. Neboť i kdyby sama politika byla skutečně marxistická /a nikoli sektářská/, nemohla by nikdy zaměnit marxismus jako teorii a metodu poznání vcelku, ve všech oborech právě humanitní intelektuální činnosti. Jestliže však politika sama navíc měří "oddanost marxismu" v podstatě tím, kdo je či není ochoten zřít se všeho, co ve výsledcích jeho dosavadní práce odporuje potřebám momentálně vládnoucí politické koncepce /a podle toho pak "promíjí" i minulé, byť veliké "hříchy" kajícíků/, jestliže podle tohoto kritéria provádí čistky ve všech sférách intelektuální práce - pak se ovšem "oporami marxismu" stanou jen ti, kdo prokázali právě jen podobnou schopnost zřít se všeho pod mocenským nátlakem. Co asi udělají tito lidé, kdyby byli znovu vystaveni nátlaku - a to pro změnu z jiné strany? Ztichnou a zalezou, podobně, jako podobní lidé ztichli a zalezli už v několika měsících roku 1956, kdy se s jistotou nevědělo, kam že se nakonec skutečná síla "napře", stejně jako zalezli v r. 1968 /nebo naopak sami se "radikalizovali", spatřující hlavní sílu právě v tom proudu/. Nebo se spoléhá na to, že jejich materiální a statutární pre-

ference, jaké se jim dnes dostává /opět obdobně jako vybraným skupinkám a jednotlivcům v padesátých letech/, budou tak silné, že tito lidé budou vždy a za všech okolností "marxismus" v jejich dnešním pojetí hájit? Není to naivní? Nebudou spíše hledat nové možnosti i další preference? Myslím, že "konzolidační" politika se hluboce mylí, i pokud jde o kvalitu "mladé krve", kterou sytí redakce i televizní obrazovky stejně jako pracoviště společenských věd nikde není za okolností, jež tato politika vytváří, nejmenší záruka, že jednak část těchto lidí nepostupuje v podstatě stejně konjunkturálně jako někteří ze starších generací, a u ostatních pak není důvodu předpokládat, že by se nemohli po několika letech v nové krizové situaci dostat právě na takové pozice, na jakých stanuli v politice radikalizující skupiny v r. 1968, jejichž příšlusníci prece ve své převážné většině před dvaceti léty chodili po ulicích v modrých košilích a volali "My jsme mládež nová, mládež Gottwaldova."

Takže přesvědčení, že pouhým potlačením rozporu mezi politickou mocí po r. 1968 a humanitní inteligencí se "nic nestane" je podle mého názoru sporné dokonce i z hlediska politické moci. Společensky viděno je pak ovšem nutno přičíst i hlavní důsledek takového postupu: že společnost celonárodně pociťuje podobný postup i jako násilí proti sobě, proti národní kultuře a civilizační tradici, proti svým vlastním zájmům. Myslím, že politická reforma r. 1968 by byla - při jejím dalším vývoji bez vojenského zásahu v srpnu - schopna řešit tento rozpor demokratickými i politickými prostředky: na různých místech předchozího textu jsem už vlastně odůvodnil tento názor - šlo zejména o to, postavit proti radikalizujícím menšinovým tendencím silný většinový požadavek řešit konkrétně zejména hospodářské problémy, provést do konce politickou linii Akčního programu KSČ a právně zakotvit meze institucionalizace různých zájmů /tj. řešit problém organizací typu KAN, obnovení soc. demokracie apod./ a zajistit ve sdělovacích prostředcích účinnou regulaci v duchu politické linie Akčního programu KSČ /tento poslední požadavek byl prakticky nejobtížnější v reálných vnitropolitických poměrech, byl však splnitelný rozhodně po předpokládaném mimořádném sjezdu KSČ/. Zároveň by byl otevřen prakticky co nejširší prostor pro vliv inteligence jako celku na řídicí proces, byla by dále probíhala již před léty pomalu započatá integrace stranické inteligence do procesu přípravy a realizace stranických politických rozhodnutí atd. Je nejenom možné, nýbrž i jisté, že by při tom došlo

ke konfliktnímu řešení vztahů mezi politickým vedením a tou úzkou skupinou radikalistické inteligence, která by již nechtěla ustoupit od započaté cesty formulování a samostatného propagování politických platform celé reformy /ne tedy jen dílčích požadavků/ i proti reálným možnostem politického postupu politického vedení strany i státu. Nelze vyloučit, že by praktické formy tohoto konfliktu vyústily v mocenský zásah proti jednotlivcům /např. zbavení funkcí, umožňujících ovlivňovat činnost masových sdělovacích prostředků, nabídka možností pracovat na čas v zahraničí jako řešení individuální situace některých jednotlivců apod./ . Celkově však mohl politický kurs reformy, daný linií Akčního programu dodržet i při řešení těchto rozporů svou základní demokratickou linii.

Při pokusu o kritický objektivní rozbor hlavních sociálních /třídních/ sil a zájmů, jež se v průběhu roku 1968 uplatnily v naší politice, neshledávám tedy ve vnitropolitických rozporech důkaz pravdivosti takových tvrzení, na nichž bude celou svou logiku "konzolidační" politika: že u nás nápor "kontrarevolučních sil" přivedl zemi na pokraj občanské války a že pokus o obnovení kapitalismu byl připraven a disponoval jakýmsi /blíže neurčenými/ sociálními silami, jež jej mohly provést. Nevidím takové síly a takový stav věcí. Zdá se, že v některých případech to fakticky nevidí ani oficiální "konzolidační" politika, že i ona si je vědoma, že to tak stále ještě nevidí naše společnost. Neboť proč by například J. Lenárt psal: "Pretože náš ľud neprešiel tou drastickou školou, ktorou prešiel maďarský ľud, treba - obrazne povedané - domodelovať v hlavách ľudí zákonitý vývoj, ku ktorému by bolo došlo, že i u nás všetko smerovalo k občianskej vojne, a aby zároveň pochopili i veľký význam pomoci našich spojencov"/Nová mysl - na pomoc stranickému vzdělávání, sešit 2, str. 24, červen 1974/. Tady najednou nejenom, že se smí "modelovat", ale je to dokonce šest let po roce 1968 nutné, aby náš lid měl "v hlavách jasno", co že vlastně prožil /tedy asi bez tohoto "modelování" pořád ještě jasno nemá?/ a aby "pochopil význam" vojenského zásahu v srpnu 1968/ tedy ještě pořád nepochopil?/. Je to stále jen totéž, o čem už byla řeč: proroctví, byť i v hávu teoreticko-politické terminologie, stále tu chybí důkaz /a to i "v hlavách lidu"/, že sama reforma roku 1968 byla vlastně onou kontrarevoluční akcí. Takový důkaz nepřináší ani ona část "konzolidační" pro-

pagandy, která už ztratila vůbec všechnu soudnost a stud a snaží se "domodelovat" rok 1968 u nás nejenom v analogii s Maďarskem roku 1956, ale i k analogii s fašistickým pučem v Chile. Absurdita výchozí logiky podobných úvah se tím ovšem stává tak zřejmou, že sama taková propaganda odrázuje lidi od "konzolidační" logiky mnohem účinnější než cokoliv jiného.

4. Hlavní rysy situace v KSČ v průběhu reformy

Spolu s rozpory, o nichž byla doposud řeč, se ovšem v politickém vývoji roku 1968 uplatňovaly i některé další, nikoliv nevýznamné rozpory, jež však nelze dovozovat ze zájmů a postavení hlavních sociálních skupin /tříd/ socialistické společnosti: probíhají všemi těmito skupinami, jdou napříč sociální strukturou, neboť plynou z jiného členění společnosti. Jde především o rozpory mezi skupinami, jež jsou přímo spjaty s politickou mocí, jsou jejími držiteli a vykonavateli, a mezi skupinami /většinou společností/, jež je převážně objektem řízení, je politickou mocí ve svém chování regulována, ale fakticky sama moc nevykonává; v politickém smyslu se tento rozpor zčásti shoduje s rozporem mezi členy komunistické strany a nestraníky v socialistické společnosti. Patří k němu samozřejmě pak i problematika rozporů uvnitř sféry politické moci a problematika vnitrostranických poměrů ve vládnoucí komunistické straně. Dalším druhem rozporů, jež se projeví i na politické aréně roku 1968, jsou rozpory generačních skupin ve společnosti a rovněž rozpory národnostní. Protože však žádný z těchto rozporů nebyl ani dříve a není ani dnes podstatněji spojován s kvalitativním hodnocením situace naší politické reformy jako situace "kontrarevoluční" a není předmětem obžaloby, vznášené vůči "pravicovým revizionistům" /snad jen s výjimkou vnitrostranických otázek a koncepcí vývoje KSČ/, budu jim věnovat jen velmi stručnou pozornost, nutnou z hlediska celkového záměru této studie, tj. v jejich hlavním politickém významu pro průběh reformy v roce 1968.

V rozporu mezi "řídícími a řízenými" skupinami - jak lze pro stručnost tento vztah pojmenovat - bylo v Československu koncem šedesátých let typické, že neexistovaly - alespoň na nižších a středních stupních řídicích struktur - vyhraněnější rozpory "kastovního" typu, tj. preference skupin, jež se pří-

mo podílely na výkonu moci, nedosahovaly takové úrovně, aby tyto skupiny výrazně oddělovaly od většiny, participující na moci nepřímo nebo vůbec ne, co do jejich životního stylu, materiální úrovně atd. Bylo to způsobeno jednak nevelkou preferenční diferenciací v tomto směru, jednak existencí reálných možností na moci přímo neparticipující většiny dosáhnout jinými způsoby zhruba stejného standartu jako aktivně participující menšina. Na vyšších a nejvyšších stupních mocenské hierarchie se sice tento rozdíl pochopitelně zvětšoval, ale i příjmy funkcionářů nejvyšších mocensko-politických špiček dosahovaly asi šesti až desetinásobku statisticky průměrné dělnické mzdy, což je ve srovnání s obdobnými relacemi v řadě jiných zemí /socialistických i kapitalistických/ diferenciaci ne tak příkrá, aby sama o sobě vyvolala ostrý společenský konflikt. Způsoby preference držitelů moci mimosféru peněžních odměn /tj. různá zvýhodnění v "naturální podobě" apod./ byly samozřejmě různé a značně rozsáhlé, avšak společensky přece jen vcelku nevyvolávaly masové averze většiny. Konfliktní situace vznikaly spíše z toho, že užití moci bylo v některých relacích fakticky neomezené právními zárukami "řadových" občanů.

Členství v KSČ bylo rozhodnou podmínkou pro zaujetí převážné většiny rozhodujících pozic v mocensko-řídicím systému, byť i různou měrou v různých oborech společenské činnosti /nejvyhraněněji samozřejmě ve složkách, tvořících jádra moci/. Sama masovost KSČ /zhruba 12% veškerého obyvatelstva/ podmiňovala při tom stav, že toto členství nebylo však automaticky totožné se zařazením do mocensko-řídicího systému, tj. že nemalá část členů KSČ působila ve sféře výkonu práce; systém přímých preferencí v této sféře rovněž existoval, avšak opět ne v podobě, která by vedla k ostrým rozporům a konfliktním situacím.

Myslím, že vcelku charakterické pro vztahy mezi straníky a nestraníky z hlediska míry preferencí členů KSČ ve společnosti jsou výsledky sociologického průzkumu, prováděného u nás v r. 1967, tj. právě před počátkem reformy z roku 1968. Z analýz údajů, jež vyplynuly ze zkoumaného, celkem reprezentativního vzorku, /jenž však nedostatečně zachycoval nejvyšší stupeň mocenské hierarchie/, se dospělo k těmto závěrům: "... čím vyšší stupně moci, tím více straníků je jejich držitelem, zatímco adresáti moci jsou převážně nestraníky. Tato úměra je částečně narušena jen u vlivu a u nadří-

zených, kteří mají alespoň jednoho podřízeného... Odlišné relace straníků a nestraníků v počtech nadřízených a vedoucích je možné interpretovat jako manifestování... trendu, akcentujícího spíše než politická kritéria odborná a profesionální. Na úrovni vedoucích organizací je poměr členů držitelů moci téměř ekvivalentní, mírně asymetrický ve prospěch členů, kdežto na úrovni udržení dispozičních práv alespoň vůči jednomu podřízenému již převažují nestraníci.

Členové strany při tom pracují významně více v oblasti služeb a organizací, tj. v oblasti kultury, zdravotnictví, veřejné správě a armádě, tedy v odvětvích, v nichž je koncentrována většina mocenských pozic vzorku, nečlenové strany pak v průmyslu a zejména v zemědělství. Straníci jsou zejména úředníky, odbornými zaměstnanci a příslušníky svobodných povolání, nestraníci pak zejména zemědělci a stavitelé.

Index "vybavení domácnosti" zahrnující ocenění vlastnictví auta, mixéru, ždímačky, chladničky a televize vykazuje s členstvím v KSČ silnou vazbu. Tři nejvyšší stupně této bodové stupnice informují o simultánním vlastnictví těchto předmětů v relaci s členstvím v KSČ, zatímco nestraníci významně participují pouze na vlastnictví jen některého z těchto předmětů. V povolání jsou straníci spíše silně spokojeni, zatímco nestraníci jsou spíše "jen spokojeni" či "částečně nespokojeni", životní úroveň rodičů hodnotí straníci níže než vlastní životní úroveň: vede se jim "rozhodně lépe", zatímco straníkům jen "spíše lépe", "stejně", ale i "hůře" než rodičům /se silnější tendencí k těmto dvěma hodnocením/, ale vede se jim i "rozhodně hůře". Straníci hodnotí významně výše než nestraníci i vlastní vliv na společenské záležitosti". Pokud jde o vztah KSČ a společnosti z hlediska diferenciací společenských rolí, vyplynul z téhož průzkumu spíše závěr, "že i struktura členství v KSČ je diferencována podle těchto kritérií jako ostatní společnost a její soubory", nikoli tedy závěr, že "společnost a zejména náš soubor držitelů moci je diferencován podle kritérií členství v KSČ". x/

x/ P. Machonin a kol.: Čs. společnost, Epoque-Bratislava, 1969, str. 257 - 259.

Jde tedy o obraz stavu, který sám o sobě svědčí o nevyhrocených, tlumených rozporech pokud jde o vztah "řídící a

řízení" v politické prűmĚtu do vztahu "komunistĚ a nestranĚ - ci" z hlediska preferencĚ ve statutu i materiální úrovni života prvních vůči druhým. Z jinĚho hlediska však byl tento rozpor pŕece jen silnějším politickým faktorem: z hlediska všech neuspokojovaných zájmů a potřeb různých sociálních skupin, o nichž již byla podrobnĚji řeč, byli ovšem členové KSČ onou společenskou skupinou, která v očích ostatních vystupovala jako nositel a představitel systému politicko-mocenskĚho řízení vűbec, jako skupina odpovĚdná za jeho nedostatky, a to zejména i v minulosti, v období padesátých let, z nichž jako živý faktor osobního života velkého počtu lidí pŕežívaly dűsledky mocenských zájmů do života celých početných tříd a vrstev i dűsledky bezprávĚ a zjevných kŕivd vůči mnoha lidem. V průběhu reformy byli proti pochopitelnĚ komunistĚ "dole" zcela konkrĚtnĚ /a mnohdy ostŕejĚji a tvrdĚji/ vystaveni dűsledkům veškerých /včetně minulých/ chyb politického postupu strany a jí ovládanĚ moci: to platilo jak o funkcionářích nižších článků systému, tak o celé členské mase strany, jež sama fakticky žádnĚ mocensko-direktivní funkce nikdy neza-stávala a při centralisticko-byrokratickĚm systému řízení nemĚla ani moŕnost významněji ovlivňovat politiku vlastního stranického vedenĚ.

To vytvářelo uvnitř samotné KSČ rozpornou situaci ve vztahu k reformĚ: na jedné stranĚ byla s nadĚjí a očkáváním pŕijata velkou většinou členů strany, na druhé stranĚ však všechny chyby politického vedenĚ, o nichž byla řeč /zejm. prodluŕování stavu "provizoria" a stále sílící nátlakovĚ vlivy na tempo i obsah reformy v radikalizujícím směru/, výrazně ztĚŕovaly pozici funkcionářů i členské masy strany "dole" a sílily tam proto obavy, zda další vývoj nepovede i k uvolnění revanšistických nálad a tendencĚ, jež by dopadly na kůži komunistů právĚ "dole". Myslím, že ze všech dűvodů, jež už byly uvedeny o povaze i intenzitĚ jednotlivých hlavních rozporů, které v reformĚ působily, nebyly tyto obavy oprávnĚné: byly ovšem nutným jevem a byly pochopitelnĚ, neznamenaly nikterak odpor komunistů "dole" proti reformĚ, volaly jen nalĚhavĚ po její účinnĚ politickĚ regulaci. Tou měrou, jakou tato regulace byla v některých ohledech málo politicky účinná, musily proto i vzrůstat "dole" ve stranĚ podobné tendence. Byl to nepochybnĚ brzdĚcí rys z hlediska akceschopnosti strany jako organizovanĚho celku, avšak tento rys podle mého názoru nikdy tuto akceschopnost neohrozil tou měrou,

aby strana přestala jako celek být i působit jako hlavní, nejsilnější a nejorganizovanější politická síla v průběhu celé reformy. Definitivní vyřešení mohla přinést ovšem až vnitrostranická konzolidace funkcionářských kádrů na všech stupních stranického vedení po sjezdu strany.

Celkové rozložení členské základny KSČ v naší společnosti, síla její členské základny i mimo mocensko-politické a řídicí pozice, proporce těchto řídicích pozic ve vztahu k nestraníkům na nejnižších článcích - to vše však zároveň mělo hlavně pozitivní důsledky: jako politický faktor zdaleka totiž nepůsobil jenom tlak na členskou masu strany ve shora uvedeném smyslu. Významným politickým faktorem bylo to, že do strany organicky vstupovaly hlavní společenské problémy, že nebyla uzavřena vlivu žádného z významnějších sociálních zájmů v socialistické společnosti, které svou politikou měla uspokojovat a rozpory mezi nimi řešit, že tento vliv působil pro - střednictvím členů strany /a nikoli jako vůči straně vnější tlak/ a mohl být tedy politicky řešen zprvu vnitrostranicky, na základě zásad výstavby a činnosti KSČ, a po nalezení jeho stranické podoby mohl pak být účinněji řešen i ve své společenské podobě. KSČ tak byla ve značné míře organickou složkou naší společnosti, a nikoli od ní příkře oddělenou a nad ní stojící silou.

Z hlediska procesu co nejjednoduššího prosazení centrální direktivy směrem "dolů" znamená ovšem podobný stav komplikaci, tento proces se stává složitějším: neboť "dole" nejsou jen vykonavatelé direktiv /být i jim centralisticko-byrokratický systém řízení dává prakticky především právě toto postavení i uvnitř strany/, ale jsou tam lidé, kteří jsou zároveň představiteli "řízených", jsou spjati svými zájmy i postoji se sociálními silami a skupinami, v nichž žijí svůj každodenní život, k nimž patří svým zařazením v systému dělby práce, svým životním stylem, s nimiž jsou spjati nejrůznějšími osobními vazbami atd. Tou měrou, jakou centrální direktiva tedy neodpovídá správně potřebám, zájmům či vědomí těchto sociálních sil a skupin, naráží při své realizaci již uvnitř strany na kritiku, nechť k jejímu provedení /tzv. pasivitu komunistů/, případně na odpor a na pokusy zpětným působením na stranické centrum tuto direktivu změnit nebo zrušit. Tvorba i realizace centrálních rozhodnutí v takovém případě prostě objektivně vyžadují uplatnit metody vnitrostranické demokracie, tento stav je celkově nepříznivý pro metody byrokratické-

ho centralismu a administrativní způsoby realizace politických rozhodnutí ve straně i společnosti. Proto také vždy tou měrou, jakou narůstaly právě takovéto metody, tou měrou, jakou se rozvíjel systém osobní moci ve straně, byly vždy maximálně omezovány vazby mezi stranou a společností, vznikající z toho, že členská masa strany byla do společnosti organicky vřazena. Mělo to vždy dvě základní podoby: jednak omezování členské základny strany /různými prověrkami i omezováním přijímání nových členů/, jednak přenášení co největšího počtu funkcí, nutných při vypracování i provádění centrálních rozhodnutí, z členské masy strany /z jejích organizací, jejího aktivu, z volených orgánů/, na placený stranický aparát /jehož postavení maximálně omezuje jakékoli jiné závislosti než závislosti na vyšších člancích téhož aparátu a zároveň maximálně posiluje závislost jeho řadových pracovníků na funkčně nejvýše postavených jednotlivcích, tj. odpovídá spíše i režimu osobní moci. x/

x/ Jak už jsem poznamenal na jiném místě, neplyne z toho nikterak, že stranický politický aparát je nepotřebný při jiné koncepci politiky. Je vždy stejně nezbytný, jako je nezbytný profesionální aparát i v jiných společenských organismech sféry řízení než je strana. Avšak jeho postavení, jeho funkce i kvalifikace pracovníků vyžaduje pak jiná hlediska.

Z hlediska společenské role strany, z hlediska její skutečné vedoucí politické úlohy v socialistické společnosti však otevírá stav, kdy strana je svou členskou základnou organicky spjata s celou společností a jejími různorodými /i rozpornými/ potřebami a zájmy, možnostmi demokratického politického vývoje při zachování rozhodujícího politického vlivu komunistické strany. Z tohoto pojetí vycházela také politická reforma v Československu roku 1968: její linií bylo rozvojem vnitrostranické demokracie zabezpečit už přímo ve straně uplatnění mnohostranných společenských vlivů a zájmů socialistického charakteru /neboť o protisocialistických či protikomunistických tendencích uvnitř komunistické strany nelze z jiného než sektářského hlediska uvažovat jako o jakkoli významném vlivu za socialismu/, umožnit, aby už v procesu tvorby stranických politických rozhodnutí /a pak i v procesu jejich realizace/ byly uvnitř strany maximální možnou měrou předvídaný a řešený společenské rozpory, na něž daná politická

rozhodnutí v praxi nutně "narazí", jež budou nutně musit být ve společnosti rozřešeny, aby se dosáhlo stanoveného politického cíle. Při tomto pojetí pak ovšem uvnitř strany nutně vystupuje do popředí demokratická stránka centralismu, politické metody místo administrativních, přesvědčování místo donucení; členská masa strany /její organizace, její aktiv, volené orgány/ se stávají nutně nositelem hlavních funkcí, nezbytných v procesu tvorby i realizace politických rozhodnutí shora dolů, a placený stranický aparát se stává nástrojem k zabezpečování organizačních předpokladů politické práce strany jako celku, všech jejích členů na nejrůznějších úrovních řídicích struktur i v prostředí vlastního výkonu práce /ať už ve sféře materiální výroby nebo mimo ni/. Takový stav ovšem v maximální míře omezuje vazby a závislosti, napomáhající administrativně-direktivním metodám politického řízení/ a samozřejmě i režimu osobní moci/ a naopak maximálně posiluje vazby, odpovídající demokratickému /pluralitnímu/ politickému systému ve společnosti.

Z hlediska optimálních možností realizace politické reformy u nás, je při kritické analýze praxe roku 1968 nutno vidět dva základní negativní rysy- V důsledku náhlého, politickým vedením nepředvídaného eruptivního vývoje, k němuž došlo lednovým plénem ÚV KSČ, nebyl ve vnitrostranickém vývoji dán potřebný předstih před vývojem celkového mechanismu politického systému za socialismu. Praktický stav v roce 1967 byl charakterizován nadvládou prvků, odpovídajících administrativně-direktivnímu systému řízení /a z části i režimu osobní moci/, avšak zároveň už přítomností silných prvků, jež byly latentní základnou systému demokratického /tj. zejména reálný stav členské základny a její rozmístění, silnější integrace stranického aktivu do politické práce strany než před několika léty, částečné uplatnění kritérií odbornosti v samotném aparátu a převládající vědomí v řadách členů strany na všech úrovních řízení o nutnosti demokratizačních změn/. Strana jako rozhodující politický organismus byla tedy v podstatě připravena k vnitrostranickému reformnímu vývoji ve směru, optimálním i pro společensko-politickou reformu systému, avšak v lednu 1968 tento proces ještě vlastně výrazněji nepokročil a začal se pak rozvíjet až souběžně s celkovým společenským pohybem. Z hlediska vytvoření optimálních předpokladů pro tuto celkovou reformu však osobně považuji - a považoval jsem i v roce

1967 - za žádoucí takový stav, v němž má vnitrostranický vývoj před společenským pohybem takový předstih, který umožní, aby v momentě, kdy se uvede do pohybu /zejména eruptivního charakteru/ celý politický systém, měla již strana reálně fungující a převažující takové vazby vnitrostranického života a řízení, které kvalitativně odpovídají požadovaným, novým vazbám, jež má v celé společnosti vytvořit politická reforma. K takovému vývoji však nedošlo - a ani politik, ani marxistický teoretik se nemohou, nechtějí-li se zesměšnit, rozhořčovat na dějiny, za to, že šly jinak než bylo "žádoucí". Přesto však myslím, že bylo nutno věnovat vnitrostranickému vývoji větší, koncepčnější pozornost politického vedení od samého počátku /a zejména v prvních měsících, kdy ještě mohl být vytvořen určitý předstih/ reformy: to je jeden z důležitých aspektů obecné chyby, jež spočívala v opakované ztrátě předstihu a iniciativy v průběhu všech měsíců od ledna do srpna 1968 a o níž jsem už podrobněji pojednal na počátku této části studie. Právě tou měrou, jakou nebyly vnitrostranické problémy včas správně řešeny, vznikal pak pro reformu nepříznivý faktor - obavy v členské masě strany, že politický vývoj ve společnosti přeroste schopnost strany politicky reformní proces regulovat. x/

x/ Několikrát v průběhu jara 1968 jsem se pokusil soustředit na tyto otázky pozornost - v tisku i na ÚV KSČ. V článku v RP před dubnovým plénem 1968 jsem pod mezititulkem "Rehabilitovat stranu, rehabilitovat ideu komunismu" myslím zcela otevřeně poukázal na nezbytnost řešit samostatně a včas vnitrostranické otázky tohoto druhu, změnit situaci, kdy staré vazby ani ve straně již nefungují a nové nejsou ještě dostatečně účinné: "Jestliže tuto situaci nezačneme ve straně radikálně měnit k lepšímu a politická demokracie se u nás bude dále rozvíjet, nemůžeme se pak divit, že skutečný vliv myšlenek - a to i myšlenek ne vždy komunistických - bude sílit a strana se dostane do pozice síly, která obhájí minulost místo budoucnosti... Navíc je pochopitelně třeba urychleně projednat všechny návrhy na nové řešení vnitrostranických vztahů - mezi orgány a jejich aparátem, mezi členy a funkcionáři, mezi různými stupni řídicích orgánů apod. A začít zároveň rychle pracovat prostředky a metodami stranické práce: s aktivem, s funkcionáři, se základními organizacemi. Strana nyní nutně potřebuje nejenom veřejný politický život,

ale i svůj vnitrostranický život, informaci, výchovu, sjednocování názorů komunistů uvnitř strany" /RP 31.3.1968 /.
Důraz na tyto otázky jsem znovu kladl ve vystoupení na květnovém plénu ÚV KSČ, z něhož jsem již při jiné příležitosti toto místo citoval.

Druhým negativním rysem vývoje vnitrostranických poměrů bylo pak to, že i uvnitř strany se začaly výrazně uplatňovat obdobné radikalistické postoje a ideje při řešení otázek vnitrostranických vazeb, jako ve vývoji celkového politického systému. Právě tak jako zde pak to vedlo k prodlužování "provizorií", k vyhrocování rozporů, jež bylo možno - a z hlediska optimálních podmínek pro reformu i nutno - naopak nehromadit, neurychlovat jejich konflikt, nýbrž tlumit a usilovat o jejich řešení tak, aby tím nebyly zasaženy životní /existenční/ zájmy lidí, kteří se nestavěli nepřátelsky proti reformě, avšak zároveň také neměli všechny potřebné předpoklady /někdy ve znalostech a schopnostech, jindy ve stupni důvěry jak ve straně, tak ve společnosti apod./ k tomu, aby v dalším průběhu reformy zastávali stejně vlivné pozice v řídicích systémech jako před ní. Při řešení zásadních otázek - tj. zejména otázky o tom, co je vlastně politickou metodou regulace uvnitř, tak mimo stranu - se pak uplatňoval radikalistický vliv, který, jak už bylo dříve řečeno, nechápal právě problém politické regulace správně: v tomto pojetí se z metod politické regulace v podstatě vylučovaly mocenské /násilné/ zásahy a politické vedení se jednostranně a falešně ztotožňovalo s pouhým působením idejí a názorů, s přesvědčováním jakožto debatou o správnosti či nesprávnosti různých názorů. V takovéto interpretaci pak ovšem i linie Akčního programu KSČ, jež zakládala vedoucí úlohu strany na politickém vedení a přesvědčování, jež však správně i výslovně stanovila, že "při tom se nemůže strana změnit v organizaci, která by působila na společnost pouze svými idejemi a programy", byla fakticky zbavována právě tohoto politicky zásadního prvku. Myslím, že tato hlediska v některých rysech ovlivnila i návrh nových stanov KSČ v tom směru, že se vytvářela možnost nejednoznačných výkladů a sporů v praxi vnitrostranického života téměř všude tam, kde by uvnitř strany došlo k praktické nutnosti vyloučit za rámec strany /tj. nepřijmout jako vnitrostranický problém/ některé politické problémy uplatněním vnitrostranických mocenských zásahů

/tj. sankcí - až po vyloučení z řad KSČ/ proti nositelům takových rozporů. x/

x/ Myslím, že tu jde o konkrétní případ jevu, o němž už byla obecně zmínka: snahy o všechny možné záruky proti použití sankcí ve straně vůči kritickým stanoviskům vedly až k takovýmto důsledkům proto, že jejich zastánci vycházeli ve skutečnosti z pohledu na minulost politického systému a nikoli z jeho budoucí /Akčním programem proklamované/ podoby. Neexistuje-li pluralitní politický systém socialistické demokracie, pak například vyloučení z řad komunistické strany znamená odnětí jakýchkoli možností kritické společenské aktivity, je exkomunikací člověka i z oficiální společnosti, rovná se jeho zničení. V pluralitním politickém systému by ovšem situace byla zásadně jiná; čím více by se pluralitní systém uplatňoval ve společnosti, tím více by bylo možné vytvářet komunistickou stranu skutečně jako dobrovolný, názorově sjednocený organismus - a vyžadovat pak samozřejmě i tomu odpovídající vnitrostranické zásady ideové jednoty komunistů.

Při tom pro samo základní pojetí strany jako společenské vůdčí politické síly je nezbytné, aby dovnitř strany nebyly vnášeny takové rozpory a zájmy, jejichž jednou možnou stránkou je faktická likvidace programových cílů strany jako cílů oprávněných. V tomto smyslu strana - z povahy své vlastní existence - nemůže být nikdy prostým odrazem celé společnosti, nýbrž je vždy organizací té její části, která dobrovolně přijímá komunistickou koncepci vývoje za svou, samozřejmě s právem /a povinností/ diskuse o obsahu této koncepce. Politické metody regulace jak ve společnosti, tak i uvnitř strany musejí vždy obsahovat také mocenský, donucovací prvek: demokratická politika však vyžaduje respektovat při tom dvě zásady - nepoužívat donucení tam, kde druhá strana rozporu nevnáší do konfliktu aktuální nebezpečí násilí, a neužívat násilného potlačení tehdy, nemůže-li být reálně akceptováno jako správné /či alespoň tolerováno / většinou. x/

x/ Je pochopitelné, že rozpory, k nimž vedly podobné chyby uvnitř strany samé, se promítaly do všech jejích složek, do všech orgánů i aparátů. Ani politické vedení reformy /ÚV, respektive prakticky spíše předsednictvo a sekretariát ÚV

KSČ/ nezůstalo těchto vlivů ušetřeno. Nejednotnost politických postojů v tomto vedení nebyla podle mého názoru tak výrazně východiskem jeho práce v dubnu 1968, jako byla spíše důsledkem různé reflexe jednotlivých členů na probíhající politický vývoj - vnitropolitický /společenský i vnitrostranický/ i mezinárodní. Myslím, že květnové plénum ÚV KSČ bylo posledním časovým úsekem, kdy se vcelku demokraticky v samostatném politickém vedení dosáhlo ještě jednoty /samozřejmě s diferenciacemi, jako jednota v politickém vedení vždy nutně obsahuje/. Nadále se pak spíše výrazněji uplatňovala nejednotnost - a to přes formální častou jednomyslnost přijatých závěrů, usnesení a hodnocení. Základní chybou bylo, že vlastní příčiny této nejednotnosti nebyly prakticky nikdy hlouběji vyjasněny, což ovšem opět vedlo k narůstání prvků /i osobní/ nedůvěry tam, kde východiskem byla jediné otevřená kritičnost a pokus o otevřenou formulaci rozporů i jejich řešení.

V důsledku tohoto stavu i uvnitř strany nutně docházelo k tomu, že i oprávněné kritické postoje, jejichž smyslem byla snaha zajistit pro reformu optimálnější politické klima, byly některými skupinami komunistů chápány jednoznačně jako snaha jít proti reformě. Je při tom pravda, že rozhodnou roli v takovém zkreslení věcí hrálo mnohdy zcela nevhodné vyjádření podobných kritických postojů; roli pak hrálo i to, že podobnému kritickému stanovisku byli především a nejsilněji vedeni ti komunisté, jímž další obdobný vývoj hrozil vyřazením z reformního proudu a nikoli ti, kteří i při tomto vývoji podobné nebezpečí osobně necítili. Tak se zpětně ovšem často jako motiv i oprávněných kritických výhrad některých komunistů jevíly jejich obavy o osobní kariéru /a opačně: jako motiv pro zeslabení či přehlížení této kritiky se jiným komunistům také připisoval - a dodnes připisuje - osobní kariérismus/ a kritika tím byla předem zlehčována, diskvalifikována a fakticky potlačována. Tehdy užívané pojmy "konzervativní" a "progresivní" komunista opravdu v řadě případů nabyly velmi pochybného obsahu z hlediska optimálních podmínek pro samu politiku Akčního programu KSČ. Celkovým výsledkem tohoto stavu bylo ve skutečnosti jen výrazné posilování opravdu konzervativních sil uvnitř KSČ, jež stály proti reformě od počátku ve jménu zachování systému direktivně-administrativního řízení ve straně i společnosti.

Jak už však bylo řečeno v předchozím textu, nepovažoval jsem a nepovažuji ani dnes tehdejší vnitřní stav strany za něco, co nemohlo být pozitivně, v souladu s politickou linií celé reformy v dalším vývoji po mimořádném sjezdu KSČ řešeno. Síly, umožňující takové řešení, byly jak ve společnosti tak uvnitř strany rozhodující a měly převahu nad vlivy, jež tomuto řešení tehdy bránily, brzdily je a zpomalovaly. Postup, který v této věci - v dalším vývoji KSČ - zvolila "konzolidační" politika od roku 1970, tj. čistka provedená pod názvem "výměny stranických legitimací", je však podle mého názoru dodnes klíčovým faktorem pro pochopení celé lability politických poměrů v dnešním Československu. Výhodiskem tohoto postupu bylo rozdělení strany na dvě části podle zcela falešné alternativy: na komunisty, kteří jsou ochotni popřít celé své dosavadní stranické usilování a prohlásit, že se vždy mylili ve všem, co není v souladu s tezí o existenci kontrarevoluční situace u nás v roce 1968 a o nevyhnutelnosti vojenského zásahu jako jediné možné alternativy v srpnu 1968, a na komunisty, kteří proti podobnému dělítku mají jakékoli výhrady. V důsledku uplatnění tohoto kritéria při "výměně stranických legitimací" nedostala tyto legitimace zhruba třetina členů KSČ.

Ani to ovšem neznamená, že zbývající dvě třetiny sku-tečně měly v roce 1968 názor, který prohlásily za svůj v roce 1970. Znamená to jen, že ve straně byli ponecháni převážně takoví členové, kteří v situaci, kdy měli buď "odvolat" své někdejší přesvědčení, nebo se vystavit všem důsledkům "exkomunikace", volili cestu "odvolání". Říkám převážně proto, že kromě nich samozřejmě ve straně zůstali členové, kteří opravdu již v roce 1968 tou či onou měrou uznávali podobné hodnocení, jaké bylo vývoji dáno v roce 1970; ti však podle mého odhadu /doložit tento odhad nějakým faktickým rozborem na tomto místě nemohu/, tvořili asi 10 % členstva strany z roku 1968. K nim je nutno připočíst i takové členy strany, kteří sice v roce 1968 nehodnotili situaci tak, jako oficiální politika v roce 1970, měli však k průběhu reformy řadu výhrad /zčásti oprávněných/, nevěřili v sílu a možnosti demokratického řešení a přijali proto další průběh událostí ne jako jedinou možnou spásu, ale jako nutnost, jako "novou realitu", v jejímž rámci asi už není možné nic jiného než přijmout se vším všudy i logiku stranické politiky z roku 1970: ti mohou, podle mého odhadu, tvořit asi 20 % členstva z roku

1968. Zbývající část /podle mého odhadu zhruba 30%/ členů strany však "dostala novu legitimaci" proto, že popřeli pod hrozbou důsledků exkomunikace své skutečné přesvědčení a názory. I ti tak samozřejmě učinili z různých důvodů a nelze u všech hledat prostý konjunkturalismus v materiálním smyslu jako rozhodující pohnutku: mnozí patřili k členům strany bez větší politické aktivity ve stranickém životě za všech zvrátů stranické politiky a proto ani z roku 1968 proti nim vlastně "nic nebylo" a udrželi si své členství, avšak ve skutečnosti názorově nestáli /a dodnes nestojí/ z přesvědčení za východisky "konzolidační" politiky.

Nehledě na to, že i z hlediska nového politického vedení tak vznikla značně problematická vnitrostranická základna pro jeho politiku, měl tento postup podle mého názoru hlavní negativní důsledek v oslabení faktického společenského působení strany. Byla tím rozrušena výrazně pozitivní stránka, kterou měla dřívější skladba členské základny KSČ; její organické zapojení do společenských struktur naší společnosti, organické pokud jde o hlavní sociální skupiny a generační vrstvy společnosti. Strana se tím zbavila hlavní možnosti, jak do sebe prostřednictvím organicky rozložené členské základny "vstřebávat" hlavní zájmové /a tím i politické/ tendence uvnitř socialistické společnosti a jak je také uvnitř strany a určitým předstihem politicky řešit. Označením vyloučených komunistů /z tohoto hlediska je rozdíl mezi vyloučenými a tzv. "vyškrtnutými" zanedbatelný/ za "pravicové oportunisty", za nepřátelské "živly" a pomocníky "kontrarevoluce" na straně jedné a souběžným vyřazením těchto lidí do normálních sfér života a práce /velmi často do sféry manuální, dělnické práce apod./ dosáhla "konzolidační" politika nechtěných důsledků ve společenském vědomí: tou měrou, jakou tito lidé obstáli ve svém novém zařazení /a to se stalo v obrovské většině případů/ a dovedli se každodenním životem přiblížit svému nestraničkému okolí, vzrostla ve vědomí tohoto okolí naopak dodatečně jejich faktická autorita, jsou tímto vědomím hodnoceni jako lidé, kteří za to, že "stáli na svém", jsou perzekuováni, kteří se ukázali jako "slušní lidé" v každodenním životě a s nimiž vědomí ostatní společnosti sympatizuje. Stále opakované úsilí oficiální propagandy, jehož smyslem je naopak dosáhnout "v hlavách lidí" odsouzení této skupiny komunistů, nevede proto po léta k úspěchu /a nepovede k němu za daných podmínek ani nadále/. Naopak četné případy, kdy lidé

vidí, jak si někdo "udržel" členství ve straně obyčejným popřením svého pravého přesvědčení, posilují nutně v tomtéž politickém vědomí již bez toho silný aspekt pohledu na členy strany, jako na konjunkturální kariéristy.

To vše se zároveň odráží i ve vnitrostranických poměrech. Nutným důsledkem je zesílení všech vazeb vnitrostranického života, které již v posledních letech éry A. Novotného sláblly, a které odpovídají požadavkům prosazování centrálních direktiv i tehdy, jestliže se při tom nelze dostatečně opřít o skutečný souhlas z přesvědčení nejen ve společnosti, ale zčásti ani ve straně: vazby, kdy slábne úloha členské masy a sílí úloha vztahů prosté závislosti "zdola nahoru" /ať u placených nebo u neplacených funkcionářů - neboť i ti jsou vlastně placeni, byť i formou privilegovaného postavení v jiných než vnitrostranických aparátech/, vazby odpovídající jen direktivně-administrativnímu stylu řízení a podporují nutně i rysy režimu osobní moci na všech stupních vnitrostranických struktur - všechny tyto vazby a mechanismy se nutně musí dostat do popředí v praxi stranického života.

Takový vývoj má ovšem vážné důsledky i v tak okleštěné členské masě strany, jaká zbyla po roce 1970 v Československu. Především se nutně musí časem dostat do rozporu s postoji i mentalitou té stranické menšiny, která opravdu již v roce 1968 hodnotila vývoj podobně jako oficiální ideologie "konzolidační" politiky. Pro tyto lidi je totiž hlavním kritériem nikoli to, kdo se dokázal zříci svých postojů v roce 1970, ale to, jaké kdo měl skutečné názory a postoje v roce 1968. Postupem času nutně začínají dospívat k závěru, že jejich úloha "zdravého jádra" strany /a toto "zdravé jádro" chápou právě podle skutečných názorů a postojů v průběhu reformy/, zpočátku "konzolidační" politikou tak vyzvedaná, byla jen využita k jiným závěrům a ve prospěch jiných stranických skupin než vládly ve straně roku 1968, avšak že ani tyto skupiny nejsou ochotny přidělit vlastnímu "zdravému jádru" rozhodující roli ve vnitrostranické hierarchii a v řídicím systému. Tito lidé samozřejmě zase nevidí /jako to neviděli v roce 1968/, že něco podobného v reálné politice nemůže udělat stranické vedení prostě proto, že samy představy a názory těchto lidí /tzv. "levé fronty" apod./ na skutečné společenské problémy, na způsob a metody jejich řešení jsou tak dalece odtrženy od skutečných potřeb socialistické společnosti, jsou tak dalece sektářské /a to navíc "pocitivě sektářské", neovlivnitelné kon-

junkturálními hledisky/, že jejich vůdčí uplatnění v politice by nutně vyvolalo krizi ve společnosti i v politice. Nevidí, že reálná politika je z tohoto důvodu může využívat jen za určitých situací a k určitým účelům, ale převahu v mocensko-politické struktuře musí nutně nabýt pragmatičtější, pružnější směr i v sektářském křídle strany. Protože ovšem postoje těchto lidí jsou opravdu neměnné, dostávají se nutně postupně, různou měrou v různých dobách, ale celkem zákonitě znovu do jisté opozice i vůči "konzolidační" politice a jejím oficiálním představitelům. V reálném životě lze dokonce vidět i určité jejich pokusy o sblížení s exkomunikovanými "pravičáky", s nimiž je alespoň emotivně sblízuje skutečnost, že zůstali "stát na svém" podobně jako oni sami /byť i s různým obsahem názorů/. Podobný vývoj se dále musí dostat do rozporu i s částí těch členů strany, kteří měli v roce 1968 k reformě výhrady, ale nebyli při tom tehdy přesvědčeni o nutnosti právě takové politiky, jaká je reprezentována "konzolidační"praxí: i u nich nutně začínají vznikat výhrady tam, kde politickou "konzolidační" praxi nepovažují za nevyhnutelný důsledek "nové reality", i oni začínají nutně časem hledat jiné možné alternativy při řešení řady otázek. Neboť jejich politická zkušenost /většinou dlouhodobější/ je již v minulosti přesvědčila o nutné dočasnosti úspěchu extrémních řešení toho typu, jakých bylo užito "konzolidační" politikou při restrukturalizaci /rozbití/dřívější členské základny i vnitrostranických vazeb a metod v procesu politického řízení. Uplatnění extrémních řešení uvnitř strany samé dále nutně podrobuje rezervovanost a vyčkávání /oficiálně i dnes často kritizované jako "nedostatečná angažovanost", jako "pasivita členů strany" apod./ u početné skupiny těch členů strany, kteří zůstali i po roce 1970 ve straně proto, že nikdy neprojevovali žádnou velkou "angažovanost" a zkušeností se přesvědčili, že kdo není při žádném zvratu vnitrostranických poměrů příliš aktivní, nejspíše bez úhony přežije všechny takové zvraty. To vše pak ovšem vytváří velmi příznivé předpoklady pro to, aby se v mnoha směrech dostávali do popředí uvnitř vnitrostranické /a také navenek působící politické/ struktury lidé právě z té skupiny, která konjunkturálně popřela své dřívější postoje a tím aktivněji dnes slouží zcela protichůdné stranické koncepci. Což ovšem jen zostřuje všechny před tím zmíněné rozpory uvnitř KSČ /i ve vědomí ostatní společnosti, která to kriticky sleduje/ a celý

začarovaný kruh této situace začíná znovu.

Ve společenském působení strany jako vedoucí síly politického systému je to samozřejmě nejvýrazněji znát na těch úsecích, kde byla nejsilněji rozrušena někdejší organická vazba strany a společnosti: to je především na pracovních úsecích, kde je rozhodující práce inteligence /věda, technika, kultura, a mnohé složky samotného řízení tam, kde je k němu zcela nezbytná věcná, odborná kvalifikace/. Různou /často slabší/ měrou jsou ovšem stejné negativní důsledky pocítovány všude. Zdánlivě pouze nebo převážně etické aspekty stranické čistky z roku 1970 se mění v silný politický faktor na všech úsecích stranického působení ve společnosti.

"Konzolidační" politika pravděpodobně spatřuje definitivní rozřešení tohoto problému v generační výměně kádrů: odtud i její orientace na poměrně usilovný nábor mladých lidí do řad strany. Leč reálná perspektiva takové generační výměny říká, že k ní prakticky může dojít asi za 10 - 15 let /počítáno od dnešních dnů, od roku 1975/. Po dlouhá léta tedy ještě není "mladá krev" strany objektivně schopna substitovat chybějící vazby: nejen k formálnímu zaujetí určitých funkcí je třeba určitého věku /a s tím spjatých znalostí a zkušeností, odborných i politických/, ale i k faktickému, neformálnímu vlivu je třeba lidí právě z té /nebo blízké/ generace, která má být ve společnosti ovlivněna. A rozhodující generace ve společensko-politickém životě bude vždy generace mezi 35 - 55 lety svého věku, nikoli generace mezi 20 - 30 lety věku: ovlivňovat účinně tuto první generaci pomocí příslušníků druhé v jejích politických, ideologických a podobných postojích i názorech prostě nelze. Tak ještě po řadu let nemůže být posílení společenského vlivu strany řešeno silami dnešní mladé generace.

Navíc pak ovšem nutno k tomu ještě poznamenat: není nikde racionálního důkazu pro předpoklad, že tato mladá generace se ve skutečnosti nečlení podobně, jako dříve generace dnes starší, a je proto jen pravděpodobné, že její zdánlivá jednota z hlediska dnešní politiky projde v budoucích letech zcela analogickou diferenciací. K reprodukci obdobných problémů napomáhá i sám způsob náboru do KSČ, který je v některých oblastech /zejména kvalifikované, duševní práce/ fakticky již od samého počátku prováděn za účinného zapojení tlaku existenčních preferencí těch, kdo do strany vstoupí a naopak existenčních diskriminací těch, kdo to odmítají.

Myslím, že za těchto podmínek byla upevněna vedoucí úloha KSČ jen v jediném, velmi úzkém a problematickém smyslu: bylo dosaženo stavu, kdy všechny mechanismy mocenského působení /od ozbrojených složek, přes státní správu po sdělovací prostředky, jakoukoli publikaci čehokoli a po řešení otázek pracovního zařazení lidí/ jsou organizovány tak, že proti rozhodnutí vždy příslušného článku stranického řízení /často mocensky vlivných jednotlivců/ nemohou činit žádný krok. To neplatí tak doslova v jediné důležité sféře: v ekonomické životě. Samozřejmě, že i to je reálná /a nemalá/ síla. Možnosti politicky vést společenský vývoj jenom nebo převážně na tomto základě jsou také reálné, jsou však velmi omezené a dočasné. V situaci naší společnosti, kdy všechny vážné společenské rozpory, které způsobily společensko-politickou krizi koncem roku 1967, zůstaly nevyřešeny a jen se znovu skryly /jak jsem se pokusil ukázat v předchozím textu/, je to dokonce velmi riskantní a nebezpečný základ politické moci, která by vážně chtěla předejít nežádoucímu opakování právě eruptivních fází v budoucím vývoji politicko-mocenského řídicího systému.

X X X

Závěrem úvah o vnitrosociálních rozporech, působících v politickém životě u nás v roce 1968, se již jen velmi stručně zmíním o rozporech generačních a národnostních.

Generační rozpory nehrály v politickém vývoji příliš významnou úlohu. V politicko-mocenském rozhodujícím postavení v průměru společnosti stála převážně střední generace /zhruba čtyřicátníci/, schopná asi optimálně reprezentovat stav, v němž jsou neúčinnější komunikace jak mezi generacemi staršími, tak i mladšími. U mládeže se v politickém pohybu projevoval přirozeně určitý - pro ni vždy typický - sklon k politickému radikalismu, avšak přesto myslím, že převládající vlivy, jež do politiky vnášela mladá generace, byly shodné s vlivy těch sociálních skupin, k nimž mládež patřila a že se nezformovala nějaká specifická politická koncepce reformních změn, prosazovaných generačně mládeží.

K žádným výraznějším komplikacím nevedly ani vnitrostátní národnostní vztahy. Základní z těchto vztahů - vztah mezi

dvěma národy naší republiky, Čechy a Slováky - sehrál sice velkou politickou úlohu: jednak právě chyby A. Novotného v přístupu ke "slovenské otázce" v duchu "pražského centralismu" podnítily vyhocení krize v samotném ÚV KSČ /a zčásti snad i ovlivnily volbu právě Slováka, A. Dubčeka do funkce prvního tajemníka/; jednak se do středu pozornosti demokratizačního procesu v politice dostala - zejména na Slovensku - otázka nového, federativního státoprávního uspořádání vztahů mezi oběma národy. V původních koncepcích reformy /a ještě fakticky ve formulacích Akčního programu KSČ/ byl tento problém podceněn: myslím, že v české části KSČ nebylo nějakého zásadního odporu vůči federalizaci republiky, převažovaly však obavy nad důsledky /zejména ekonomickými/ ukvapené a nepromyšleného postupu v této otázce. Odtud pak z hlediska slovenské politické reprezentace se vlastně federalizace jako aktuálního, rychlého politického kroku musil v centru teprve uplatnit v podstatě pod tlakem názorů a sil, jež v tomto smyslu překračovaly meze Akčního programu co do tempa a důslednosti jím přijatého řešení. Politické vedení však brzy akceptovalo toto řešení a příprava federalizace pak probíhala v oficiálních institucionalizovaných formách a nikoli pod tlakem sdělovacích prostředků apod. Pro průběh politického vývoje na Slovensku měla otázka "boje za federalizaci" ovšem podstatný význam v tom směru, že k federálnímu uspořádání státu se tu jako k politickému cíli upínaly i takové politické skupiny /zejména i z řad inteligence/, které v českých zemích vyvíjely na politické vedení tlak k urychlení reformy a k překročení mezí Akčního programu v jiných politických otázkách. Celkově to pomohlo na Slovensku zmírnit působení radikalizujících politických tendencí /což bylo i předmětem výtek se strany nositelů těchto tendencí v českých zemích vůči Slovákům/; ovšem faktory, které na Slovensku vedly k poněkud jinému obrazu politických tlaků, uplatněných v průběhu reformy, jsou zároveň i zcela jiného druhu /souvisejí s poněkud odlišnou sociální skladbou, s jiným postavením a tradicemi inteligence, s jinými vývojovými rysy ve skladbě i postavení komunistické strany apod/.

Celkově však nepovažuji žádný ze specificky slovenských faktorů vývoje za tak významný, aby to rušilo platnost hlavních úvah této studie pro Slovensko: jde tu jen o určité modifikace v působení těchto společenských rozporů a sil jako v

českých zemích.

Federální uspořádání státoprávních poměrů v ČSSR zůstalo také v podstatě jediným významnějším výsledkem reformy z roku 1968, který zůstal zachován i v nynějším období "konzolidační" politiky. Z hlediska vlastních zájmů slovenského národa a jeho politické reprezentace je však právě toto svým způsobem velmi nešťastnou okolností: neboť nástup politické reprezentace Slováků do celostátního života /brzděný po léta před rokem 1968/ spadá právě do doby, kdy tato reprezentace - stejně ovšem jako česká - provádí právě "konzolidační" politiku. To nutně zesiluje v českých zemích tendence, spojovat kritický pohled na obsah této politiky s optikou národnostních problémů, vztahů a rozporů. Skutečnost, která by nastala za každých politických okolností - že totiž realizace federativního uspořádání povede také k projevům nacionalistických nálad v českých zemích - je tu zasazena do okolností, za kterých účinné překonávání takových nálad je spojováno s obhajobou postupů "konzolidační" politiky, a je proto jen tak populární a tak účinné, jako sama tato politika. Tytéž politické okolnosti zároveň ovšem ztěžují i nutnou racionální kritiku dosavadních zkušeností s praxí federativního uspořádání: zejména pokud jde o některé ekonomické problémy /v zásadě o hledisko co nejefektivnějšího rozvoje z hlediska celostátního v konfrontaci se zájmy obou národních ekonomik, jež nutně musí být jen velmi relativně samostatné /je však racionální a tedy i kritický přístup nezbytností správné politiky.

Problémy, spjaté v Československu s existencí a životem národnostních menšin, nevyvolaly v průběhu politické reformy roku 1968 žádné zaznamenání hodné politické komplikace; zdá se, že politická opatření v tomto směru, obsažená v Akčním programu KSČ, byla vcelku přiměřena situaci.

5. Mezinárodní kontext československé reformy ve vztahu k evropským socialistickým státům a k mezinárodnímu komunistickému hnutí

Mezinárodní, zahraničně-politický kontext československé reformy v roce 1968 se stal nakonec v praxi rozhodující sférou reálně působících politickomocenských vztahů, do nichž tato reforma vstoupila. Nejenom podcenění této problematiky, ale vážnější neporozumění některým jejím aspektům bylo nesporně rysem československé politiky v roce 1968, což se nakonec stalo osudné pro pokus o provedení reformy.

Chci také výslovně a hned na počátku uvést, že v této souvislosti neplatí to, co jsem doposud ve svém výkladu hlavních problémů reformního vývoje zdůrazňoval - že totiž jde o mé tehdejší i dnešní názory a hodnotící stanoviska. Teprve po srpnu 1968 jsem postupně dospěl k názorům, které dále formuluji. Před tím jsem se dopouštěl stejných omylů, jednostranností i chyb v tomto směru, o jakých dále hovořím jako o omylech a chybách reformní politiky a jejího vedení.

Již při koncipování politické platformy / Akčního programu KSČ / se vycházelo prakticky z toho, že mezinárodní souvislosti reformy jsou v podstatě resortní záležitostí zahraniční politiky státu; v tomto smyslu pak ovšem pro základní orientaci československé zahraniční politiky nepřinášela reforma změny. Snahou bylo aktivněji spoluvytvářet jednotnou koncepci zahraniční politiky socialistických států, sdružených ve Varšavské smlouvě a v RVHP a výrazněji usilovat o řešení i specifických zájmů ČSSR v těchto souvislostech, výrazněji uplatňovat i specifické možnosti naší země při provádění společné zahraniční politiky. To je nejenom zakotveno v Akčním programu KSČ, ale to bylo i faktickým vodítkem československé oficiální zahraniční politiky v roce 1968. Výtky v tom směru, že snad tato politika směřovala ve skutečnosti jinam /například při iniciativním hledání způsobů, jak úspěšně završit dlouhodobější snahu o normalizaci styků s NSR apod. / nejsou oprávněné a v tom také nebyl skutečný důvod konfliktního vyhocení situace ve vztazích Československa a pěti zemí Varšavské smlouvy, jež nakonec provedly v srpnu 1968 vojenský zásah v ČSSR.

Pokud jde o celkové pochopení mezinárodní situace ve světě a o přístup reformní politiky k této situaci, je zcela nesporné, že politika Akčního programu KSČ stála jednoznačně na

platformě i později celým socialistickým společenstvím uplatněné politiky zmírňování mezinárodního napětí a upevňování zásad mírového soužití států s různým společenským zřízením. Tato politika také akcentovala problematiku evropské bezpečnosti a spolupráce, na níž má pochopitelně právě Československo vzhledem ke svým dlouhodobým historickým zkušenostem prvořadý, životní zájem. Ani tato orientace tedy nemohla být a nebyla příčinou konfliktního vyhocení vztahů mezi československou reformou a zeměmi varšavské "pětky".

V rámci této studie není možné podrobněji analyzovat celkovou mezinárodní situaci ve světě a všechny významy, které v tomto celkovém kontextu měla a vyvolávala československá politická reforma roku 1968. Zužují proto vědomě problematiku mezinárodního kontextu naší reformy na okruh otázek, souvisejících s problémy, jež reforma vyvolávala ve společenství socialistických zemí a v mezinárodním komunistickém hnutí. Jen tou měrou, jakou byly i širší souvislosti /zejména prvořadý zájem hlavních světových velmocí na zachování "statu quo" v Evropě pokud jde o zachování základních dělících hranic, vytvořených koneckonců v důsledku druhé světové války/ v přímém vztahu k srpnovým událostem roku 1968, si budu v dalším rozboru všímat i těchto souvislostí.

Základním nedostatkem politické koncepce pokusu o reformu v Československu roku 1968 bylo to, že mezinárodní kontext byl od počátku příliš oddělován od vlastní politické problematiky reformy, že byl pochopen jen jako její vnější rámec /jako svého druhu vnější kulisy/ reformy, a nikoli jako vážný komplex rozporů, jež sama reforma bude musít i ze své strany koncepčně a iniciativně řešit stejně, jako musí řešit jiné komplexy společenských rozporů uvnitř společnosti. Namísto obecně správné deklarace Akčního programu, že existuje složitá mezinárodní situace, "jejíž další vývoj bude ovlivňovat realizaci některých důležitých zásad programu", měla být rozpracována charakteristika hlavních rysů této složitě situace v konkrétním vztahu k tomu, které že důležité zásady celého programu to ovlivňuje a jak. Realistické politické hodnocení těchto souvislostí by ovšem v některých směrech zužovalo meze /ovlivňovalo tempo a měnilo formy/ řady i vnitropolitických kroků, avšak mohlo zato výrazně omezit katastrofální vyhocování konfliktů právě v souvislosti s mezinárodním kontextem reformy - a za existence

i některých dalších podmínek se snad mohlo i předejít osudovým důsledkům tohoto konfliktu pro celou reformu. Politické vedení mělo reálněji docenit skutečnost, že již vnitropolitickým pohybem v naší zemi udělalo významný samostatný krok i v mezinárodním kontextu a nezužovat tento kontext jen na resort zahraniční politiky státu. x/

x/ Hlavním autorem textu Akčního programu KSČ v části "Mezinárodní postavení a zahraniční politika ČSSR" není žádný "pravicový oportunist", nýbrž i dnes oficiálně uznávaný "internacionalista" P. Auersperg. Uvádím to nikoli ze škodolibosti, ale proto, aby bylo jasné, že s podobnou - jak se mi dnes zdá nezbytnou - politickou koncepcí mezinárodního kontextu naší reformy tehdy, nepřišel nikdy, ani později vedoucí oddělení mezinárodní politiky ÚV KSČ v letech "konzolidace" a dnešní vedoucí činitel časopisu mezinárodního komunistického hnutí "Otázky míru a socialismu". Nevím, zda od té doby dospěl i on k sebekritickému názoru na to, co se mělo udělat; z jeho vystoupení po srpnu 1968 to tak nevypadá, z těch je jen zřejmé, že dnes už P. Auersperg ví, co a jak dělat, a o svých názorech i postojích z jara 1968 prostě mlčí. V tom ovšem není zdaleka sám a tak se snad aspoň necítí opuštěn.

Myslím, že k chybě došlo již na samém počátku reformního úsilí /v letech před rokem 1968/ již v teoretických koncepcích možné reformy, přesněji řečeno ve způsobu a stupni propracování těchto koncepcí; tím spíše pak ovšem došlo k chybě na počátku praktického politického pohybu, od tvorby Akčního programu počínaje. Již v teoretických úvahách bylo totiž jasné - a to jak v koncepcích ekonomického, tak společenského a politického vývoje - že jde o obsahové pojetí problémů, jež netvoří nějakou "národní specifikou" Československa, nýbrž jsou obecnými problémy vývoje socialismu ve druhé polovině dvacátého století. Při tom však tam, kde z obecných teoretických úvah a hypotéz byly již tvořeny určité konkrétnější závěry /svého druhu návrhy na řešení/, vycházely teoretické koncepce převážně jen z analýz problémů v jejich zvláštní, československé podobě - aniž se to metodologicky vždy rozlišilo. Je pravda, že při tom nikdo nechtěl jiným socialistickým zemím vnucovat ani teoretický, ani tím méně prakticko-politický koncept reformního vývoje,

který byl touto cestou vypracován. Je však také pravda, že mělo být od počátku zřejmé, že faktické politické, vojenské a zčásti už i ekonomické vazby zemí Varšavské smlouvy a RVHP jsou již toho druhu, že zásadnější politicko-společenský pohyb v kterékoli z nich je fakticky v ostatních zemích společností /nejenom tedy v "názorech vedení"/ přijímán jako pohyb v části celkového organismu, k němuž tyto země patří. x/

x/ Myslím, že tato realita nebyla dostatečně pochopena ještě ani bezprostředně po srpnovém vojenském zásahu v ČSSR, o čemž svědčí formulace v komuniké o plenárním zasedání ÚV KSČ ze dne 31. srpna 1968: "V hodnoceních politického vývoje v této době /-od ledna do srpna 1968 - Z.M./ však naše strana dostatečně nepočítala s vahou a reálnou silou mezinárodních faktorů, mezi něž patří i názory, které mají na naši situaci státy, s nimiž tvoříme svazek Varšavské smlouvy. Strategické a celkové zájmy Sovětského svazu a dalších čtyř zemí Varšavské smlouvy jsme vždy dostatečně neviděli jako reálný, objektivně existující a limitující faktor pro možné tempo i formy našeho vlastního politického vývoje" /Sborník "Rok šedesátýosmý", cit.vyd., str. 299/. Bylo to už plnější - byť pozdní - pochopení podstatných stránek konfliktu, avšak není tu vyjádřena jeho přece jen mnohostrannější základna. Je ovšem samozřejmé, že k takovému mnohostrannějšímu pochopení a politickému vyjádření věci byly právě vojenským řešením konfliktu se strany "pětky" vytvořeny ty nejhorší představitelné podmínky právě v době, v níž bylo přijímáno citované stanovisko ÚV KSČ.

Proto zcela objektivně - nezávisle na vůli našeho politického vedení i politických vedení v sousedních zemích - se ve společnostech jiných evropských socialistických zemí naše politická reforma, její koncepce i její praxe jevila jako faktor, hodnocený nutně společenským vědomím jako možná alternativa vývoje i v těchto zemích. V politickém pohledu samozřejmě i naše politické vedení v roce 1968 vidělo, že takovéto působení náš vývoj vykonává: vycházelo však z toho, že je věcí politického vedení v ostatních zemích, řešit v rámci svých vlastních zemí tento politický vliv, jeho možné důsledky. Naše politické vedení se však nikdy vážně a seriózně nezabývalo rozbořením problémů /jejich závažnosti a konfliktnos-

ti/, které naše reforma v těchto zemích vyvolávala /podobně, jako se analogickou obecnou otázkou nezabývaly ani teoretické koncepce našeho reformního vývoje/.

K tomu, aby se k podobnému racionálnímu politickému postupu nedospělo, napomáhala ovšem i politická koncepce problému, jak ji před československým vedením stále vyhraněji vytyčovali představitelé ostatních pěti socialistických zemí: tato koncepce stále výrazněji kladla před československé reformní politiky falešnou alternativu: buď přiznejte, že u vás vývoj spěje /a nakonec už přímo - že dospěl/ ke kontrarevoluční situaci, nebo se stavíte proti zájmům celého socialistického společenství. Na základě této falešné alternativy nebylo ovšem možno dojít k racionálnímu postupu, ke sjednocení hledisek a tím méně k účinnému podřízení některých aspektů československé reformní politiky objektivně existujícím politickým potřebám ostatních socialistických zemí: neboť nakonec se ani nehovořilo o tom, co konkrétně tvoří tyto potřeby, ale jen a jen o uvedené falešné alternativě.

Ve skutečnosti tkvěl podle mého přesvědčení problém jinde: nešlo tolik o to, že v Československu opravdu je kontrarevoluční situace /neboť ta právě tady nebyla/, jako o to, že pod vlivem československé reformy mohlo v některých jiných zemích dojít k posílení tendencí, které politická vedení těchto zemí nepovažovala v dané době a při daném stavu rozporů i řídicích systémů a při své tehdejší politice ve svých zemích za zvládnutelná a viděla v nich nebezpečí pro samy třídně mocenské poměry v těchto zemích. To může, myslím, platit především o NDR a Polsku tehdejší doby a jejich tehdejším politickém vedení. Z hlediska politického vedení SSSR ovšem nehrozilo nic podobného v Sovětském svazu: bylo by naivitou se domnívat, že vnitřní vývoj SSSR lze nějak výrazněji ovlivnit vývojem Československa. Sovětské politické vedení však musilo uznat alespoň některé vážné aspekty možného vývoje v Polsku a NDR a mělo i řadu vlastních důvodů, proč nakonec také předkládalo onu falešnou alternativu.

Myslím, že tyto důvody byly několikerého druhu. Předně sama politická reforma u nás /v pojetí Akčního programu KSČ/ obsahovala mnoho i základních prvků, jež skutečně nemohou být prakticko-politickým východiskem při hledání nutných vývojových cest politického systému a řídicího společenského systému vůbec v podmínkách SSSR: je to objektivně dáno podstatnými rozdíly jak historické povahy, tak aktuální fáze vývoje i zá-

kladních /byť abstraktně v třídně-sociálním smyslu shodných/ společenských vztahů, z nich plynoucích zájmů a rozporů. Již tento fakt sám posilovat při hodnocení situace sovětským politickým vedením názor, že z pozitivního hlediska je význam československé reformy pro celý socialistický tábor nutně omezený. Tou měrou, jakou při takovém hodnocení převládla tendence posuzovat jako obecně platné zákonitosti vývoje socialismu jenom faktory, aplikovatelné i v SSSR v dané podobě a v dané fázi, dostal se koncept československé reformy v ideologickém smyslu na roveň snahám "nerespektovat obecné zákonitosti vývoje socialismu" /což ovšem, myslím, není správné pojetí/. Pokud jde o praxi vývoje této reformy, musily tím výrazněji působit všechny faktory, jež ukazovaly, že jde o eruptivní charakter vývoje politického systému, že vznikají složité situace, v nichž je dáno tak veliké volné pole působnosti různým nátlakům z radikalistických /a také nemarxistických a nekomunistických/ pozic, že by to za jiných společensko politických podmínek než jaké byly tehdy právě v ČSSR /tj. v ostatních zemích socialistického společenství/ nedávalo reálnou záruku, zda komunistická strana zvládne vůbec politickou regulaci tohoto procesu. To mimo jiné platilo především o náladách antisovětismu. x/

x/ Problém antisovětských nálad u nás v roce 1968 je nutno vidět v souvislostech poněkud všestrannějších, než se obvykle dnes nahlíží. Rozhodujícím faktorem při tom je, že na rozdíl od nacionalistických nálad protiněmeckých, protimaďarských a zčásti protipolských neměl u nás protiruský nacionalismus historické kořeny. To plynulo z prostého faktu, že ani s ruským carismem neměly naše národy na vlastní kůži podobné zkušenosti, jako se státními režimy, jež v minulosti /a to ještě nedávno/ vládly v sousedních zemích - Německu, Maďarsku i Polsku. Ve vztahu k Rusku a Rusům dokonce spíše stále působily historicky starší ideje "slovanské vzájemnosti"/které ještě v roce 1945 byly přece i silným faktorem komunistické politiky/. Antisovětské postoje tedy nemohly mobilizovat v národním povědomí skryté, historicky zakořeněné síly protiruského nacionalismu, který u nás /na rozdíl od některých jiných zemí, zejména např. Polska/ prostě jako vlivný faktor ve vědomí lidí neexistoval. Antisovětské nálady se mohly opírat jen o kritický vztah k praxi zejména padesátých let, kterou ve vědomí naší společnosti nelze oddělit od zanášení

rozhodujících prvků stalinské politiky a "kultu osobnosti" ze Sovětského svazu k nám. Velký podíl na tomto vědomí má i oficiální propaganda padesátých let, která prakticky všechno, co se tehdy u nás dělalo, vydávala za "sovětský vzor". /Podobně i dnes pěstuje "konzolidační" politika ve vědomí lidí dojem, že každý její krok je vlastně v plném souladu a děje se téměř na doporučení KSSS a "sovětských soudruhů"; komu se to jeví jako cesta k upevnění skutečného přátelství a porozumění mezi národy naší země a SSSR, měl by si uvědomit dvojsečnost takovéto propagandy let padesátých - a i její ne úplnou pravdivost, neboť tehdy jako nyní je i mnoho vlastní iniciativy a odpovědnosti/. Z této doby se nahromadilo samozřejmě mnoho výhrad i averzí vůči mechanickému přejímání věcí, jež se pak dodatečně i v SSSR ukáží a zhodnotí jako chyby. S využitím těchto nálad mohly proto kalkulovat i skutečně antisovětské a antikomunistické síly. Avšak tento faktor zdaleka nebyl tak významnou silou politickou, jakou by tvořil v některých jiných zemích. Zveličení politického významu tohoto faktoru tvořilo podle mého názoru jeden z důvodů nesprávných hodnocení "kontrarevolučnosti" situace u nás. Koneckonců je tu pro můj názor důkaz zcela mimořádný - průběh srpnových dnů roku 1968. V těchto dnech - od 21. do 26. srpna především - byla naše města polepena plakáty a popsána nápisy, z nichž převážnou část lze hodnotit jako výraz odporu proti kroku sovětského politického vedení v podobě vstupu vojsk na naše území. Avšak ani zde by se nedalo objektivně tvrdit, že v převážné části byl obsahem programový politický antisovětismus. Leč i uznáme-li všechny tyto nápisy /a také všechny jiné projevy těch dnů/ za antisovětské postoje, přece zbývá bezprecedentní fakt: se sovětskými vojáky na jejich tancích se na ulicích především diskutuje o politice, o správnosti nebo nesprávnosti kroku jejich vlády: Fakt téměř absurdní za podobné situace kdekoli jinde, v kterékoli jiné socialistické zemi. Násilné konflikty mezi obyvatelstvem a vojskem jsou vyjímkou, nikoli pravidlem. Určitě tu hrála roli i vojenská disciplína a rozkazy, snažící se zamezit takovým situacím. Ale pro lid na ulicích přece neplatily, ten by v případě, že by jeho vědomí opravdu ovládal programový antisovětismus, nemohl diskutovat, ale musil by zpravidla projevit přímou nenávist, odpor, provokovat apod. Za se určitě byly takové jevy - ale nebyly pravidlem. Je paradoxem, že teprve za rok, v srpnu 1969, se opravdu už nedis-

kutovalo, ale že hlavní roli v "zachování pořádku" hrála vodní děla, slzný plyn a pendreky - už našich, československých policejních jednotek.

Přesto však myslím, že případné ideologickopolitické výhrady vůči platformě Akčního programu KSČ nebyly ve skutečnosti rozhodujícími důvody, které podmínily růst konfliktu a zejména pak přijetí alternativy vojenského zásahu do československé reformy. Na této základně mohly sice vznikat spory o to, zda je či není koncepce politické reformy v Československu objektivně nutná, zda má či nemá utopické rysy, zda je taková reforma otázkou poměrně krátkého nebo naopak delšího období apod., mohly vznikat ideologicko-politické konflikty, avšak sotva jenom z této základny mohla vyrůst alternativa vojenského zásahu.

Myslím, že se strany zemí varšavské "pětky" byl i vnitropolitický vývoj v Československu hodnocen nikoli z hlediska koncepce Akčního programu KSČ, ale naopak vcelku odděleně od této koncepce, že tato koncepce sama byla ve skutečnosti považována za soubor programových přání, ale skutečný vývoj nebyl nahlížen jako realizace programu, nýbrž jako faktický stav oslabení základních mocensko-direktivních vazeb systému, jako situace, v níž probíhá boj o moc uvnitř KSČ s nejasnými perspektivami, v níž se uplatňuje jinak v socialistických státech zatím nevídaná míra zveřejnění, demokratické, veřejné účasti celé společnosti- se všemi jejími rozpory - v tomto boji, kdy věci se neřeší obvyklým způsobem před veřejností skrytých mocenských posunů. Celým předchozím rozбором vnitropolitického vývoje u nás v roce 1968 se vlastně pokouším doložit názor, že tento přístup a toto hodnocení nebylo správné, nevycházelo ze znalosti konkrétní československé situace, nebylo hodnocením marxistickým: uplatnilo se tu prostě uvažování "podle analogie", tj. hlavní roli zřejmě hrály představy, co všechno by mohly znamenat rysy eruptivního vývoje politického systému jako takové /či spíše v podmínkách jiných zemí než Československo/. V situaci, která byla bezesporu objektivně výrazně rozporná /jak jsem se snažil doložit v předchozí analýze/, viděly země varšavské "pětky" stále více jen jednu stránku věci, a to ještě velice zkresleně a nepravdivě. Jednostranné, zveličené vidění některých slabin a chyb politického vedení reformy, jeho rostoucí vnitřní nejednotnosti, přeceňování po-

litického významu tlaků, které usilovaly o překročení mezí Akčního programu KSČ /ve straně i mimo ni/ právě v takových otázkách, jež se už v samotném Akčním programu jevily sovětskému vedení jako riskantní odchylka od "obecných zákonitostí" vývoje politického a společenského systému socialismu - to vše nakonec přivedlo politické vedení zemí "pětky" k tomu, že u nich převážily obavy z možných důsledků dalšího vývoje reformy, že se jim politické vedení této reformy samo jevilo jako neschopné hájit a respektovat /byť i s modifikacemi/ jejich politický postup a jejich politické potřeby. Teprve v tomto momentě, na základě tohoto hodnocení reálné situace, se mohly vůbec uplatnit a nakonec zvítězit názory, požadující vojenský zásah jako adekvátní krok "konečného řešení". Myslím, že nemůže být sporu o tom, že nejenom objektivně existovaly jiné alternativy /politického, byť i nátlakového, ale nikoli vojenského/ řešení, ale o tom, že sovětské politické vedení původně chtělo dát přednost právě takovým alternativám; opravdu konkrétní, doloženou odpověď na otázku, proč nakonec převážily názory, podporující vojenské řešení, bude možné dát jedině na základě analýzy historických dokumentů a pramenů, jež nejsou autorovi této studie přístupné. x/

x/ Nikoli nevýznamnou roli sehrály zřejmě v tomto směru i informace, jichž se o našem vývoji dostávalo od té skupiny v KSČ, která buď od počátku stála proti reformě, nebo se v jejím průběhu dostala do izolace a svou vlastní situaci ztožňovala se situací celé KSČ ve společnosti. Okolnost, že právě tyto informace však byly vzaty za základ rozhodování, není vysvětlitelná už snahou této skupiny v KSČ: došlo k tomu jednak proto, že právě tyto informace se hodily jako podpůrný argument stanoviskům, jež i z jiných důvodů v sovětském politickém vedení sílilo, jednak proto, že sama organizace získávání informací o vývoji v socialistických státech je budována nesprávně: je založena na vazbách ke skupinám a kategoriím lidí, jež neodpovídají potřebám pravdivé politické stranické informace, ale konzervují vazby často i z dávné minulosti, vytvořené za jiných politických situací a k jiným účelům než je informovanost o zásadním rozložení politických sil a proudů v dnešních socialistických společnostech.

Z hlediska vlastní zahraniční politiky SSSR v celosvětovo-

vém měřítku, tj. z hlediska zahraniční politiky SSSR jako socialistické velmoci, lze vidět i celou řadu ještě jiných, zcela konkrétních důvodů, jež musily hrát roli při určování postoje sovětského vedení k průběhu československé politické reformy z roku 1968. Ve sféře zahraniční politiky ve vztahu k USA a západnímu bloku kapitalistických států vůbec se tou dobou zřejmě připravovala politická orientace, realizovaná o dva roky později jako ofenzíva sovětské zahraniční politiky ke zmírňování napětí. Je pochopitelné, že podobný krok vyžadoval jako optimální podmínku stav, kdy by pro soupeřící kapitalistický blok nebylo reálných politických nadějí řešit vztahy se socialistickým blokem jiným, pro některé politické zájmy tohoto bloku snad i výhodnějšími cestami. Snad byla tato orientace i předmětem určitých vnitřních diskusí v politickém vedení SSSR, a také pro jejich výsledek mohlo mít nemalý význam, za jakých celkových podmínek v socialistickém společenství zemí Varšavské smlouvy se o věci jedná. V této době se konkrétně završovala již po dlouhou dobu vedená jednání Sovětského svazu a NSR o základní smluvní úpravě vzájemných vztahů; v samotné NSR již začínalo převažovat přesvědčení, že úprava vztahů se socialistickými zeměmi jako celkem může začít jen v Moskvě. Zesílení rozporů, které do socialistického společenství právě v této době vnikla československá politická reforma, se musilo v takovýchto souvislostech jevit jako komplikující faktor pro základní ofenzívní krok v zahraniční politice SSSR.

Možné nejasnosti o definitivním vyústění československé reformy byly samozřejmě i položkou v kalkulu politického bloku USA a západoevropských buržoazních států v případě, že by za takové situace byly postaveny před nabídky sovětské politiky zmírňování napětí: nebylo možné s jejich strany nepočítat s tím, že by vlivy československé reformy mohly nějak zapůsobit i na poměry v jiných socialistických státech a že by to mohlo pro jejich vztah vůči sovětské zahraničně-politické ofenzívě vytvořit nové podmínky. Podobné závěry lze rozhodně podložit i rozbořením názorů ve vlivném buržoazním tisku té doby. Myslím, však, že z těchto aspektů nešlo ani tak o předpoklad, že by v ČSSR byl restaurován kapitalismus - tak naivní politické kruhy buržoazních zemí nebyly - jako o předpoklad, že početní stavy a dislokace sovětské armády v některých oblastech Evropy by pro jejich jednání o takovýchto otázkách mohly být jiné než jak se reálně ukázaly

po srpnu 1968. Nešlo také o předpoklady možné "neutrality" nebo "vystoupení ČSSR z Varšavské smlouvy" /jak praví bajky některých "konzolidačních" propagandistů/, ale o pouhý kalkul s možnými politickými komplikacemi, které nejsou tak nereálné ani v případě jiných socialistických států /například kalkuly, spjaté s některými aspekty zahraniční politiky Rumunska/. I tento soubor faktorů proto musil mít v hodnocení významu naší reformy z hlediska sovětského politického vedení nikoli zanedbatelný vliv.

Konečně pak při sovětském hodnocení této reformy nutně musila nabýt významu i řada otázek, souvisejících s reálným stavem sil a rozporů v socialistickém světě vůbec /tj. včetně Číny/ a v mezinárodním komunistickém hnutí. Fakt, že Čína vytváří svou politikou samostatné centrum socialistického vývoje, zaměřené svým vlivem především na Asii a svými záměry především na rozvojové země i v jiných kontinentech, byl tou dobou již neoddiskutovatelnou skutečností. Skutečností bylo i to, že v zemích kolem evropského centra /řeceno ovšem podmíněně - spíše lze snad říci kolem tradičního světového centra/ socialistického společenství existují již reálné jevy, vymykající se celkovému integračnímu trendu politiky Varšavské smlouvy a RVHP: Jugoslávie, Albánie a některé problémové aspekty rumunské zahraniční politiky, že existují i problémy, spjaté s některými aspekty politických koncepcí vlivných komunistických stran v západní Evropě. Za této situace se připravovala tehdy /později právě v důsledku "československých událostí" odložená/ světová porada komunistických stran, jejíž uskutečnění mělo zásadní politický význam právě pro další průběh sovětské zahraničně-politické ofenzívy ke zmírňování napětí ve světě. Ke všem těmto problémům nutně přistupovala i problematika, komplikující vliv /myslím, že vážně mluveno nikoli "kontrarevoluční situace"/ politického vývoje v Československu.

Nebylo by samozřejmě pravdivé tvrdit, že politické vedení československé reformy roku 1968 snad o těchto faktorech a aspektech nevědělo: musilo by být slepé a nemohlo by být politickým vedením. Vědělo o nich a vidělo je, avšak příliš je - jak už řečeno - oddělovalo od vlastní politické problematiky reformy. Nevidělo v nich rozpory, jež budou pro reformu nejenom kulisou, ale jež se stanou stejně jako hlavní vnitrosociální rozpory nutně významným faktorem politické reformy samé, k nimž tedy politická koncepce refor-

my má zaujmout meritorní stanovisko obdobně jako k problémům vnitropolitickým.

Jestliže bylo již v průběhu reformy patrné /fakticky už po známé drážďanské schůzce delegací vedení KSČ a zemí "pět-ky"/, že mezinárodní faktory nabývají pro osud reformy stále většího významu, byla ovšem na místě politická iniciativa vedení reformy: rychlé, iniciativní rozvinutí obsahově věcných konzultací s ostatními socialistickými státy, jež by mohlo bránit vyrůstání zmíněné falešné alternativy /"kontrarevoluce" nebo "obecné zájmy socialismu"/, rychlá, důkladná a věcná informace komunistických stran v západních zemích o našem vývoji /snad i využití iniciativy Francouzské komunistické strany ke svolání porady evropských komunistických stran/ atd.

Myslím, že politickou chybou vedení naší reformy byl postoj, který vycházel ze snahy ochránit průběh reformy před negativními zahraničními vlivy tím, že do sféry těchto vlivů pokud možno aktivně a koncepčně sama reforma nezasáhne, že zůstane vnitřní záležitostí Československa. Takovou vnitřní záležitostí nezůstala a zůstat z povahy věci nemohla - na to byla příliš významnou změnou politiky jednoho z integrovaných států celého společenství - a to, že se sama nepokusila předvídat a předem politicky řešit své hlavní konkrétní mezinárodní významy a důsledky, se nakonec ukázalo jejím nejslabším místem a nikoli její ochranou.

Nebyl to plod nacionalismu nebo koncepce nějakého "národního komunismu" v myšlení politického vedení naší reformy. Toto vedení vědomě usilovalo o to, aby nedošlo k roztržce se zeměmi Varšavské smlouvy, nepřálo si za žádných okolností vývoj na bázi takové roztržky, která by byl svého druhu analogií Stalinovy roztržky s Jugoslávií. Je při tom samozřejmě, že právě "případ Jugoslávie" je důkazem toho, že ani taková roztržka neznamena sama o sobě "návrat ke kapitalismu", že i za takových okolností může v dnešním světě i malá, nesoběstačná země dál budovat socialismus. I o těchto aspektech se pochopitelně v posledních týdnech před 20. srpnem v politickém vedení u nás diskutovalo, avšak závěr byl jednoznačně takový, že naše reforma podobnou cestu opakovat nemá - a to právě proto, že jde o zachování integračních zájmů celého společenství a nutnost uznat časem v celém tomto společenství oprávněnost naší reformy, nikoli izolovat jí "exkomunikací". x/ Faktor začlenění ČSSR do socialistic-

x/ Myslím, že politický rozdíl v přístupu k této věci mezi politickým vedením a některými představiteli radikalistického proudu spočíval právě v této otázce: někteří radikálové nebyli jednoznačně proti orientaci na pokračování v reformě za podmínek roztržky /argumentem byla koneckonců právě možnost socialistické výstavby i za takových okolností, prokázaná Jugoslávií/. Proto z hlediska těchto názorů nebylo ani další vyhrocování konfliktní situace v posledních týdnech před srpnem považováno za něco životně nebezpečného pro další osud reformy. Jako obvykle se tu projevila především politická naivita: jugoslávský příklad byl pochopen zcela abstraktně, bez ohledu na podmínky roku 1948 /mezinárodní i vnitřní, jugoslávské/, které umožnily, že nebyl Stalinem řešen pomocí vojenského zásahu. Navíc ovšem se v tomto hledisku projevilo i přezírání integračních zájmů evropské skupiny socialistických zemí.

kého společenství politické vedení považovalo za významný faktor záruky konečného vyřešení i velmi protikladných politických tendencí v zemi bez nátlaku /výrazného, politicky silného, nebezpečného/ politických sil světového kapitalismu, tj. s vyloučením možnosti, aby se ke všem obtížím reformy ještě přidala okolnost, že ČSSR by se stala objektem vážných mocenských sporů o "sféru vlivu". Při tom politické vedení vycházelo z předpokladu, že nedojde k realizaci alternativy vojenského zásahu, že převládne hledisko, jež uvidí převahu negativních důsledků nad pozitivními i ze zorného úhlu pěti zemí Varšavské smlouvy: v tomto smyslu byly vedením hodnoceny i výsledky jednání v Čierné nad Tisou a pak Bratislavské porady všech šesti stran.

Tento postoj politického vedení lze kritizovat jako nerealistický, snad jako politicky naivní apod.; nelze však - při zachování pravdivosti a objektivity - hledat v něm nacionalistické motivy. Šlo spíše o abstraktní přístup, o idealizaci zásad internacionalismu, o neumění pochopit a aplikovat tyto aspekty do politické reality v celé jejich všestrannosti a konkrétně - historické podmíněnosti.

Myslím, že hlavní příčinou tohoto selhání politického vedení ve sféře mezinárodního kontextu československé reformy byla na jedné straně až zarážející nezkušenost tohoto vedení v celé oblasti mezinárodních vztahů a jeho rostoucí vnitřní nejednotnost, na druhé straně pak reálné nedostatky a chy-

by, provázející chronicky poměry ve sféře vzájemných vztahů mezi socialistickými státy, jejich stranami a konečně i vztahy v mezinárodním komunistickém hnutí.

Nikdo z vedoucích představitelů reformy neměl ze své politické práce zkušenosti nejenom z "rezortů" zahraniční politiky, ale ani z praxe běžných vzájemných vztahů mezi socialistickými zeměmi, z jednání tohoto druhu v minulosti apod. Kontinuita s politickým vedením z doby A. Novotného byla právě v tomto smyslu fakticky zcela přerušena. Celá komunistická politická reprezentace v ČSSR neměla pak také dostatečné zkušenosti ze situací, jaké nevyhnutelně vznikají, jestliže samostatné vnitropolitické kroky nabývají objektivně zásadní význam pro zájmy jiných socialistických zemí. Zatím co v komunistických stranách sousedních zemí takové zkušenosti různou měrou /někde, jako v Maďarsku, neobyčejně tragické/ existovaly, u nás tomu tak nebylo. Historicky vzato existovala naopak zkušenost z vývoje v letech 1945-1948, kdy samostatná vnitropolitická koncepce KSČ /včetně tehdejšího modelu politického systému/ nakonec nevyšla v rozpor se zájmy jiných socialistických zemí, nýbrž naopak v jednotu: ovšem sama skutečnost, že při tom byly specifické rysy politiky KSČ v podstatě negovány, se bohužel / v teorii i politice/ vysvětlovala jenom existencí rysů stalinské politiky a "kultu osobnosti", aniž se dospělo aspoň k pokusu abstrahovat od těchto rysů a představit si bez nich reálný průběh tehdejšího vývoje. Navíc je ovšem podstatným praktickým faktorem i to, že jak vnitropolitický pohyb v zemi, tak nejednota názorů a poměry v samotném politickém vedení vytvářely stav, kdy při velmi rychlém vývoji události nebylo politické vedení prostě s to řešit i zásadní otázky mezinárodního kontextu hlouběji, s potřebnou analýzou i diskusí, bez nátlaku rozporných tendencí ze společnosti i ze samotné strany a zároveň včas. Manévrování a odkládání řešení, jež se pod tlakem těchto faktorů provádělo ve vnitřní politice a tam se jakž takž dařilo, nemohlo v mezinárodním kontextu uspět, neboť tam byla druhá stránka rozporu na našem politickém vedení zcela nezávislá.

Druhým faktorem, který má podle mého názoru pro pochopení srpna 1968 v Československu vůbec klíčový význam - a který zároveň pomáhá pochopit i celou řadu jiných rozporů mezi socialistickými státy i v mezinárodním komunistickém hnutí - je chronicky jednostranné chápání povahy rozporů, jež vznikají mezi jednotlivými socialistickými státy i komunistickými

stranami / jak těmi, které jsou u moci, tak těmi, které moc nemají/. Podle tradiční, v praxi jen nedostatečně překonané koncepce se věci mají jednoduše: existují obecné zákonitosti vývoje socialismu a jim odpovídající podstatné rysy ve společensko-politické realitě. Tyto obecné zákonitosti a podstatné rysy musí "zachovávat" každá komunistická strana, chce-li zůstat právě komunistickou a nevstoupit na cestu "revize základů marxismu-leninismu". Obecné zákonitosti socialismu i jeho podstatné rysy lze podle této koncepce odvodit jak z teorie klasiků marxismu-leninismu, tak ze zkušeností praxe komunistického hnutí, výstavby socialismu tam, kde už probíhá. Vedle toho existují i zvláštní, svou působností v prostoru i času omezené zákonitosti a jim odpovídající specifické / zejména "národní" / rysy společensko-politické reality. Tyto zvláštní zákonitosti a specifické rysy mají komunistické strany rovněž "respektovat", avšak musí je - v případě rozporu podřídit oněm obecným zákonitostem a podstatným rysům. Organizačním výrazem této koncepce / a to logickým výrazem / je existence centra, jež v politice vlastně posuzuje, co že je obecné a co zvláštní, specifické: v koncepci socialistického společenství je to pak promítnuto do zásady vedoucí síly / strany / v celém společenství a v koncepci mezinárodního komunistického hnutí do organizačních principů Komunistické Internacionály jako nejdůkladnější formy / či po jejím rozpuštění do různých substitučních forem vedení tohoto hnutí, jež mají zachovat stejnou logiku přístupu k věci jako měla Internacionála. /

Proti tomuto pojetí věcí se objevuje - a stále vzrůstá - kritika, a to nikoli zvenčí, ale uvnitř komunistického hnutí. Východiskem této kritiky je rovněž prostý argument: buď, ponechme pojetí vztahu obecných a zvláštních zákonitostí v zásadě beze změn, ale podívejme se kriticky na to, co vlastně je jejich obsahem a kdo pak v politické praxi hnutí posuzuje, co je nutno čemu podřídit. Na tomto základě pak dospívá kritika k různým stupňům výhrad proti praxi v mezinárodním komunistickém hnutí: pokud tyto výhrady nevedou k roztržce / z politických, nikoli teoretických důvodů a zájmů / a nejsilnější složkou reálného hnutí, zůstává i kritika v rámci tohoto hnutí / byť i často jaksi v postavení "podezřelých" a "nepevných" jeho částí/. Pokud pak na základě těchto výhrad dojde k politické roztržce a nejsilnější složkou reálného hnutí, je kritika / její nositelé: přrlušené skupiny ve stranách a někdy

i celé strany/ z hnutí exkomunikována, je vržena do jiných proudů vnější kritiky hnutí a v propagandě hnutí je s nimi od té chvíle ztotožňována /ba zpětně se dokazuje, že vždy byla "agenturou" takové vnější, tj. nepřátelské kritiky hnutí/.

Myslím, že bludný kruh obou těchto východisek je na jejich vlastním základě nepřekročitelný jak v teorii, tak v politické praxi hnutí. Neboť tato kritika je opět jen jednostrannou kritikou jednostranné koncepce.

Z hlediska teorie /gnoseologie/ tu nemůže škodit vrátit se k základům marxismu. V teorii je všemi marxisty akceptována teze, že obecné neexistuje jinak než ve zvláštním: ve svém bytí /tj. jakmile je něčím jiným než ideou "obecnosti"/ obecné je zvláštním a zvláštní proto také vždy je zároveň obecným. Je to elementární vztah jednoty protikladů.

Vycházíme-li tedy z nesporného marxistického pojetí vztahu obecného a zvláštního, pak v politickém průmětu musíme dospět k tomu, že obecné zákonitosti a rysy socialismu, jeho společensko-politické struktury, nikdy nikde neexistují v empirické praxi jinak než jako zvláštní zákonitosti a rysy vývoje v té které zemi, budující socialismus. Proto každé řešení zvláštních problémů vývoje té které země je zároveň řešením obecných problémů vývoje socialismu v té které zemi - a nutně i naopak: každá interpretace obecných zákonitostí a rysů socialismu, pokud překračuje meze operací s abstraktními pojmy a dovolává se i historické praxe /tj. zvláštní existence obecného/, je nutně interpretací, ztotožňující obecné na jeho určitou, zvláštní existenci. Všechny takto interpretované obecné zákonitosti a rysy socialismu jsou proto také ve skutečnosti zákonitostmi a rysy, odpovídajícími existenci obecného ve zvláštních podmínkách, v konkrétním prostoru a času.

V postupech praktické politiky se ovšem velmi brzy fakticky ztrácí vůbec tato složitější logická vazba a celá věc se zcela pragmaticky zjednodušuje: za obecné zákonitosti a rysy socialismu jsou prohlašovány takové jevy, které se prostě zatím všude nebo i převážně opakovaly v politické praxi těch zemí, jež již socialismus buduje pod vedením komunistických stran, zatímco zvláštními, specifickými rysy jsou takové jevy, které se vyskytly a uplatnily jenom v některé z těchto zemí, popřípadě jenom jako dočasně působící faktory vývoje. Ve skutečnosti se pak jenom o tuto myšlenkovou konstrukci /a o žádnou hlubší, "dialektickou" logiku opírají všechny politicko-mocensky uplatňované názory na to, co že je za socialismu obec-

ným, závazným rysem postupu komunistických stran a co je naopak specifickým, jaksi "na vlastní vůli" jednotlivým stranám ponechaným faktorem. Právě touto myšlenkovou cestou jsou ovšem dovozeny i ony rysy, vazby a mechanismy působení politického systému socialismu, jež jsou oficiální ideologií v zemích socialistického společenství uznávány buď za obecné, nebo naopak označovány za zvláštní, specifické.

Také jen touto cestou dovozené obecné zákonitosti jsou pak ovšem vyhlášeny za politicky závazná měřítká při hodnocení postupu té či oné strany z hlediska obecných zájmů a potřeb hnutí. V praktické politice to ovšem nutně znamená, že ve skutečnosti jsou ty či ony formy a metody /neboť v tomto pojetí už se samozřejmě zvláštní ztotožňuje s formou jevu/, jež byly doposud převážně vždy uplatněny v praxi socialistické výstavby, vlastně vynucovány všude: jen tam kde se pod tlakem historických skutečností nějaké konkrétní doby v určité zemi i prakticky podařilo aplikovat s úspěchem formy a metody jiné, uzná se i politicky možnost specifických cest - ale konečně také jen k obecnému cíli, do jehož pojmu jsou opět dodatečně zahrnuty aspoň hlavní znaky i jiných zvláštních forem a metod, jež se uplatnily převážně. Za takových podmínek se ovšem jednak málokdy podaří prakticky úspěšně aplikovat i jiné formy a metody než ty, které celkové hnutí vynucuje jako obecně závazné /a proto i málokdy dojde k uznání specifických cest/. A navíc pak ještě tam, kde se to podaří, se po dosažení politicky rozhodujícího obratu /tj. prakticky po převzetí moci komunistickou stranou/ vynaloží dodatečně všechno úsilí a všechen tlak celku hnutí na to, aby co nejdříve mizely rozdíly od většinově uplatněných metod a forem, aby "specifické" zůstalo jen "cestou", jen prostředkem k obecnému, většinou uplatněnému, aby nebylo trvalým stavem: trvalým stavem má být v tomto pojetí vždy obecné ve smyslu většinou převládajícího.

V praktických relacích mezi evropskými socialistickými zeměmi dneška to ovšem znamená nutně stále působící impuls ke zjednodušení situace v tom směru, že obecné zákonitosti a rysy socialismu jsou ty jeho rysy, formy existence i metody výstavby, které byly uplatněny v největší a nejsilnější zemi - v SSSR. Jen velmi málo a většinou až směšně bezvýznamných rysů a forem, jež zrodila skutečnost existence obecného ve zvláštním /v podmínkách SSSR/ v historii Sovětského svazu je dnešní oficiální ideologií i v ostatních socialistic-

kých zemích uznáváno za "specificky sovětské", za něco, co je pro ostatní nezávazné, o co není třeba usilovat, aby-
chom toho všude dosáhli. Za to však mnohem více a to i zá-
važných rysů a forem, jež zrodila existence obecného ve
zvláštním /v podmínkách jiných zemí/ v historii ostatních
socialistických zemí v dnešní Evropě není vůbec uznáváno
za zvláštní existenci obecných zákonitostí socialismu: všech-
ny tyto jevy jsou v nejlepším případě "národní specifikou" a
není nikterak jasné, zda nemají spíše časem vymizet i tam,
kde byly "specifickou cestou", jakmile bude možno na této
cestě dojít k cíli - nastolit obecné, i v SSSR platné a vyzkou-
šené. x/

x/ Známé Leninovy myšlenky z jeho práce "Dětská nemoc
"levičáctví" v komunismu" dokládají podle mého názoru, že
Lenin v politických souvislostech odmítal takovýto postup a
marxisticky správně chápal celý problém. Když Lenin hovo-
ří o historické nevyhnutelnosti opakování v mezinárodním mě-
řítku "toho, k čemu došlo u nás" /tj. procesů socialistické
revoluce/, výslovně říká: "v tomto smyslu musíme přiznat ta-
kový význam některým hlavním rysům naší revoluce. Bylo by
ovšem velmi hrubou chybou zveličit tuto pravdu a rozšířit je-
jí platnost i na jiné, a ne jen na některé hlavní rysy naší re-
voluce. Stejně by bylo chybné pouštět ze zřetele, že po ví-
tězství proletářské revoluce alespoň v jedné z vyspělých ze-
mí nastane pravděpodobně příkrý obrat, totiž že Rusko se
brzy na to stane zemí, která už nebude vzorem, nýbrž opět
se stane zemí zaostalou /v "sovětském i socialistickém smys-
lu/." /Lenin, Spisy 31, str. 15/.

Nejde samozřejmě o to, aby se tato Leninova slova z ro-
ku 1920 po padesáti letech rozvoje SSSR zneužívala k tvrže-
ním, že dnešní SSSR je "zaostalou zemí" v relaci třeba k
ČSSR: to by bylo směšné a nepravdivé; navíc pak Lenin ne-
měl na mysli země typu např. Československa, ale dejme to-
mu Anglii, Francii, tehdejší Německo apod. Důležité však je,
že Leninovi byla zcela cizí myšlenka, že obecnou zákonitos-
tí socialistické revoluce by snad mělo být jen to, co je ově-
řeno či co je aplikovatelné v sovětských podmínkách: byla mu
cizí tou měrou, že dokonce vyostřoval ve své polemice svou
vlastní argumentaci v pravý opak takového tvrzení.

Když pak Lenin v citované práci konkrétně analyzuje, co
je politicky mezinárodně významným /v uvedeném smyslu mezi-

národní důležitostí/ rysem v postupu ruských bolševiků, nikdy a nikde neopouští půdu konkrétně historické analýzy a celý smysl jeho práce spočívá právě v důkazu, že "přenašeni" jinak pochopených "sovětských zkušeností" je pro osudy komunismu v jiných zemích zhoubné. Všechny obecné rysy postupu bolševiků vidí vždy důsledně v jejich zvláštní podobě. O tom svědčí názorně celá řada jeho úvah, z nichž tu namátkou vybírám:

K problematické neúčasti v rakčnických parlamentech /bojkot dumy bolševiky v roce 1905/: "Tehdy byl bojkot správný ne proto, že neúčast v reakčních parlamentech je vůbec správná, nýbrž proto, že byla správně zhodnocena objektivní situace, která vedla k rychlé přeměně masových stávek ve stávkou politickou a pak ve stávkou revoluční a pak k povstání" /str. 29/.

K problému správnosti strategie a taktiky revoluční strany: politické vedení je správné "za podmínky, že se nejširší masy zvláštních zkušeností přesvědčily o této správnosti" /str. 19/.

K problému kompromisů v politice: "celá historie bolševismu jak před Říjnovou revolucí, tak i po ní je plna případů lavírování, dohadování se, kompromisů s jinými, i buržoazními stranami" /str.64/.

Pro Lenina bylo tedy zcela nepřijatelné, aby určité formy a podoby obecných revolučních zákonitostí byly zbavovány své zvláštní podmíněnosti.

Typický je v tomto směru příklad Jugoslávie. Tato země a její komunistická strana přežila úspěšně exkomunikaci z mezinárodního komunistického hnutí a dosáhla dokonce i toho, že byla znovu tímto hnutím uznána za jeho součást /výkyvy této tendence a četné politické výhrady ponechávám stranou: fakt exkomunikace byl přesto zrušen/. V době této exkomunikace i po ní se při tom v Jugoslávii budoval a rozvíjel socialismus: řád, který tam dnes existuje, je socialismem. Společensko-politické struktury této země jsou při tom v mnoha důležitých ohledech jiné než v SSSR - obecné tu existuje ve zvláštním. Při tom tato existence obecného ve zvláštním není vysvětlitelná národními specifickými rysy: proč by struktura společenské samošprávy /v jugoslávském pojetí, které tu nyní nehodnotím/ měla vyplývat z národních rysů Srbů, Chorvatů, Slovinců a dalších národností Jugoslávie a měla odpro-

vat národním rysům či tradicím Čechů, Slováků nebo Poláků? Přesto však přes všechny politické úspěchy SKJ při jeho boji za právo realizovat obecné ve zvláštním, přes zrušení faktu exkomunikace jakožto trestu za takovou smělost, nedosáhla Jugoslavie u oficiální ideologie SSSR a dalších evropských socialistických zemí více, než uznání její "specifické cesty" /kam? k jakému nespecifickému stavu?/ a uznání práva na projev "národní specifičnosti" ve výstavbě socialismu. Tato ideologie nikdy neuznala, že ve skutečnosti fakt existence socialistické Jugoslavie znamená něco podstatně jiného a významnějšího: praktický důkaz o trvalé existenci obecného ve zvláštním, v jiném zvláštním než v případě SSSR a dalších socialistických zemí v Evropě, zejména pokud jde o strukturu vztahů samosprávy výrobců, společenské samosprávy. Při tom právě tento případ je velmi charakteristický pro důkaz, přímo popírající správnost takové interpretace zvláštního, jež je vázáno na "národní zvláštnosti" a dokonce i na optimální podmínky pro toto zvláštní. Neboť právě v Jugoslávii koncem čtyřicátých let, v zemi průmyslově a v mnoha oblastech i civilizačně zaostalé, v zemi s mnohonárodní strukturou, v zemi stojící navíc "mezi bloky" a tedy pod dvojím mocenským tlakem, usilujícím z různých stran spíše o zmaření než o zdar jugoslávského experimentu - v takovéto zemi byl podán důkaz o možné existenci obecného /moci dělnické třídy/ ve zvláštním /v systému samosprávy/. Pro podobné řešení tu nebyly nejenom nějaké specificky národní důvody, ale nebyly pro něj ani tak optimální podmínky, jako by byly v některých jiných zemích. Skutečnost tu byla zformována přes nikoli optimální podmínky stranou, jež vycházela prostě z jiného pojetí obecného /a ne z "národních zvláštností"/ než jiné strany - a výsledek se ukázal možný, reálný, životaschopný - .

Avšak podat v praxi podobný důkaz, jaký podala Jugoslavie, bylo bohužel možné jen za cenu, kterou tato země zaplatila za exkomunikaci z komunistického hnutí. A jak bylo zpětně dokázáno - nikoli proto, že koncepce jugoslávské strany byla protisocialistická, že chtěla restaurovat kapitalismus. Tato koncepce se realizovala a k ničemu podobnému nedošlo, což je ovšem historickým důkazem toho, že podobná obvinění byla lživá a že příčinou, proč musilo přesto dojít k exkomunikaci, nebylo stanovisko jugoslávské strany, nýbrž poměry v mezinárodním komunistickém hnutí v dobách J.V.Stalina.

Případ Československa, které v řadách tohoto hnutí zůstalo /což ovšem vykoupila jeho strana jinou cenou: ne náhodou Gottwaldův slib, že "Československo nebude druhou Jugoslávií"; byl vyřčen u příležitosti obvinění tzv. "protistátního spikleneckého centra v čele s R. Slánským", v předvečer poprav lidí, kteří tvořili část politického vedení KSČ a kteří pak dodatečně byli všichni rehabilitováni/ svědčí o tom, k čemu došlo tam, kde se cena exkomunikace nezaplátila. Neboť v Československu existovala ještě v roce 1948 - a to i po 25. únoru, byť tehdy ve stadiu krizového vývoje - realita pluralitního politického demokratického systému, nejenom jeho teoretická koncepce. Socialismus se tu zrodil a začal žít v této realitě, obecné tu také existovalo v jiném zvláštním než v SSSR i v sousedních socialistických zemích. Pro tuto zvláštní existenci obecného byly dokonce z vnitrosociálního hlediska v zásadě optimální podmínky; nešlo sice rovněž o "národní specifikum", ale o optimální historicko-sociální předpoklady. Neexistovaly však příznivé podmínky mezinárodní, a to ani ne tak z hlediska socialismu nepřátelským mezinárodních sil, jako z hlediska poměrů v samotném komunistickém hnutí, v socialistickém táboře, který se tehdy vlastně v jeho dnešním smyslu teprve formoval. Politické vedení přijalo logiku, podle níž obecné a závazné ve vývoji socialismu je jen to, co existuje v SSSR: tehdy se tato logika ovšem přímo, otevřeně a výslovně hlásala, takže K. Gottwald /koncem roku 1952/ ji také otevřeně formuloval a stále přibližování k sovětskému vzoru přímo nazval hlavní zákonitostí našeho vývoje. Avšak tím, že bylo postiženo zvláštní, bylo nutně zasaženo obecné, které existovalo právě v něm a nikoli mimo zvláštní: rozvoj všech jevů, které podmiňují společensko-politickou krizi v roce 1967 a erupтивní vývoj roku 1968 započal právě tady. Samozřejmě, že i pak existoval a rozvinul se socialismus, avšak jeho obecné zákonitosti a rysy byly zasaženy, deformovány, poškozeny likvidací zvláštního, v němž původně začal organicky v Československu žít. Skutečnost, že byly ponechány některé "národní specifické rysy" například v umrtvených formách Národní fronty, nikterak věc neovlivnila; kdyby byly tyto rysy také zrušeny, už by se nic významného pro další vývoj nestalo...

Bylo by možno pokračovat v uvádění dalších příkladů, někdy více a jindy méně významných, omezím se však už jenom

na dva. Prvním z nich jsou periodicky se opakující problémy, které v mezinárodním komunistickém hnutí musí řešit každá strana ve vyspělé buržoazní zemi, která předstupuje s programem /v různých variantách/, usilujícím o podíl na moci nebo o mocenské vítězství demokratickými politickými prostředky. I tady se vždy projeví nátlak logiky, která vychází z předpokladu, že něco podobného je možno tolerovat jen jako cosi dočasného a mimořádného, spíše jako taktiku než jako sám cíl atd. V polovině třicátých let došlo sice k tomu, že pod tlakem praktických poměrů uznala oficiální ideologie tehdejší Kominterny program lidové fronty proti fašismu za možný komunistický postup - ale i to zase vlastně jako taktiku, jako "specifickou cestu", na jejímž konci se teprve otevře možnost nastolit "sovětskou moc". Dodnes je v mezinárodním komunistickém hnutí znát /a to nejenom v propagandě a ideologii, ale v praktických politických krocích jeho jednotlivých sil/, jak zase i nové dnešní přístupy k otázce získání moci demokratickými prostředky narážejí na to, že maximální úsilí se vynakládá k tomu, aby se celý problém pochopil nejvýše jako aplikace již před čtyřiceti léty "uznané" taktiky lidové fronty. A přece i tady jde stále o totéž: uznat fakt, že obecné prostě nemůže existovat jinak než ve zvláštním, že praktická realizace obecných zákonitostí vývoje socialismu nemůže plodit nic jiného než jejich zvláštní existenci. Uznat tedy, že nejde o "taktiku", jak nakonec dospět k obecnému bez zvláštního. Uznat pak ovšem také, že předem nevíme a nemůžeme vědět, jakou zvláštní existenci nabyde obecné v dalších zemích a v budoucím čase a že nelze usilovat o to, aby tento vývojový proces byl předem regulován mezinárodním komunistickým hnutím na základě dedukcí z dosavadních nejrozšířenějších zvláštních existencí obecného. Je nutno uznat, že například socialismus v pluralitním politickém systému je možný trvalý stav a ne taktika, jak se dostat do situace, kdy bude možné "zbavit se" ne ve všem pohodlných spojenců i rozporných sil, jež to s sebou nutně přináší, a nastolit obecnou zákonitost moci dělnické třídy "jako takové", tj. ve skutečnosti v její zvláštní podobě, vzniklé a existující v SSSR a převážné většině dnešních socialistických zemí. Je nutno vidět, že násilným potlačením zvláštního nutně zasáhne, deformujeme, poškodíme právě obecné. Teprve až na tomto základě, kdy se dosavadní "národně specifické" pochopí jako obecné ve zvláštním, otevře

se také prostor pro skutečná národní specifika a pro skutečnou různorodost pouhé taktiky: jak tato specifika, tak možné taktiky jsou totiž ještě neskonale mnohotvárnější než jak se to jeví pohledu, který s nimi ztotožňuje již obecné ve zvláštním. Z hlediska praktické politiky se pak například jasně ukáže, že taktických politických postupů, usilujících o socialismus v pluralitním politickém systému, může a musí být více než program "lidové fronty": nebot tento program je už sám vyšším stupněm dosažení cíle /uchopení politické moci/ než jiné, opravdu taktické přístupy k takovému cíli, například i prostá účast komunistů v koaliční vládě s nesocialistickými, buržoazními stranami, tvořícími většinu apod.

Nejzávažnějším příkladem zhoubných důsledků logiky, jež sleduje v nesprávném obsahovém pojetí zásadu "podřít zvláštní obecnému", je uplatňování této logiky ve vztahu k vývoji v lidové Číně. Zde náhle a velmi jasně selhala logika, která ve skutečnosti měřila obecné podle toho, jak velká země a síla je jeho nositelem. Stejně tak selhaly i politicko-mocenské prostředky, jimiž se jindy často dosahovalo podřízení "zvláštního obecnému": exkomunikovat takovou sílu, jako je lidová Čína/ a s ní sdružené síly mezinárodního hnutí/ výslovně z hnutí je přece jen příliš absurdní a tím méně lze poskytnout třeba vojenskou pomoc nějakému "zdravému jádru" v Číně.

Tím nechci říci, že snad celý dnešní konflikt mezi SSSR /a dalšími socialistickými státy i komunistickými stranami/ a lidovou Čínou byl způsoben touto logikou prakticky uplatňovaného ideologického hodnocení "obecných" a "zvláštních" zákonitostí ve vývoji socialismu. I při správném, marxistickém hodnocení těchto jevů by byly dány možnosti konfliktního vývoje, a to zejména z hlediska prakticko-politických velmocenských zájmů: skutečné příčiny vyhrocování tohoto konfliktu do jeho dnešní podoby leží také v této sféře a v ní musí být rovněž řešeny. x/ Neoddiskutovatelnou příčinou vy-

x/ Následující poznámky si proto také samozřejmě nedělají nárok na to, aby ukázaly možnosti takového řešení, jež leží rozhodně mimo možnosti jen jedné strany konfliktu. V politickém smyslu řešení tohoto konfliktu politickými prostředky /což se zdá být jedině možné nebo rozhodně jedině žádoucí/ předpokládá především vrátit se k vlastním hlavním konkrétním příčinám vzniku zostřování konfliktu, jež patří do

éry politiky z doby jiné garnitury politického vedení SSSR, než která nyní představuje toto vedení / což není zatím ještě případ Číny, kde k takové - prakticky řešení často usnadňující - změně vedoucí garnitury od oněch dob ještě nedošlo/.

hrocování tohoto konfliktu je to, že současné čínské politické vedení nikterak neusiluje o jeho překonání na bázi marxistického pojetí věci. Není sporu o tom, že toto vedení dělá po léta vše k vyhocení konfliktu, že základní optiku celé jeho mezinárodní politické aktivity nikterak neurčuje marxistická analýza / a na jejím základě pochopené celkové potřeby komunistického hnutí/, nýbrž že tuto optiku určuje snaha zajistit lidové Číně na aréně světové politiky pozici nezávislé velmoci. Toto velmocenské hledisko je určujícím faktorem pro intenzitu, formy i metody sporu s tradičním centrem komunistického hnutí. Jinak nelze pochopit nepokrytě protisovětský ráz nejenom celé propagandy současného čínského politického vedení, ale ani nepokrytě protisovětské kroky v jeho praktické politice: ve vzájemných bilaterálních vztazích mezi SSSR a ČLR to vede až k ozbrojeným pohraničním konfliktům a ke kladení územních požadavků takovým politickým způsobem, o němž musí být předem zřejmé, že je účinný jenom k zostření konfliktu; v celém komplexu mezinárodně-politických otázek to pak vede k otevřené, konjunkturální / a z komunistického hlediska nepokrytě bezzásadové, čistě kalkulační/ čínské podpoře všech sil a proudů, jež jsou s to objektivně oslabovat, ztěžovat a komplikovat pozici SSSR jako socialistické velmoci. Není proto ani sporu o tom, že bez kvalitativní změny taktó prováděné politické linie se strany politického vedení KS Číny a ČLR nelze mluvit o reálné politické naději na řešení konfliktu na bázi marxismu ani tehdy, kdyby pro to druhá strana ve sporu vynaložila maximální představitelné úsilí.

To však nemůže být argumentem proti snaze právě takové úsilí maximální měrou vynakládat, nemůže to ospravedlňovat stav, kdy vzhledem k poměrům ve vztazích mezi ostatními socialistickými zeměmi a mezinárodním komunistickým hnutím se na této straně sporu uplatňuje často v ideologické argumentaci logika, jež rovněž zatemňuje podstatu konfliktu z hlediska marxistického pochopení věci a jež v praktické politice nemůže dospět k účinným a zároveň optimálním prostředkům překonání existujících rozporů. Při objektivním pohledu

na celý arzenál ideologických prostředků, jimiž je na konflikt reagováno se strany sovětské /jež je zároveň stranou většiny v mezinárodním komunistickém hnutí, stranou k níž mimo jakoukoli pochybnost organicky a nutně patřila i politika reformy v Československu roku 1968/, nemohou přece právě komunisté a marxisté přehlížet, že mezi těmito prostředky je celá řada falešných tvrzení, očividně odporujících marxisticko-leninskému pojetí věci. Nelze přehlížet, že primitivní zásada "jak ty mně, tak já tobě", si v tomto pro mezinárodní komunistické hnutí životně významném konfliktu razí mnohdy cestu v ideologické argumentaci, jež hledá i pro vysvětlení tohoto konfliktu omšelé a dávno zdiskreditované argumenty o "agentuře imperialismu" v čínském politickém vedení atd. Těmito prostředky se navíc podobná propaganda nutně sama diskredituje ve společenském vědomí společnosti, na které působí, neboť krátkozrace zapomíná, jak ještě před dvaceti či patnácti léty sama prezentovala /již tehdy nesporně zcela zvláštní a všechny zárodky budoucího vývoje v sobě obsahující/ porevoluční čínskou realitu, jak týž Mao-Tse-tung byl vyzvedán do postavení "pátého klasika" marxismu-leninismu /samozřejmě ještě v řadě se Stalinem/. atd. Stejně se diskredituje i tím, jak poukazuje na jevy, svědčící o mocenském konfliktu uvnitř KS Číny, na metody režimu osobní moci, uplatňované ve straně i ve společnosti v Číně, na teroristické potlačování případné opozice atd., neboť na tyto jevy poukazuje tak, jako by je nikdo nikdy jinde než právě v Číně neviděl v dosavadním vývoji socialismu, poukazuje na ně lidem v zemích, kteří prožili stalinské metody a kteří dodnes mnohdy žijí v poměrech těmito metodám ne příliš vzdálených /jako jsou například poměry "konzolidace a normalizace" v posledních šesti letech v Československu/.

Jakkoli je to absurdní, zůstává v podstatě ideologickým východiskem při posuzování i hodnocení tohoto obrovsky důležitého rozporu zase jen logika, vyžadující podřízení zvláštních zájmů a hledisek obecným, při zachování téhož obsahového kritéria "obecnosti" a "specifičnosti", o němž už byla v předchozích úvahách podrobněji řeč. Za léta narůstání tohoto konfliktu v mezinárodním komunistickém hnutí nelze prokázat jediný případ, kdy by se v tomto hnutí dělal pokus seriózně, marxisticky, teoretickými a vědeckými prostředky tento konflikt analyzovat. Mám na mysli pokus komunistického hnutí, tj. nikoli existenci či nexistenci nějaké jednotlivé

knížky či publikace jednotlivých autorů, kteří nepředstavují oficiálně či dostatečně autoritativně toto hnutí. Snad jediným krokem, z něhož by za normálních podmínek mohl vzejít popud pro marxistickou diskusi ve hnutí, bylo známé jaltské memorandum P. Togliattiho a Kardeljova práce o problémech rozporů a možnosti válek mezi socialistickými státy; to však znamenalo spíše doznívání tendencí, které v roce 1956 v tomto směru vyvolal ve hnutí XX. sjezd KSSS, které však byly postupně opět zatlačeny do pozadí a přestaly být významnějším politickým faktorem. V osudu jugoslávské iniciativy v tomto směru se ovšem ve hnutí projevilo plno nedocenění právě jugoslávských komunistů, přes jejich "rehabilitaci" /ba právě proto, že věc byla pochopena jako jejich "rehabilitace", ačkoli mělo jít o hlubší uznání chyb celého hnutí/.

V mezinárodním komunistickém hnutí nebyly za celou tuto dobu učiněny předmětem rozboru a posouzení takové elementární otázky, které musejí prostě napadnout každého marxistu, podívá-li se na problém objektivně /což vůbec neznamená v tomto případě hledisko, které by nemohlo stranit určitému postupu/. Je vůbec možné vycházet z představy, že revoluce v takové zemi, jako je Čína, revoluce vedená ideologií, jejíž historickou základnu tvoří převzetí marxistickoleninského konceptu společenského vývoje, nevytvoří nějakou doposud zcela neznámou a novou společensko-politickou realitu? Vždyť přece je elementárním a zřejmým faktorem, že tu nejde o "národní specifikum" v tomtéž smyslu, v jakém lze hovořit o rozdílech mezi Bulharskem a Rumunskem, Československem a Polskem nebo Ukrajinou a Ruskem /nebo Francií a Itálií apod./. Je zcela zřejmé, že jde o revoluční pohyb společnosti, která představuje kvalitativně odlišné, historicky zformované civilizační centrum, zhruba řečeno centrum asijské, nikoli evropské /resp. euro-americké/. Lze popírat existenci podobného faktu, byť i doposud nebylo takovéto rozdělení z hlediska potřeb komunistické politiky nikdy kanonizované jako "marxistické"? Nesvědčí to spíše o potřebě zpracovat marxisticky tento fakt, než jej prostě přehlížeť? Proč by v tomto jiném civilizačním centru, v němž se po tisíciletí vytvářely odlišné hodnotové a ideologické systémy a v němž se stejně odlišně vytvářela i celá řada podstatných rysů materiálních společenských vztahů a z toho vyplývala i odlišná dynamika společenského vývoje, mělo tohle všechno působit a existovat v momentu, kdy moc uchopí poli-

tické vedení, hlásící se ke komunistické koncepci vývoje? Je něčím vůbec odůvodnitelný předpoklad, že problémy, jež z toho všeho nutně v obrovské zemi s téměř miliardou obyvatel, bude možno řešit nějak obdobně, jako problémy v Mongolsku, na jehož rozsáhlém stepním teritoriu žije obyvatelstvo v nepatrném počtu a jehož vývoj lze proto přizpůsobit vlivu silnějšího centra /jehož je navíc i geograficky okrajovou zónou/ i za pomoci kdysi Stalinem formulované "zákonitosti" spočívající v přeskokování nižších vývojových stupňů, ve skoku od feudalismu /kočovnictví apod./ k socialismu? Cožpak není jasné, že podobná "zákonitost" by nikdy nemohla platit, kdyby ve skutečnosti nešlo o to, že takový "přeskok" je realizovatelný jen v omezeném rozsahu v okrajových oblastech kvalitativně jinak vyvinutého civilizačního centra, pod jehož rozhodující-ekonomický, společenský i politický vliv jsou tyto oblasti postaveny? Proč by se konečně mělo vůbec racionálně /a nejenom z hlediska marxismu/ předpokládat, že pokus o výstavbu socialismu v jedné z největších zemí tohoto historicky odlišného a samostatněpo tisíciletí žijícího civilizačního centra nepovede politicky ke snaze této země, stát se - zprvu v rámci svého civilizačního centra, a pak nutně i ve světě - samostatnou velmocí se všemi atributy tohoto pojmu? Sama o sobě je taková snaha přirozená a logická /stejně jako snaha porevoluční RSFSR - a později SSSR - získat takové postavení v rámci evropského civilizačního centra i ve světové politice;/ konkrétně pak musila nutně nabýt na významu také tehdy, jakmile se ukázalo, že jedna ze sousedních velkých zemí tohoto civilizačního centra - Japonsko, zcela reálně začíná usilovat o podobné postavení. x/ Cožpak existují vůbec nějaké racionální důvody pro

x/ Jen mimochodem poznamenávám, že považuji prudký rozvoj kapitalismu v poválečném Japonsku za důkaz, že asijské civilizační centrum není jevem, který by nemohl být integrován do světových vývojových procesů, že neexistuje fatální nutnost konfliktního vývoje a působením vlivů / a to, myslím nejenom kapitalismu, nýbrž i socialismu/, vyrostlých historicky z půdy evropsko-amerického civilizačního centra.

předpoklad, že tomu naopak tak nebude a že tato země bez rozporu přijme koncepci, podle níž má podřídit všechno své konání "obecným zákonitostem" socialismu, o nichž se v praxi

velmi brzy přesvědčí, že jsou jen ideologicky vyjádřenými historickými zkušenostmi, politickými názory i metodami, vyrostlými z podmínek a půdy zcela odlišné? Lze opravdu vážně vést polemiku s jevy, které nejsou samozřejmě komunistům z evropského civilizačního centra vždy pochopitelné, prostě z pozice, že jelikož "zásada hmotné zainteresovanosti" je "obecnou zákonitostí socialismu", je tedy její neuplatnění jako stimulatoru pohybu v konkrétní době v Číně důkazem "revizionismu", a tedy nepřátelství k marxismu a ke komunismu? Vždyť přece tato "obecná zákonitost" socialismu je zcela prokazatelně vázána na zcela určitý stupeň a zcela určitou kvalitu průmyslové civilizační báze /tj. základny vývoje evropsko-amerického civilizačního centra v posledních staletích/ a může být opravdu účinným /a samozřejmě správným/ stimulatorem dynamiky vývoje jenom tou měrou, jakou jsou srovnatelné právě civilizační báze; není rozhodně zásadně nepřijatelná a nevhodná ani pro Čínu - ale kdy, za jakých podmínek, v jakém rozsahu - to přece nelze vyčíst z Marxovy "Kritiky gothajského programu" nebo z příslušné reprodukce těchto myšlenek v Leninově "Státu a revoluci", a nelze proto ani také zakládat na citacích z těchto děl /podepřených "všemi dosavadními skutečnostmi socialismu", který z Asie v podstatě žádné zkušenosti nemá, kromě zkušeností vývoje okrajových oblastí typu Mongolska, Kirgizie, sovětské střední Asie apod./ marxistickou analýzu a tím méně politickou kritiku reálného vnitropolitického postupu KS Číny. Je to směšné nejenom pro Číňany, ale i pro každého myslícího Evropana. Cožpak bylo možné vůbec racionálně předpokládat, že problémy tohoto druhu prostě nevzniknou? Že takový jev, jako vítězství revoluce v Číně pod politickým vedením komunistické strany, nevytvoří zásadně novou realitu v samotném komunistickém hnutí?

To jsou samozřejmě jen více méně namátkově formulované otázky. Nepodávám odpovědi, neboť to není v možnostech této studie, ani v možnostech jejího autora. Formuluji však záměrně tyto otázky tak, aby bylo zjevné, že určitou odpověď na ně lze předem vyloučit z jakéhokoli racionálního /a tím spíše marxistického/ hlediska: odpověď vycházející z přesvědčení, že tyto otázky jsou neodůvodněné, že podobné problémy by nemusily vznikat, že by bylo možné vyhnout se jejich analýze, jejich řešení, vyhnout se vůbec rozporům a konfliktům, jež z toho plynou i v oblasti politiky. Pokud se

podobný předpoklad opírá o úvahy toho typu, jako že politické vedení Číny by mohlo vyloučit působení takových rozporů, kdyby prostě uznalo veliké zásluhy SSSR i jiných zemí a stran o podporu i rozvoj revoluce v Číně, o první kroky její nové výstavby, kdyby za to "projevilo vděčnost a důvěru" - opírá se prostě o myšlení, které si plete vztahy mezi národy, státy a civilizačními sférami se vztahy v patriarchální rodině. Myslím, že vyloučit projevy takových rozporů nemohl nikdo. Z hlediska zájmů mezinárodního komunistického hnutí je však optimální předcházet jejich katastrofálnímu konfliktnímu vyhocení. To ovšem nutně vyžaduje dvě subjektivní podmínky "maximální úsilí o marxistické pochopení problémů, uplatněné i v praktické politice, na straně politického vedení Číny, a zároveň také skutečné překonání /ideologické i politické/ zhoubné logiky podřizování "specifik" tzv. "obecným zákonitostem" socialismu v tom obsahovém pojetí, o němž jsem tu podrobně hovořil. Stejně by ovšem vznikly vážné rozpory, stejně by vznikly i tendence k velmocenskému konkurenčnímu přístupu k věci avšak to vše by mohlo být racionálněji chápáno i řečeno.

Snažím se klást důraz na obsahové problémy ve vztazích uvnitř dnešního mezinárodního komunistického hnutí, neboť prakticky prováděná kritika těchto poměrů, kritické úsilí o jejich pozitivní změnu, se dnes v tomto hnutí ubírá především cestou, při níž je kladen důraz na procedurální, formalizovanou stránku vzájemných vztahů. Tato kritika - kterou jsem právě proto již v úvodu těchto pasáží nazval jednostrannou - usiluje o stanovení takových pravidel a organizačních forem v komunistickém hnutí, jež by neumožňovaly prostě potlačit koncepcce, názory a stanoviska, zastávaná třeba jen menšinovou složkou hnutí, slabší složkou proti složce silnější. To je politický smysl všech snah o uznání stavu, v němž není "jediného centra" hnutí, v němž se uzná možnost různých subjektů /jde vlastně o pluralitní pojetí jednoty hnutí/, v němž všechny strany jsou "rovnoprávné a suverénní" a není tu jediné "vedoucí strany" atd. Politicky je smysl tohoto úsilí pochopitelný a myslím, že nelze upírat jeho pozitivní význam. Avšak jde tu v podstatě o úsilí nastolit uvnitř komunistického hnutí normativně regulované vztahy: je to analogická snaha jako je ve vztazích mezinárodních snaha o uplatnění právních zásad a logiky práva při řešení sporů a konfliktů. Nemůže proto také sama o sobě přinést jiné výsledky.

Stejně jako ono důsledné dodržení všech požadavků právních norem nemůže ve vztazích mezi státy nic změnit na tom, že vliv, zájmy i politické koncepce velkých, nejsilnějších států hrají koneckonců fakticky vedoucí roli ve vývoji mezinárodních vztahů, nemůže se ani při uplatnění všech kritických výhrad k dosavadním poměrům v mezinárodním komunistickém hnutí tímto způsobem dostatečně účinně a rychle překonat faktické uplatnění stále stejné logiky podřizování "zvláštního" tzv. "obecnému". Stokrát může komunistické hnutí na nejrůznějších svých světových či regionálních poradách usnést, že není vedoucí strany a že všechny strany jsou si rovny a jsou suverénní - a přece se nezmění skutečnost, že politicky rozhodující silou tohoto hnutí zůstanou strany v těch zemích, v nichž jsou již vládnoucími stranami ve státě, a mezi nimi pak ta strana a ta země, která je fakticky největší politickou silou ve světové konstalaci politických silokřivek - tj. SSSR. Tuto skutečnost nejenom nelze změnit: o takovou změnu není ani možné usilovat, nemá-li to vést k oslabení a rozkladu mezinárodního komunistického hnutí. Je však možné a nutné usilovat o to, aby postoje a názory, politická stanoviska i metody uplatňování rozhodujícího vlivu této nejsilnější /a v tomto smyslu vedoucí/ složky mezinárodního komunistického hnutí byly maximální měrou tvořeny na základě marxistického přístupu k jevům ve vývoji dnešního světa i samotného komunistického hnutí, aby byly v rámci tohoto hnutí demokraticky projednávány a řešeny vznikající rozpory /a jenom k tomu zatím mohou napomáhat snahy o uplatnění formálních záruk rovnoprávnosti a suverenity všech stran ve hnutí/, aby byly v minimální míře ztotožňovány celkové zájmy tohoto hnutí s přece jen zvláštními potřebami /a to včetně velmocenských potřeb/ jeho nejsilnější, vůdčí složky všude tam, kde takové ztotožnění politiky vede k potlačování zvláštních a situaci "vedoucí strany" zdánlivě jen komplikujících jevů a rozporů ve vývoji socialismu ve světě. K tomu je ovšem třeba spíše než izolovat každou stranu od kritiky ostatních, vytvářet faktickou možnost kritiky kterékoli strany ostatními, kritiky respektující demokratické politické formy a vylučující násilné potlačení kritizujícího.

Domnívám se, že mezinárodní komunistické hnutí není v současné době právě v takové situaci, která by mu umožňovala bez vážných dalších ztrát a bez rizika katastrofálních následků /zejména pokud jde o další možné negativní alternativy

vyhroceného konfliktu s Čínou/ řešit příliš pomalu ty problémy, o kterých jsem hovořil. Proto i přístup k jejich řešení by měl překročit dosavadní jednostranná východiska, ovlivňující zatím jen /a to ještě velmi a velmi pomalu/ procedurálně-demokratickou stránku vztahů uvnitř tohoto hnutí: bez ofenzivního přístupu k problematice teoretického koncepčního základu nutných změn v poměrech tohoto hnutí /poměry ve společenství socialistických států jsou jednou ze složek celkových poměrů v hnutí, ovšem relativně samostatnou a politicky nejvýznamnější/ může hrozit, že k řešení bude docházet tak pomalu a prakticky tak neúčinně, že v perspektivě nejbližšího desetiletí se ve skutečnosti oproti současné realitě nic nezmění. Právě to by však mohlo být kritickým obdobím, po němž by již sotva v některých aspektech vůbec byla možná pozitivní náprava a po němž by mohlo eruptivním vývojem dojít už jen ke sčítání ztrát.

Myslím, že jenom v tomto celkovém kontextu lze také správně pochopit osud politické reformy v Československu v srpnu 1968 a v dalších letech a že také pouze v tomto celkovém kontextu je možno hledat i politicky reálné a zájmům socialismu odpovídající východisko pro další vývoj v této zemi. Osud československé reformy není nějakou absurdní, s ničím nesrovnatelnou událostí v mezinárodním komunistickém hnutí. Jen ty příklady, které jsem už uvedl, svědčí naopak o tom, že je to jen jeden z řady jevů, které lze v tomto hnutí naopak systematicky pozorovat. Logika, která nakonec způsobila, že pět států Varšavské smlouvy zvzdilo postup vojenského zásahu, byla táž logika, o níž už delší dobu hovoříme, logika vyžadující pod hrozbou mocenských sankcí podřídit zvláštní obecnému v takovém obsahovém pojetí obou těchto pojmů, jež musí být předmětem kritiky z hlediska marxistického pochopení věci. Navíc příklad srpna 1968 názorně ukázal, jak fakticky a politicky bezmocná je i ona koncepce nápravy, která buduje na pojmech "rovnoprávnosti a suverenity" jednotlivých stran i socialistických zemí jako na jediném základě: dokud se zároveň uznává i ona logika podřízení zvláštního "obecnému" v obsahovém vymezení, které jsem podal, do té doby bude vždy docházet k tomu, že zpětně se pomocí této logiky v samotném mezinárodním komunistickém hnutí dříve či později, při větším či menším zdráhání některých jednotlivých stran, přece jen ospravedlní i postup, který byl s pojmy rovnoprávnosti a suverenity očividně

v rozporu. Neboť nakonec i obhájci těchto pojmů nutně musejí uznat, že jde o formalizovaná hlediska vztahů, a že přece v politice vždy a všude v extrémních situacích - kdy jde o obhajobu meritorních základů určitých vztahů - se formalizovaná hlediska podřizují obsahovým. Osud československé reformy je také názorným příkladem, jak táž logika nazírání na vztah zvláštního a "obecného" vede k vytyčování falešných alternativ při sporu o určitý problém: ta alternativa, která je dodnes základnou "konzolidační" politiky KSČ - že totiž buď dojde ke kontrarevoluci, nebo se i násilím uplatní "obecné" zákonitosti vývoje politického systému /tj. vnutí se mu takové rysy, které jsou "obecně zákonité" prostě proto, že existují ve více socialistických zemích/ - se v zásadě ničím neliší od jiných falešných alternativ, jež už také vedly k poškození zájmů celého mezinárodního komunistického hnutí. Je shodná /a vytvořena shodnou logikou/ jako někdejší alternativa, že buď v Jugoslávii bude restaurován kapitalismus, nebo se koncepce SKJ podřídí "obecným zákonitostem", formulovaným v tehdejšími tzv. Informbyru; je rodnou sestrou i takové falešné alternativy, jakou je názor, že buď v Číně nemůže probíhat výstavba socialismu, nebo její politické vedení přijme bez výhrad kritiku, jakou vůči němu předestírá druhá strana sporu.

A právě proto se domnívám, že osud československé politické reformy - přesněji řečeno, nynější a další vývoj v ČSSR - nemůže být v mezinárodním komunistickém hnutí považován za minulou epizodu, nýbrž že musí být pochopen jako jeden z velmi aktuálních politických problémů, při jejichž faktickém řešení se dá velmi konkrétně a velmi jednoznačně zjišťovat, jak dalece se něco mění nebo naopak nemění právě na nejpodstatnějším faktoru neuspokojivých poměrů v tomto hnutí, na základní politické logice, kterou se řídí ve své praxi jeho rozhodující /vedoucí/ politická síla a tím pak koneckonců i toto hnutí samo /byť opět s výhradami, při větším či menším zdráhání jednotlivých stran atd./.

Neboť při zpětné kritické analýze průběhu této reformy, o jejíž pokus v této studii jde, dospíváme nutně k bodu, kdy si je třeba odůvodněně položit otázku, zda samo politické vedení této reformy mohlo zabránit vývoji událostí až k srpnu 1968, kdyby i nebylo udělalo ty chyby, jichž se skutečně dopustilo v souvislosti s mezinárodním kontextem reformy a o nichž jsem už konkrétněji hovořil. Myslím, že odpověď na tu-

to otázku může být sotva pozitivní. Neboť druhou nezbytnou podmínkou toho, aby vývoj nevyhrocoval konflikt, bylo také to, aby se ani druhá strana sporu /pět zemí Varšavské smlouvy/ nedopouštěla tak vážných omylů a neuplatňovala při řešení sporu takovou logiku, která nutně vedla k vytyčení falešné alternativy ve sporu, k zaostřování konfliktu, k uzavření cest pro pozitivní řešení. Bez uvedené podmínky nemohla proto také jakákoli argumentace československého politického vedení na bázi a v rámci falešné alternativy tuto alternativu překonat: to už nebylo v možnostech politického vedení reformy, pokud v tom směru vstřícně nepůsobila i snaha druhé strany sporu.

Hovořím-li tedy o tom, že politická koncepce reformy byla nedostatečně zpracována z hlediska jejího mezinárodně-politického kontextu, mám na mysli i všechny tyto otázky. Nestačilo by, aby politické vedení reformy konkrétně pracovalo její rámec tak, aby její formy i tempo co možná nejméně vyhrocovaly některé, tou dobou zcela konkrétní politické problémy a rozpory v sousedních zemích, aby co možná nejméně komplikovaly jejich politické zájmy a záměry. Bylo zároveň potřebí, aby československá politická reforma sama iniciativně uplatnila svá vlastní obsahová i politicko-metodologická /procedurální/ stanoviska k takovým problémům a rozporům v celém společenství evropských socialistických zemí i ve světovém komunistickém hnutí, které se nutně musely stát politickým faktorem, spolurozhodujícím o možnosti jejího úspěchu stejně jako faktory vnitropolitické / a nakonec významněji, rozhodující měrou/. Snaha "ochránit" reformu od působení těchto faktorů tím, že se ve sféře těchto politických problémů reforma zdrží vlastní koncepce a iniciativy - to byla jak už řečeno, snaha iluzorní a nesprávná. x/

x/ Dovedu si samozřejmě představit způsob reagování "konsolidační" kritiky na tyto myšlenky /pokud ovšem tato kritika i politika nedají přednost tomu, všechny mé úvahy raději prostě zamlčet/: jeden z "revizionistických představitelů politiky a teorie z roku 1968 "konečně sám přiznává", že "chybou pracovního oportunismu" bylo to, že se nepokusil "od počátku o ofenzívu, která by oslabilu jednotu socialistických zemí a komunistického hnutí" a že si tak neusnadnil cestu pro své "kontrarevoluční záměry" /které se tím vlastně také dokazují -ne-

boť "rozvrátit jednotu" hnutí je už přece zjevný kontrarevoluční - čin/. Protože však tato kritika a politika může - jak jsme viděli už na řadě jiných příkladů - hlásat prostě cokoliv, nechť hlásá i podobná lživá obvinění: skutečné problémy, o kterých je řeč, se tím nejenom nevyřeší, ale ani se nezmění.

Kdyby politické vedení reformy včas samo iniciativně formulovalo platformu a alternativy řešení předvídatelných rozporů v mezinárodním měřítku, bylo by mnohem obtížnější /ne-li prakticky nemožné/ dostat je v tomto sporu do defenzivní pozice na základě alternativy, jež byla falešná a pro pozitivní řešení prostě nesprávná; nevystupovalo by jako sám sebe obhajující obžalovaný, ale jako iniciativní kritik poměrů a metod, jež jsou jako nesprávné pocitovány nejenom jím samým, nýbrž celou řadou složek mezinárodního komunistického hnutí. Sám program politické reformy by se tak stal nikoli programem řešení "specifických národních" problémů a "cest" /či "národních modelů" apod./ socialistické výstavby, ale stal by se politickým příspěvkem v úsilí o překonávání falešného pojetí vztahu mezi "obecnými" zákonitostmi socialismu a "specifickými národními cestami" v celém komunistickém hnutí. Československá reforma by sama pochopila a vyjádřila jako nikoli mimořádný, specifický, československý problém, nýbrž jako jeden z dalších příkladů problémů a rozporů, jichž v minulosti i současnosti tohoto hnutí lze pozorovat více.

Při zpětném pohledu se někdy může zdát, že pro docenění významu mezinárodního kontextu reformy měl někdy radikalistický směr větší cit než oficiální politické vedení. Myslím, že tento dojem však vzniká z toho, že radikalistické křídlo mělo méně zábran zdůrazňovat právě konfliktní prvky v mezinárodním aspektu reformy od samého jejího počátku: zdůrazňovalo je však takovým způsobem, který za daných okolností vedl politicky k zостřování konfliktu právě na bázi falešné alternativy řešení, neboť radikální křídlo pochopitelně také nemohlo /či mohlo ještě méně než oficiální politické vedení/ vytvořit vstřícnou snahu o překonání této alternativy u druhé strany sporu.

Postoj oficiálního politického vedení reformy, které nechťelo překročit a také ve skutečnosti nepřekročilo zásadu, podle níž se reforma nemůže a nemá realizovat proti integračním

zájmům socialistického společenství evropských zemí / a tedy proti skutečným zájmům SSSR jako vůdčí síly tohoto společenství/, považuji dodnes za politicky jedině správný z hlediska celkových zájmů mezinárodního komunistického hnutí, jeho dalšího vývoje a jeho konečných společensko-politických cílů. Myslím, že to byl postoj skutečně internacionalistický, neboť tento postoj skutečně podřídil určité podstatné, leč přece jen krátkodobě viděné národní zájmy zájmům a potřebám celého komunistického hnutí / a tím i perspektivně viděným zájmům těchže národů ČSSR/. Může být samozřejmě předmětem kritiky z pozic, jež nejsou přesvědčeny o identitě těchto perspektivních národních potřeb a zájmů s objektivními potřebami a zájmy mezinárodního komunistického hnutí: z těchto pozic je logická kritika, která tento postoj kvalifikuje jako "zradu" či "jen naivitu", která ovšem znamená stejně "zradu národních zájmů" atd. Pozice této kritiky ovšem nejsou marxistické a komunistické /a jejich obhájci to většinou ani netvrdí/. Paradoxem však je, jestliže stejným argumentem o "naivitě" se ohánějí ti, kdo se sami prohlašují za komunisty a internacionalisty.

Představa, podle níž vůbec existovala taková alternativa postupu oficiálního politického vedení, která by vyústila v ozbrojený konflikt s pěti státy Varšavské smlouvy a zároveň zajistila pro realizaci reformy lepší podmínky, než jaké vznikly bez tohoto konfliktu /tj. že by reformu zachránila - neboť podmínky pro její realizaci bez tohoto konfliktu byly nakonec redukovány k nule, alespoň dočasně a viděno jen z momentálních postojů "konzolidační" politiky/ - to je představa podle mého názoru politicky zcela nereálná, i jestliže vůbec nebereme v úvahu hledisko zájmů jednoty komunistického hnutí. Výsledkem by nebylo vyhrocení situace na pokraj válečného konfliktu velmocí: jejich společný zájem na udržení poválečného uspořádání Evropy tu musil nutně převážet. Výsledkem by byla nutně vojenská porážka, respektivě průběh událostí, který by se jevil jako ozbrojený odpor "jednotlivých skupin" při postupu armád, přinášejících "internacionální pomoc socialismu v ČSSR": teprve tím by bylo dodáno zdání pravdivosti falešné alternativě, která byla ve sporu vytyčena. Neboť střelba, mrtví a zranění, lidská krev - to všechno jsou už argumenty, za nimiž se pak těžko odhalují pravé, spletené důvody a příčiny i politická stanoviska: byl by tu fakt násilí proti násilí, který tolik chy-

bí do dnešního dne jako pádný argument, aby bylo jedno jediné osamocené násilí ospravedlněno jako jediná historicky nutná alternativa postupu pěti států Varšavské smlouvy v srpnu 1968. Nikdy by tu nevznikla nová Jugoslávie, ale zcela nutně by tu vzniklo nové Maďarsko. Avšak právě proto, že se to nestalo, musí i vedoucí představitelé "konzolidační politiky" ještě za šest let přesvědčovat československý lid o tom, že tu "vlastně" Maďarsko roku 1956 bylo, i když to nikdo neviděl, a musí proto "domodelovat" v "hlavách lidí" to, co neprokázala skutečnost. Nevýhoda pro ně dodnes i do budoucna spočívá v tom, že takovým "domodelováním" nikdy reálnou historickou zkušenost lidu nahradit nelze, že nikdy nebude ve společenském vědomí skutečných opor pro pravdivost falešné alternativy sporu o povaze československé politické reformy v roce 1968. To platí ovšem i pro mezinárodní komunistické hnutí, neboť ani pro jeho vědomí neexistuje v reálném průběhu událostí v Praze nic, co by prokazovalo oprávněnost analogie s Budapeští z roku 1956, i pro ně je argumentem jediné logika onoho "domodelování" takové analogie. Což je ovšem důležitým faktorem, který činí z politické reformy v ČSSR roku 1968 problém, nikdy nezavřený fakticky ničím jiným, než vítězstvím určité logiky jejího hodnocení, podpořené armádami pěti států Varšavské smlouvy.

Postoj oficiálního vedení politické reformy z roku 1968 ovšem také nutně svědčí o tom, že československá reforma nebyla snahou o rozvíjení koncepcí tzv. "národního komunismu", jak se to obvykle nazývá zejména v nekomunistické publicistice. Myslím, že v koncepcích a logice tohoto tzv. "národního komunismu" v pojetí této publicistiky není vůbec východisko pro potřebnou změnu poměrů v celém mezinárodním komunistickém hnutí, ve vztazích mezi jednotlivými stranami i socialistickými státy. Je to logika, která celkové potřebě hnutí nadřazuje jiný cíl: získat co nejvýhodnější politické podmínky pro jednotlivou stranu /zemi/, aby se pokusila realizovat svou /třeba i z hlediska celkového hnutí oprávněnou, leč tímto hnutím v tomto světle nepochopenou/ vývojovou koncepci. V praktické politice je to zřejmě cesta snažšího úspěchu; není bez významu ani pro celkový pozitivní vývoj ve hnutí - neboť čím více takovýchto úspěšných pokusů, tím výrazněji se prakticky jeví i celková potřeba změn. Zároveň však má praktický pohyb ve hnutí tímto směrem i celou řadu negativ-

ních stránek: zachovává beze změny a obchází mlčením základní problém - správnost či nesprávnost převládající logiky ve hnutí, falešné logiky vztahů mezi "obecnými" a "specifickými" zákonitostmi vývoje socialismu. Aby tato koncepce dosáhla prakticky větší úspěchy, snaží se "nedráždit" tím, že by otevřeně a marxisticky kritizovala převládající koncepci, jen ji v praxi politického handrkování "šidí", vymáhá si pro sebe různé ústupky a tolerance. Kdyby se podobný postup měl uplatnit jako zásada ve hnutí vůbec, nutně by musil vést k jeho dezintegraci a rozkladu: neboť možnost "národního komunismu" je dána jen potud, pokud je jeho úspěch výjimkou. Kdyby se stal pravidlem, došlo by k dezintegraci, neboť tento přístup postrádá vlastní pozitivní základnu integrace, je jen využíváním trhlin, jež vznikají v důsledku dosavadní, nevyhovující základny integrace. Kdo akceptuje takový přístup, nutně se musí dostat do situací, kdy i v praktické politice je často nucen nejenom málo přispívat, ale občas i reálně brzdit snahy o celkové řešení problému v mezinárodním komunistickém hnutí, neboť jeho jednostrannému zájmu i taktice nakonec spíše vyhovuje /a to hlavně pro momentální různé politické kalkulace/ dosavadní stav, v jehož "mezerách" se svou politikou "přiživuje".

Politické vedení československé reformy v roce 1968 vycházelo ze zásady, že integrační tendence ve hnutí, zejména pak ve společenství evropských socialistických států jsou nutným, pro cíle hnutí pozitivním jevem. Vycházelo i z přesvědčení, že postavení SSSR jako hlavní politické síly, jeho faktické posílení v politicko-mocenských vztazích ve světě, odpovídá zájmům celku hnutí i jeho jednotlivých složek. Vycházelo však zároveň z názoru, že i v SSSR se společnost a socialismus nutně vyvíjejí, že i ve vzájemných vztazích mezi socialistickými státy a stranami v komunistickém hnutí bude probíhat další vývoj. V jakém asi směru - o tom jsem už dosti obsáhle hovořil. Osud tohoto vedení však zároveň svědčí o tom, že svou politickou linií nebylo schopno v mezinárodním kontextu československé reformy roku 1968 úspěšně realizovat: bylo samo nepřipravené a nejednotné v těchto otázkách a síly na obou stranách konfliktu byly příliš nerovné. Myslím však, že z hlediska mezinárodního komunistického hnutí nezavdalo důvod k tomu, aby bylo uznáno za skupinu protiinternationalisticky smýšlejících či jednajících lidí, za nějakou "agenturu" at už "nacionalismu" nebo různého druhu "revi-

zionismu". x/

x/ Pokud jde o přímé výpady proti lidem z okruhu politického vedení reformy roku 1968 v ČSSR v tomto směru, zůstávají prakticky i v tisku většiny socialistických zemí Varšavské smlouvy již dlouho omezeny nanejvýš na reprodukci výplodů pražské "konzolidační" propagandy /která se ovšem v tomto směru neustále činí, udržujíc tak často v obecném povědomí i jména lidí, s nimiž většina společnosti stále pozitivně spojuje politický vývoj v roce 1968/. Je také charakteristické, že zatímco československý tisk neměl dodnes vůbec ani jen zveřejnit faktickou zprávu o úmrtí Josefa Smrkovského /jehož celý život byl spjat s politickou prací v KSČ/, byl to právě komunistický tisk v Itálii, kde byly zveřejněny nejen politické nekrology objektivního obsahu, ale i kondolenční dopis A. Dubčeka vdově K. Smrkovské: tento dopis politika samozřejmě měl i politický obsah. Avšak jen československý tisk reagoval /byť s mnohaměsíčním zpožděním/ výpadem proti A. Dubčekovi, jehož "dopisy", které "byly zveřejněny na Západě", jenom nahrály "reakci a světovému imperialismu"; čs. tisk nemohl ovšem ani uvést, o jaký dopis jde, neboť tím by se prozradila skutečnost, jež je pravděpodobně považována za státní tajemství, že totiž zemřel Josef Smrkovský.

Souběhem všech těchto okolností vznikla podle mého názoru v souvislosti s Československem situace, která je z hlediska mezinárodního komunistického hnutí značně rozporná: na jedné straně ani po létech neexistuje zpětná analýza podstaty a praktického vývoje politické reformy z roku 1968, která by mohla ukázat nejenom omyly a chyby z minulosti, nýbrž i velmi škodlivé stránky současného stavu "konzolidace poměrů" v ČSSR a mohla tak i ovlivnit další vývoj problému: na druhé straně však nebyla tímto hnutím jednoznačně a výslovně přijata ani ona falešná alternativa, na níž se všechno v praktické politice již šest let v Československu buduje: není žádného jiného dokumentu, který by tuto alternativu a její logiku posvěcoval jako bezvýhradně správnou, kromě tzv. "Poučení z krizového vývoje..." jež bylo vypracováno a přijato v KSČ. Mezinárodní komunistické hnutí tak ve skutečnosti řeší problém tím, že toleruje názor, podle něhož vývoj od srpna 1968 je vlastně výlučně vnitřní záležitostí Českosloven-

ska a kdy tedy podle zásad "suverenních" stran nechť si o něm bezvýhradně rozhoduje KSČ /změněná čistkou v roce 1970 tak, že se stala politickou silou s jinými proporcemi politických tendencí, než byly ty, které před tím organicky po třicet let narůstaly a rozvíjely se/. Mlčky je přezírán zjevný rozpor: proč před srpnem 1968, před mocenským zásahem pěti dalších socialistických zemí, nebyl vnitropolitický vývoj jenom vnitřní záležitostí ČSSR, a proč se jí tak jednoznačně stal právě poté, co do něho nesporně velmi vlivně zasáhly i jiné státy a strany? Proč alespoň těchto pět stran, které se cítily povolány hodnotit vývoj v roce 1968 několika kolektivně vypracovanými dokumenty /dopisy apod./, nepocítilo stejnou potřebu třeba i po roce 1970? Nebo z toho lze automaticky vyvozovat, že takové postupy "konzolidační" politiky v ČSSR, jako je represe vůči třetině strany, jako je nevyřešení žádného z vážných společenských rozporů například i v ekonomické sféře ve srovnání s rokem 1967 apod. - že to všechno je zároveň v úplném souladu s názory na optimální vývoj socialismu ve stranách pěti zemí Varšavské smlouvy?

Myslím, že takový názor lze sotva dovolit. Koneckonců dnes už i to, co bylo obsahem tzv. "moskevského protokolu", tj. dokumentu o jednání představitelů ÚV KSSS a ÚV KSČ po vstupu vojsk pěti zemí do Československa v srpnu 1968, by sotva mohlo být publikováno v ČSSR dnešních dnů, neboť tato politická platforma by z hlediska dnešních kritérií konzolidační politiky vyznívala jako "revizionistický" dokument. Tam totiž nejenom že nebylo náznaku myšlenky, podle které by vůli vedení KSSS měla odpovídat taková akce, jako byla stranická čistka v KSČ roku 1970 a po ní následující existenční represe proti téměř půl milionu komunistů /vzato s rodinami nejméně proti 1,5 milionu lidem, tj. proti 10 % obyvatelstva/; tam bylo výslovně zakotveno, že zásady polednové politiky nejsou příčinou konfliktu, že ekonomická reforma /dnes "revizionistická šikovština" apod./ není odsuzována, ale podporována atd. x/

x/ Není na škodu připomenout, jak hodnotil výsledek moskevských jednání i další perspektivu reformy G.Husák po návratu z Moskvy v srpnu 1968 ve svém projevu na sjezdu KSS, kdy byl pak zvolen prvním tajemníkem ÚV KSS namísto V.Biřáka: "Sú dnes pochybnosti, či nezrádzame alebo nezradíme cestu,

na ktorú sme sa dali v januári tohto roku, či sa nerútime nejakú do patdesiatych rokov, do nejakých kultov a represálií, či sa nechystáme na krok späť vo vývoji našej strany, našich národov. To, čo sa u nás dialo od januára, bolo v širokom smysle revoltou proti všetkým tým deformáciám, prechmatom, proti všetkému, čo v ludoch, v ich svedomí a rozume narážalo na nepochopenie alebo aj na odpor. Išlo o očistenie myšlienky socializmu, komunizmu, marxizmu. ...Hladali sme za tých osem mesiacov, ako tieto myšlienky realizovať. Tých osem mesiacov vo vývoji našej strany a našich národov je veľké a svetlé obdobie... Všetko to pozitívne, čo sa od januárového pléna tohto roku cez ostatné pléna ÚV KSČ a náš akčný program k nám, do našej verejnosti, do našich rozumov dostalo, to všetko chceme uchovať, chceme to prehľbovať a chceme to znovu do našej spoločnosti presadzovať... Dostali sme sa bez našej viny do polohy, že územie československého štátu obsadili armády piatich priateľených štátov... O ktoré základné otázky išlo? Išlo o návrat ľudí, ktorých z nášho územia odviezli. Vrátili sa? Vrátili sa všetci bez výnimky do svojich funkcií... Išlo o odchod vojsk piatich socialistických štátov z nášho územia. Jasná dohoda hovorí, že tieto vojská majú odísť postupne, ako sa bude situácia konzolidovať... Viem, že situácia nie je ľahká a nebude ľahká pár mesiacov... Je teda pred nami zásadné rozhodnutie, ku ktorému sa tento zjazd musí vyjádriť: alebo prijať koncepciu súdruha Dubčeka, prezidenta Svobodu, Černíka, a ja plne súhlasím s Dubčekom a ostatnými vedúcimi súdruhmi, že východiskom z dnešnej situácie je na základe uzavretej dohody ist smerom normalizácie nášho života... Takže tak stojí otázka: alebo pevne podporiť, stat za Dubčekom a ostatnými, alebo im vysloviť nedôveru, niet tretej cesty... A potom treba hľadať tú ďalšiu garnituru, ktorá bude ochotná ísť inou cestou. Sú to tvrdé slová, ale je to úplne otázka dôvery, i pre mňa osobne. Ja stojím plne za Dubčekovou koncepciou, bol som pri jej tvorbe, ja ho budem plne podporovať, alebo s ním budem stát, alebo odídem. Musíme sa teda v tejto veci rozhodnúť. /potlesk/" /bratislavská "Pravda", 29.8. 1968/.

V podstate vnitropoliticky odpovídala obsahu tohoto "moskevského protokolu" rezoluce pléna ÚV KSČ z listopadu 1968, která sice stavěla průběh politické reformy /linie Akčního pro-

gramu KSČ /do nových mezí, daných změněnými podmínkami po srpnu 1968, avšak tuto linii nelikvidovala, nenahradila ji linií, jejímž podstatným rysem je pogrom proti všem komunistům, kteří ji postupně ve straně promýšleli, vytvářeli i prakticky realizovali. Nejsem osobně přesvědčen o tom, že by vnitropolitický vývoj v ČSSR, popření politické platformy této rezoluce ÚV KSČ a vytvoření zcela kvalitativně odlišné, dnešní "konzolidační" linie, bylo výsledkem jenom či převážně tlaku zvenčí, se strany zemí "pětky" Varšavské smlouvy. Spíše to bylo výsledkem stavu, kdy tyto země vytvořily vojenským řešením rozporu o československou reformu poměry, jež je samy dále nutily opírat se o takové síly v KSČ, které obrátily nakonec vývoj směrem, který si v zemích "pětky" původně nepředstavovali jako nějaký "žádoucí" vývoj. Těmto silám pak byla náhle dána nebývalá míra "suverenity a samostatnosti", jejich sektářské extremistické postupy se náhle staly výhradně "vnitřní záležitostí" a jim byla vydána napospas jak KSČ, tak československý lid, ekonomika a kultura této země.

Tou měrou, jakou uznávám, že ostatní socialistické země i strany měly v roce 1968 právo hodnotit náš vývoj a i do něj zasahovat /v jakém smyslu, to je dostatečně zřejmé z předchozího výkladu/, musím však zároveň trvat i na tom, že také potom, že i dnes mají takové právo a v jistém smyslu dokonce povinnost, neboť poměry po srpnu 1968 samy na rozdíl od poměrů před srpnem přímo a v rozhodné míře spoluvytvářely.

Myslím, že i dnes je vývoj socialismu u nás nutně v mezinárodním kontextu, a že z tohoto hlediska opět objektivně, nezávisle na vůli a chtění dnešního vedení KSČ, vstupuje vnitropolitický vývoj do stejně neodvratných souvislostí s mezinárodními problémy jako v roce 1968. Nemůže být sporu o tom, že navenek nepronikne dnes vůbec nic, co by nasvědčovalo rozporům mezi oficiálními názory vedení KSČ a vedení ostatních pěti zemí Varšavské smlouvy. Myslím však, že to nemohou ani politická vedení těchto zemí, ani celé mezinárodní komunistické hnutí hodnotit jako skutečnost zbavenou vůbec podobných rozporů. Sám pohled na realitu už při zběžném pozorování vykazuje podstatné rozdíly stavu v dnešní ČSSR a v samotných zemích "pětky": v žádné z těchto zemí neexistuje stav, kdy by se prováděly byt i jen poněkud srovnatelné represe vůči takovému počtu komunistů jako jsou již po léta

prováděné / a občas stále znovu vyhrocované/ represe proti třetině členské masy KSČ; v žádné z těchto zemí neexistuje stav, kdy by podmínky pro skutečné společenské působení strany byly tak zdecimovány, jako v dnešní ČSSR /kde je to vše kompenzováno jen schopností mechanismu mocenskoadministrativního dozoru a regulace potlačit projev skutečného stavu rozporů/; nikde v sousedních zemích se nevyvíjí ekonomika již po dobu delší než pět let v podstatě na tom základě, aby se vše podřídilo hledisku, jak krátkodobě překlenout perspektivně neodvratné rozpory a potíže, jak krátkodobým politickým hlediskům podřídít takové pohyby ekonomiky, jako je investiční rozvoj, rozvoj technické základny a celkové efektivity struktury národního hospodářství kvality a úrovně řízení, atd.: za podobných podmínek se dříve či později nutně musí začít projevat rozpor tohoto postupu s vlastními integračními zájmy zemí RVHP, neboť československá ekonomika bude v této integraci hrát stále méně efektivní úlohu vzhledem ke svým historicky daným možnostem a potenciím, jež se ovšem při tomto druhu ekonomického řízení nemohou uplatnit; v žádné sousední socialistické zemi neexistují takové podmínky omezující vědu a kulturu, jako jsou podmínky dnešní ČSSR, charakterizované metodami a formami dozoru i omezování těchto aktivit způsobem i metodami, jež byly v zemích "pětky" postupně již od padesátých let opuštěny; konečně také v žádné ze zemí "pětky" nebudí pod povrchem oficiálně udržovaného zdání "ideologické conformity" tako vý rozklad reálného působení všech základních hodnot socialistické ideologie jako v "konzolidované" ČSSR, kde reálnými oporami moci se místo přesvědčení stále výrazněji stávají hmotné preference /i ve formách korupce/, kde oficiální politika jako svůj nechtěný výsledek přímo plodí a posiluje antisovětlismus atd.

Samozřejmě, že i takový stav a vývoj jsou možné: nejsou však nejenom optimální, ale jsou škodlivé pro socialismus jak v Československu, tak v mezinárodním měřítku. Je také možné, aby strany v pěti zemích Varšavské smlouvy, které spoluvytvářely posrpnovou realitu v ČSSR, nadále stejně nečinně přihlížely tomuto vývoji a akceptovaly podivnou pozici, že jde výlučně o "vnitřní záležitosti" ČSSR a KSČ. Je také možné, aby k tomu stejně přihlíželo i celé společenství evropských socialistických zemí. Pro ty složky mezinárodního komunistického hnutí, které kriticky usilují o změnu převláda-

jících poměrů ve hnutí, by ovšem mělo být zvláště poučné to, jak také lze politicky využít zásad "suverenity stran" a nevměšování se do jejich "vnitřních záležitostí", jestliže se věci posuzují jenom z hlediska těchto formálních principů vztahů mezi komunistickými stranami a socialistickými státy.

Je to všechno tak možné, ale povede to ke stavu, kdy se jednou při bilanci v položce ztrát celého komunistického hnutí ukáže zbytečně mnohem více, než by bylo nutné. Snad se může zdát, že v prakticko-politickém smyslu je už nyní nemožné udělat "obrat" v politickém přístupu k "československému problému". Avšak v právě v praktické politice není téměř žádný obrat nikdy vyloučen, a v samotné sovětské politice by se našly příklady, jak se i mnohem obtížnější problémy daly nakonec obratem politiky přece jen vyřešit. V případě Československa by totiž takový obrat nebyl nikterak zvláště obtížný a vyžadoval by především několik kroků:

- zastavit politickým vlivem ostatních - především již vládnoucích - komunistických stran tendenci, která se v "konzolidační" politice ani po šesti letech od roku 1968 nedokázala vymanit z toho, aby jako rozhodující hledisko celé politiky kladla falešnou, neprokazatelnou alternativu "kontrarevoluce nebo zájmy socialismu", aby z ní stále znovu a znovu dovozovala hlavní kritérium ve všech oblastech společenského řízení; přimět politickým vlivem těchto stran politické vedení KSČ k tomu, aby skutečně normalizovalo vnitropolitické poměry na úrovni srovnatelné s ostatními evropskými socialistickými státy v současné době;

- provést v mezinárodním komunistickém hnutí jako organickou součástí právě hnutí při řešení jak minulých, tak aktuálních širších problémů a rozporů v politice i teorii celového komunistického hnutí potřebnou analýzu zkušeností z vývoje, který vedl jak ke vzniku, tak k pokusu o realizaci i k potlačení politické reformy v ČSSR z roku 1968.

Mezinárodní komunistické hnutí má možnost samo najít potřebné organizační formy a konkrétní způsob, jakým co nejlépe uskutečnit tyto potřebné kroky, zajišťující pro další vývoj v Československu nutný politický prostor. Snad tu není ani třeba nějakých zvláštních organizačních forem nad rámec již uplatňovaných regionálních konzultací a porad komunistických stran /v tomto případě stran zemí socialistického společenství, případně evropských komunistických stran/ a

světových konferencí mezinárodního komunistického hnutí.

Myslím, že v průběhu jediného roku by bylo možno vytvořit stav, který by znemožnil další již opravdu zhoubné rozvíjení doslova revanšistického politického kursu proti politické reformě v ČSSR z roku 1968. Všechny i velmi důležité konkrétní problémy - zejména otázka obnovení organické společenské základny KSČ /jejíž součástí je i problém návratu do řad strany těch komunistů, kteří by aktivně a dobrovolně akceptovali platformu, k níž by se politicky dospělo v důsledku uvedeného postupu v mezinárodním komunistickém hnutí/ by musily být samozřejmě řešeny zásadně na bázi nového pochopení celého rozporu, který vytvořila československá politická reforma v mezinárodním komunistickém hnutí v roce 1968. Myslím, že opačný přístup/tj. náprava jednotlivostí bez celkového přehodnocení/ - byť právě ten je v prakticko-politických obrazech obvyklejší - by tu nemohl být východiskem: věci byly příliš vyhoceny a příliš dlouho se z falešných, konfliktně vyhocených alternativ vycházelo v praktické politice.

Je jen logické, že z událostí, jímž byl už jednou přiznán tak velký mezinárodní význam, jako československé reformě z roku 1968, by mělo vždy vzniknout v mezinárodním komunistickém hnutí otevřeně formulované a tímto hnutím opravdu přijaté poučení. Českoslovenští komunisté opravdu v roce 1968 politicky nezvládli úkol, aby se o řešení těchto otázek sami iniciativně a včas pokusili. Dnes to nemohou už být z povahy věci samé oni, kdo vykonají v mezinárodním komunistickém hnutí rozhodující kus práce v tomto směru: neboť falešná alternativa je rozdělila na dvě skupiny - s legitimací KSČ a bez nich - jež byly po léta provozovanou "konzolidační" politikou obě vehnány do situace, v níž by mohli k věci dnes přispět spíše vyhocenými konfliktními platformami než společným marxistickým rozbořem minulé i dnešní situace. Pokud tedy vůbec má k pokusu o řešení problému v mezinárodním komunistickém hnutí dojít, pak rozhodující kus politické práce případně zřejmě jiným komunistickým stranám: neměl by je v tom zdržovat ani strach před podobným, věci zase "komplikujičím" krokem, ani formalistické pojetí zásady "nevměšování do vnitřních záležitostí" jiných stran /neboť nejde o takovou jen "vnitřní záležitost" právě proto, že o ni ve skutečnosti nešlo ani v roce 1968/.

Je, jak už řečeno, samozřejmě možné nejít touto cestou.

Není však nejmenšího důvodu předpokládat, že se to v budoucnosti neprojeví ne-li jako vysloveně škodlivé, tedy alespoň jako rozhodně ne optimální pro zájmy celého mezinárodního komunistického hnutí.

X X X

Pokus o analýzu teoretických východisek i praktického průběhu reformy politického systému v Československu v roce 1968, podaný touto studií, je nutně poznamenán jejím účelem a právě tak i podmínkami, za jakých byla studie napsána. Tím jsou ovlivněny některé významné rysy celé práce.

Především je tematicky zúžen okruh problémů na takové otázky, jež bezprostředně souvisejí s politickým systémem, se šérou čistě politických problémů. Tak se nutně dostává do pozadí sám mnohostranný společenský proces: problematika ekonomického vývoje, ekonomických příčin i koncepcí reformy; problematika detailnější sociální diferenciacie společnosti a celý rozsáhlý okruh otázek životního stylu lidí v této společnosti, jež podmiňovaly vznik i průběh reformy. Při tom však - jak už jsem zdůraznil na počátku této části práce - oprávněnost adjektiva obrodný při charakteristice procesu vývoje roku 1968 je dána právě těmito dimenzemi společenského pohybu; politika sama tu byla spíše nástrojem, který měl pro tento pohyb vytvořit prostor a trvale takový prostor garantovat. Tento svůj úkol bohužel prakticky nesplnila a proto i pohled na rok 1968 právě skrze politickou problematiku je nutně kritický tou měrou, že řada negativních rysů vývoje vystupuje do popředí a zakrývá mnoho jiných, z hlediska socialismu pozitivních stránek rozvoje společenské, lidské aktivity pracujících v průběhu reformy. Může snad vzniknout i dojem, že tato studie přeceňuje sféru politického řízení /manipulace/ a podceňuje rozhodující význam spontánního a zároveň cílevědomého společenského pohybu, jeho nikoli úzce politických, nýbrž společenských a lidských cílů a hybných sil. Avšak sledovat jako hlavní problematiku tuto obsahovou stránku vývoje v roce 1968 - to by znamenalo zvolit prostě jiný předmět zkoumání, psát jinou práci s jiným účelem.

Podmínky, za jakých byla práce napsána, tj. především celková politická atmosféra počátku roku 1975 v Československu, ovlivnily také rozhodným způsobem některé další rysy

této studie. Převážně polemický charakter vyplývá právě z těchto podmínek. Není to vždy ku prospěchu rovnoměrného soustředění pozornosti k různým problémům, není to často ku prospěchu ani vyváženosti jednotlivých částí studie. Avšak je-li obvinění z "nemarxistického, protimarxistického a netřídního" přístupu tak silným faktorem každodenního života, že v jeho jménu byly zcela destruovány podmínky jakékoli normální teoretické práce ve všech oborech společenských věd, pak obrana proti takovému obvinění musí být hlavním smyslem úvah o teoretické koncepci, která se rodila před rokem 1968. Stejně tak je-li obvinění z "napomáhání kontrarevoluci" již po léta východiskem politické praxe, která ve jménu logiky takového falešného obvinění potlačuje normální vývojový trend ve všech sférách společenské praxe a v nej-různějších oborech tvůrčí činnosti, musí být obrana proti takovému obvinění předním cílem analýzy minulosti, která údajně ospravedlňuje takovou politickou koncepci a praxi. To samozřejmě opět často neprospívá potřebné mnohostrannosti přístupů k analyzovaným otázkám a snižuje někdy i míru objektivity pohledu na některé konkrétní problémy.

Tou měrou, jakou se tato studie vědomě hlásí k marxistickému a komunistickému postoji, je nutně také ovlivňována situací marxistů a komunistů v dnešním Československu. Zhruba třetina komunistů je tu dnes postavena do situace lidí, kteří nejenom nemohou normálně diskutovat o jakýchkoli společenských či politických problémech, ale jejichž názory a postoje - plynoucí často z téměř třicetileté aktivní práce v komunistickém hnutí - považuje oficiální politická moc /reprezentovaná částí téže strany/ za faktor, který má být sledován policejně a nikoli politicky. Do polemiky se stanovisky této oficiální moci proto nutně v této studii, jež mimo jiné vědomě brání tuto exkomunikovanou třetinu komunistické strany, proniká prvek nesmiřitelnosti v takových postojích, z nichž plyne i nesmiřitelnost a mstivost oficiální moci vůči komunistům, zbaveným dnes v Československu stranické legitimace. Ani zde však není účelem vyhrocení konfliktu, nýbrž pozitivní snaha o nalezení společného hlediska i politického přístupu exkomunikovaných komunistů s těmi komunisty, kteří mají i dnes členskou legitimaci strany, nejsou však sami vlastními tvůrci a aktivními nositeli extrémní politiky, jež vědomě odmítá hledat východisko jinde než ve stále novém reprodukování a ožívání základu konfliktu - falešné alternativy v hodnocení

roku 1968. Myslím, že absurdnost důsledků této extrémní "konzolidační" koncepce je ve skutečnosti dnes už zřejmá i velké části členů dnešní KSČ, kteří nutně pocítují bezvýchodnost takové koncepce ve svém každodenním životě, ve své konkrétní činnosti v nejrůznějších sférách společenské práce, kde představují stranu v prostředí obrovské většiny nestraníků, kteří zcela zjevně a setrvale po léta odmítají absurdní východiska i důsledky této extrémní politiky. Nedo- chází-li k výraznějším projevům těchto faktických postojů uvnitř KSČ, je to zcela pochopitelné: neboť i uvnitř strany fungují stejně jako v ostatní společnosti v podstatě administrativně-mocenské faktory /zejména hrozba existenčního zničení i s rodinami, názorně stále předváděná na osudech exkomunikovaných/, schopné dočasně potlačit projevy pravého stavu věcí. Bez působení tohoto násilí uvnitř strany by mohl být poměrně snadno nalezen společný jazyk většiny československých komunistů /s legitimacemi KSČ i bez nich/; chyběl by spíše společný jazyk mezi nimi a mezi tvůrci a aktivními nositeli extrémní "konzolidační" koncepce, ovlivňující stále ještě jako hlavní faktor oficiální politickou moc. To neplatí jenom v prostředích, kde jsou lidé /členové KSČ/ přímo a plně existenčně závislí na momentálním kursu oficiální politické moci, kde se žije v podstatě systémem preferencí služebníků této moci: to jsou však jen velmi málo početná prostředí mocensko-politických aparátů /od policejních složek politického profilu až po vědecká pracoviště společenských věd/, není to základní a převažující prostředí, v němž žijí a pracují nestraníci i komunisté ve všech ostatních sférách společenské práce a lidského života.

"Konzolidační" politika, ovládaná touto extrémní koncepcí, se postupně změnila v sílu, která v československé společnosti už dávno nelikviduje jenom aktivní nositele politických koncepcí z roku 1968, nýbrž která se snaží bránit všemu, co si vynucoval vývoj socialismu už dávno před rokem 1968, co si vynucuje nadále a co je vesměs respektováno i v ostatních socialistických zemích. Není tu předkládána jiná vývojová a perspektivní koncepce než v roce 1968: politika se prostě provádí bez jakékoli vývojové koncepce v zásadních otázkách. Vychází se z názoru, že pro socialismus je nebezpečné vůbec už klást otázky /o vývoji ekonomiky a způsobech jejího řízení, o vývoji politického a řídicího systému,

o vývoji ve vědě a kultuře atd./, kladené zákonitě a přirozeně už dávno před rokem 1968; nebezpečí "plíživé kontrarevoluce" se hledá už v těchto otázkách samotných, zdaleka ne až v určitých odpovědích. Samy společenské problémy a rozpory se této "konzolidační" politice jeví jako "revizionismus" a budí v ní přízrak nového roku 1968.

Tento strach "konzolidační" politiky není ovšem neodůvodněný: neboť celá reforma z roku 1968 opravdu nevznikla bezdůvodně, nevznikla ani podle "plánů antikomunistických centrál" v zahraničí, ale zrodila se ze snahy řešit existenční problémy a rozpory socialistu. Je proto oprávněná i úvaha, že z těchto problémů a rozporů - pokud stále existují a nebyly řešeny - musí zase vyrůst podobná snaha. Proto je ovšem bezvýhodné takové "poučení" z předchozího vývoje, které sice vidí /byť i "po svém" a falešně/ nepříznivé důsledky reformního úsilí, které však /protože vychází z falešného rozboru reality/ již přehlíží, že pokud nebudou vyřešeny rozpory a problémy, jež byly příčinou reformního úsilí, bude se celá situace stále znovu reprodukovat a opakovat. Na bázi podobného "poučení" lze samozřejmě vybudovat efektivně působící aparáty pro administrativně-mocenské zásahy do života společnosti; na této bázi však nelze skutečně konzolidovat společenskou základnu politiky. Svou vlastní oprávněnost musí podobná politika stále znovu dovozovat z minulosti /přesněji řečeno: z falešného hodnocení této minulosti/, neboť se nemůže ospravedlnit ani současností, ani budoucností. Problémy, které staronově nutně klade realita, v níž zůstaly zhruba stejné rozpory jako dříve, se ovšem před takovou politikou stále zjevněji hromadí. Může samozřejmě odkládat jejich řešení - ale na jak dlouho? Po některém oslavovaném výročí minulých úspěchů, po některé "Spartakiádě" to přece jenom nakonec už nepůjde. A pak se "konzolidační" politika zase začne ocitát tvář v tvář velmi nekonzolidované společenské /ekonomické, politické, ideologické aj./ skutečnosti, stejně jako tak "klidná" a docela "normální" politika z let před rokem 1968. Potká ji to jen za podstatně horších podmínek, které si svým předchozím postupem velkou měrou sama vytvořila: bude zřejmě disponovat ještě menšími možnostmi jak vybrat vhodný moment pro již neodložitelné změny, tak i menšími možnostmi vycházet z propracovaných koncepcí nutných změn než měla politika čry A. Novotného. Navíc se samozřejmě jako reálná síla společenského vědomí uplat-

ní i "přízrak roku 1968", neboť staré otázky ožijí ve vědomí společnosti i staré odpovědi, jež slibovaly naději, byly však prostě potlačeny: čím méně byl rok 1968 opravdu objektivně analyzován a hodnocen, čím více se trvalo jen na stálém opakování falešné alternativy o "kontrarevoluci", tím silněji jednou ožije koncepce politické reformy a Akčního programu KSČ.

Nepovažuji to za optimální ani z hlediska dalšího pozitivního vývoje socialistické politiky u nás. Myslím, že představa opakování roku 1968 je nerealistická a není správná. Snaha o pouhé opakování dějinných kroků ústí vždy - jak už poznamenal Marx - jen ve fraškovité intermezzo skutečného vývoje /což dokládá i dnešní tragická, ale přece jen fraškovitá repetice let padesátých v Československu/. Vidím východisko jen ve snaze zpracovat komplexně nové podmínky i nový stav společenských rozporů a pokusit se o nalezení adekvátních politických prostředků řešení situace. Ani v teoretické koncepci nelze prostě převzít představy, formulované před osmi léty; tím méně lze přejímat jako hotový recept některá politická řešení tehdejší doby. Avšak celkový cíl zůstává shodný, neboť shodné jsou i hlavní, dosud neřešené společenské problémy a rozpory, které si novou reformní politiku dříve či později nevyhnutelně vynutí.

Nejsou při tom samozřejmě rozhodující osobní pády či kariéry, problém nespočívá ve vyzvedání jednotlivců /ať už teoretiků nebo politiků/. Jde o vytváření podmínek, které by reálně umožnily využít pro pozitivní řešení všech sil /a to i sil nových, před sedmi léty ještě v reformním úsilí neangažovaných/ na všech úsecích společenské práce a aktivity k tomu, aby bylo vůbec hledáno a postupně nalézáno nové, novým podmínkám optimálně odpovídající řešení. To nemůže být dílem jednotlivců ani malých skupinek, nemůže to být ani dílem dnešních exkomunikovaných s vyloučením těch, kteří nebyli exkomunikováni; nemůže to být ani dílem jen komunistů či naopak jen nekomunistů. Žádné politické východisko, jež by v sobě opět obsahovalo logiku revanše jedné skupiny v politice či společnosti proti skupině jiné tu nemůže přinést řešení. Jen vytvoření prostoru pro širokou aktivní účast všech pozitivních sil, schopných /odborně i politicky - jak se tak rádo stále slovy zdůrazňuje/ tvůrčí poznávací i politické činnosti, může být účinnou cestou k nalézání konkrétních postupů, forem i metod nového řešení staronových problémů. A vzhledem k existující

politické atmosféře dneška patří mezi první kroky v tomto směru zcela nesporně marxistická analýza zkušeností z roku 1968.

Tato studie chce být jen jedním z příspěvků na této cestě. Neočekávám, že oficiální politická moc v dnešním Československu projeví sebemenší chuť hledat v ní vůbec pozitivní smysl. Ať už však učiní cokoli, nemůže ani tento příspěvek učinit neexistujícím: může se jen sama tvářit, že neexistuje. A jde-li o věc a nikoli o osobní konjunkturální hledisko, pak to samo o sobě už je přece jenom krůčkem v potřebném směru.

Praha, leden - únor 1975

OBSAH

Úvod /Zdeněk Hejzlar/	str. 3
Zdeněk Mlynář: TEORIE A PRAXE ...	str. 9
I. Teoretické koncepte optimálního vývoje politického systému socialismu	str. 13
1. Teoretické pojetí komunismu a vývoje socialismu, které bylo východiskem při tvorbě koncepte optimálního politického systému	str. 25
2. Hlavní rysy teoretické koncepte optimál- ního politického systému socialismu	str. 54
3. Skutečné meze a nedostatky teoretické kon- cepte z let 1967 - 1969	str. 91
II. Politická praxe a skutečný vývoj politického systému v Československu v roce 1968	str.109
1. Eruptivní vývoj politického systému a chyby politického vedení reformy	str.118
2. Hlavní faktory společenského vědomí, jež působily v průběhu reformy.	str.148
3. Zájmy a postoje hlavních vnitřních sociál- ních/třídních/ sil v průběhu reformy	str.170
4. Hlavní rysy situace v KSČ v průběhu re- formy	str.206
5. Mezinárodní kontext československé refor- my ve vztahu k evropským socialistickým stá- tům a k mezinárodnímu komunistickému hnu- tí	str.225

